№ 5 (11) ТРАВЕНЬ 1959

РІК ВИДАННЯ ДРУГИЙ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ОРГАН СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА ДРУЖБИ І КУЛЬТУРНОГО ЗВ'ЯЗКУ
З ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

Світ сьогодні. Фотодобірка. (стор. 3).

ПРОЗА, ПОЕЗІЯ.

СУЧАСНІ ГРЕЦЬКІ ПОЕТИ. (стор. 17).

В добірці віршів сучасних демократичних грецьких поетів представлені Яніс РІЦОС,— «Мир»,— (див. статтю в номері); Еллі ІОАНІДУ,— «Двері»,— авторка, дружина розстріляного в 1952 році національного героя Греції Нікоса Белояніса, зараз перебуває в довічному ув'язненні; Менелаос ЛУДЕМІС,— «Мені чудово...» — (народ. 1912 р., живе тепер у Лондоні), автор основних книг, поезій «Крик на краю світу», «Співаю про Кіпр», романів «Коли я гасав за вітрами», «Хмари насуваються», «Дитина лічить зорі» та збірок оповідань «Кораблі не причалили» і виданої у нас «Заплакані дні»; Петрос АНТЕОС,— «Молодіжне»,— відомий грецький поет, учасник національно-визвольної війни в Греції проти німецького та італійського фашизму, нині вчиться на Вищих літературних курсах при Інституті ім. Горького в Москві; Нікіфорос ВРЕТТАКОС,— «Біля мигдального дерева», «Я поставлю хату», «Весно, я люблю тебе», «Зайшло моє сонце»,— поет-лірик, автор популярної книги поезій «Ріка і час», працює в прогресивному журналі «Огляд мистецтва».

ЯН ПЕТЕРСЕН. **Івона.** Повість. (стор. 22).

Німецький письменник-комуніст Ян Петерсен народився в 1906 р. З 1935 по 1946 рік був у еміграції. Його романи «Наша вулиця», «Речі Баумана» та інші яскраво змальовують становище робітників Німеччини в період націзму.

В 1950 р. письменник нагороджений премією Гете.

Повість «Івона» Яна Петерсена відзначена торік у НДР літературною премією.

ХРИСТО СМИРНЕНСЬКИЙ. **Первомай.** Вірш. (стор. 43).

КАМЕРОН ДУДУ. **Дінкуяма.** Оповідання. (стор. 44).

Вісімнадцятирічний письменник незалежної африканської держави Гани Камерон Дуду пише англійською мовою; був у Радянському Союзі як делегат Ташкентської конференції письменників країн Азії та Африки.

ПІСНІ БРАТНІХ НАРОДІВ.

Комишинка. Ішла Марина. Йшла дівчина по лісочку... Красуня-весна. Марош. (стор. 51).

МИХАЙ БЕНЮК. **Заплава Вирнава.** Повість. (стор. 53)

М. Бенюк (народ. 1907 р.) видатний румунський письменник і громадський діяч, член Академії Наук РНР, лауреат Державної літературної премії, автор багатьох збірок поезій. Повість «Заплава Вирнава» — один з останніх за часом написання і один з перших написаних у цьому жанрі творів М. Бенюка.

ДЖОН БЕЛЛ КЛЕЙТОН. **Біле коло. Щаслива історія, коли розповісти її з кінця. Випадок на Чепмен Свич.** Оповідання. (стор. 67).

Д. Б. Клейтон (1902—1957) американський письменник-реаліст, автор багатьох романів та оповідань, які ставлять його поряд із найкращими новелістами Америки. В надрукованих у цьому номері оповіданнях, пройнятих глибокою симпа-

тією до всіх убогих і знедолених, Клейтон показує себе зрілим і досконалим митцем, глибоким психологом і переконаним гуманістом. На всеамериканському літературному конкурсі 1947 року за «Біле коло» Клейтон одержав премію О'Генрі.

АРНОЛЬД ЦВЕЙГ. **Щастя Отто Темке.** Оповідання. (стор. 82).

ПУБЛІЦИСТИКА

Ігор БРЕЧАК. Семиріччя, що змінить світ. (стор. 87).

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

Дмитро ЗАТОНСЬКИЙ. Німецький воєнний роман та його герой. (Закінчення). (стор. 92).

Яніс МОЧОС. Очі, наповнені майбуттям. (До п'ятдесятиріччя Яніса Ріцоса). (стор. 103).

Олена ЄВНІНА. За що одержав Нобелівську премію Альбер Камю? (стор. 107).

Сергій КОМАРОВ. 12 найкращих фільмів усіх часів. (стор. 116).

ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ

О. ТИШКОВ. Слово китайських друзів. (Янь Чень. «Найпрекрасніша троянда», Ге Бі-чжоу. «Ода Чорному морю»). **А. ЛИСЕНКО.** Про дружбу, скріплену кров'ю. (Петр Стипов. «Дід Іван іде»). **М. РЕВА.** Франко і польська література. (Григорій Вервес. «Іван Франко і питання українсько-польських літературно-громадських взаємин 70—90-х років XIX ст.»). (стор. 124).

САТИРА ТА ГУМОР

(стор. 128).

ПОДОРОЖІ І ВРАЖЕННЯ

Іржі ГАНЗЕЛКА та Мирослав ЗІКМУНД. Панама, Сальвадор. (стор. 130, 154).

У цьому номері ми друкуємо уривки з IV-го тома репортажів відомих чеських мандрівників І. Ганзелки та М. Зікмунда у двох невеликих країнах Центральної Америки—Панамі і Сальвадорі.

ЖИТТЯ МИСТЕЦТВА

В. Цельтнер. Вінцент Гложнік (стор. 143).

ІНФОРМАЦІЇ. (стор. 138).

А. Кроль. Угорська книга. (стор. 148).

В гонитві за сенсацією. (стор. 149).

Чим була б Америка без негрів? (стор. 150).

Випадок в Кенії. (стор. 153).

ХРОНІКА КУЛЬТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Едмон Жій. Ура, Україно! (стор. 159).

Гі Дорнан. Козаки України танцюють в «Альгамбрі». (стор. 160).

КАЛЕЙДОСКОП „ВСЕСВІТУ"

(стор. 81, 102, 132, 134).

соціалістичний табір вже понад третину людства, вона змінила і далі змінює обличчя світу.

Про світ сьогодні, про діла і події, якими нині живе людство, ми розповідаємо в нашому репортажі.

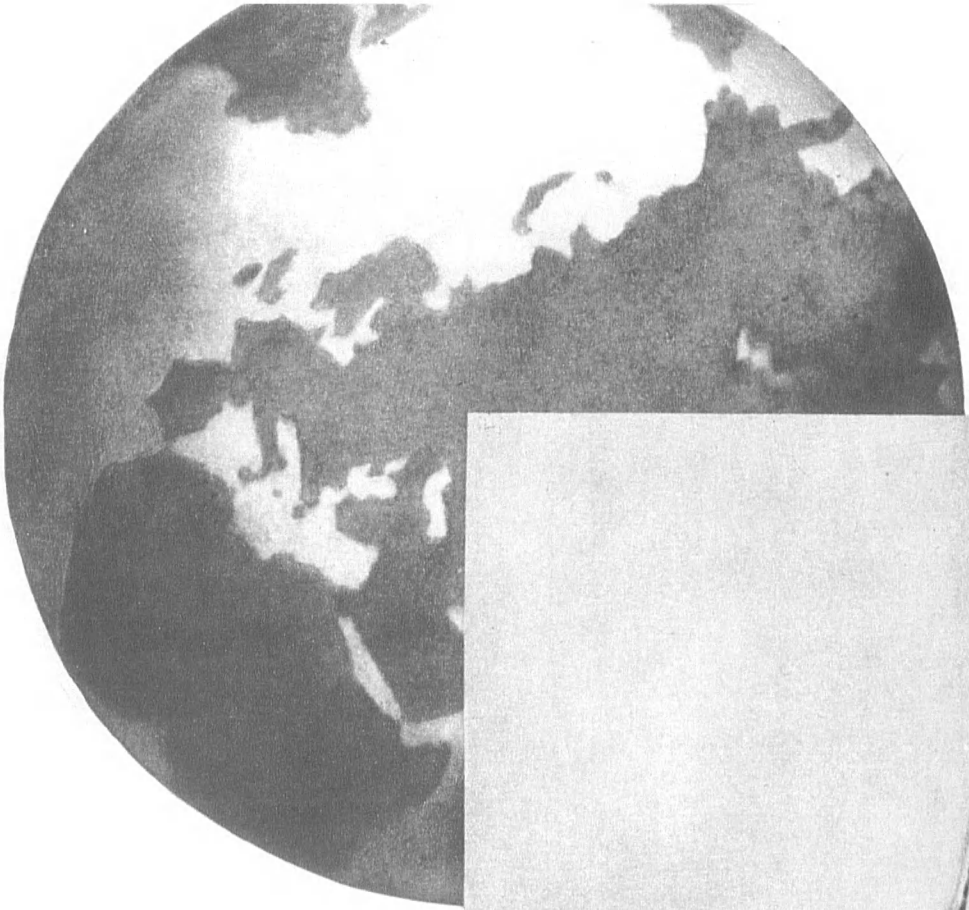

Кремлівські куранти кличуть вперед.

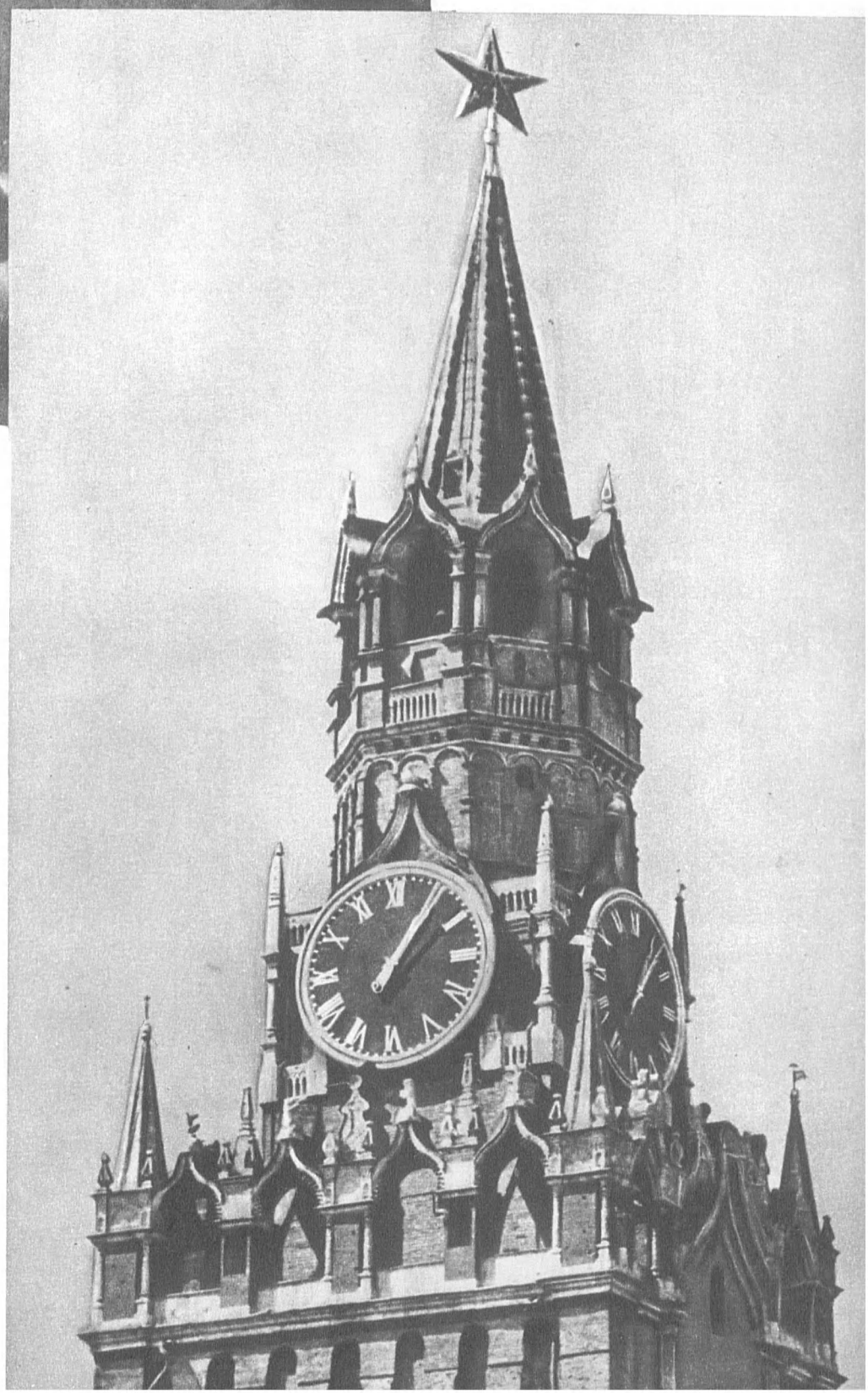

Сімдесят три роки минуло з того травневого дня, коли робітники вийшли на вулиці демонструвати свою солідарність. На них було не святкове вбрання, а потерті роби, і вони не раділи весняному сонцю — похмурим і безрадісним здавався їм світ, в якому вони живуть, світ тяжких злиднів і підневільної праці. Але вони йшли пліч-о-пліч, і почуття єдності надавало їм сили.

З тієї весни заклик Маркса і Енгельса — «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» — дедалі рясніше розквітав на першотравневих прапорах і полотнищах в усіх куточках землі. І настав час, коли на шостій частині земної кулі, в Радянській Росії, робітничий клас, весь народ зустрів це свято як переможець, як можновладний хазяїн своєї країни і своєї долі.

Тепер у Першотравневий день до Красної площі линуть думками трударі всього світу. Вони посилають своїх представників до зореносної Москви, столиці Країни Рад, що стоїть на чолі великого табору соціалізму.

Після перемоги соціалістичної революції в Росії єдність робітників набрала нового змісту й форми, в наш час вона згуртувала в

Гості з Мексіки палко вітають першотравневу демонстрацію трудящих Москви.

Братня зустріч делегатів Греції та Судану — ще один приклад міжнародної дружби трудящих

Делегація Всеяпонської федерації залізничників на трибуні для гостей.

Чехословацькі та німецькі гості прямують на Красну площу.

СВІТ

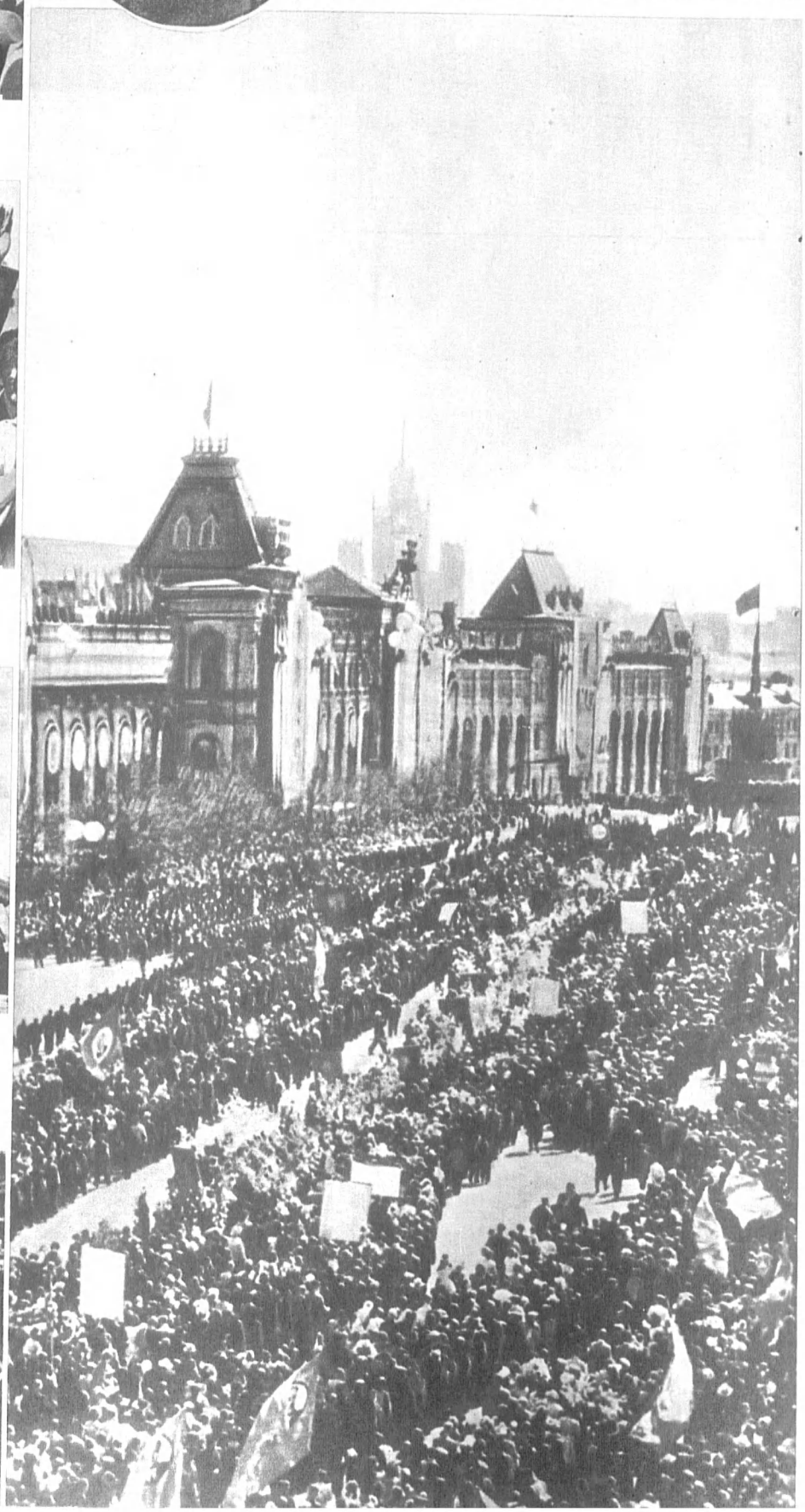

СЬОГОДНІ

Бірманські гості аплодують демонстрантам.

Дружніми посмішками зустрічають колону трудящих московських підприємств англійські робітники.

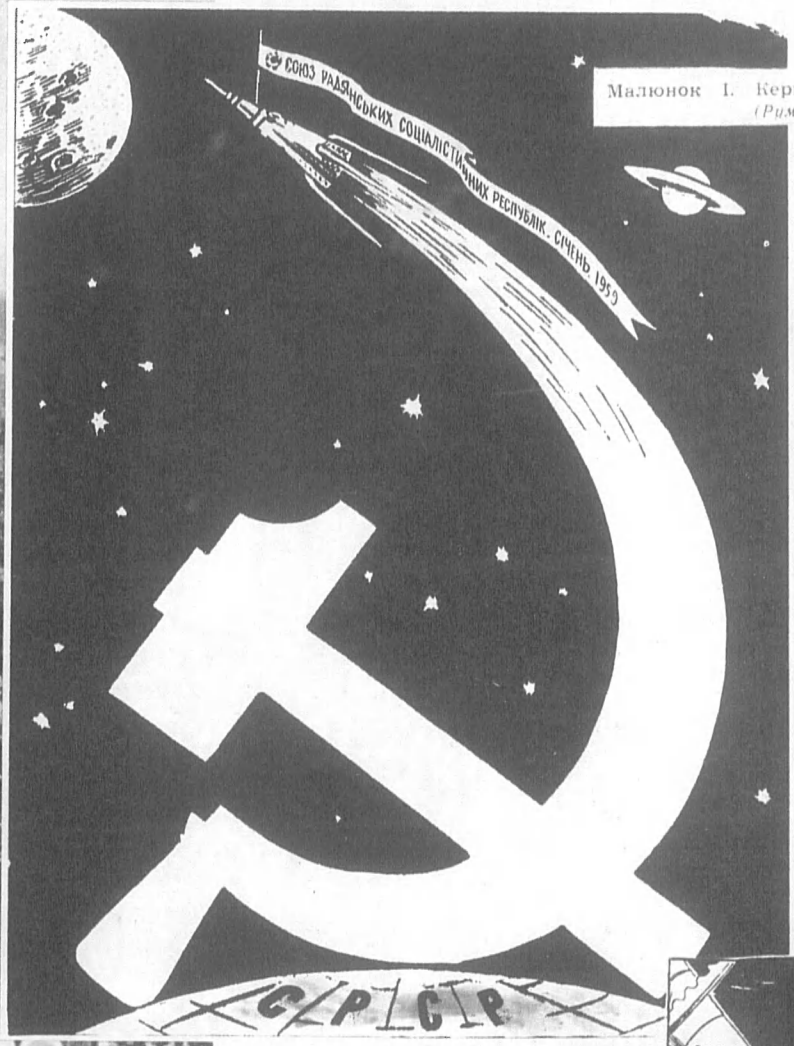

Малюнок І. Кершіна
(Румунія

Бізнесмен: Що ти прочитав по зірках?
Астролог: СРСР. Січень. 1959 рік!
Малюнок Ч. Дамадяна.
(«Роминіа лібере», Румунія).

СВІТ СЬОГОДНІ

Першотравень у Бухаресті.

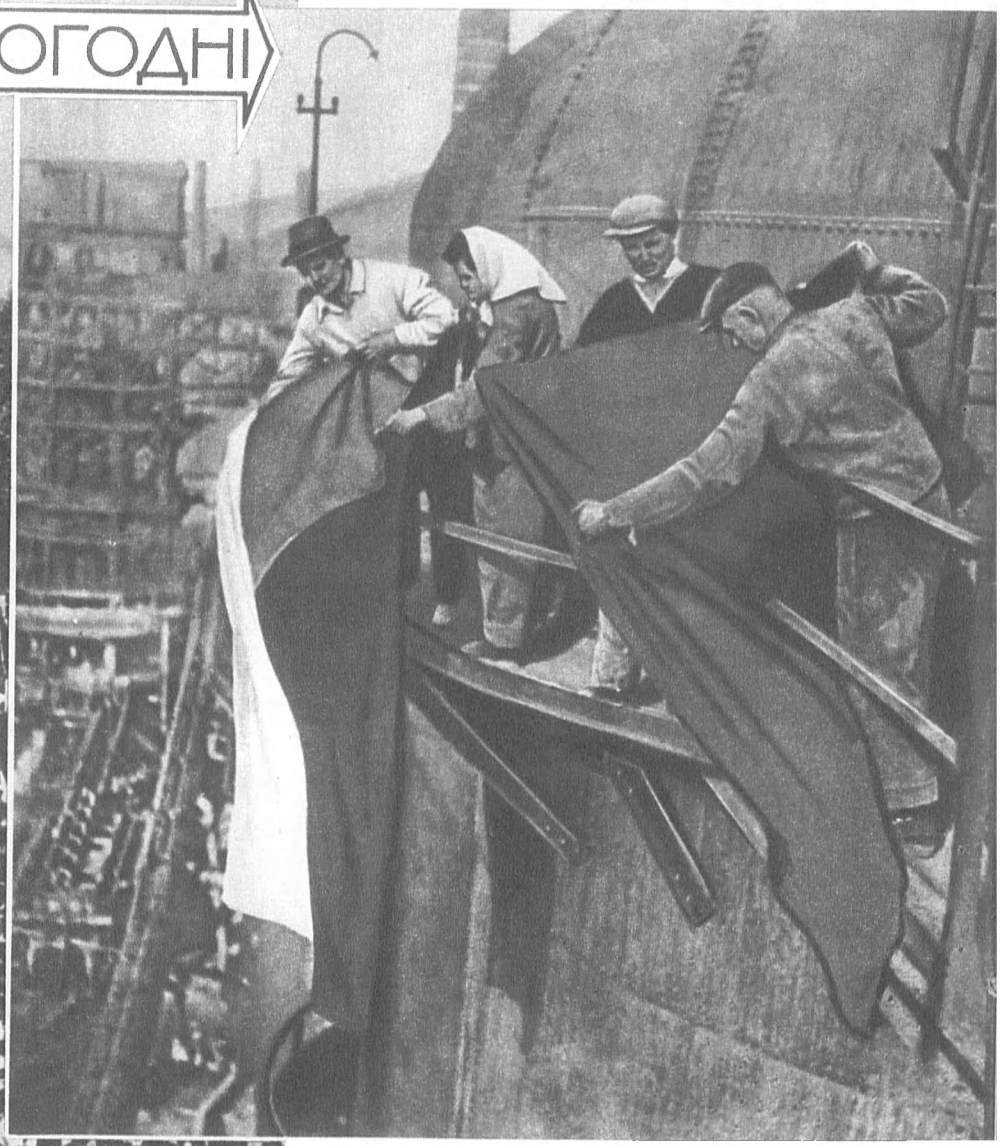

Подивіться на карту — від Ельби до Тихого океану квітне світ творчої праці, народження нового сповнює благородною гордістю серце людини!

У чехословацьких робітників свято подвійне — Першотравень збігається з визначною перемогою — вони перевиконали план, і новий потужний металургійний комбінат почне видавати продукцію раніше строку. І ось вони вивішують державний прапор над новобудовою! А чи вивісять американські робітники державний прапор США над новим хмарочосом? Химерне питання! Хмарочос збудований їхніми руками, це так, але ж хіба він належатиме їм?

Така традиція можлива лише в соціалістичній країні. Це могли б бути китайські чи польські, албанські чи монгольські робітники, трудівники будь-якої країни соціалістичного табору. Бо всіх їх об'єднує єдине палке прагнення; побудувати соціалізм, зміцнити й збагатити народну державу — свою державу.

Чехословацька Республіка — невелика країна. Але можна з певністю твердити, що немає на земній кулі такого місця, де не знали б чи не чули про добротні, високоякісні вироби, створені золотими руками її працьовитого народу. Недаремно ж і чехи, і словаки вітаються прекрасними словами: «Чест праці!» Вже зараз Чехословаччина займає 3—4 місце в світі по видобутку вугілля на душу населення і 7 місце по виробництву сталі. Та молода народно-демократична держава ще тільки набирає темпів розвитку — в 1965 році Чехословаччина подвоїть своє промислове виробництво в порівнянні з 1957 роком. На той час за виробництвом на душу населення вона наздожене й залишить позаду такі високорозвинені індустріальні країни, як Англія та Західна Німеччина, а в більшості основних галузей також і Сполучені Штати Америки.

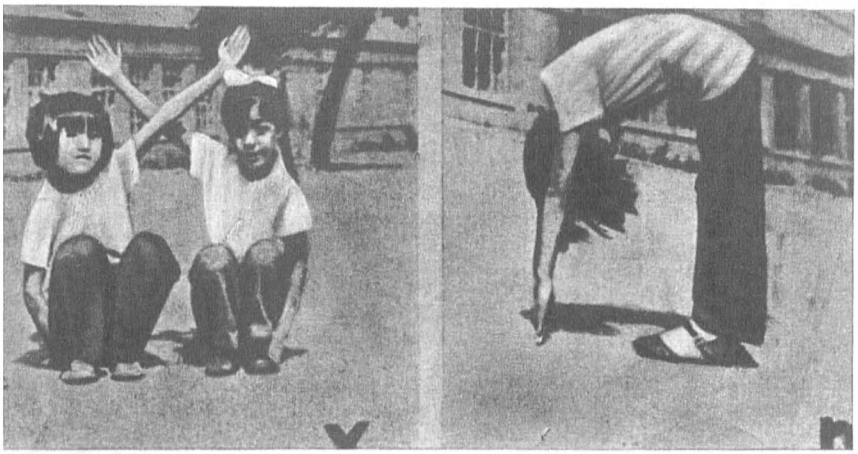

Як часто зустрічається в нашій пресі слово «час»! Темпи нашого розвитку випереджають час. Бо ніде і ніколи не цінували час так, як цінують його народи, що будують нове життя.

В Китаї, країні з найбільшим у світі населенням, яка тепер здійснює гігантський стрибок від багатовікової відсталості до рівня найрозвиненіших країн світу, дорожать кожною хвилиною і завжди прагнуть використати час якнайраціональніше. От і на цих фото ви бачите поєднання гімнастики з... вивченням латинського алфавіту. Так, так, не дивуйтеся. Під час занять із фізкультури діти зображують різні латинські літери, як наприклад, «х» і «п» на нашому фото. І цей метод опанування латинським алфавітом дає прекрасний подвійний результат. До 1962 року Китай перейде з ієрогліфів на латинський алфавіт.

Від більш доступної для широких народних мас форми письменності до здобуття вершин науки — таким широченним фронтом іде культурна революція в Китайській Народній Республіці. На фото праворуч — електронна лічильна машина, сконструйована за 70 днів студентами та викладачами електро-енергетичного факультету в Пекіні. Багато вузів КНР можуть виробляти тепер складні електронні машини.

Праця пісню й відпочинок любить,— кажуть в народі. Приємно провести свою відпустку на Чорноморському узбережжі, в будинку відпочинку ,такому як цей в Несебрі (Болгарія).

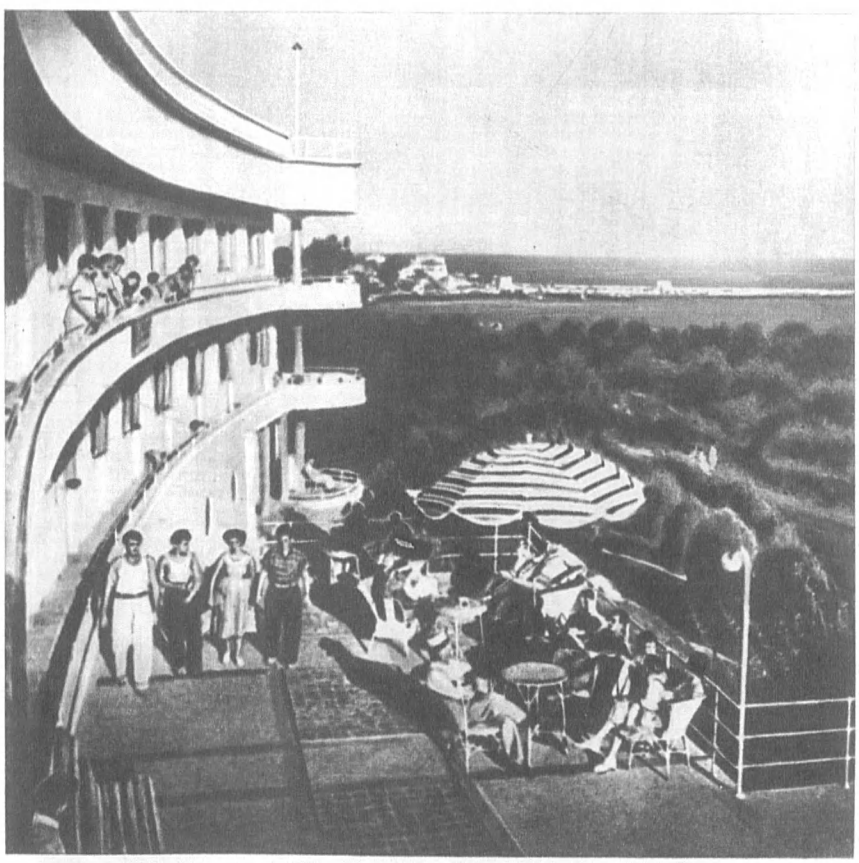

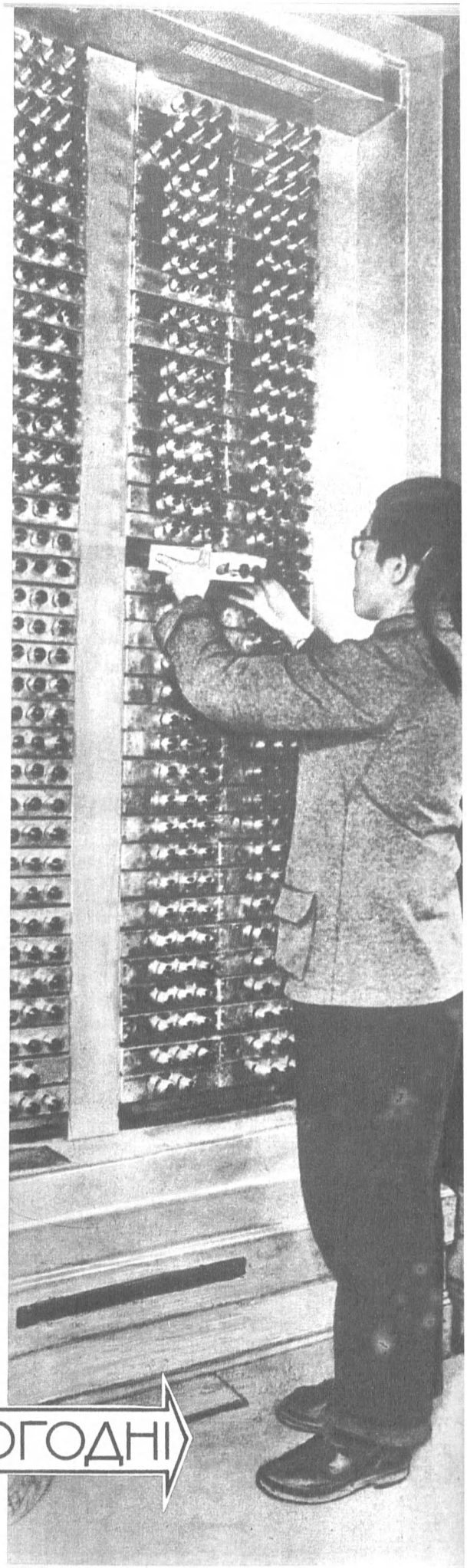

СВІТ СЬОГОДНІ

СВІТ СЬОГОДНІ

Ось вони, рясні плоди колективної праці! Багаті врожаї збирають працівники колективних господарств Хиршовського району Румунської Народної Республіки — району, який першим в країні здійснив колективізацію.

Після війни Польща стала могутньою морською державою, її морське узбережжя простягнулося майже на 500 км., з її портів Щеціна, Гдині та Гданська вирушають пароплави, які борознять всі моря нашої планети.

Чергове судно водотоннажністю в 10 тисяч тонн спускають на воду будівники гданської судноверфі.

На жаль, у репортажі не можна показати всі досягнення народної творчості, нові й нові перемоги будівників соціалізму. Ми маємо змогу лише нагадати про окремі факти й окремі моменти, втім і вони передають пульс героїчних буднів. У Польщі кораблі, в Корейській Народно-Демократичній Республіці — бульдозери.

Радісно зустрічають свого первенця робітники заводу «Букюнг». Та й як не вітати цю добру, мирну машину, що ламає все старе й ветхе, прокладаючи шлях будівникові! Потужні бульдозери типу «Червона зірка-58» будуть використовуватися на всіх будовах Корейської Народно-Демократичної республіки — а інтенсивне будівництво ведеться в усіх районах країни.

Пригадаймо, ще недавно країна лежала в руїнах. Та вже загоюються рани, заподіяні американськими та лісинманівськими агресорами, промисловість і сільське господарство країни йде вперед дедалі швидшими темпами. В 1959 р. КНДР пережене сусідню Японію у виробництві електрики, вугілля, чавуну, цементу та хімічних виробів на душу населення.

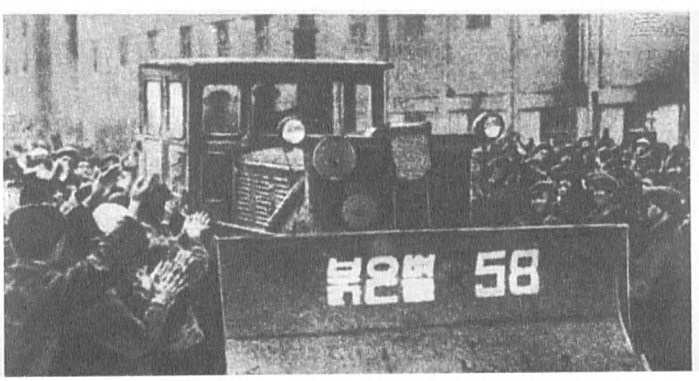

Одним з багатьох досягнень учених Німецької Демократичної Республіки було створення нового матеріалу — поліестера, або, інакше, скляної сталі. Скляна сталь у п'ять разів легша за звичайну і значно міцніша від неї. До того ж поліестер має антикорозійні властивості — не іржавіє. Але найважливішою якістю нового матеріалу є те, що його межа міцності на розтягування дорівнює 9200 кг/см^3, тоді як для сталі цей показник становить лише 6400 кг/см^3. Стержень скляної сталі, який ви бачите на фото, має переріз у 13 міліметрів. Він міг би витримати і вдвічі більшу вагу. Поліестер знайде якнайширше застосування в усіх галузях промисловості.

«Людська праця прекрасніша за творіння богів»,—говорить в'єтнамське прислів'я. Трін Ксуан Баї, селянин з провінції Тан Хоа (ДРВ), здобув перемогу над природою: він примусив рисові поля давати вдвічі більший урожай, застосувавши найпередовіші методи вирощування цієї основної у В'єтнамі сільськогосподарської культури. Досягнення Тріна Ксуан Баї — це перш за все досягнення народної влади, яка розв'язала творчу активність мас. Колись простий неписьменний селянин тепер став ученим. І плоди його праці належать народові. Прогресивний метод Тріна Ксуан Баї застосовують не лише в його рідному кооперативі, а й в багатьох інших сільськогосподарських об'єднаннях республіки. Односельчани гаряче вітали славного трудівника із званням Народного Героя Праці.

Діти — це майбутнє й надія народу. Тому ніде так не піклуються про дітей, як у країнах, народи яких зводять величну будову щасливого майбуття.

Дорогу маленьким угорським громадянам!
Дорогу дітям!

СВІТ СЬОГОДН

СВІТ СЬОГОДНІ

Розгром фашизму у II світовій війні й утворення могутнього табору соціалістичних країн надихнули колоніальні народи на боротьбу за волю, створили об'єктивні умови для ліквідації колоніального рабства. Ряд країн Азії та Африки вирвався з-під ярма колонізаторів і став на шлях національної незалежності. Ці молоді суверенні держави прагнуть перебороти тяжку спадщину минулого, піднести народний добробут, а для цього, насамперед, потрібний мир на землі. Спільність інтересів у русі за мир, у боротьбі проти агресивних воєн, що їх підготовляють імперіалісти, сприяє дедалі більшому зближенню нових незалежних держав Азії та Африки з країнами соціалістичного табору.

Однією з таких країн є Ірак — колишня цитадель імперіалізму на Арабському Сході.

Характеризуючи значення іракської революції, прем'єр-міністр республіки Абдель Керім Касем заявив: «Революція, продиктована волею народу,— це політична і соціальна революція, мета якої полягає в тому, щоб визволити народ з-під феодального панування, забезпечити справедливість народові й визволити його від злиднів, неписьменності й хвороб...»

Не минуло й року з дня перемоги революції, а республіканський уряд, спираючись на підтримку народу, здійснив низку прогресивних перетворень.

Одним з перших заходів уряду була амністія всім політичним в'язням і чистка державного апарату від посібників імперіалістів, хабарників та спекулянтів. Була прийнята аграрна реформа, яка завдала рішучого удару по пережитках феодалізму на селі (в Іраку 80 процентів населення зайнято в сільському господарстві). Уряд знизив ціни на продукти харчування і встановив на підприємствах восьмигодинний робочий день. Разом із ліквідацією феодалізму уряд взяв курс на індустріалізацію країни. З цією метою був укладений ряд угод з країнами соціалістичного табору (на нашому фото багдадці вітають урядову делегацію НДР) і, зокрема, угода про економічне та технічне співробітництво з Радянським Союзом, яка є новим важливим кроком у справі зміцнення дружби, співробітництва й солідарності між Іракською Республікою та СРСР. «Майбутнє Іраку, — заявив нещодавно міністр економіки Іраку Ібрагім Кубба, — тепер у руках його народу. А іракський народ сповнений рішучості відстояти завойовану ним свободу й добитися прогресу в усіх галузях життя».

Коли в Москві укладалася економічна й технічна угода між СРСР та Іраком, в Індії, в далекому Бхілаї, став до ладу металургійний завод, споруджений з допомогою Радянського Союзу. Разом з двома іншими металургійними підприємствами, що будуються, він значно збільшить виплавлення сталі в країні. Крім того, за участю радянських спеціалістів в Індії зводиться потужний комбінат важкого машинобудування, завод гірничошахтного устаткування, завод оптичного скла та інші підприємства. В справі індустріалізації Індія співробітничає також із Чехословаччиною, Румунією, Німецькою Демократичною Республікою. Так на ділі здійснюються благородні принципи мирного співіснування й співробітництва між країнами соціалістичного табору і молодими незалежними державами.

Африка — «Чорний континент» площею в 30 мільйонів квадратних кілометрів, з населенням у 200 мільйонів чоловік. І майже 20 мільйонів квадратних кілометрів континенту займають колонії.

Ще недавно колонізатори вважали, що можуть спокійно розраховувати на ресурси Африки. Їм здавалося, що Африка «спокійний континент», що їхньому пануванню там ніщо не загрожує. Та не минуло й десяти років, як розпалася колоніальна система в Азії. А слідом за Азією і Африка ступила на шлях визволення. До війни на її території було лише чотири незалежних держави — Єгипет, Ефіопія, Ліберія та Південно-Африканський Союз. Тепер до них приєдналося ще шість: Судан, Лівія, Марокко, Туніс, Гана, Гвінея.

Тепер у житті Африки відбувається історичний поворот. Хоч імперіалізм ще має там значні позиції, але політичну ініціативу він втратив. Ініціатива належить африканцям, і останній бастіон колоніалізму хитається.

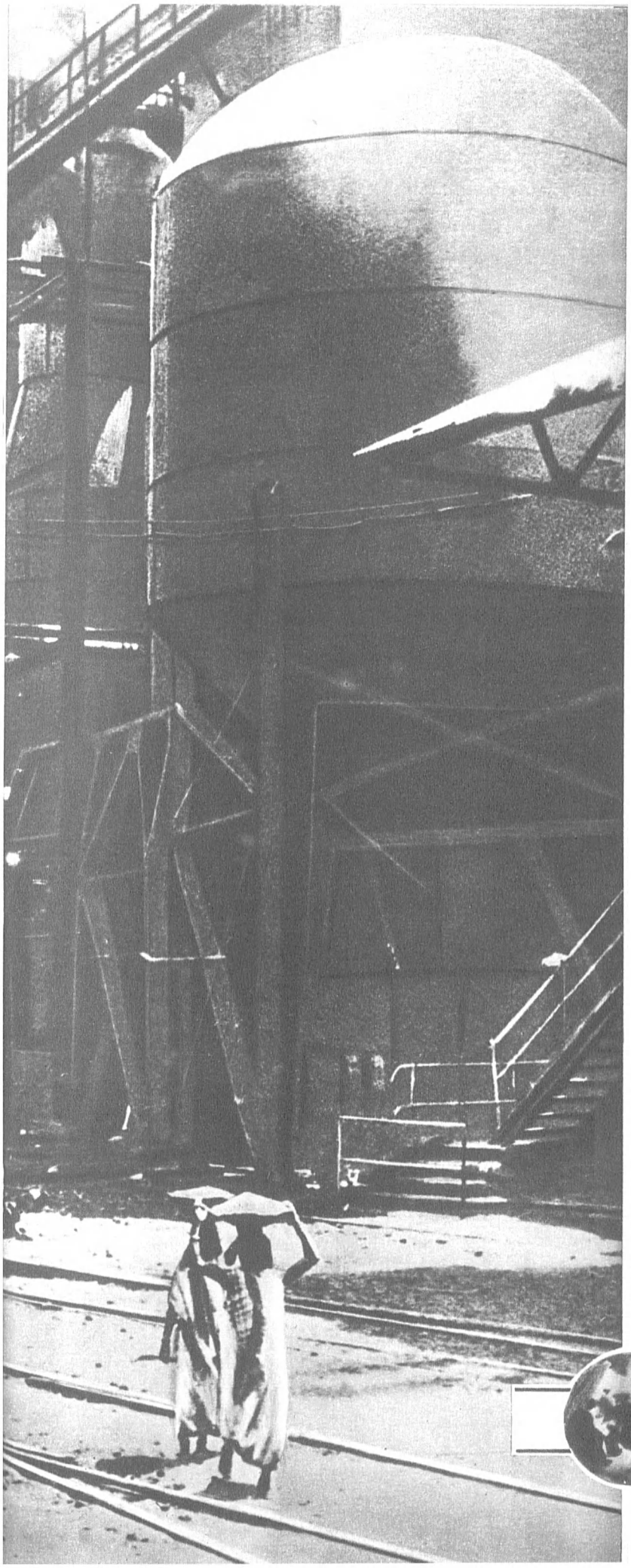

Пятий рік триває визвольна війна алжірського народу проти французьких колонізаторів. Алжірці не склали зброї, незважаючи на те, що в цій тяжкій боротьбі Алжір зазнав таких же втрат убитими і пораненими, як ті країни, що найбільш постраждали під час другої світової війни від гітлерівської навали. Народ Алжіру певен, що сонце свободи засяє над його країною. І в цій впевненості він черпає сили у своїй справедливій боротьбі.

На фото внизу: солдати алжірської Національно-визвольної армії обстрілюють позиції колоніалістів з гармати, захопленої у ворога.

У визвольну боротьбу активно включилися алжірські жінки. На другому фото внизу: сестра милосердя робить перев'язку солдату Національно-визвольної армії.

До останнього часу залишалася частка континенту, яка, здавалося, стояла осторонь від подій: Бельгійське Конго. Колоніальні власті Бельгії зображували Конго як «взірцеву» колонію, називали його «оазисом спокою». Але 1959 рік розпочався під знаком заворушень у Конго, які красномовно свідчать про те, що й ця країна ступила на шлях національно-визвольного руху.

Бельгійське Конго — одна з найбагатших країн Африки. Та багатства країни не належать її народові. Поряд із бельгійським капіталом там, головним чином, хазяйнує американський, який поборов конкуренцію англійського капіталу. Найбільший інтерес США виявляють, звичайно, до покладів уранової руди — їм належить монополія на її видобуток та використання. Американці розробляють тут також багаті поклади інших корисних копалин: кобальту, вольфраму, олова, марганцю, цинку, алмазів тощо. Добираються вони і до сільськогосподарської продукції. Так, наприклад, США вивозять з Бельгійського Конго майже стільки ж кави, скільки вивозить Бельгія. А така вже

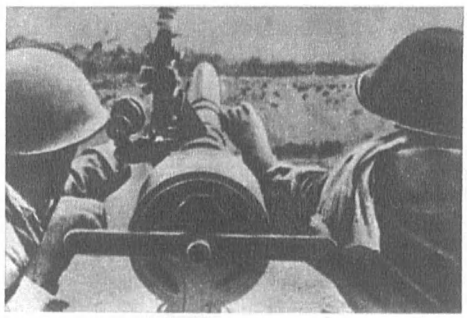

СВІТ СЬОГОДНІ

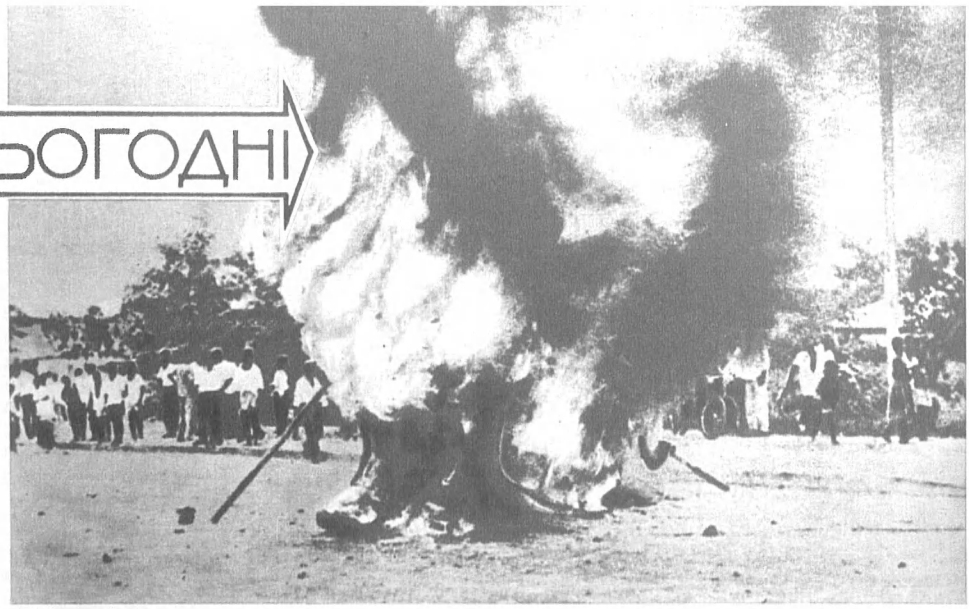

встановилася імперіалістична традиція: туди, куди проліз долар, лізе й вояччина; США, за угодою з бельгійським урядом, мають право створювати свої військові бази на території колонії.

Населення країни досі не мало політичних організацій, здатних згуртувати навколо себе маси й відкрито виступити за право на самовизначення. Кількість прогресивних діячів у муніципалітетах, члени яких призначаються бельгійцями, мізерна. До того ж, члени муніципалітету мають право виступати лише від свого імені. Заборонено створення будь-яких об'єднань на основі єдиної політичної програми.

Такою була ситуація в країні на 4 січня цього року. Але того дня в столиці Бельгійського Конго Леопольдвілі стався вибух народного протесту, приводом до якого був арешт одного з керівників місцевої прогресивної організації та заборона зборів, на яких мали виступати учасники конференції народів Африки в Аккрі. Масові демонстрації негритянського населення столиці, які проводилися під гаслами національно-визвольного руху, переросли в запеклі вуличні бої з поліцією, очолюваною офіцерами-європейцями (див. фото). Поліція змушена була звернутися по допомогу до бельгійських колоніальних військ. Проти барикад були кинуті танки і бронеавтомобілі, з деяких районів європейців евакуювали вертольотами, в боях загинуло біля 200 африканців... Повстання, кінцевою вимогою якого було право на самовизначення, мало яскраво виявлений політичний характер. І хоч дві тисячі демонстрантів були кинуті у в'язниці, хоч в країну, за «алжірським зразком», прибули десантні та авіаційні частини, зрушення сталося — народ Конго вперше за всю довгу історію рабського існування підняв голову й розправив плечі. А народ, який усвідомив свою силу, вже нікому не вдасться збити з жертовного, але величного і переможного шляху свободи.

Боротьбу за свої права, проти експлуатації, за мир не припиняють ні на день трудящі капіталістичних країн. «Прибутки (капіталістів) збільшуються, але безробіття зростає значно швидше»,— писала нещодавно американська газета «Уоркер». І дійсно, в січні в США нараховувалося 4,7 мільйона безробітних,— на 600 000 більше, ніж в грудні минулого року (до цієї кількості слід додати ще 600 000, що втратили роботу, але не зареєструвалися в державних бюро).

В Англії кількість безробітних в січні різко зросла — на 88 000 чоловік — і становить за офіційними даними 620 000, а за даними профспілок — біля мільйона чоловік.

У Франції погіршення становища в промисловості виявляється перш за все в переведенні підприємств на неповний робочий тиждень (звичайно, з відповідним зменшенням заробітної плати робітників). На початку року цей різновид безробіття поширювався на більш ніж мільйон французьких робітників. Останнім часом преса почала повідомляти про масове звільнення в текстильній, авіаційній, електропромисловості.

У Західній Німеччині кількість безробітних зросла в січні особливо різко — на 412 000 чоловік — і становить тепер 1,3 мільйона.

Західнонімецькі робітники поєднують боротьбу за свої права з боротьбою за мир, проти реваншистської політики боннського уряду, проти озброєння бундесвера атомною зброєю.

Уряд Аденауера і далі розміщує на території Західної Німеччини іноземні війська, озброєні атомною зброєю. Зокрема, в районі Нюрнберга розмістився американський батальйон атомних гармат (фото всередині праворуч), в Дортмунд прибули англійські військові частини, озброєні атомною та ракетною зброєю.

Населення Нюрнберга, Дортмунда та інших західнонімецьких міст рішуче протестує проти цієї гри з атомною смертю. На фото внизу ви бачите учасників двохсоттисячної демонстрації проти атомного озброєння, яка відбулася в Гамбургу.

Боннські власті жорстоко розправляються з борцями за мир (фото праворуч, угорі). З кінця 1956 р. боннські суди розглянули 25 тисяч справ, де обвинувачуваними були противники атомної війни.

Створення бундесверу, мілітаристська політика боннського уряду супроводжуються крахом широко розрекламованого західнонімецькою пресою боннського «економічного чуда». Тяжка криза охопила, зокрема, вугільну промисловість Руру. Ось якими словами починає свій репортаж «В Рурі зростає страх», вміщений в західнонімецькому тижневику «Мюнхнер Іллюстрірте», журналіст Манфред Лютгенхорст:

«...Шахти не працюють. Величезні колеса підйомників завмерли. Робочий тиждень скінчився.

В Рурі неспокійно, в Рурі зростає страх, в Рурі жевріє небезпечна іскра: якщо вона спалахне — буде вибух. Його гуркіт розкотиться по всій Німеччині.

Шахтар, який був «напівбогом» серед німецьких робітників, їсть хліб без масла: масло у нього відібрали. В шахті гірники кричали мені, перекриваючи гуркіт машин: «Треба підняти червоний прапор!» Таких голосів я чув чимало».

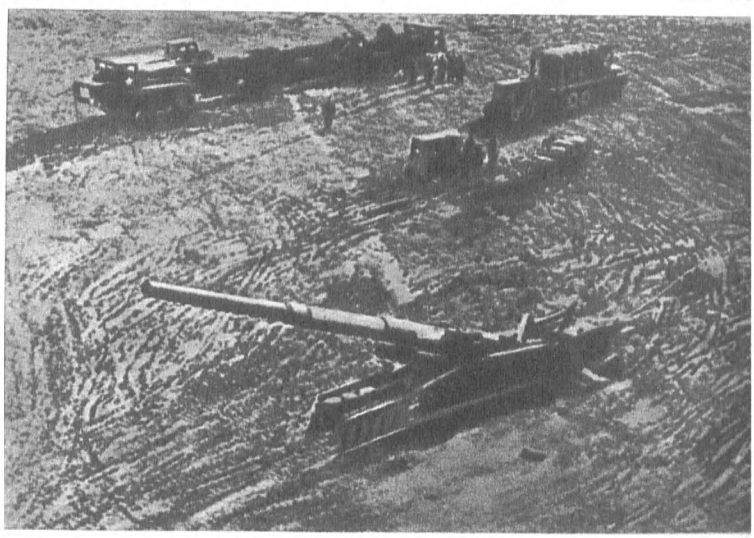

СВІТ СЬОГОДНІ

А на другому боці земної кулі, на вулиці Нью-Йорка сидить безробітний американець (фото перше внизу). У нього троє дітей, поки що він одержує допомогу по безробіттю, але через місяць він втратить право на неї, а тоді — хоч простягуй руку за милостинею...

Але з такою перспективою миритися не можна. І американські робітники борються за свої права, за своє майбутнє. Ось страйкарі пікетують підприємство, хазяїн якого хоче скористатися з безробіття й знизити заробітну плату робітникам (фото внизу, друге).

У боротьбі з підприємцями здобули перемогу робітники металургійного заводу «Галілео» в італійському місті Флоренція.

...Це почалося о четвертій годині ранку, 27 січня цього року. Біля тисячі поліцаїв під'їхало під виття сирен до заводу «Галілео», оточили його і спробували вдертися на територію заводу.

Проте флорентійські робітники були готові до боротьби. За два тижні до того робітники заводу «Галілео» зайняли його цехи на знак протесту проти звільнення 530 їхніх товаришів. Вони залишалися там удень і вночі, заявивши, що не підуть з території заводу, доки хазяї не поновлять на роботі всіх звільнених. Друзі та родичі приносили страйкарям їжу (фото вгорі).

Коли поліцаям вдалося захопити два цехи підприємства, звістка про це облетіла все місто. Робітники інших підприємств, які саме йшли на ранкову зміну, повернули, вишикувалися в колони і попрямували до центра міста. Зібравшись перед будинком префектури, вони почали скандувати свої вимоги. Профспілкове керівництво закликало трудящих до загального страйку. На всіх заводах і фабриках міста була одразу припинена робота. Робітників підтримав інженерно-технічний персонал, зачинили свої майстерні ремісники, замкнули крамниці торговці, вийшли на вулицю студенти та учні старших класів.

Застрайкувала вся Флоренція. Завмер вуличний рух. Боротьба почалася. Вся поліція міста була кинута проти страйкарів. Поліцаї били людей гумовими палицями, намагалися розганяти демонстрантів з допомогою брандспойтів, а потім перейшли до бомб із сльозоточивим газом та до вогнепальної зброї (фото праворуч). Проте флорентійські робітники не відступали. На сльозоточиві бомби вони відповідали градом каміння. На вулицях міста виросли барикади. До пізньої ночі тривала боротьба. І робітники перемогли. Наступного дня підприємці почали переговори з представниками профспілки про відновлення на роботі 530 звільнених робітників.

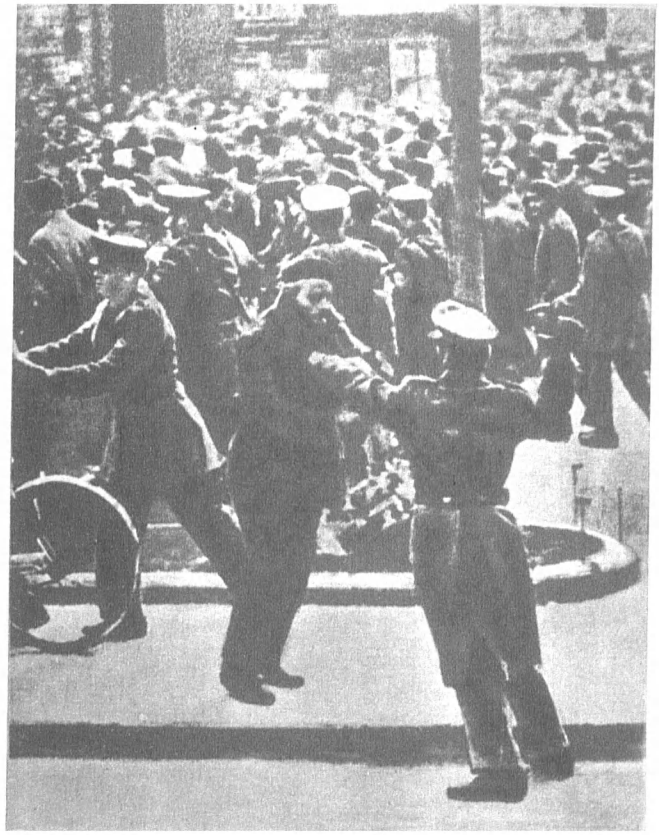

Єдність робітничого класу і міжнародна солідарність пролетарів знайшли яскравий вияв під час подій у бельгійському шахтарському районі Борінаж. 250 000 бельгійських, французьких та італійських робітників, які працювали тут за наймом, об'єдналися в боротьбі за свої вимоги (фото внизу).

В Бельгії та Італії, Західній Німеччині та США, Англії та Японії — всюди в капіталістичному світі шириться рух народних мас за людські права, за мир проти загрози атомної війни.

Страйкують французькі робітники (фото вгорі)...

Вимагають заборони атомної зброї жителі Лондона (фото праворуч)...

Протестує проти розміщення американських військових баз в країні японський народ (фото внизу)...

Міцніє міжнародна солідарність трудящих. Народи світу об'єднуються для боротьби проти війни та злиднів, за мир і щастя на землі.

СВІТ СЬОГОДНІ

Яніс РІЦОС

Мир

Замріялись діти про мир,
замріялась мати про мир.
Слова любові під зеленим віттям —
це — мир.

Батько, що повертається ввечері
з широкою усмішкою в очах,
з корзинкою в руках, повною фруктів,
і краплі поту на його лиці,
мов краплі води на глечику,
в якому на підвіконні
вода холоне,—
це — мир.

Коли рубці ран на обличчі землі заростуть,
коли у воронках, снарядами
виритих, ми виростимо дерева,
і в спалених пожаром серцях
розкриє перші бруньки надія,
і мертві зможуть заснути, не скаржачись,
знаючи — кров їх не марно
лилась,—
це — мир.

Мир — це аромат вечері,
коли зупиниться авто на вулиці
і не означає ворожнечі,
коли стукіт у двері
означає друга.
І розчинені вікна
в будь-який час
дивляться в небо,
що радує наші погляди
далеким передзвоном
своїх барв.
Це — мир.

Мир — це склянка гарячого
молока
і книга перед дитиною,
що прокидається.
Коли хилиться колос один до одного
і шепче: світлінь, світлінь,
і світло переливається
через вінця обрію,—
це — мир.

Коли тюрми перетворюють
на бібліотеки,
коли піднімається пісня від порога
до порога.
Коли весняний місяць
виходить з-за хмар,
як виходить з перукарні
на околиці
свіжовиголений робітник
в суботній вечір,—
це — мир.

Коли минулий день не пройшов даремно,
а наче корінь, що розпускає
під вечір листя радості —
це виграний день, а потім
заслужений сон.
Коли знаєш: сонце знову
поспішно зв'яже своє проміння,
щоб вигнати горе
з глухих закутків часу,—
це — мир.

Мир — це снопи променів
на полях літа,
це азбука щастя
на колінах зорі.
Коли ти говориш: «Брате мій!»
коли ми говоримо:
«Завтра ми побудуєм!»
Коли ми будуємо і співаєм,—
це — мир.

Коли смерть мало місця
займає в серці
і фабричні труби впевненими
пальцями
на щастя вказують,
коли пахощі великої гвоздики вечора
вдихають і поет, і пролетар,—
це — мир.

Мир — це стиснуті руки людей.
Це — гарячий хліб на столі у людей.
Це усмішка матері,
тільки це...

І плуги, що креслять
глибокі борозни по всій землі.
Одне тільки слово пишуть:
«Мир».
Тільки це. Мир.

По рейках моїх віршів
Спішить у майбутнє поїзд,
вантажений зерном і
трояндами.
Це — мир.

Брати,
в мирі дихають люди
на повні груди.
З усіма мріями нашими
дайте руки мені,
брати мої.
Це — мир.

Еллі ІОАНІДУ

Двері

Чорні двері.
Ніколи ніхто не збагне,
які вони чорні.
Якщо ти проходиш крізь них
з піднятою головою,
ти все лишаєш на їхніх виступах:
життя і любов. Життя і сонце.
Життя і щастя. Життя і радість.

А зовні востаннє ласкаво глянеш на них,
денним світлом умитих.
Проходиш. Кроки твої стверділи.
Твердішають кроки твої.

Вони глузують з конвоїрів,
що біжать за тобою,
поруч з тобою,
навкруг тебе.

Вони метушаться й вертяться, повні неспокою.
Ти не береш з собою нічого,
крім рішучості.
Ти береш з собою рішучість.
Ти береш з собою все:
Любов. Сонце. Щастя. Радість.
Ти проносиш їх перед чорними пиками,
що на сходах тебе стрічають
очима ворона, усмішкою гієни,
голосом шакала.

Уздрівши тебе, прожогом кидаються
відчинити тобі
двері розпачу.
Потіють, пропускаючи тебе крізь них.
«Чого ж ти ждеш?— говорить тобі їх погляд.—
Хіба не помітив уже,
що звідси смерть починається?
Хіба не помітив уже,
яка наша сила велика?
Ми всіх вас тримаєм тут. Всіх.
Тут всередині, ми в кулак
затиснули вас».
Вони лютіють від твоєї зневажливої
усмішки.

Всіх.
і скільки із тих, кому вірите ви,
наших людей!
Наших!
Вони шаленіють від твоєї усмішки,
що плює в них презирством.
«Чуєш, як говорю я по телефону?
На другому кінці той, що зі мною
говорить — то ваш.

Ваш!
Ха-ха-ха».
Вони лютіють, задихаючись від жовчі,
безсилі загасити усмішку
на твоєму лиці.
«Ми багатьох зламали до тебе.
Ми вміємо ламати душі.
Тобі в майбутнє дивитись.
Ми тобі ще нічого не показали».

Вони випльовують жовч
перед твоїми очима,
в яких іскриться усмішка й презирство.
Заберіть його звідси! Заберіть його!
Заберіть його. Заберіть його.
Геть — геть — геть!

Вони виють перед усмішкою.
Перед зневагою. Перед упевненістю.
Перед мовчанням.

* * *

Так познайомився Нікос
з великим шляхом.

Менелаос ЛУДЕМІС

«Мені чудово...»

«Листування буде провадитись на простих поштових листівках, в яких дозволяється писати кілька слів про те, що відправник живий і здоровий».

Наказ

«Мені добре, матусю, зірко моя...»
Я швидко розвію твій страх.
Мені чудово.

Я гордо сиджу в затінку горя свого.
Хай плаче моє перо... Нене...
Руки тремтять...
З-під хустини видніється сивина...
Печаль, що міряє нашу розлуку...
Мені чудово.

«Спершу, дорога моя...
Спершу я хочу спитати...»
і ні про що не питаю.
Тут не питають. Всім хороше.
І нехай шибениці стирчать
над нашими головами,
І нехай наші ноги смола роз'їдає...
Всім хороше.

«Здрастуй, матусю... Я живий...»
І груди мої кричать, як охрипла вівця.
І наглядач відбиває час
на моїх ребрах.
«Слухай, матусю...»—
Та пробач мені і сьогодні...

Пробач мені і сьогодні,
що ти не пізнаєш правди,—
Правда постаріла і вже не ходить.
Не долетить через море.
Правда, матусю,— це куля.
Я тобі не пошлю її.
«Мені чудово»

Я кінчаю сьогодні тисячний лист,
та знаю —
не скоро одержиш від мене звістку...
Пробач мені. Пробач мені, нене.
За тисячі монотонних
«мені добре»,
за тисячі одноманітних
моїх кривд.

Я знов тобі вирішив написати.
Листівка моя лежить на камені.
Я голублю її, мов сумну пташку,
і знову рука моя пише
єдині, куці, гіркі слова —
«Мені чудово».

Матусю, я знаю,
що посилаю тобі щоднини
горя свого частинку.
Я знаю: ти пестиш мою неправду,
ти поливаєш її сльозами
і мариш,
Я знаю...
Та в інших слів крил тут немає.
«Мені чудово».

Нене, можна і в темноті
читати листи мої.
І навіть нема потреби читати їх.
Досить почути біля дверей
голос поштаря.
Тоді, нене, можливо, мені
й недобре буде,
ти повинна повірить листу моєму —
«Мені чудово».
Мені чудово... Коли олівця я тримаю.
Мені чудово... Коли я воджу ним.
Мені чудово... Коли можу
надряпати на папері
ці карлючки —
«Мені чудово».

Ах, коли б я міг наповнити небо
цими облудними пташками
і випускать їх час від часу,
щоб вони прилітали —
і коли я вже буду мертвий,—
щоб вони прилітали,
стукаючи в наше вікно
(те, що завжди в море вдивляється),
щоб вони не змовкали...
Щоб неправду цвірінькали:
«Мені чудово».

Матусю!..
Ти ж читаєш пальцями.
Ти ж говориш мовою рук...

До губ своїх листа мого притули,
як дізнавалась,
чи є гарячка в твого дитяти,—
і прочитай на папері чистому
(закресли... «добре»),
і прочитай прямо в моєму серці.
Мамо... Ах, мамо, мамо...
Тіло, яке леліяли твої руки,
камінням сьогодні розбите.
Голос, що колихав твій сон,
кричав під ножем сьогодні.
Але ти усміхнись, дорога моя...
Усміхнись...
Скажи, що проснулась
від сну важкого —
і посміхнись, щоб відігнать мару,
посміхнись.
А я... заспокойся, мамо.
«Мені чудово».

Сьогодні мене осліпили. Але мені — чудово.
Мені чудово.
Нігті мені випалили.
Від мук я мову втратив. Але мені чудово.
Потрясіння схитнули мій розум.
Але мені чудово.
Мені чудово. Завтра мене розіпнуть.
Але мені чудово... Мені чудово... Чудово мені...
Мені чудово. Якщо навіть я збожеволію
і не зможу думать про все це.
Мені чудово. Якщо навіть я втрачу
мову і не зможу кричати про це.
Мені чудово. Якщо мене позбавлять рук
і я не зможу писати про це.
Тому я копаю землю.
Я висікаю надгробний напис
на цій обвітреній скелі,
над цим шаленим кладовищем,
що всім його мертвим —
«Чудово!»

Петрос АНТЕОС

Молодіжне

Гей, гей, гей-я!
Здрастуйте, вільні мої моря,
здрастуй, земле юна моя!
Ми — перші паростки в незламній силі,
твоє горіння, невгамовні хвилі.

Ми рушили з піснями —
од сонця очі примружені,
і голови вкрашають нам
всепереможні сходу прапори.
Наші голови наповнені промінням сонця.
І з радістю розбудить наш порив
залякані віконця миру:
— Одкрийтеся.
Одкрийтесь.

Ми чисті — не одягнені у мантії,
не опоясані мечем.
Ми не одягнені у золото і бруд —
ми сильні, здружені йдемо,
щоб Землю роздягнуть і муки зняти,
які не родять крил для щастя.
Одкрийтеся, людські серця.
Одкрийтесь.

Це ми — зашкарублі руки,
чисті і світлі обличчя,
тіла, що не гнуться од муки.

Ми вам несемо в грудях
багато правди, свободи, щастя.
Ми вам несемо почуття нові,
щоб ви по-іншому дивилися на світ,
його любили і йому раділи.

Вам несемо часів чудову помсту —
перемогу,
як злива слави, усмішок і сонця.
То ж бережіть її, як вени зберігають кров.

Ми прийдемо садить ліси в серцях людей
з відлуннями пташок і мріями живими.

Гей, гей, гей-я!
Серця чаша переповнилась,
щоб люди захмеліли од любові.

Ходім і візьмемось за руки,
мов малюки веселі,—
Півночі діти,
діти Півдня,
діти Пекіна і Мюнхена,
діти Афін і Москви.
Обнімем Землю всю
і зв'яжемо на грудях в неї
в гірлянди хороводів дружбу нашу.

Гей, гей, гей-я!
Здрастуйте, вільні мої моря,
здрастуй, земле, юна моя!

Біля мигдального дерева

Мигдальне дерево
і біля нього ти.
Коли ви встигли розцвісти!
Я стою під вікном,
дивлюсь на вас і плачу —
стільки радості
не можуть вмістити очі.
Я наповню нею
всі небесні водойми.

Я поставлю хату

Я поставлю хату
на березі моря.
Не барись, моя зоре,
збирайся швидше!

Я чекаю гостя.
А з краю світу
вирушив голуб.
Він несе у дзьобику
світлу лілею.

А я на горбок виходжу —
ударю
в білі дзвони всесвіту!

Весно, я люблю тебе

Весно, я люблю тебе,—
Ти схожа на мир,
Ти схожа на матір,
Що годує грудьми дитину,
Як на картині Рафаеля.
Ти схожа на посмішку
в музиці.
Ти нагадуєш мені бога,
що пише про любов
великими сторінками зір,
плесами річок
і віршів.

Зайшло моє сонце

Зайшло моє сонце
і залишило після себе
озерця світла.
Його ще багато
на верхів'ях сосен,
і тут розпливлись
озерця світла.
Спить моя кохана,
спить і посміхається.
На личеньку білім —
два озерця світла.

З новогрецької переклав М. СИНГАЇВСЬКИЙ

Ян ПЕТЕРСЕН

І вона

Малюнки З. Толкачова

ПОВІСТЬ

Мій приятель Роберт належить до категорії людей, енергія яких, їх упевненість у своїх силах ніби запалюють інших. І це не лише моє враження. Мені часто доводилось чути це від багатьох, коли ми говорили про Роберта. Він сильний, високий, його блакитні очі так і сяють життєрадісністю. Розмовляючи, він трохи схиляє набік голову з високим чолом і густим сивуватим волоссям, ніби обмірковує кожне слово. Коли слухаєш його, відразу відчуваєш: йому можна довіряти, його ніщо не здолає.

Уже протягом кількох років Роберт працює директором заводу. Колись він сам стояв біля лещат в одному з цехів довіреного йому тепер заводу і орудував терпугом. «До нього завжди можна прийти. Він для кожного знаходить час. Як він встигає все це робити, для нас лишається загадкою. Але він саме такий».— Так говорять там про Роберта. Всі — від наймолодшого учня до головного інженера.

Ми знайомі з ним уже цілих двадцять років. Але що, власне, я знав про його життя? Про себе він ніколи нічого не говорив. Що він за людина? Здавалось, особисте життя було для Роберта зовсім незнайомим поняттям. Сім'ї в нього не було. Його завжди бачили самотнім.

Одного разу, коли ми сиділи з ним удвох, я почав:

— От ми кажемо, що людина в нас стоїть у центрі уваги! І здебільшого згадуємо лише про матеріальні обставини. Що ж, це вірно і добре. Але що ми знаємо один про одного? Чи не варто б нам більше говорити про людей?

— Ти маєш рацію,— спокійно відповів Роберт.

— Я вважаю, що людину взнаєш по-справжньому тільки тоді, коли тобі відомо все і про її минуле,— продовжував я.— Адже це так. Як про хороше так і про погане!

На знак згоди він кивнув головою.

Я захопився.

— Чи випадково, наприклад, що у нас після краху третього рейху в сорок п'ятому році знайшлися люди, які відразу ж, на другий день, взяли на себе велику відповідальність за дальшу долю німецького народу? Що їм потрібно було для цього мати? Знання і вміння. Порядність. Чесність. Тверду вдачу. Переконання, міцні, як сталь. І перш за все: любов до життя, бажання перемогти в боротьбі з навальними хвилями розпачу і летаргії. Ті, що виводили нас тоді з хаосу, набували цих якостей і здібностей протягом довгих тяжких років нашої боротьби проти фашизму. Для багатьох сьогодні було б повчально і корисно про це знати.

На якусь мить запанувало мовчання:

Потім Роберт мовив:

— Все дуже швидко забувається. Навіть ми самі не завжди все пам'ятаємо! В деяких випадках це й добре, але інколи...

Він замовк і подивився в вікно на маленький садок перед будинком. Персикове деревце стояло там у своєму квітучому вбранні. У вечірніх

сутінках воно було схоже на ніжну, як подих весняного вітру, рожеву хмаринку.

«Сьогодні мушу його запитати!— подумав я.— Коли ще нам доведеться отак сидіти разом? Кожен з нас живе, мов у якомусь круговороті!»

Я почав знову:

— Ти колись розповідав мені, що в роки нашої боротьби проти фашизму тебе посилали в Париж? Але для чого? Про це ти ніколи не говорив!

Роберт, ніби вражений таким запитанням, здивовано подивився на мене. Потім мовчки перевів погляд на двір. На його обличчя раптом набігла тінь смутку, воно стало похмурим. Я вже каявся, що поставив йому це запитання. Може, я зачепив те, про що він не любив говорити, що намагався тримати в собі? Може, я пробудив у ньому спогади, про які він хотів забути? Ця раптова тиша! Здавалось, вона огортала нас, стояла між нами, мов стіна, віддаляючи один від одного.

Роберт відкашлявся. Він дивився кудись повз мене.

— Гаразд, я розповім тобі, як це було,— сказав він повільно і ніби вагаючись.— Я почну з випадку, через який я мало не потрапив у біду...

Роберт відкинувся на спинку стільця. Довго сидів він так, втупившись поглядом у вікно, де густішали вечірні сутінки. Я знову помітив його вагання.

Потім він почав, тихо і стримано, немов говорив сам до себе.

* * *

Це було влітку 1938 року... Я йшов вздовж одного з бульварів Парижа, маючи намір потрапити до будинку на умовленій вулиці, щоб передати записку. Для дівчини. Для Івони. Про неї ти ще почуєш.

Про це не було умовлено. Я хотів сповістити Івону, що ввечері зможу її зустріти пізніше, ніж домовились. Отже, Івона нічого не знала про мій намір розшукати її місце роботи і тому не мала жодного уявлення про те, що трапилось потім.

Літній день так і вибризкував сонячним промінням. Стояла нестерпна спека. В цю пору року з Парижа тікають усі, хто тільки має змогу. Люди міняють курну задуху міста на свіжий морський бриз.

Я проходив саме повз двох жінок, що стояли недалеко від бруку і про щось розмовляли. Раптом бачу дитину. Це була маленька дівчинка. Вона бігла за своїм м'ячем прямо назустріч автобусові, що наближався з шаленою швидкістю.

Якусь мить під владою інстинкту самозбереження я ще вагався. Потім рвонувся з місця. Витягнувшись, як плавець, що кидається з морського берега назустріч набігаючій хвилі, так кинувся я вперед і з усієї сили потяг дитину назад, до себе. Дівчинка закричала. І саме в цю мить пронизливо завищали автомобільні гальма. Хтось вилаявся хрипким голосом. Потім я знову опинився на тротуарі, сам не знаючи, яким чудом туди потрапив. Молода мати, дитина і друга жінка стояли біля мене. Минуло лише кілька секунд. Все це відбулося за одну мить, з такою шаленою швидкістю, що я навіть не міг пригадати подробиць.

По облямованому чорним хвилястим волоссям обличчю молодої жінки текли сльози радості й подяки. Її очі сяяли. Вона обняла мене міцно, ніби й не збиралась відпускати. Знову й знову цілувала мене в обидві щоки, затинаючись, говорила слова, яких я не міг розібрати. І весь час пригортала до себе дитину. Це була маленька дівчинка років п'яти, як дві краплі води, схожа на свою матір. Схлипуючи, вона міцно трималась за материну спідницю. Напевне, її лише тепер охопив страх.

А я думав: Тікати! Тільки тікати! Не говорячи ні слова, з благальним виразом на обличчі я спробував ніжно відштовхнути від себе молоду жінку. Але звільнитись від неї було не так просто. Щаслива мати говорила тепер не до мене одного, але й до перехожих, що стовпились навколо нас і здивовано спостерігали цю сцену.

— Він врятував мою дитину! Мою маленьку прекрасну Жанетку!— кричала вона.— Його треба нагородити! Він рятівник!

Я знову спробував звільнитись. Але марно. Молода жінка не відступала од мене ні на крок, на своїх щоках я відчував її дихання. Поруч неї стояла друга жінка, з якою недавно розмовляла мати маленької Жанети. Вона теж щось говорила мені. І теж міцно тримала мене за руку.

«Якщо мені не вдасться від них вирватись, то я, чого доброго, провалюсь!» — думав я. Своєю ламаною французькою мовою я відразу ж видам себе. А я живу в Парижі без прописки, як кажуть, на пташиних правах. Що наказував мені Карл, один з керівників нашої підпільної антифашистської групи в Парижі? «Ніколи не підходь близько до колони демонстрантів. І взагалі тримайся на відстані від будь-якого натовпу людей, навіть тоді, коли він має зовсім мирний вигляд. Обминай десятою дорогою кожного поліцая!» А тепер до його слів я міг би ще додати: і не йди з запискою для Івони до будинку, де вона працює секретаркою. Тоді ти не потрапив би в цю частину міста і не опинився б у такому безглуздому становищі!

У той час, коли в моїй голові, блискавично змінюючи одна одну, роїлися ці думки, я помітив, що в натовпі, який зібрався навколо нас, з'явився поліцейський мундир. Обидві жінки навіть підштовхували мене до поліцая. Вони переконували його словами, в які намагались вкласти всю душу. Я відчув це. І все ж стояв нерухомо і думав: «Тепер все пропало!»

Коли поліцай звернувся до мене, я зміг вимовити лише:

— Я... я...— Я був так збентежений, що із слів поліцейського зрозумів тільки одне слово. Він немов би вдарив мене ним:

— Паспорт!

Я простяг йому свого паспорта. На сторінці, де стояла французька віза, він зупинився.

Тримаючи переді мною паспорта, ткнув вказівним пальцем у візу і щось сказав. Говорив він надто швидко, і я мало що зрозумів. До того ж ще й молода жінка перебивала його на кожнім слові. Вона показала на свою маленьку дівчинку, потім, розмахуючи руками, схвильовано звернулась до людей, що стояли навколо нас. Вигуки градом посипалися на поліцейського. Той почав захищатись. Але видно було, що він почував себе не дуже впевнено. Його обличчя, що виглядало з-під форменого кашкета, налилося кров'ю. Я дуже добре знав, який недолік знайшов він у моєму паспорті. Так само добре я розумів: незвичайний рятівник сам стає жертвою поліції. І справді, він запропонував мені йти слідом за ним.

Ні, по дорозі в поліцію ми були не самі. Ми йшли в оточенні людей, які ні на мить не давали спокою поліцейському. Молода жінка, тягнучи за руку свою дитину, і та жінка, що з нею розмовляла, перехожі, які були свідками випадку з дівчинкою,— всі вони наполегливо умовляли служаку, просили, благали. А збуджена вкрай молода мати засипала його цілим потоком гнівних слів. Обличчя її раптом змінилось. В ньому не лишилось і сліду щастя, лише відчай і гнів. Вона тягнула поліцая за рукав мундира, ніби намагаючись відірвати його від мене. З підбадьорливою усмішкою на обличчі кивала мені головою, наче хотіла сказати: «Не хвилюйтесь, все буде гаразд!»

Коли ми прибули до поліцейської дільниці, люди, що супроводжували нас, хотіли теж проникнути в приміщення. Але чиновники в мундирах, що поспішали на допомогу своєму товаришеві, відтиснули їх назад. Не відходячи од дверей, люди продовжували кричати. Та молодої жінки з дитиною поліцейським не вдалося зупинити. Вона так голосно кричала на них, що її дівчинка аж розплакалась. Жінка міцно тримала мене за рукав. Чиновники змушені були впустити і її разом з дитиною.

Двоє поліцейських привели нас до начальника дільниці. Це був маленький товстий чолов'яга в пенсне, крізь яке допитливо дивились на нас короткозорі очі. Молода мати підштовхнула свою дитину до самого письмового стола, за яким він сидів. То благаючи, то голосно і переконливо пояснюючи, що трапилось, вона весь час показувала на дівчинку і на мене.

— Він врятував дитину, а ви його в тюрму?— вигукувала вона обурено.

Маленький товстий начальник поліцейської дільниці мовчки вислухав її. Його обличчя жалісно скривилось, він співчутливо знизав плечима і почав:

— Так, мадам, так, але...

Далі говорити він не міг. Уривчастим од хвилювання голосом молода жінка перебила його. Але маленький товстун лише сердито махнув рукою і показав на чоловіка у цивільному, що непомічений тихо увійшов через бокові двері.

Молода жінка замовкла. Вона повернулась до цивільного, немов перед нею з'явився новий ворог, на якому тепер треба було зосередитись.

Здавалось, цивільний був уже про все поінформований. Він одразу ж звернувся до мене німецькою мовою. Говорив з сильним акцентом:

— Хто ви такий? Це, шановний пане, цікавить нас насамперед.

— Я німець.

Вийнявши з кишені піджака свого паспорта, я простягнув його цивільному.

Не кажучи ні слова, він відкрив сторінку, де була наліплена проштемпельована фотокартка, і уважно подивився на неї. Потім знову на мене. Так кілька разів. Тоді перегорнув усі сторінки паспорта, пильно оглядаючи печатки.

Присутні стежили за кожним його рухом.

— Уже більше місяця, як ви прибули у Францію. Адже так?

— Так.

— Ваша віза була дійсна лише на чотири тижні. Ви прострочили її вже на три дні.— Цивільний помахав паспортом.

— А що ви робите в Парижі?

— Я тут у відпустці.

Якусь мить чоловік у цивільному дивився на мене.

На кістлявому, жовтуватому обличчі не ворухнувся жоден мускул, проте його чорні очі були насторожі.

— Але що ви тут робите? На це питання ви так і не відповіли!

Я намагався ухилитись від проникливого погляду цієї людини.

«Тепер він мене спіймав, думав я. Цього ж я не маю права йому говорити. Спочатку прострочена віза — а тепер це!»

— Ну, затримався тут. От і все,— відповів я.

— А де ви живете тут, у Парижі?— Це запитання пролунало, як постріл з пістолета.

Переді мною постало обличчя Івони. Я бачив його перед собою дуже чітко. Її блакитні очі, красиві чорні брови врозліт, високе чоло, блискуче каштанове волосся, що, здавалось, завжди переливалось іскрами, ямочки на її щоках, коли вона сміялась, рівні зуби.

Я згадав про запитання, яке поставив мені чоловік у цивільному.

— Мені не хотілося б говорити, де я живу,— відповів я.— Прошу зрозуміти це.

Чоловік у цивільному повернувся до начальника, якого майже не було видно з-за письмового столу і почав щось говорити, дуже швидко і монотонно, як заведений, немов виконував доручення, яке його анітрохи не цікавило. Після кожної його фрази начальник дільниці ствердно кивав головою, і пенсне на його носі підскакувало. Я помітив, що обидва поліцейські, які стояли праворуч і ліворуч од мене, кидали в мій бік співчутливі погляди.

Коли чоловік у цивільному почав говорити, молода жінка притиснула до себе дитину. Це був інстинктивний рух, породжений внутрішнім хвилюванням, але вона, здавалось, цього не помічала. У неї здригались губи. Нахилившись уперед і обнявши однією рукою дитину, вона стояла і не зводила з мене стривожених очей.

Чоловік у цивільному закінчив свої пояснення.

— Звичайно!— мовив начальник, кивнувши йому у відповідь головою. Потім він щось сказав молодій матері і подав знак очима двом поліцейським. Ті підійшли до жінки. Я помітив, що робили вони це неохоче.

Молода жінка обернулась, почала знову вмовляти начальника. Деякі слова вона весь час повторювала, говорила дуже швидко і з запалом. Вона вимагала, щоб записали її адресу і повідомили їй про всі наслідки.

— Гаразд, гаразд, мадам!— сердито кинув начальник за письмовим столом і жестом покликав чоловіка у цивільному до себе.

Молода жінка звернулась тепер до мене. У неї був дуже стомлений вигляд.

— Мсьє... Мсьє...— насилу видавила вона крізь сльози. Все її єство, здавалось, просило пробачення.

Я усміхнувся і кивнув їй та Жанеті на прощання головою.

Поліцейський та чоловік у цивільному пішли слідом за жінкою і дівчинкою до виходу. За ними з гуркотом зачинились двері. «Все! Значить, вони залишать мене тут!» — подумав я, дивуючись сам собі, бо якось одразу ж заспокоївся.

Але потім, коли мене привезли в поліцейську префектуру і коли я вже сидів у камері, мене охопила шалена лють.

Що вони думають зі мною робити? Може, хочуть мене вислати в якусь сусідню країну? Але ж яка країна мене прийме? Людину бідну, як церковна миша! Та ще й таку, яку висилають із Франції! Адже тепер у всіх країнах дотримуються тієї думки, що коли емігрант — німець, то це небажаний емігрант. А може, вони хочуть мене?!.. Ця думка свердлила мій мозок. Звичайно! Вони, мабуть, відправлять мене в Німеччину! Тоді я пропав. Націсти, звернувши на мене увагу і натрапивши тепер на мій слід, дізнаються, нарешті, хто я в дійсності. Тоді мені не допоможе навіть націстська посвідка, якою я маскувався по дорозі сюди. Тоді я буду, як миша в пазурях кота. У гестапо вистачить часу. Воно буде доти вести розслідування і перевірятиме кожну деталь з мого життя, поки не знатиме про мене все.

Що хоче робити зі мною французька поліція? Що саме? І все це сталося з моєї ж власної вини. Бо я діяв на власний страх і риск. Як я міг поступитись просьбі Івони залишитись?! З цього все й почалося.

— Хоч до кінця тижня!— просила вона. Та що Івона! Мені самому цього хотілось. Навіть дуже хотілось. «Днем раніше, днем пізніше — це нічого не значить», думав я. Французи вже як-небудь дозволять виїхати, а німецька прикордонна поліція взагалі не зверне уваги на те, що я на кілька днів довше пробув у Франції. Якби тільки не трапилось цього випадку з дитиною. Адже з простроченою візою мені слід було б вдвоє бути обережнішим, щоб не впадати у вічі. Але чим допоможуть тепер самообвинувачення? Тепер я сів, як рак на мілину! І жодному з наших товаришів не можна сповістити, де я і як сюди потрапив. Цим я міг би звернути увагу французької поліції на керівний центр нашої німецької антифашистської групи в Парижі.

Я шукав виходу з цього становища. Хто впадає в апатію і, незалежно від того, в якій ситуації опинився, припиняє боротьбу, той взагалі приречений на невдачу. Це давно відома істина.

Думки, що роїлися в моїй голові, ганяли мене по камері з кутка в куток. Може, мені вчинити скандал? Затарабанити в двері? Вимагати роз'яснення, що хочуть зі мною робити? Може, все ж таки попросити, щоб когось повідомили про мій арешт? Але кого? Івону? Якщо вона увечері не застане мене вдома, то буде турбуватись. І чим пізніше це станеться, тим більше горюватиме вона і тим більше вдаватиметься в розпач. Чим вони зможуть їй нашкодити! Івона — француженка. Ні! Ні! Їй теж будуть потім неприємності за те, що я жив у неї без прописки. Івона, напевно, теж не дізнається, що зі мною трапилось. Бідна Івона.

Я безпорадно стояв посеред камери і дивився вгору на маленьке загратоване віконце. Крізь нього проникало жовтувате світло, в якому витанцьовували міріади пилинок. В напівтемряві, що панувала в камері, вони здавались надзвичайно великими, схожими на маленькі ширяючі кульки.

Я знову почав метатись по камері. Раптом мені спало на думку: адже у Франції є антифашистський комітет емігрантів! Можна б звернутись туди! Як же зветься цей комітет? Я ніяк не міг пригадати назви. Та й адреси також не знав. Не запам'ятати таку важливу річ! Правда, в Парижі я всього місяць, про цей комітет я лише чув, але ще ні разу там не був. Як же він називається? Але про це також не може бути мови. Французька поліція змогла б потім дізнатись, що я був у Парижі з політичних причин. А я ж повинен всюди, у всіх випадках, видавати себе за невинного мандрівника!

Мій погляд зупинився на стіні камери. Глибоко видряпаними на штукатурці літерами там було написано: «Хай йому біс!» Я змушений був усміхнутись. А от хтось пробував зробити календар, щоб лічити дні свого ув'язнення. Шість рисок вподовж, а поверх них одна впоперек, і знову дві риски вподовж. Дев'ять днів. А трохи далі я прочитав «Одета». Одета! Жіноче ім'я. То був немов зойк. Я кілька секунд дивився на це ім'я, поки воно не розплилось перед моїми очима.

Я підійшов до койки. Заклавши руки за голову, ліг на тюремну постіль. Так, я пробув у Парижі лише чотири тижні і кілька днів. Але мені здавалось, що я живу тут дуже довго.

Коли в Берліні мені запропонували поїхати до Парижа, я відмовився. Я кепсько володів французькою мовою і ні разу ще не був у Франції. Як же я міг повернутися з такої закордонної подорожі у Берлін, щоб не накликати на себе підозри? Як приступати потім знову до своєї роботи в підпільній організації руху опору? Це здавалось мені неможливим. Зрештою, в мене був досвід нелегальної роботи і мені сказали, що враховують саме цей мій досвід. І через те я й потрібен був у Парижі.

З товаришем, що передавав мені це доручен-

ня, я зустрівся у великому кафе на Курфюрстендамм. Мені ще пригадується, що серед відвідувачів було багато високих чинів СА і СС. Це не тільки гарантувало безпеку такої зустрічі, але й дало нашій розмові особливий напрямок. Бо мій співбесідник навів тепер інші аргументи, які говорили на користь моєї поїздки в Париж.

— Ти ж, так би мовити, наш «троянський кінь»! — сказав він. Я був членом націстської організації, як і багато інших наших керівних товаришів, що маскували цим свою роботу в антифашистському підпіллі. Моє націстське посвідчення мало бути мені корисним у цій подорожі.

Нарешті, він мене переконав. А через кілька днів я поїхав.

Коли ми наближались до прикордонної станції, у мене в грудях ніби щось закам'яніло. Я довго думав про ті вирішальні хвилини, які могли бути для мене згубними. Вигадував різні ускладнення і несподіванки, які могли там трапитись. Точно обдумав, як мені слід на них реагувати і що я повинен буду відповідати на можливі каверзні запитання.

В купе швидкого поїзда, крім мене, сиділа ще якась дама і двоє чоловіків. Дама нервувала. Вона порпалась у своїй сумці, ставила її біля себе, знову брала в руки і продовжувала в ній щось шукати. При цьому вона уникала дивитись на нас і весь час схвильовано виглядала у вікно.

Поїзд зупинився. У купе зайшов чиновник залізничної поліції з двома есесівцями. Вони проглянули паспорти обох чоловіків, перевірили їхні чемодани. Підійшла черга до дами.

— Ви єврейка?! — сказав один з есесівців.

— Так, — почулось тихо у відповідь.

— Ідіть за мною! Візьміть з собою свої речі! — різко наказав він.

Тепер настала моя черга, і націстське посвідчення, яке я, ніби ненароком, витяг разом з паспортом із бумажника, подіяло, мов якась чарівна сила! Адже посвідка із свастикою та моїм акуратно проштемпельованим фото була непідробленою!

Мій чемодан оглянули через п'яте-десяте. Ніхто в мене нічого не питав. Другий есесівець, який стояв біля чиновника залізничної поліції, навіть козирнув і побажав мені щасливої дороги.

Під час цієї процедури на німецькій прикордонній станції я став зовсім іншою людиною, як і завжди в скрутних ситуаціях. Коли минула небезпека, вгамувалось напруження нервів, і я знову міг спокійно міркувати, це здивувало мене самого. В такі критичні хвилини у мене всередині все немов кипіло від збудження. Але я придушував його залізним самовладанням. Зовні в таких випадках я був завжди стриманий і спокійний, навіть ввічливий і люб'язний. Ще й усміхався. На підпільній роботі ми не раз потрапляли в скрутні ситуації. Тоді треба було бути готовим до всього. Це ми добре розуміли.

А тепер я лежав на койці в одній із камер французької в'язниці. Коли лежиш нерухомо, думки так і навалюються на тебе. Вони з'являються і зникають з блискавичною швидкістю.

Французьку мову я знав вельми незадовільно. І через це одразу ж після прибуття в Париж зі мною трапилась смішна історія. Я повинен був подзвонити по телефону одному панові на прізвище Меньє, який мав відвести мене до моїх політичних друзів. Мені дали в Берліні номер телефона цього пана Меньє і сказали, що він добре розмовляє по-німецьки. Але по телефону відповіла жінка. Вона говорила дуже швидко, і я нічого не зрозумів. Тоді я повторив.

— Мсьє Меньє, будь ласка!

З трубки знову посипався цілий фейєрверк слів. Я вивчав французьку мову на прискорених вечірніх курсах. І це було вже досить давно. Отже тепер, використовуючи кожну паузу, яку робила жінка, я одноманітно повторював у трубку своє речення про пана Меньє. І щоразу одержував відповідь. Але все ж ніяк не міг зрозуміти, що говорила жінка. Нарешті мій терпець урвався. «Подзвоню пізніше, подумав я. Цей Меньє мусить же колись прийти додому!»

Коли я потім розповідав своїм друзям, які труднощі були у мене в розмові по телефону з дружиною пана Меньє, вони бралися за боки від сміху.

— Він же нежонатий! То була грамофонна пластинка!

— Яка пластинка?

— Ну, грамофонна пластинка, що автоматично включається на телефонній станції і потім весь час повторює: «Провід зайнятий! Подзвоніть, будь ласка, пізніше!»

Та в Парижі це була не єдина трагікомічна історія. Бувають пригоди, які, очевидно, можуть траплятись лише з нами, німцями, закоханими в красоти своєї батьківщини так само, як і в її примхи. Ось який випадок стався зі мною в кіно. У газеті я прочитав, що йде німецький мультиплікаційний фільм. Німецькою мовою, але з французькими титрами. Я поїхав у кінотеатр. Минуло всього кілька днів, як я виїхав з Німеччини, а мене вже брала туга за рідним краєм.

Фільм був поставлений непогано. Але за змістом — досить таки посередній. Та не в тім річ, головне те, яке враження справив на мене цей фільм у Парижі, що він зі мною там зробив. Саксонець, берлінець і баварець вирушили утрьох на екскурсію в гори. Раптом знялася страшенна буря. Вони вирішили якомога скоріше повернутись у долину. Докладаючи всіх зусиль, як божевільні, поспішали вони вниз, повисали на своїх альпіністських вірьовках, борсались на них, безпорадно розмахували в повітрі руками й ногами і не могли нічого вдіяти.

Я сидів у паризькому кінотеатрі і слухав, як ті троє лаялись і проклинали все на світі кожен на своєму діалекті. Я був просто в захваті. Забув навіть, де я. Німеччина опинилась раптом тут, вона була в мені, жартувала і лаялась зі

мною. Я сміявся без упину. Ось товстий берлінець, що незграбно борсається на своїй вірьовці, випалив ще одне круте слівце. Я знову голосно засміявся. Раптом у мене в голові промайнула думка: «Тихше! Ти завжди смієшся надто рано! Інші повинні спочатку прочитати переклад. Адже вони можуть помітити, що ти німець! А живеш тут незаявлений. Оце так підпільник!»

У Парижі я щодня працював на нелегальних курсах, на яких навчав, як треба поводитись в націстській Німеччині, щоб не впадати нікому в вічі. Як треба відразу ж пристосовуватись до всякої, навіть найнезвичайнішої обстановки. Як слід уникати найнезначнішого фальшивого руху, кожного слова, яке може викликати підозру. Бо ж саме для цього мене викликали в Париж! Я повинен був передати іншим товаришам свій досвід роботи в антифашистському підпіллі Німеччини.

У той час ми несли тяжкі втрати. Тисячі рядових членів і керівних діячів нашої організації були заарештовані, кинуті у в'язниці і концентраційні табори, багатьох кати замучили до смерті. Ця нещадна боротьба в пітьмі вимагала від нас великих жертв. Ми йшли в передових лавах антифашистського руху опору Німеччини. Нікого і нічого націсти не боялись так, як нас.

Нові борці, нові активні діячі повинні були зайняти місця заарештованих і страчених товаришів, щоб продовжити їх благородну справу. В наші поріділі ряди мали влитись і ті комуністи, які вже в останню годину змогли врятуватись од фашистського терору, яким пощастило втекти за кордон і які жили тепер у Парижі, Празі та по інших містах і країнах.

Адже з того часу, як ці товариші змушені були залишити Німеччину, методи нашої підпільної роботи змінились: переслідування фашистів ставали все витонченішими і підступнішими. В нашій підпільній роботі ми мусили бути завжди на крок попереду гестапо. Тому кожен товариш, що повертався з еміграції, повинен був пройти добру школу, грунтовно ознайомитися з новими умовами боротьби в Німеччині.

Ніхто з них не міг їхати в свою рідну округу. Там його надто добре знали, і, що найголовніше, більшість товаришів, які перебували тепер в еміграції, були заочно засуджені в Німеччині до ув'язнення або й до страти. Якби вони повернулись у свою рідну місцевість, то потрапили б прямо до рук гестапо. Виходячи з усього цього, вони мусили, так би мовити, стати зовсім іншими людьми під чужими прізвищами з усіма належними документами. Вони повинні були замести всі сліди, що змогли б нагадати про їхнє колишнє життя.

За допомогою карт і усних розповідей ці товариші грунтовно знайомилися з тими районами Німеччини, де вони мали відновити роботу антифашистського підпілля, вивчали напам'ять дати і різні подробиці з своєї вигаданої автобіографії. Якщо їх в націстській Німеччині про це запитають, то вони повинні вміти дати переконливі відповіді, аж до найменших подробиць.

— А що ви робите тут, у Парижі?— запитав мене в поліцейській дільниці чиновник французького кримінального розшуку з кістлявим жовтуватим обличчям.

Чи міг я відповісти на це запитання?!

Тепер я лежав на койці у камері французької в'язниці і ламав собі голову. Не випадково приходили такі думки.

Заняття наших курсів провадились у залі маленького танцювального клубу. Увечері, після трудового дня, там збирались французи... Безтурботні, веселі. А вдень у цьому ж самому приміщенні німці, яким удалось вирватися з в'язниці, концтабору і навіть із рук самої смерті, готувались до того, щоб знову вирушити в пекло німецького фашизму. Чи доведеться нам, що тут разом учились, ще коли-небудь зустрітися? Не всі, мабуть, доживуть до того дня, коли фашизм буде знищений, коли ми, нарешті, зможемо здійснити мету нашого життя: побудувати в Німеччині соціалізм!

На цих курсах був один товариш, якого я дуже любив. Напевно, за його надзвичайну жагу до знань, чи, може, тому, що він був так беззавітно відданий нашій справі, а можливо й за те, що він мав таку щиру вдачу, вмів бути завжди веселим. Звався він Куртом — ми знали один одного лише по кличках,— а родом був з Вуперталя. Коли рік тому, в 1937 році, гестапо за допомогою провокатора розкрило в окрузі Вуперталь нашу організацію, Курт мусив тікати за кордон. Він був ще молодий, всього двадцять п'ять років, і мав двох дітей. Його дружина з дітьми залишилась у Німеччині. Курт знав, що вони повинні були два рази на тиждень з'являтись у гестапо. Там у неї годинами випитували про нього.

— Тому я й не можу передати їм жодної звістки,— розповідав мені одного разу Курт.— Щоб вони з спокійною совістю могли говорити, що нічого про мене не знають! І вони справді не знають, де я і чи живий взагалі.

Курт підійшов близько до мене і заговорив раптом зовсім тихо, хоч ми й були тут самі.

— Адже ти говорив на курсах, що ніхто з нас не має права повертатись у свою рідну округу. Тобі я хочу сказати: одного разу я був там! Я бачив своїх дітей! Приблизно півроку тому...

Я здивовано глянув на Курта. Його обличчя аж потемніло від хвилювання. Очі палали.

— Мене вже посилали раз до Німеччини,— швидко продовжував Курт.— З одним важливим дорученням. І тут це й сталось. Тільки не докоряй мені, будь ласка! Я знаю, що робив невірно. Але я не міг інакше. Так от, я поїхав додому, підійшов до рогу вулиці, де ми жили. Мене тягло туди, як магнітом. Я довго стояв за будкою для афіш і дивився на вулицю. І раптом я побачив їх! Мого Гергарда і мою маленьку Елізабет! Вони підбігли разом з іншими дітьми до нашого будинку, потім стрибали через скакалки. Я стояв, мов прикований, і не міг зрушити з місця. Мене трусив нервовий плач. Мої діти! Вони грались собі там, навіть не підозрюючи, що

їхній татко був так близько від них! Моє серце краялось. Нарешті, я зірвався з місця і пішов геть. Ні, я побіг, побіг, як зацькований звір.

Курт підняв плечі, ніби хотів скинути з себе якийсь тягар. Потім хрипким од хвилювання голосом сказав:

— Тепер я впевнений у собі. Коли мені знову доведеться повернутись до Німеччини, я не поїду в рідний Вупертaль. Можеш на мене покластись. Запевняю тебе!

Я не міг відповісти на слова Курта і лише ствердно кивнув головою. Я відчував, що він мусив мені про це розповісти, щоб звільнитись від тягаря. І я думав: кращі люди Німеччини — з нами. Це — герої, справжні герої.

Я все ще лежав на койці, в паризькій тюремній камері, і думки змінювали одна одну.

— А де ви живете тут, у Парижі?— запитав мене чиновник кримінального розшуку. Я знову побачив перед собою Івону. Здавалось, стіни камери раптом розступилися.

Цей пан Меньє, до якого я дзвонив після мого приїзду в Париж, одразу ж зв'язав мене з керівним центром нашої емігрантської антифашистської групи. Потім я зустрівся з одним товаришем, якого звали Карл. Йому було років шістдесят чи навіть більше. Він мав вигляд привітного старенького панка, який живе собі тихо і самотньо на скромну пенсію. В дійсності ж це була темпераментна, обережна, розумна голова. Людина, до якої швидко проймаєшся довір'ям.

Карл прийшов не один. З ним була молода жінка, він познайомив мене з нею.

— Це товаришка Гранжьє. Ти будеш у неї жити. Товаришка Гранжьє люб'язно запропонувала нам свої послуги.

Молода жінка подала мені руку і допитливо подивилась на мене. У неї були ясноблакитні очі, вона посміхалась.

— Треба ви допомогти, так?— мовила вона.

Очевидно, їй було дуже важко розмовляти німецькою мовою. Вона мусила підшукувати кожне слово. Але говорила зовсім спокійно, ніби про щось само собою зрозуміле. Я думав, що так можуть говорити тільки люди, які добре знають, чого вони прагнуть, переконання яких увійшли в їх кров, у їхні серця.

Але я сказав лише:

— Щиро дякую вам, товаришко.— Нічого іншого мені не приходило в голову. До того ж я був дуже збентежений. Молода жінка була досить вродлива.

У всякому разі я дуже зрадів, коли Карл знову почав:

— На наш погляд, у готелі тобі буде небезпечно. Там тебе бачитиме багато людей. А це погано. Зрештою, ти ж незабаром повернешся в Німеччину! У товаришки Гранжьє тебе не бачитиме ніхто. Там ти можеш жити навіть незаявленим аж до від'їзду.

Через кілька хвилин ми попрощались. Я пішов до найближчої станції метро, щоб поїхати на вокзал за своїм чемоданом. У мене було якесь дивне почуття. Я йшов по вулицях, мов зачарований, ніби в цьому величезному місті, що розкинулось на берегах Сени, більш нікого й не було, крім мене. Машинально переставляючи ноги, я перед собою нікого не бачив, нічого не чув.

Тоді я ще не міг знати, що цей перший вечір у Парижі, ця зустріч з Івоною стануть вирішальними в моєму житті. Але якесь передчуття цього появилось у мене відразу ж, як тільки я побачив Івону. Це почуття було ще схоже на легкий порив вітру, на безшумний помах пташиного крила. Але воно з'явилось.

Така вже природа людини. На своєму шляху ти можеш зустріти тисячі людей, і всі вони схожі один на одного. Одних ми пам'ятаємо по якійсь спільній справі, інших по випадковій зустрічі. Та ось раптом приходить людина, про яку ви ніколи нічого не чули і яку ви ні разу не бачили; вона подивиться на вас, скаже кілька слів — і западе вам у саме серце.

І ось що іще характерно для людини: інколи вона протягом усього свого життя не забуває, що приходило їй в голову багато років тому. Так, наприклад, я ще й сьогодні точно пам'ятаю, що я думав того вечора. «У товаришки Гранжьє тебе ніхто не бачитиме...»,— сказав мені тоді Карл. Значить, вона одиначка? І сама запропонувала, щоб я жив у неї? Яке міцне почуття солідарності з нами у цієї французької патріотки! Яким глибоким довір'ям до нас пройнята вона! Саме це повинно було мати для мене вирішальне значення. А більше нічого.

Івона жила сама у двокімнатній квартирі, зі смаком умебльованій з розрахунку на одну особу. У неї була ще невеличка кухонька з газовою плитою, і тут же поруч малесенька душова кабіна. Квартира була у великому новому будинку з довгими коридорами на кожному поверсі, куди виходило багато дверей.

Хоч цей будинок і був схожий на бджолиний вулик з численними стільниками і мав багато під'їздів — все ж у кожному коридорі треба було проходити повз конс'єржку. Вона сиділа завжди з шитвом у руках біля вікна своєї квартири, що виходила в коридор. Нікого, хто заходив або виходив з будинку, не минав її проникливий погляд. Якщо конс'єржки не було видно у вікні, а це траплялось дуже рідко, то там сидів на варті її чоловік з люлькою в зубах. Я вже знав, що в Парижі конс'єржи були одночасно ще й таємними агентами поліції.

— Ви не май страху,— запевнила мене Івона, коли я заговорив з нею про це.— Для конс'єржів «досить» уже того, що вони побачать нас разом. Після цього вони ні про що не питатимуть мене, навіть, якщо побачать вас самого. Бо в Парижі «не так, як скрізь».— Івона пояснювала мені все спокійно, з дуже серйозним виразом, по-діловому і, здавалось, навіть надто сухо. Незважаючи на це, я не міг утриматись від усмішки, хоч відразу ж відігнав її. Івона вимовляла німецькі слова запевнення таким комічно-приємним тоном, так чарівно їх перекручувала...

І все ж, коли я проходив по коридору повз маленьке віконце воротарки, то, незважаючи на пояснення Івони, я відчував, ніби мене переслі-

дував якийсь кошмар. Щоразу, заходячи в будинок або виходячи з нього, я думав, як добре було б мати на спині невеличкий аеростат! Тоді я зміг би непомітно пролетіти високо понад цим маленьким віконцем!

В перші дні я рідко бачив Івону, хоч і жили ми під одним дахом. Напевне тому, що Івона була дуже соромлива, якось обережно замкнена. Незважаючи на те, що вона подала мені таку дружню допомогу, а може якраз тому, що сама її запропонувала. Мабуть, у мене було таке саме почуття, бо я теж намагався якомога менше нагадувати їй про свою присутність і уникав усього, що могло б порушити її звичайний спосіб життя.

Увечері я здебільшого приходив пізніше за неї і відразу йшов якомога тихіше в свою кімнату. А вранці, коли чув, що Івона умивається в душі, порається в кухні, я чекав, поки вона, уже виходячи з дому, привітно крикне біля моїх дверей «до побачення!» Потім я відчиняю, відповідаю на її привітання, люб'язно киваю головою і дивлюсь їй услід, поки за нею не зачиняться двері квартири. Закохавшись, ми часто стаємо егоїстами, інколи навіть надто великими. Ми чекаємо чогось, запевняємо себе, що все повинно бути так, як ми цього бажаємо і відчуваємо. Ми стаємо жертвою своїх мрій. А пробудження від цих мрій гірке.

Прийшовши одного вечора додому, я застав Івону не саму, хоч було вже пізно. Вона познайомила мене із своїм гостем.

— Це товариш Марсель!— коротко сказала вона.

То був чоловік середніх літ, стрункий і високий, з добрим обличчям і веселими темними очима. І говорив він жваво і збуджено. Але його веселість вплинула на мене, як удар нагаєм. «Теж мені симпатяга!» в'їдливо подумав я, вкрай розчарований.

Марсель був ельзасець і добре розмовляв по-німецьки. Він одразу ж спробував втягти мене в розмову, невимушено і просто, немов ми з ним були вже давно знайомі. Може, Івона розповідала йому про мене? Напевне. У всякому разі, розмова в нас не зав'язувалась — я завжди був неговірким і до того ж бачив я цього Марселя вперше у своєму житті. Але то була, звичайно, не єдина причина моєї стриманості. Я знав про неї і весь цей час намагався не дивитись на Івону. Марсель, напевне, помітив, що зі мною діється. Він раптом пояснив:

— Ми обговорюємо з Івоною випуск нашої районної газети. Івона завжди нам її друкує.

— А, ось як...— відповів я. Мені здавалось, що вів я себе по-дурному, як хлопчисько, але не міг нічого з собою вдіяти. Знайшовши якийсь привід, я пішов, нарешті, до своєї кімнати.

Через два дні після цього Марсель знову був у Івони. Вони схвильовано про щось сперечались. На цей раз, коли я увійшов, вони лише кивнули на моє привітання, навіть не припинивши розмови.

Такою я ще ніколи не бачив Івону!

Глибоко вражений, я безпорадно сидів у своїй кімнаті. З маленького передпокою до мене доносились їхні голоси. Вони розмовляли більше години. Нарешті, Марсель пішов.

Я ніяк не міг заснути і весь час перевертався у ліжку з боку на бік. Глибока тиша, яка раптом запанувала в квартирі, шарпала мої нерви ще сильніше, ніж гучна розмова. Про що вони могли так довго говорити і, до того ж, так схвильовано? Знову про зміст районної газети? Адже сьогодні перед ними не лежало жодних паперів, як минулого разу. А, власне, яке мені до того діло? Я не маю права про це судити. Треба викинути з голови ці думки! Але в моїх грудях була немов якась болюча рана. Я не в силі був вгамувати цього болю. Та стомившись до краю, нарешті, заснув.

Івона, мабуть, багато читала.

В моїй кімнаті були дві довгі полиці, тісно заставлені книгами. Напевне, в кімнаті Івони теж були книги, бо вони стояли рядами навіть у передпокої, що містився між кухнею і нашими кімнатами і правив за їдальню для Івони. Коли одного вечора я раніше, ніж звичайно, повернувся додому, Івона діставала з полиці «Жана Крістофа». Тримаючи в руках книгу, вона розказувала мені, що кілька років тому вже читала цей твір. Але хороші книги треба перечитувати по кілька разів. Від цього тільки виграєш. Тоді читаєш їх уже іншими очима, з іншими почуттями.

— Адже з роками ми зростаємо, стаємо розумнішими!— сказала вона усміхаючись.— А з книги «Жан Крістоф» багато дізнаєшся про душевний склад німців. Взагалі ніщо не може краще розповісти про душу і життя народу, ніж музика й література.

Одного вечора ми довго сиділи разом. Багато про що говорили. Точніше кажучи, ми змушені були вести нашу розмову досить уповільненими темпами, закликаючи на допомогу весь свій хист до жестикулювання і міміки. Я ледве встигав схоплювати зміст її німецької мови, а їй було ще тяжче справлятися з моєю сумішшю німецько-французьких слів. Часто ми голосно сміялись, бо на кожному кроці зустрічалися з кумедними непорозуміннями. Тоді нам на допомогу приходив словник. Коли ми спільними зусиллями знаходили там слово, якого нам бракувало, Івона, сяючи від запалу і радості, вигукувала:

— О, так ви оце мали на увазі!

У Івони було щось таке, що зачаровувало мене. Ці чари випромінювалися і з її блакитних, як небо, очей, і з її каштанового волосся, і з ямочок на щоках, а особливо, від її рухів, якими вона супроводила свої слова. Вона була вродлива, дуже весела і розумна. У неї була така свіжа, захоплююча принадність, яка властива лише незіпсованим, простим людям; принадність, яку неможливо перейняти від когось. У людини вона або є, або ж її немає.

Те, що я відчув у першу мить, коли побачив Івону, і що потім ставало все сильнішим, переросло того вечора в глибоку симпатію. І я не міг нічим протидіяти цьому. Всі міркування і

аргументи, які я намагався навести для свого захисту, були марні. Але ж я намагався жодним жестом, жодним словом не показувати, що зі мною діялось.

Адже я знав, що скоро повинен залишити Париж.

Але хіба ми, мужчини, здатні щось утаїти? Кажуть, що у жінок до цих речей надто витончене чуття, і вони майже ніколи не помиляються. Як же інакше міг я пояснити собі поведінку Івони того вечора?

На маленькому столику в передпокої тепер щоразу стояв для мене дбайливо приготовлений сніданок. В той день я знайшов там уперше записку: «Для Вас!» В моїй кімнаті тепер завжди стояли квіти в розкішній японській вазі. А коли ми зустрічались, очі Івони спалахували якимось лукавим вогником. Івона розповіла мені, що родом вона з міста Марселя, що батьки її живуть там і досі.

А про її товариша мені незабаром стало все відомо. Була неділя, й Івона умовила мене трохи пройтися з нею по свіжому повітрю. Вірніше кажучи, мене й не треба було умовляти. Погода стояла чудова.

Незабаром ми вже йшли вздовж берега Сени. Довгими рядами там сиділи рибалки з вудочками. Серед них я раптом пізнав Марселя. Він розмовляв з якимсь хлопчиком, що теж тримав у руці вудилище. Непомітно для них ми наблизились. Коли Івона несподівано плеснула Марселя по плечах, той рвучко обернувся — а потім щиро засміявся і, весь сяючи, потиснув нам руки. Потім я привітався до хлопчика.

— Мій син!— гордо сказав Марсель.

Нічим Марсель не міг би порадувати мене більше, як цими словами. Я ще раз міцно потиснув хлопчикові руку. А той здивовано поглядав на мене. Це був високий на зріст хлопчина років десяти. Кожним своїм рухом, всією своєю поведінкою, виразом обличчя він був викапаний Марсель.

Коли ми рушили далі, Івона раптом засміялась. Я, нерозуміючи, подивився на неї.

— В чому річ?— запитав я. Вона все сміялась і ніяк не могла заспокоїтись.

Потім насмішкувато-пустотливим голосом пояснила, що Марсель — пристрасний рибалка. Він пишається тим, що вже навчає свого сина секретів рибальства. Потім, підвищивши голос, додала, що дружина Марселя цим дуже незадоволена.

Я, нарешті, збагнув! Івона помітила, що кожного разу, коли в неї бував Марсель, я виходив у свою кімнату. Тепер вона по-своєму пояснила мені мою помилку. Я теж мусив засміятись. Та й що ж мені лишалось робити? Я був безмежно радий і щасливий. Як і Івона.

Пізніше, коли Івона одного разу відносила Марселю надрукований рукопис, я познайомився також і з його дружиною. Це була граціозна темноволоса жіночка. Марсель Дюран жив із своєю сім'єю в одному з старих паризьких готелів, перетворених на житлові будинки.

А тепер ми знову йшли вздовж залитої сонцем древньої Сени. Біля квіткового кіоска я купив Івоні букетик фіалок.

— Я буду часто згадувати цей день і ці квіти,— сказала вона, щасливо усміхаючись.

У мене вже давно зріла догадка. Тепер вона підтвердилась: Івона теж кохала мене. Обоє ми жили в однаковому напруженні. Воно було в повітрі навколо нас, в кожному нашому погляді, в кожному жесті. Але ніхто з нас не сказав вирішального слова. Навіть у ту неділю.

Через кілька днів на столику в передпокої я знову знайшов записку:

— Я приходити сьогодні вечір та сама година.

Коли увечері я зайшов у квартиру, Івона була вже дома і задоволено відзначила моє здивування. Це був подвійний сюрприз. Вона не тільки прийшла додому раніше, ніж повідомляла про це вранці, але й встигла вже причепуритись. Переді мною стояла зовсім інша, незнайома мені дівчина.

Вона була тепер такою чарівною, що я ніяк не міг одірвати від неї свого погляду. Темна спідниця, виблискуючи шовком, тісно облягала стан і робила її струнку постать тендітною, гнучкою. Її шия і прекрасна голівка підіймались над легенькою білою блузкою. На пальці її тоненької руки виблискував перстень з матово-зеленим самоцвітом. Сережки були такого ж кольору. Її очі іскрились радістю, вона щиро втішалась моїм німим захопленням.

Лукаво посміхаючись, вона сказала, що сьогодні ввечері хоче показати мені Монмартр, потім, піднявши вгору вказівний палець, з вдаваною серйозністю додала, що побувати в Парижі і майже нічого тут не побачити — це просто катастрофічно. Адже дні минають. Повинен же я, врешті, це зрозуміти! Вона випалила це такою чарівно-ламаною мовою, з таким веселим і безпосереднім виглядом, що я, усміхаючись, погодився з усім.

Коли ми йшли по вузьких вулицях Монмартра, що круто піднімалися вгору, я мимоволі подумав: тут, напевно, творив Утріло! Його картини — я дуже любив їх — немов ожили переді мною. Ті ж самі низенькі старі двоповерхові будиночки з забавними зеленими віконцями, ті ж самі бістро. Відвідувачі сиділи за маленькими круглими столиками на тротуарі перед ресторанчиками. Над вузькими вулицями звисало усіяне зорями нічне небо, і все немов купалось у лагідних хвилях теплого вечірнього повітря.

Ось ми вже й тут — Івона і я, що приїхав з далекого Берліна. Все тяжке, трагічне, страшне, через яке я пробирався дні і ночі, залишилось десь далеко. Тепер ми йшли вдвох по старому, красивому, барвистому красеню-Парижу.

Ми трималися за руки і мовчки обмінювались сповненими щастя поглядами. Між нами вже не лишалося нічого невимовленого. Все було сказано нашими руками, що лежали одна в одній. Івона мовчки відшукала і взяла мою руку. Для мене все навколо, навіть жінка, що йшла поряд, було ніби чарівним сном, що раптом зробився дійсністю.

Перед старою ратушею на верхній площі — базарному майдані колишнього села Монмартр,— ми зупинились і подивились навколо себе, потім сіли за один з багатьох круглих столиків. Ними був заставлений увесь майдан. Все це обрамлював чотирикутник старих двоповерхових будинків. Від майдана відходили маленькі провулочки, осяяні тьмяним світлом з вікон будинків. Весь майдан був теж оточений рядом освітлених вікон і яскравим сяйвом численних ресторанчиків. Звідси, з середини площі, здавалось, ніби ми перебуваємо у величезному театрі, а навколо нас розкинулись розкішні куліси.

Ми замовили пляшку вина і весело випили за здоров'я кожного з нас. Потім замовкли. Бувають години, коли словами нічого не скажеш, години, коли слова зайві, більше того, вони навіть заважають. У цей наш вечір німими жестами говорило все навколо нас, ми теж багато що сказали одне одному — без слів. Ми не замовкали ні на мить, хоч і не вимовили жодного слова. Це ми почували і знали.

Незабаром ми стояли на східцях, що вели вгору до церкви Святого серця. Цю церкву з білого мармуру я часто бачив з міста. Збудована на самій вершині Монмартрського горба, вона височіла над усім Парижем. Тепер ми стояли на її широких, масивних сходах, і Париж сяяв під нами, виблискуючи цілим морем вогнів. Трохи зліва від нас у цьому морі то виростала, то знову зникала Ейфелева башта, коли на ній великими неоновими літерами бігла угору і знову збігала вниз назва відомої автомобільної фірми «С-і-т-р-о-е-н». А над усім цим висіла заграва від безлічі ліхтарів. Вона оповивала нічне небо Парижа казковим зоряним туманом.

Поряд з нами і позад нас стояли поодинокі пари, мовчазно, як і ми. Ось звідкись появилась юрба молодих хлопців і дівчат з акордеоністом попереду. Вмить на широких мармурових входах закружляли пари. Вони затягли і нас у цей

вир невгамовних веселощів і радості, що била джерелом.

У танці я ледве відчував Івону. Її очі сяяли. Я бачив ледь помітний рух на її обличчі. Здригання брів, напіввідкритий рот з рожевими губами, відбиті вогні в її очах, волосся, що розвівалось на вітрі. Мені здавалось, що я бачу Івону вперше. І я твердо знав: до кінця свого життя я бачитиму її обличчя таким, як у ці хвилини.

Коли ми йшли додому, Івона взяла мене за руку і тісно, як ніколи, пригорнулась до мене. Її серце билося в унісон з моїм.

Раптом я здригнувся від тривожної думки. Може, я діяв легковажно? Рівно через два тижні я повинен був повернутись до Німеччини! Що тоді станеться з Івоною? Адже я не мав права на кохання! Для мене навіть тут, у Парижі, існував неписаний закон підпілля.

У Німеччині ми ніколи не говорили, або ж говорили дуже рідко про свої особисті проблеми. Ми приховували один від одного інтимні почуття і думки. Перед нами стояли інші важливі справи. Але від цього наші особисті проблеми не зникали, навпаки, вони ще настирливіше нагадували про себе.

В мене ніколи не було особистих зв'язків, можливо, саме тому, що я жив і боровся в фашистській Німеччині. Справжньою моєю супутницею, супутницею, яка думала б так, як і я, могла бути тільки комуністка. Але потім могло статись те, що неприпустимо в нашій роботі: зв'язки підпільних організацій могли б обірватись. Наша робота стала б тоді вдвоє важчою. Кожен з нас міг би втягти в небезпеку другого, людину, яка йому найдорожча у світі.

Івона все ще йшла мовчки поруч зі мною, навіть не підозрюючи, які думки тривожили мене. Чи ж міг я їй про це сказати? Та й навіщо? Хіба ж не зроблю я цим і своє і її життя ще тяжчим, ніж до того.

Коли ми проходили в коридорі повз маленьке віконце конс'єржки, та, усміхнувшись, кивнула нам головою і весело привіталась: «Добривечір!» «Для неї ми були — закохана пара!» подумав я. І вона вважає це найзвичайнішою річчю!

Потім Івона стояла в передпокої навпроти мене. В її очах горіли яскраві іскорки, в куточках губ пробігав ледь помітний трепет. Тиша навколо нас немов говорила на весь голос.

Я обняв Івону. Мої губи знайшли її уста, її коси, її шию, в якій билось життя. Вона не перечила! А потім нас немов підхопив шалений вир, і, забиваючи дух, поніс десь у безкрайню далечінь, де були лише ми, де крім нас не було нічого...

Мої марення раптом обірвались. Двері відчинились, і в камеру увійшов інспектор кримінального розшуку. Він повів мене на другий поверх префектури до однієї із службових кімнат.

Мене зустрів елегантно одягнутий кремезний комісар поліції.

— Строк вашої візи, вельмишановний пане, минув уже три дні тому!— почав він.

— Але у вас таке чудове місто!— сказав я, ухиляючись од прямої відповіді.

— І де ви проживаєте, також не хочете повідомити?

В голові у мене раптом промайнула ідея.

— Розумієте, не дуже приємно говорити про те, як і в кого проводиш у Парижі відпустку...— сказав я.

Я зважився вимовити цю бридку фразу лише тому, що іншого виходу не бачив. По обличчю комісара поліції пробігла хитра розуміюча посмішка. Я також усміхнувся. Точнісінько так, як і він. Комісар тримав у руці мого паспорта. Ось він поклав його переді мною на дерев'яний бар'єр, що ділив приміщення на дві частини.

— Будь ласка. Ви вільні, шановний пане,— сказав він, потім додав:— Я вам раджу негайно покинути Париж. Не матимете зайвих неприємностей.

З цими словами він кивнув мені головою і пішов знову до свого письмового стола. Здавалось, він вважав справу закінченою.

Сповнений почуттям невимовного полегшення, я здивовано глянув услід комісарові. В камері я так довго ламав собі голову, шукаючи який-небудь вихід. А тепер виявилось, що і моя прострочена віза і те, що я не сказав, де проживав у Парижі, не мало ніякого значення. Вони встановили, що мій паспорт непідроблений і обійшлися з цим як з повсякденною справою. Проте комісар не згадав жодним словом про випадок з дитиною. А про це його теж поінформували. Певна річ! «Чого ти тут ще стоїш?— запитав я сам себе.— Зараз треба забиратись геть звідси і якомога швидше!»

Я взяв паспорт і пішов.

Опинившись на вулиці, я почав обдумувати, що робити далі. Куди тепер? На вокзал? Сідати в перший же поїзд? В моєму становищі це було найвірнішим! Можливо за мною стежать? Може, лише з цією метою мене так швидко випустили!

Їхати не побачившися з Івоною? Як же вона пояснить собі моє раптове зникнення? Вона думатиме, що зі мною трапилась якась біда, буде турбуватись, мучитись! А, може, з страху ще почне розшукувати мене по всьому місту: в бюро реєстрації нещасних випадків, у лікарнях, або навіть поліції! Тоді справа ще більш ускладниться!

Ні! Поїхати одразу ж я не міг. Я мусив побачитися з Івоною, хоч би навіть для того, щоб вона повідомила керівний центр нашої підпільної групи в Парижі, що зі мною трапилось. Товариші повинні про це знати! І чемодан мій стояв у Івони. Відпускник без чемодана? Під час подорожі на батьківщину я міг цим привернути до себе увагу.

По відображеннях у вітринах я спостерігав на кожному розі вулиць, через які переходив, чи не йде хто-небудь за мною назирці. Але нічого

підозрілого я не помітив, хоч, правда, тепер на вулиці було багато більше людей. Робочий час уже давно скінчився.

Я трохи проїхав автобусом, потім пересів у метро. Ні, за мною ніхто не стежив. Він мусив би пересідати разом зі мною. А у вагоні метро не було нікого з тих, хто їхав у автобусі... Я перевірив це точно. Незважаючи на це, я ще зайшов у один з ресторанчиків і випив там кухоль пива. Знову за мною не йшов ніхто. Тепер повна безпека. Можна не боятись.

Ледве я встиг відімкнути двері квартири, як Івона кинулась до мене і, не кажучи ні слова, міцно, міцно обняла мене. Вона, мабуть, передчувала, що трапилось щось надзвичайне. Я ні разу не приходив додому пізніше, ніж ми про це вранці домовлялись.

Квапливо розповів їй про все. Івона ні разу не перебила мене. Не зводячи з мене очей, вона сиділа навпроти мене: дуже серйозна і бліда, як крейда.

Я взяв її за руки і хотів спробувати якось полегшити наше становище. Та все ж до мого слуху долинули слова:

— А зараз, Івоно, я повинен спакувати речі. І якнайшвидше.

— Так, мій коханий, так...— беззвучно, якось розгублено мовила Івона і рвучко підвелась, ніби силкуючись відірвати од мене свій погляд.

Ми мовчки укладали речі. Лише раз Івона мовила, мабуть тільки для того, щоб щось сказати:

— За тобою ж ніхто не йшов назирці?

— Ні, я певен цього.

Ми говорили з великим напруженням, через силу стримуючи себе.

Ось чемодан уже готовий. Я випростався. Івона кинулась мені на шию і, довго не відпускаючи мене з обіймів, ніжно цілувала.

— До побачення, любий... До побачення...— шептала вона. Її голос тремтів.

Вона примушувала себе усміхатись. Підбігла до дверей. Виглянула на клітку сходів. Помахала мені рукою. Схилившись на одвірок своєї квартири, ніби шукаючи підтримки, щоб не впасти, дивилась мені вслід. Коли я зупинився на площадці сходів, щоб востаннє глянути на неї, губи її тремтіли. І все ж вона навіть тепер усміхалась.

На вокзалі я змушений був довго чекати свого поїзда; більше години. Зайшов у ресторан вокзалу. Замовив маленьку шклянку вина. Все це робив несвідомо, як заведений механізм. Здавалось, наче не я, а якась інша людина за мене говорила, виконувала різні рухи, чекала, дивилась на людей, що метушились на вокзалі, чула їхні розмови, вигуки.

Нарешті почалась посадка на мій поїзд. Я вибрав собі місце біля вікна. Зовсім інстинктивно, не дивлячись на те, що я не хотів нічого бачити й чути. Коли рушив поїзд, я без усякого наміру і ні про що не думаючи, виглянув на перон.

Поїзд проїхав усього лише кілька метрів, і тут раптом мене немовби вдарив електричний струм. Івона! Там, біля маленького кіоска стояла Івона. З-за кіоску лише наполовину виглядала її постать. Івона стояла нерухомо. І дивилась на мене великими, сумними очима.

Я схопився з місця і, сам того не помічаючи, припав лобом до вікна купе. Так ми стояли протягом однієї, двох секунд — і, як заворожені, дивились одне на одного.

Все! Повз вікно промайнули останні привокзальні будівлі, а я все ще стояв у такій самій позі і міцно стискував зуби. Я почував себе ніби спустошеним. Був як приголомшений, неспроможний зробити жодного руху.

Івона! Івона! Вона, напевно, увесь цей час була на вокзалі. Мабуть не зводила з мене очей, а сама не показувалась, щоб не наразити на небезпеку. Адже я їхав на батьківщину — в націстську Німеччину. Весь час пробула на вокзалі! Лише для того, щоб ще раз подивитись на мене в цю останню хвилину. Івона! Івона!

Вже не пам'ятаю, як минули ті перші години моєї поїздки додому. Увесь цей час я сидів, не ворухнувшись, і не помічав нічого, що діялось навколо мене. Я дихав, дивився, та все це відбувалось поза моєю волею. Я був мов автомат, якого хтось включив, і механізм якого мусив тепер продовжувати працювати точно, але несвідомо.

На прикордонній станції я пробудився з цього напівзабуття. І все-таки вже навіть там мені здавалось, ніби я рухаюсь під герметично закритим скляним ковпаком, куди не проникало нічого, що могло б примусити мене стрепенутись або хоч схвилюватися. На щастя все пройшло гладко. Ніхто не ставив мені каверзних запитань. Ніхто не звернув на мене уваги ні по той, ні по цей бік кордону.

За вікнами уже миготіли німецькі вивіски і реклами. Я їх майже не помічав. Колеса поїзда знову вистукували мені останні слова Івони:

— До побачення, любий... До побачення...

До побачення? Коли ж воно буде? Мене знову оточила темрява підпілля. І знову почалось жорстоке, повне небезпек життя. В цьому була необхідність. Візьми себе в руки! Ти мусиш стримувати свої почуття і мати здоровий розум! Так тепер повинно бути знову.

І так стало, бо інакше й не могло бути. Політичні події розгорталися з запаморочливою швидкістю. Кожен з нас відчував і знав: тепер ти потрібен, як ніколи! Зараз на карту поставлена доля Німеччини. Мова йде про її порятунок або ж загибель. Про життя мільйонів людей в Німеччині і в усьому світі. Бо з кожним днем нам все більше ставало зрозумілим: Гітлер готує війну!

Я пригадую, що одна з листівок, які мені доводилось писати, мала саме такий заголовок. Ми друкували їх у маленькій бляхарні, що стояла за однією торговельною фірмою. У нас там був великий відбивний верстат з електричним приводом, що так і випльовував листівки. Він робив багато шуму, але це було не так страшно. Поки верстат працював, бляхарник, теж активний підпільник, з усієї сили стукав молотком

по аркушах цинкової бляхи. Крім того, його майстерня була добре замаскована: у вітрині стояв портрет Гітлера, оповитий зеленим вінком, а над дверима вивіска: «Німецьке підприємство! Слава німецькому ремеслу!»

Протягом усіх цих місяців після мого повернення на батьківщину з думки в мене не сходили події, що відбулися в Парижі. Мов чарівний сон, що пролинув як швидкокрилий птах! Кожному відомо: все добре і красиве, що нам доводилось знати або переживати, залишає в нашій пам'яті найяскравіші спогади.

До мене доходили вісті від Івони. Вона теж одержувала мої листи. Але писати могли ми одне одному дуже рідко. Листи наші йшли на умовну адресу, перевантажувати яку я не мав права. Надто багато листів з Франції могли кинути підозру навіть на цього адресата — то був досить авторитетний комерсант. В тяжкі хвилини Івона була для мене надійною моральною опорою. А пізніше, в тяжкі роки страшних поневірянь, що настали після цього, вона ще більше зігрівала теплом надії моє серце.

Бо за кілька місяців до початку війни, під час зустрічі з двома робітниками військового заводу, мене заарештували. Головним нашим завданням уже здавна було організовувати на гітлерівських підприємствах, що виготовляли зброю, підпільні групи опору. Легко тільки сказати. Це була наша найважча і найнебезпечніша робота. Скільки часу минуло, поки нам удалось налагодити зв'язок лише з єдиною людиною! Скільки потрібно було тут неквапливого, обережного прощупування. Скільки терпеливої, невтомної праці доводилось докласти, щоб переконати кого-небудь у тім, що він, саме він, не має права довше бездіяльно дивитись на те, як розгнуздані темні сили гонять Німеччину в безодню жахливої війни. А на кожному військовому заводі гестапо мало своїх агентів!

Ми так і не змогли точно встановити, як сталося, що нас заарештували. Напевно гестапо вислідило нашу групу на цьому заводі і спостерігало за кожним кроком обох робітників, з якими в мене була зустріч. Бо я певен, що коли я йшов на це побачення, за мною не стежив ніхто. Про це я потурбувався.

На першому поверсі я подзвонив.

«В. Шютц, опромінювання і масаж» прочитав я на табличці, що висіла на дверях квартири. Цей Шютц співчував нам. Він оддавав у наше розпорядження свою квартиру, де ми могли влаштовувати явки. Тут нам було дуже зручно. Сюди завжди заходили і виходили люди.

Шютц був чоловік років сорока. Тиха, привітна людина з веселим відкритим обличчям.

Відчинив він сам.

— Я прийшов на лікування!— сказав я голосно, як було умовлено. Шютц лише кивнув головою. Інколи події так глибоко врізаються в пам'ять, що їх ніколи не забудеш. Ще пригадую, я подумав: чому це Шютц нічого не говорить? І, крім того: він такий збентежений, такий занепокоєний.

Замкнувши двері, Шютц пішов попереду, я слідом за ним. Потім все відбулося протягом кількох секунд. Ми йшли по коридору. За дверима з матовими шибками дзижчав електричний апарат. Поруч були другі двері, що вели в кімнати, де жила сім'я Шютца.

Шютц відчинив їх — і я відсахнувся. Надто пізно! З пістолетом у руці за дверима стояв гестапівець.

— Ні з місця!— прошипів він.

Я пильно дивився в його жирне, червоне обличчя, в його водянистосині очі, що виглядали з-під фетрового капелюха. Тікати! Негайно тікати! Безглуздо! Він стрілятиме!

Лише потім я побачив: в кінці кімнати стояли ті два робітники, з якими я домовився про зустріч. Їх теж охороняв гестапівець з револьвером напоготові.

Через кілька днів підтвердились мої догадки відносно нашого арешту. Мені влаштували очну ставку з Шютцом. Як тільки його ввели в кімнату для допитів, він сказав:

— Пане комісар, я ж нічого не знаю... Я не знаю цієї людини... Раніше я його ні разу не бачив!

— Мовчати! Будеш говорити, коли тебе про щось запитають!— гаркнув на Шютца гестапівець, аж посинівши від люті.

— Слухаю, пане комісар...— відповів Шютц, раптом ніби злякавшись, тихо і вірнопіддано.

Шютц був хоробрий чолов'яга. Він натякнув мені, хотів дати зрозуміти, що він говорив на допиті. Мені стало ясно, що про тих робітників він, мабуть, сказав те ж саме. Та й для його власної безпеки так було краще. Ми прийшли до нього як пацієнти, а більше він нічого не знав. Гестапівці, напевно, йшли слідом за цими двома робітниками, силою зброї спровадили їх у ту кімнату і наказали Шютцу приводити туди кожного, хто прийде після них на лікування. Про це свідчила поведінка Шютца перед комісаром. Після приходу обох робітників я подзвонив якраз першим.

Отже на допиті я повторив своє твердження, що вже протягом багатьох років хворію на ревматизм, і тому змушений був відшукати Шютца. І що зі мною не робили, я залишався непохитним. На таких допитах було добре говорити завжди одне й теж саме, вперто стояти на своєму, знову й знову повторювати своє твердження. Тоді не заплутаєшся на суперечливих зізнаннях. Адже всі показання заносяться в протокол, а потім порівнюються. Тут можна дізнатись також про все, що вже знає гестапо і що йому невідомо!

Протягом наступних тижнів ув'язнення мені стало ясно: ті обидва робітники мене також не виказали. Бо на очну ставку з ними мене не водили! Певно вони теж твердили, що не знають мене. Що з ними сталось, мені так і не вдалося довідатись. Шютца я теж більше не бачив. Лише через багато років, уже після війни, я зміг навести довідки. Перед закінченням війни Шютца призвали в армію, і додому він більше

не повернувся. Оце й усе, що мені вдалося взнати.

У всякому разі гестапо не мало проти мене жодних доказів. І все ж мене не випустили. Не допомогли ні мої спритні виправдування, ні навіть належність до націстської організації. Туди, мабуть, посилали на мене запит. Але там я вважався, звичайно, лише попутником. А таких було тоді в Німеччині сотні тисяч. Напевно гестапо в чомусь мене все-таки підозрювало. Та мене не судили.

Я потрапив у концентраційний табір. Тяжко навіть говорити про всі страхіття, що відбувалися там. Особливо тяжко тим, хто змушений був знести все це на собі. Тому й розповім я про все лише коротко.

Недалеко від нашого табору проходила залізнична колія. Відразу ж після того, як вибухнула війна, нас примушували там працювати. Під суворою охороною есесівців. Бо з початком війни робочих рук невистачало. І, крім того, наша праця була безплатна. Ми повинні були спорудити додатковий насип. Потім покласти другу колію.

Кожного ранку під конвоєм озброєних до зубів есесівців нас приводили на залізницю. Багато хто з наших товаришів до того стомлювався, що увечері ми вели їх у табір, тримаючи попідруки. І це треба було робити непомітно. Якщо есесівцям попадались на очі кволі, знеможені до краю в'язні, вони жорстоко били їх. Коли ж під побоями ці товариші падали, їх кидали в карцер, звідки більшість уже не поверталась. Про це добре знав кожний з нас.

У той час, коли ми надривалися на спорудженні нової колії, повз нас день у день проїжджали транспорти зі зброєю — гарматами всіх видів, а також середніми і важкими танками, і все на захід, проти Франції. Мене мучили страшні думки. Може, націсти бомбардували Париж? Можливо, Івона в небезпеці? А може її вже взагалі немає в Парижі? Напевно цивільне населення вже давно евакуйоване? Тяжка праця на будівництві залізничної колії надривала наші сили, але, незважаючи ні на яку втому, думати ми не переставали. Які події відбуваються в світі? До нас не доходили майже ніякі вісті. Догадки і чутки, що ширилися серед нас у таборі, вносили ще більшу плутанину. Проте в одному ми, комуністи, були твердо переконані ще з першого дня: війни націсти ніколи не виграють! Це їм не вступ церемоніальним маршем у маленьку, залякану погрозами Австрію, або в обеззброєну шляхом зради Чехословаччину. Тепер націстському режиму доведеться вперше мати справу з великими державами!

А потім трапилось щось жахливе. Францію захоплено протягом кількох тижнів! Париж здався! Це чванливо і тріумфально оголосив під час переклички сам комендант табору.

Ми спочатку не вірили. Увечері, сповнені внутрішнім занепокоєнням, ми лежали на своїх надбудованих одні над одними в кілька поверхів нарах. Обережно виглядали у вікна з бараків. Від яскраво освітленого будинку, в якому жило начальство, до нас долинав безладний галас, пронизливі вигуки, безшабашний наспів: «Ми Францію розіб'ємо!..» Вони пиячили — святкували здобуття Парижа. Як же це могло статись? Всього за кілька тижнів! Якась диявольщина, тут не обійшлося без зради»,— підказував нам здоровий розум.

Івона! Я знав: у кожному місті, яке захоплювала націстська армія, гестапо встановлювало свої порядки. А в Парижі тим більше! Якщо Івона ще в Парижі, то тепер вона у великій небезпеці. Як і всі комуністи, що перебувають там. «До побачення, любий... до побачення...» Чи ж дійсно це було кілька років тому? Мені здавалось, ніби я чую ці слова Івони в ту мить, коли я нерухомо лежав на нарах у напівтемному бараці.

Табір все поповнювався. З усіх країн Європи націсти приганяли тепер сюди в'язнів, цвіт поневолених ними народів. Своєю солідарністю ми повинні були показати цим іноземним товаришам, що є ще й інша, антифашистська Німеччина.

У таборі вже давно існувала підпільна партійна організація. Вона була створена з великою обережністю, при допомозі різних запобіжних заходів. Бо провал міг коштувати життя всіх її членів. Товариші прийняли мене в одну з своїх груп, до складу кожної з яких входило по три чоловіка. Що це означало для нас, словами передати важко. Партія жила! Навіть тут, в атмосфері табору смерті. Навіть тут, в оточенні озброєних до зубів есесівців. З великою обережністю і обачністю ми поступово налагодили контакт з іноземними товаришами. Враховуючи те, що я тепер добре розмовляв по-французьки — після мого повернення з Парижа, вже з думками про Івону, я старанно вивчав її мову,— мені було доручено тримати зв'язок з французькою групою, що була в таборі.

Так я познайомився з Гастоном, залізничником з Парижа. Це був невисокого росту, худорлявий чоловік, якого спочатку важко було розгадати. Гастон був розумний, хитрий та до того ж ще й хоробрий. Він скидався більше на молодого несерйозного парубка, який мало розбирається в житті й політиці. В більшості випадків він так себе й вів простодушно, наївно і стримано. Мало хто знав справжнього Гастона, який ховався за цим зовнішнім. Він був ще молодий — років двадцяти п'яти. І все ж підпільна французька група в таборі обрала його своїм керівником. І товариші знали, чому саме. В Парижі Гастон очолював групу по організації саботажу в одній із залізничних майстерень. Він розповів мені про це пізніше. Через кілька років, коли з фашистським режимом уже було покінчено. Лише тоді.

Одним із завдань керівництва нашої підпільної організації, що стала тепер інтернаціональною, було допомагати особливо знесиленим товаришам. Зберегти їм життя. Врятувати їх для нашого майбутнього. У вечірніх сутінках я

часто потай пробирався в барак Гастона. Швидко говорив йому пошепки:

— Ваш хворий товариш з завтрашнього дня одержуватиме подвійний пайок... Скажіть про це і керівникам...

— Мерсі... Мерсі...— встигав лише прошепотіти у відповідь Гастон. Потім я зникав.

Той факт, що комуністи, самі голодуючи, віддавали частину свого жалюгідного пайка, щоб врятувати інших товаришів, свідчив про яскравий прояв міжнародної солідарності. Так було врятовано життя багатьох в'язнів. Для того дня, коли переможе наша справедлива справа, коли почнеться новий день людства. Бо чим довше затягувалась війна, тим зрозуміліше ставало нам: націстський режим приречений. Тим, хто навчився вірно бачити й чути, про це говорило багато ознак. А після Сталінграда сумніву вже не було: Радянська Армія зламала військам націстів шию!

Ми з Гастоном стали хорошими друзями. Цей маленький худорлявий паризький залізничник з простодушно-хитрим обличчям був для мене втіленням завзяття і непохитності. Я розповів йому про Івону, про мої турботи і побоювання за неї.

— Ти побачиш її! Повір мені!— запевняв мене Гастон. Ніби був упевнений, що саме так воно й буде. І я вірив йому. Бо твердо вірив у цього прекрасного товариша, в цю добру людину. Коли шукаєш підтримку, тепле слово — це велика втіха.

Гастон народився і виріс в Парижі. Він знав Париж як свої п'ять пальців. Коли я розповів йому, де жила Івона, виявилось, що Гастон знав і її дім. Але він ніколи її не зустрічав. Не бачив також і Марселя Дюрана, про якого я йому теж розповів.

Певно, випадок, що трапився якось під час роботи на будівництві залізничної колії, зблизив мене з обережним і стриманим Гастоном. Це було опівдні. Стояла нестерпна спека. Гастон штовхав поперед себе тачку, наповнену щебенем. Його аж хитало від утоми. Зробивши ще кілька напружених зусиль, він мало не впав. Я якраз проходив повз нього і бачив, що мало статись ще через якусь мить. Гастон упав би, есесівці накинулися б на нього з кийками, потім — карцер — і, напевно,— смерть!

Я ніс важку дошку. І все ж однією рукою взявся за тачку, допомагаючи штовхати її вперед. При цьому я шепнув йому:

— Тримайся, Гастоне! Ти ж знаєш, що вони тоді зроблять.

Один з охоронників СС напевне спостерігав за всім цим. Він підбіг до нас і з усієї сили вдарив мене в спину.

— Ти ж німець! І допомагаєш цій французькій свині! — заревів він.

Я так і розтягнувся на землі. Дошка впала мені на голову. Нестерпна спека, фізична слабість та ще й цей удар по голові. Минуло немало часу, поки я зібрався з силами, встав і знову підняв на плечі дошку. Гастона вже не було видно. Він напевно скористався цим інцидентом і зник разом з тачкою з поля зору есесівця.

Уже кілька місяців нас не водили на те місце роботи. Певне, в зв'язку з воєнними подіями, що розгорталися з такою швидкістю, будівництво цієї залізничної колії було тепер зайвим. Або, може, невистачало будівельного матеріалу. А можливо боялись, щоб в'язні не організували втечі. Для нас це лишалось незрозумілим. Проте охорону в таборі було посилено. З кожним днем ставало все помітніше, що есесівці нервують, почувають себе невпевнено.

А незабаром до нас дійшла чутка, що війська союзних держав перейшли кордони Німеччини на сході і на заході. Один з в'язнів, надійний товариш, чув, як про це розмовляли між собою два есесівці. Нестримно наближався день нашого визволення. Уже близько був кінець наших страждань. Ми тільки про це й говорили. Жили в гарячковому чеканні. Але ми не мали права ні на мить недооцінювати есесівців. Хижий звір небезпечний і в передсмертній агонії, у відчаї він може накинутись на нас, зібравши останні сили.

А потім сталось щось жахливе. Есесівці розставили в таборі великим квадратом кулемети, з безпощадною жорстокістю силоміць загнали в цей, оточений стволами кулеметів і автоматів чотирикутник велику групу в'язнів. Серед них було багато наших кращих товаришів. А ми лише безсило стискували кулаки, нічим не могли їм допомогти. Я вже не пам'ятаю, що в нас тоді було сильнішим, почуття власного безсилля чи ненависті до вбивців наших товаришів.

Через кілька днів ми почули гуркіт гармат; ще далекий, але щогодини він наближався. Все ближче й ближче. Те, до чого ми прагнули всіма фібрами своєї душі протягом довгих років наших мук і страждань, мало нарешті здійснитись. Але, коли ми думали про своїх товаришів, яких повели під конвоєм з табору, наша радість затьмарювалась згадками про незліченні жертви.

Я бачу все це перед собою ще так виразно, ніби воно відбулося лише вчора. Я був якраз у бараку, коли раптом надворі залунали гучні, радісні вигуки. Повз вікно бараку бігли в'язні. Спочатку поодинці, потім цілими групами.

Один з них раптом зупинився. Його бліде, виснажене обличчя з рудуватою, щетинистою бородою, з безформною, наголо постриженою головою, припало до шибки. Потім він видавив ліктем шибку і пронизливо закричав: «Свобода! Свобода!» — і побіг далі.

Якусь мить ми стояли мовчки, ніби ніяк не могли збагнути змісту цих двох слів. Потім усі разом, випереджаючи один одного, кинулися з барака. На волю.

Ціла лавина товаришів заповнила всі доріжки між бараками. Деякі, надто знесилені, що зовсім не могли ходити, повиповзали з допомогою рук зі своїх бараків. Вони сиділи там на землі і з сяючими обличчями мовчки дивилися на своїх товаришів, що бігли повз них. Багато

хто плакав. Інші стояли, міцно обнявшись, немов зачаровані всім тим, що діялось навколо них.

Але більшість вируючим натовпом неслася, як і ми, до воріт табору. Поруч зі мною біг чоловік з піднятими вгору руками. Ніби для молитви Його обличчя світилось якимось внутрішнім сяйвом, рот був широко відкритий. Щасливий і немов загіпнотизований, він, не зупиняючись, дзвінким, тоненьким голосом без угаву кричав: «А-а-а-а-а... А-а-а-а... а...!»

Ми підбігли до радянського танка. Він стояв біля воріт концтабору. Його екіпаж махав нам руками.

Все ми робили в той час з пробудженою рішучістю і оновленою силою. Одна розмова змінювала другу. Скільки тепер кожному треба було обміркувати і зробити! Для нашої великої, спільної справи, яка пережила і подолала всі страхіття, всі знегоди концентраційного табору, яка тепер у поверненому нам житті і свободі повинна була зміцніти ще більше, ніж будь-коли! Щоб ніколи вже не змогло повернутись те, що було. Але, незважаючи на все це, у мене з голови не йшла одна думка: я повинен був їхати в Париж! До Івони!

Як це здійснити? Я вже давно виробив план виконання цього задуму. Уже обговорив його з Гастоном і деякими німецькими товаришами. Вони розуміли, чому я хотів їхати в Париж. Тепер! Негайно! Їх, що перенесли стільки нелюдських мук, не потрібно було вчити, як треба по-людськи думати і відчувати.

Німець, який зараз, у ці дні розгрому фашизму і безладдя в країні, хоче їхати за кордон? З окупованої Німеччини? Мій план був видавати себе за француза! Але ж я міг надіятись добратись до Парижа лише в тому разі, коли мені допоможуть французькі товариші.

Іноземці першими залишили табір. Я приєднався до групи французів і весь час тримався їх керівника, мого приятеля Гастона. Про мій намір він розповів ще двом своїм товаришам. Я ні на крок не відходив од них. Вони були для мене немовби своєрідним захисним валом.

Спочатку нас привели у колишню казарму, а потім відвезли на грузовиках у репатріаційний центр французьких окупаційних властей. Він містився в приміщенні школи. Всі проходи і східці були заповнені людьми, що шукали допомоги і чекали відправки на батьківщину. У спортзалі школи прибулим спочатку видали цивільний одяг. Розподіляли його французькі солдати на чолі з унтер-офіцером. Ця церемонія пройшла дуже швидко, уже хоч би й тому, що був великий наплив людей. Запитань не ставили. Все робилося досить неорганізовано. У декого з нас не було ніяких документів. Багато іноземних в'язнів і людей, привезених сюди на роботу, діяли на власний розсуд. Вони були нарешті вільні. Вільні! Тепер їм хотілось якомога скоріше повернутись на батьківщину. Вони буквально штурмували установи своїх органів влади. Так деяким доводилось вірити на слово в усьому, що вони про себе говорили. Це було моє щастя! Якщо в бюро по репатріації справи йтимуть так само, як і тут, то я матиму великі шанси.

Коли ми, нарешті, стояли вже в бюро репатріаційного центра, я дуже хвилювався, кожен мій нерв був напружений до краю. Канцелярія містилася в невеличкому, обладнаному для тимчасового користування приміщенні. За дерев'яною перегородкою сидів французький офіцер, біля великого, певно десь реквізованого, круглого стола. Ліворуч від офіцера за довгими столами жовтуватого кольору сиділи два солдати — писарі. Перед кожним з них стояла друкарська машинка. Позад них, на більярдному столі лежала гора бланків.

Я стояв у черзі чекаючих так близько біля Гастона, що міг дотягтися до нього рукою. А зразу ж за мною — ті два французькі товариші, яким він розповів про мій намір. Щоб угамувати своє хвилювання, я підбадьорував себе. Адже вони допоможуть тобі! Вони ж не залишать тебе напризволяще!

Ось уже підійшла черга Гастона! Я чув — у моїх вухах віддавалось луною кожне його слово,— як він назвав офіцерові своє ім'я, адресу.

А потім:

— Ні! Документів у мене не було!

Гастон обернувся і показав рукою на нас.

— В цьому ряді ні в кого немає документів!— сказав він.— Ми з концентраційного табору. У нас невистачило терпіння чекати на формальності. Нам хочеться додому! Негайно! Ми досить настраждались!

Офіцер подивився на нас, переводячи погляд з одного на другого, ніби чекав підтвердження. Потім підписав бланк і передав його солдатові, що сидів поруч. Гастон підійшов туди. Я стояв один перед офіцером.

— П'єр Гійо... Бульвар Огюста Бланкі, Париж,— сказав я швидко і спокійно, не чекаючи, поки офіцер буде ставити запитання. Це прізвище, цю адресу я вбив собі в голову. Завчив навіть інтонацію, з якою я мав говорити.

Ледве я встиг сказати ці слова, як мені на допомогу прийшов Гастон, що якраз диктував солдатові біля сусіднього стола свої дані.

Він знову звернувся до офіцера:

— Це вірно, я знаю Гійо. І не лише по концтабору. Ще по Парижу.

Товариш, що стояв позад мене, також обізвався:

— Я його теж знаю. Я так само з Парижа.

Офіцер глянув на Гастона, потім на другого товариша. Знову подивився на мене. А якщо він тебе що-небудь запитає? Що тоді?! «Придумав ти небагато. І все ж ти повинен потім говорити далі! Але не кваплячись!» Думки роїлись у моїй голові випереджаючи одна одну.

Проте офіцер не сказав нічого. Він підписав один з бланків, що лежали перед ним і передав його солдатові, який сидів поруч. Я в певній мірі перешкодив йому ставити дальші запитання. Поспішив скоріше відійти від його столу.

Ніби інакше і не могло бути. Я з радістю подумав: «Пощастило!»

Через якусь мить я повинен був підписати свій бланк. «П'єр Гійо» — це вигадане прізвище стояло тепер на завіреному печаткою документі. Навіть двічі. Раз — надруковане на машинці, а другий раз написане мною власноручно. Раптом це ім'я і прізвище П'єр Гійо здалось мені вже не зовсім чужим.

Подорож до Парижа була безкінечно довгою. Їхали ми на відкритих грузовиках. Коли темніло, робили зупинки. Такий був наказ військового командування. Ночували в гаражах і сараях, інколи в реквізованих готелях і заїжджих дворах. А одного разу, коли зіпсувалась автомашина, на якій їхали ми з Гастоном, навіть серед чистого поля.

Я згорав від нетерпіння. Думки мої були вже в Парижі. Чи знайду ж я Івону на її квартирі? Можливо за цей час її занесло війною кудись далеко. Де б вона не була, я знайду її, я повинен її знайти! Хоч хто-небудь та мусить же знати, де вона тепер перебуває. Може Марсель? Марсель Дюран неодмінно знає! А якщо він?.. За цей період відбулось стільки подій! Адже минуло сім років. Сім років. І війна. Жорстока, нещадна війна.

А тепер повинно бути добре. Настав нарешті мир, мир для всіх, також і для нас з Івоною. Все, що діялось протягом цих довгих років на-

шої розлуки, все тяжке і жахливе, залишилось тепер позаду. Які ми будемо щасливі! Які вдячні за це спільне, нове, таке змістовне життя, що відкривалось тепер перед нами!

Французькі товариші співали. Зворушений, я мовчки слухав їх бадьору пісню. Далеко линув їх гучний спів про щастя, про бойову славу й хоробрість. Мої думки і почуття зливались воєдино з їх піснею. Вона наповнювала радістю мої груди, що ладні були розірватись від надмірності хвилюючих почуттів. Нас немовби врятовано від потопу, що стався уже в наші дні, і знову повернуто до життя! А життя прекрасне! Незважаючи на все, що сталось. В світі немає нічого кращого, як бути знову людиною, вільною людиною!

Такі думки супроводили мене під час цієї довгої подорожі в Париж. Французькі товариші не переставали співати. Вони співали до хрипоти. А потім знову заводили пісню. Вони їхали на батьківщину. Їм також хотілось скоріше побачити своїх рідних, своїх коханих.

Повз нас проносилась Німеччина, численні зруйновані села, міста. Боляче було на них дивитись. Потім ми їхали по шляхах Франції, що кровоточила ще з багатьох ран. Гірко було усвідомлювати, що все це заподіяли німці. Або ж, принаймні, були тому виною. В кузові нашого грузовика, попереду, біля самої кабіни водія, стояв весь час хто-небудь з французьких товаришів. Міцними руками він стискував древко, на якому майорів триколірний прапор французької республіки.

Нарешті ми прибули в Париж! Коли ми в'їжджали в місто, сонце вже хилилось до заходу.

Уцілілий від руйнувань війни Париж милував око. Але, здавалось, це був уже не той Париж, про який я так часто думав, який я бачив усі ці роки у своїй уяві. Жилі будинки, готелі, великі будівлі державних і адміністративних установ, парки, дерева, вулиці мали такий самий вигляд, як і колись. Та людей я пам'ятав іншими. Веселішими. Жвавішими. Життєрадіснішими. Вони зупинялись на тротуарах і супроводили поглядами наш автомобіль. Вони були худіші, ніж тоді, гірше одягнуті. І, як мені здавалось, чимось пригнічені, ніби їм невистачало внутрішньої енергії.

Протягом кількох років у країні порядкувала націстська армія і гестапо! Коли наш автомобіль їхав по вулицях Парижа, мені мимоволі прийшла думка: що сказав би і зробив би кожен з них, якби він знав, що тут їде німець? Але ця думка зникла так само швидко, як і з'явилась, і на зміну їм прийшла інша: адже французькі товариші, що стоять навколо мене в кузові, вміють точно відрізняти одних німців од других.

Я повинен був поговорити з Гастоном! Зараз, негайно! Я не мав права гаяти час!

Гастон стояв схвильований серед своїх товаришів і співав, розмахував руками, щось вигукував, збуджений від щастя — як і всі, що були на автомашині. Я злегка торкнув його за плече, він обернувся. Відразу ж заговорив до мене і зрозумів моє хвилювання, мою поспішність. Він ще раз написав мені свою адресу, хоч вона в мене вже була.

— Так буде надійніше!— сказав він усміхаючись.— Заходьте обов'язково до мене! Коли тільки захочете. У мене ви завжди знайдете притулок!

На прощання ми всі розцілувались в обидві щоки. Гастон сердечно, по-братньому обняв мене. Потім я побіг до найближчої станції метро. Як добре, що перед від'їздом нам видали трохи грошей на дрібні витрати!

Коли я підходив до будинку, де жила Івона, серце моє закалатало, я так хвилювався, що мене аж у піт кидало. Від останнього рогу вулиці до під'їзду квартири Івони я летів, як на крилах. Добігши, одним поштовхом відчинив двері і зробив два кроки в коридор.

І відразу ж побачив: там, за маленьким віконцем, сиділа все та ж конс'єржка. Я впізнав її одразу, хоч її волосся вже зовсім посивіло, і сама вона ніби якось зіщулилась. В руках у неї було плетиво. Як і колись!

Стара жінка підвела від своєї роботи голову.

— Добрий вечір, мадам. Я хотів би пройти до мадмуазель Гранжьє!— сказав я квапливо, ледве переводячи дух. Мій власний голос здавався мені якимось чужим.

Стара жінка подивилась на своє плетиво, ніби я говорив саме про нього. Потім знову глянула на мене. Рот її був напіввідкритим. Проте вона нічого не говорила. Тільки допитливо дивилась на мене, вивчаючи своїми великими, темними очима моє обличчя. Адже вона ніколи не знала мого прізвища!— промайнула в мене думка.

Все ж зараз вона, здається, мене впізнала. А може, її злякав мій вигляд?

— До мадмуазель Гранжьє?!

— Так! Так! До мадмуазель Гранжьє!— повторив я, відчувши раптом, як мене охоплює якесь тривожне почуття.

Стара жінка глибоко зітхнула.

— Хіба ви нічого не знаєте? — тихо запитала вона, ніби вагаючись, і якось стримано промовила: — Адже мадмуазель Гранжьє вже давно тут не живе! Одного вечора вона пішла з дому і більше не повернулась. Але це було вже давно. Під час окупації, ще в перші її дні.

Чим довше говорила ця стара жінка, тим все більше мені здавалось, що її слова доходять до мене ніби крізь якийсь туман.

— Хіба може людина зникнути безслідно!— випалив я мимоволі.

— Звичайно, ні! Але я більше нічого не знаю,— запевняла воротарка.— В її квартирі живуть тепер інші люди. Ще відтоді. І ніхто з квартирантів будинку більше нічого не знав про мадмуазель Гранжьє. З того вечора її ніхто більше не бачив і нічого про неї не чув. Це все якось загадково, так, так, але...

Стара жінка замовкла. Заклопотано кивнула головою. Я стояв перед нею, як укопаний, і дивився їй в обличчя. Не міг вимовити ні слова,

не спроможний зібратися з думками. Здавалось, ніби на моє серце навалився якийсь важкий тягар. Мій розум, мій язик були мов паралізовані.

Нарешті я через силу вимовив:

— Можна мені піднятись у квартиру?

— Звичайно... Звичайно...— відповіла співчутливо воротарка.

«Адже це безглуздо! Івона ж тут уже не живе!» — подумав я в ту ж мить. Проте сказав:

— Дякую, мадам... Дякую...— Обернувся і пішов до сходів.

Перший, другий, третій поверх. Тяжкими кроками я повільно піднімався вгору.

Четвертий поверх! Тут! Праворуч!

Ще кілька кроків по коридору, і я вже стояв біля дверей квартири.

На них була табличка з чужим прізвищем. Я прочитав прізвище, але мій розум ніяк не міг його збагнути. Я стояв і прислухався. Тиша. Мертва тиша. Чулось лише моє нерівне дихання. Але ось! Дитячі голоси. Вони долинали з середини, з квартири. У нових мешканців були діти...

Я схилився на стінку сходової клітки, припав головою до холодної стіни і заплющив очі. І раптом біля мене з'явилась Івона! Вона йшла зі мною по коридору, як і колись. Сміялась, жартувала. А потім, на прощання:

— До побачення, любий... До побачення...

І в останню хвилину я зупинився з чемоданом у руці тут, на площадці сходів, і обернувся до неї. Вона стояла схилившись на одвірок, ніби шукаючи опори, щоб не впасти. Обличчя її здригалось. Але вона усміхалась...

Я здригнувся. Тепер я знав, що мені треба робити, що слід було вже давно зробити. Марсель! Негайно до Марселя Дюрана!

Я кинувся до сходів. Широкими стрибками злетів по сходах униз. Не зупинившись внизу і не сказавши воротарці ні слова на прощання, вибіг повз неї, мов шалений, на вулицю.

Під час мого першого перебування в Парижі я лише раз з Івоною був у Марселя. Івона відносила тоді Марселю надруковані нею сторінки районної газети. Марсель жив з сім'єю в одному з багатьох жилих готелів Парижа. Чи знайду я його тепер? А якщо Марсель теж там уже не проживає? Що тоді?! Тоді Гастон обов'язково допоможе мені в моїх розшуках. Він зв'яже мене з французькою компартією.

Підійшовши знову до метрополітена, я пробіг очима схему з позначеними там станціями. Тут! Здається, оце повинен бути той маршрут! Так, звичайно, його я повинен триматися до четвертої зупинки. Саме там ми колись із нею виходили!

Потім я досить швидко знайшов дорогу, хоч був уже вечір і світились вуличні ліхтарі. Готель, в якому жив Марсель, стояв усього на відстані кількох кварталів від станції метро. Здається оце той великий жилий будинок на розі вулиці з рестораном унизу? Вірно. Все як слід! Тепер повернути сюди. А потім прямо...

— Дюран?— повторила воротарка готелю.

— Так, мадам! Дюран!— сказав я схвильовано.

— Третій поверх!

«Значить він ще тут! І живе також ще тут!»— промайнула в мене думка.

— Дякую, мадам! Дякую!— сказав я, надто підвищивши від хвилювання голос.

Я вихорем летів по сходах угору. Двері квартир містились густо одні біля одних. На сходах і в коридорах горіли маленькі електролампочки, кидаючи вниз тьмяне світло. Прізвища на табличках ледве можна було розібрати. Ось! Марсель Дюран!

Я постукав. Почекав. Ні звука. Я постукав знову, сильніше. Я згорав од нетерпіння.

Тепер хтось відчинив двері. Переді мною стояв чоловік у кімнатних туфлях і без піджака. На його підтяжках блищали нікельовані пряжки.

Запитливим поглядом він дивився на мене.

Невже це?.. Обличчя не рожевосмуглясте, а змарніле, змережане глибокими зморшками, від густого, чорного волосся лишилось лише кілька пасм — але очі! Марсель! Так! Це був він!

— Марсель! Марсель!..— випалив я, охоплений радістю зустрічі.

Марсель зробив крок до мене. Вивчаючим, чужим поглядом подивився на мене. Але раптом його обличчя проясніло.

— Ти? В Парижі?

Ми поцілувалися. Потім він потяг мене в кімнату...

В той день, коли Марсель тихим голосом розповідав мені про Івону і про все, що трапилось, я, напевно, став іншою людиною. Проте усвідомив я це вже набагато пізніше. Але відтоді у мене всередині немов чогось нестало, щось ніби обірвалось. Або, може, покрилось міцним панцирем. Праця тепер для мене все: допомога, втіха, задоволення.

У перші дні німецької окупації Івона пішла в партизани і мужньо боролася в лавах французького руху опору. Вона була в загоні Марселя.

Марсель розповів мені, що Івона часто говорила про мене і про товариша Карла, що був тоді одним з керівників нашої Паризької емігрантської групи, а також про інших німецьких комуністів, з якими Івона познайомилась у Парижі і які боролись раніше в Іспанії на боці республіканців.

Є також й інші німці! Івона завжди в це вірила. Вона часто говорила про це, навіть у найтяжчі часи німецької окупації. Коли націстські солдати безпідставно заарештовували безневинних людей і розстрілювали їх як заложників. Коли французьких партизанів і євреїв десятками тисяч вивозили у концентраційні табори і табори смерті в Німеччину і Польщу. Чоловіків. Жінок. Навіть дітей. Коли есесівці зганяли в гурти її земляків і відправляли їх у Німеччину на каторжні роботи. Все це не могло похитати переконання Івони в тому, що є інша, краща Німеччина. Що ця Німеччина повинна бу-

ти! Що вона живе в серцях її кращих людей, німецьких антифашистів.

У партизанському загоні поважали і любили Івону за її товариську, щиру вдачу, готовність на самопожертвування, за її мужність і хоробрість. Про що б Івону не попросили, вона завжди готова була допомогти, яким би небезпечним не було завдання, Івона ніколи не відмовлялась.

А вона ж була молода, вродлива жінка, перед якою лежало ціле життя! Яка могла ще всього чекати від життя!

Протягом двох років з Івоною було все гаразд. Потім прийшла та темна, дощова ніч, яка стала для неї фатальною.

Підбирались групи добровольців, які мали писати лозунги. Івона пішла з Марселем і ще з одним товаришем. Марсель ніс горщик з фарбою і пензель. Двоє інших повинні були стояти на розі вулиці і попереджати його про небезпеку.

Всі троє працювали вже досить довго. Париж був безлюдний, немов вимерли всі його мешканці. Усім французам, що не мали спеціальної перепустки, було заборонено з'являтись у цей пізній час на вулиці. Але поки все йшло гаразд.

Ось вони зайшли у вузьку вулицю. Марсель почав малювати на стіні будинку лозунг:

«Смерть Гітлеру! Смерть Петену!»

Праворуч од Марселя, недалеко від найближчого перехрестя, стояла Івона. Другий товариш спостерігав за протилежним рогом вулиці.

Раптом він тихо свиснув і в ту ж мить кинувся бігти до Марселя. Ось він уже біля нього! Марсель відкинув убік горщик з фарбою і побіг разом з ним до Івони. Порівнявшись з нею, вони на бігу схопили Івону за руки і потягли її за собою.

В кінці вулиці появився військовий патруль. Солдати в стальних касках. Грізно пролунав наказ:

— Стій! Ні з місця!

І в слід за цим нічну тишу прорізало два постріли.

Троє втікачів уже добігли до рогу вулиці і тільки-но хотіли повернути в поперечну вулицю, як Івона раптом здригнулась. Потім упала на коліно. Марсель разом з другим товаришем схопив її під руки. Вони завели Івону за ріг, у поперечну вулицю. А потім — керовані якимось ін-

стинктивним передчуттям — спустились униз по сходах, що вели у підвальну квартиру.

Там, зігнувшись і затамувавши подих, вони стояли втрьох і чекали. Марсель затиснув Івоні рукою рота. Але Івона навіть не стогнала. Вона мов нежива висіла на їхніх руках. Напевно вона знепритомніла.

Через якусь мить вони побачили, як угорі, за залізними поручнями, що обрамляли сходи, швидко пробігли солдати. Вірніше кажучи, перед їх очима пронеслись лише їх високі чоботи. Це все, що вони могли побачити.

Гучні кроки кованих чобіт затихли. Знову настала тиша. Згубна, жахлива тиша. Ще кілька хвилин усі троє чекали.

Потім Марсель, залишивши Івону на товариша, підійшов до дверей підвальної квартири і тихо постукав. Жодної відповіді. Він знову постукав, вже сильніше. З середини почулось шарькання кроків. Напевне мешканці квартири вже давно не спали, як, мабуть, і всі жителі цієї вулиці.

Старий чоловік відчинив двері. Він був у піжамі. Марсель щось пошепки сказав йому. Старий ствердно кивнув головою. Він ще допоміг їм занести в квартиру Івону, що не виявляла жодних ознак життя. Там вони обережно поклали її на кушетку. Вона не розплющувала очей, ні разу не ворухнулась. Здавалось, вона нічого не відчувала, не знала, що діялось навколо неї.

Марсель нахилився над нею і притулився вустами до її обличчя. Він відчув її дихання. Дуже слабе, але ж він відчув його. Івона жила! Вона була непритомна.

Марсель побіг, скільки було духу, по лікаря...

Прийшли вони надто пізно. Івону влучили обидві кулі. Не приходячи в себе, вона померла від внутрішнього крововиливу...

Ховати довелось її непомітно. Лише кілька товаришів могли бути присутні на її похороні.

Я був біля неї. Вона лежить під великими тінистими деревами. Квітуючі кущі оповивають з усіх боків її могилку. Навколо вирує різнобарвне, яскраве життя, яке весь час оновлюється, розцвітає. Життя, якому немає кінця.

З німецької переклав Юрій МИХАЙЛЮК

Христо СМИРНЕНСЬКИЙ

ПЕРВОМАЙ

Хай димарі загаснуть нині
і чорна праця не шумить —
і в ніжнім сяєві умить
раби потомлені й рабині
побачать, випроставшись, хай
як усміхнувся Первомай!

Зоря червона провіщає,
що відлетіла довга ніч,
і день могутньо йде навстріч,
ліси похмурі осягає
і заливає небокрай
своїм промінням Первомай.

О рідні браття блідолиці,
призивний дзвін летить до нас
і обіцяє світлий час,
коли заграють огневиці, —
і переможно з краю в край
мечем засяє Первомай.

Коли впаде громаддя чорне,
де храм кривавий бовванів,
на попелищі, між вогнів,
ми побудуєм неповторне —
під гімн, що славить Первомай,
земний, наш довгожданий рай...

Хай проминуть страшні години,—
брати і сестри, вщухне вир —
і увійде священний мир
в сліпі, закурені хатини,
і кожен з нас побачить хай,
як усміхнеться Первомай!

1920 р.

З болгарської переклав М. УПЕНИК

Камерон ДУДУ

ДІНКУЯМА

Малюнки В. Савадова

ОПОВІДАННЯ.

Звичайно, Дінкуяма своїм виглядом міг на кожного нагнати страху. Уявіть собі гіганта близько семи футів на зріст з непомірно розвинутою грудною кліткою і двома величезними ручиськами, що теліпаються по боках. Сама ця зовнішність примусила б кожну поміркованy людину, якій ще хоч краплинку хочеться жити, добре подумати, перш ніж стати на дорозі такому велетню.

Його обличчя теж не викликало особливих симпатій: маленьке і кругле, воно було покрите звичайними для людини з племені Моші широкими ритуальними рубцями. Випнутий наперед лоб височів над очними ямками і носом так безглуздо, що здавався частиною чужого обличчя, яке бозна-як дісталося Дінкуямі. Очі, самі по собі маленькі, були посаджені природою занадто глибоко. Все це та ще кошлаті, мов у шимпанзе, брови могли викликати лише страх. Але таким був Дінкуяма тільки зовні, з першого погляду. Жителі села Анвіасо, які знали його давно, і особливо родина Квазі Адає, де він наймитував, зовсім не звертали уваги на його зовнішність. Для них він був звичайною і до того ж дуже доброю людиною.

Особливо любили його діти. Ледве помітивши Дінкуяму, що повертався увечері з плантації, вони з радісними вигуками «Дінкуяма іде!» висипали йому назустріч. Дінкуяма, широко усміхаючись, скидав з плеча великий лантух, який він завжди приносив з плантації, і починав частувати малюків різними ласощами — дикими ягодами, плодами манго чи лісовими горіхами. Скільки радості для дітей! Вони крутились навколо нього, як бджоли над медом. І всілякі заборони дружити з ним з боку обурених матерів, яким не подобався міцний запах поту, що йшов від наймита, пролітали мимо вух дітлахів. Вони бачили тільки доброту і щедрість Дінкуями. Яке значення мало те, що їхні матері затуляли носи, коли він проходив повз них?!

Щоб по-справжньому оцінити значення перемоги, яку Дінкуяма здобув над дитячими серцями, треба згадати про той день, коли він вперше з'явився в сім'ї Квазі Адає. Адже тоді дехто з дітей боявся навіть висунути носа з хати, щоб випадково не потрапити на очі такому страшному велетневі. Минуло всього два-три місяці, і вони юрбою бігли зустрічати Дінкуяму, ніби це повертався з роботи батько.

Перша поява Дінкуями в сім'ї Квазі Адає залишила у челяді неприємні спогади. Того вечора вся сім'я вечеряла на подвір'ї. Раптом у двір зайшов Вав Ману, приятель Квазі Адає, в супроводі чорного, як ніч, велетня. Побачивши

його, четверо дітей, що вечеряли з дорослими, заверещали від страху і, як по команді, вмить сховалися за спинами матерів. Вони не вернулися до столу доти, поки Вав Ману не переконав їх, що чорне страховище не збирається їх чіпати. Але як тільки вони випадково зустрічались поглядом з маленькими блискучими очицями Дінкуями, їх знову проймав панічний страх, і вони тікали під захист матерів.

Вав Ману в кількох словах розповів своєму старому другові, як він познайомився з цим велетнем. Сталося це в одному з шахтарських селищ. Компанія, що володіла шахтами, звільнила його з роботи: щось було негаразд з паспортом. Іншої роботи в окрузі знайти не пощастило, і, щоб не померти з голоду, Дінкуяма почав жебрати на базарі. Ось тут і побачив його Вав Ману. Зацікавившись, чому такий сильний хлопець живе жебрацтвом, він дізнався про сумну історію Дінкуями і запропонував поїхати в Анвіасо та найнятися до багатого власника плантацій какао. Хлопець радо погодився — і ось вони в Анвіасо. «Ви не дивіться на його величезну силу і велетенський зріст — вдачею Дінкуяма смирний, мов ягнятко,— додав Вав на закінчення.— Все, що йому потрібно, це — якнайбільше їжі і добре ставлення, особливо жіноча турбота. Дай йому це, і він зробить тебе таким багатим, що тобі й не снилося».

Квазі Адає недовго вагався: хто-хто, а він вже знає, що такі руки, як у Дінкуями, створені саме для роботи. Господар дому доброзичливо потиснув величезні ручиська Дінкуями, запросив його сісти до столу і наказав дружині принести якнайбільше їжі для зголоднілих подорожан. Знаючи соромливість велетня, Вав Ману порадив, щоб під час вечері Дінкуями челядинці пішли до будинку. Всі зразу ж згодились, особливо зраділи діти, які вмить розбіглися по двору, хто куди, тільки подалі б від цього страховиська.

Кумедні ці дітлахи! Дочекавшись того, чого їм так хотілось — опинитися якнайдалі від гостя,— вони тепер більш за все бажали знову бачити його, дивитися, як він їсть. Сховавшись за рогом кухні, вони раз у раз висовували свої голівки, спостерігаючи, як велетень розправлявся з їжею. Це видовище, справді, заслуговувало на увагу.

На відміну від звичайних смертних, Дінкуяма нічого не жував, а просто кидав цілі кусні прямо в горлянку. Ті шматури, які він відбатовував, були величезні,— такі великі, що один із шибеників-дітлахів цілком слушно зауважив, що таким куснем можна наповал уколошкати півня. Решта одностайно погодилася з ним, і незабаром вони вигадали собі розвагу: як тільки черговий шмат м'яса зникав у бездонній горлянці Дінкуями, діти починали на все село захоплено кричати.

Після такої доброї трапези, Дінкуямі дали вмитися і показали місце, де він спатиме.

Наступного дня Квазі Адає купив робітникові нову фабричну сапу, і Дінкуяма до самого вечора гострив її. Сапа виблискувала і мінилася на сонці чистим сріблом, коли Дінкуяма, бажаючи похвалитися, вертів її перед очима хазяїна. Самовдоволена посмішка грала на його губах: адже таким гострим, як бритва, лезом навіть маленьку мурашку можна розітнути навпіл. А вже бур'янові на хазяйській плантації напевно доведеться погано!

Квазі Адає залишився задоволений ретельністю свого наймита і вирішив наступного дня відвести Дінкуяму на плантацію, яка мала гучну назву «Берепрох» [1].

На світанку вони вирушили. Плантація і справді була великою. Вона, мабуть, і назву свою дістала через те, що її величезну площу нелегко було окинути оком. Подекуди на деревах ще з минулого року висіли гнилі плоди: хоч як намагалися наймити збити всі горіхи довгими жердинами, але значна частина врожаю все-таки залишалася зимувати.

Квазі, показавши Дінкуямі кожний закуток, кожний клапоть свого господарства, пообіцяв віддати наймитові, коли він добре впорається, третину всього врожаю. Потім Квазі дав Дінкуямі кілька настанов, і, залишивши йому трохи бананів і кокосових горіхів, подався на ферму своєї дружини, яка лежала по сусідству.

Майже два тижні після цього хазяїн не бачив Дінкуями. Коли співали перші півні, парубок був уже на плантації. Дотемна він не приходив додому, і тільки пізно вночі, коли хазяї спали, у дворі можна було побачити Дінкуяму, який повертався, щось бадьоро насвистуючи собі під ніс.

Проте, одного разу, коли вже зійшло сонце, а Дінкуяма все ще розгулював на подвір'ї, хазяїн запитав його:

— Дінкі, чому ти дома? Захворів, чи що?

— Ні, батьку,— спокійно відповів велетень.

— То чому ж ти й досі сидиш дома?

— Пробачте, батьку,— пояснив Дінкуяма,— але робота закінчена, я висапав увесь бур'ян.

Квазі не міг повірити своїм вухам. За два тижні закінчити «Незмірну»! Чи можливо це? Мабуть, Дінкуяма повискубував бур'ян злегка, для ока; мабуть, він належить до таких «робітничків», які люблять працювати абияк? Бачили вже таких!

— Іди-но, Дінкуямо, переодягнися для роботи. Підемо на плантацію і розберемося на місці,— мовив хазяїн.

Коли вони прийшли на «Берепрох», то Квазі Адає не повірив своїм очам: плантація була не просто висапана, а виголена, як обличчя кіноартиста Роберта Тейлора. Він перевіряв і тут і там, заглядав у всі закутки. Скрізь була зразкова чистота: рівні ряди какаових дерев і жодної стеблинки бур'яну.

Квазі Адає задоволено глянув на свого наймита і гучно, на всю плантацію, зареготав. З радощів він міцно плеснув Дінкуяму по плечу — за все своє життя він ще ніколи не бачив плантації в такому зразковому стані. Звичайно, Дінкуяма теж був радий, що догодив своєму панові, і по-

[1] В перекладі — «незмірна, безкрая».

чав весело насвистувати. Коли вони поверталися додому, Квазі вже сушив собі голову, якою б роботою зайняти Дінкуяму, поки не достигне врожай на «Безкраїй». Нарешті, він вирішив послати його на ферму дружини. Правда, йому не хотілось цього робити, бо він боявся, що дружина своєю безтактовністю образить велетня, і він позбудеться такого робітника, та побоювання були зайві. Його дружина знайшла шляхи до серця цієї великої безхитрої дитини, і Дінкуяма дуже прив'язався до неї.

Тільки одна обставина загрожувала розбити цю нову дружбу — діти, які дуже йому докучали. Як тільки Дінкуяма сідав їсти, дітлахи зараз же вилазили на верхівки дерев. Вони там аж трусилися зо сміху, дивлячись, як велетень одну за одною кидає собі в рот величезні партики. Першого ж дня якийсь пустун так сміявся, що не зміг удержатися на дереві і впав просто на блюдо, з якого їв Дінкуяма.

Вирішивши, що це зроблено навмисне, наймит дуже образився, та до того ж було шкода тої смачної їжі, що так по-дурному пропала. Хазяйка, як розумна жінка, швидко все уладнала і приготувала Дінкуямі все заново. Та після цього випадку, коли Дінкуяма сідав обідати, дітей відсилали до річки по воду. Вони, звичайно, так захоплювались там полюванням на крабів, що до їхнього повернення велетень устигав попоїсти і знов піти на роботу.

II

Минуло три роки. За цей час Дінкуяма зробив Квазі Адає найбагатшою людиною в селі.

Звичайно, Квазі Адає був славним чолов'ягою і щиро хотів віддячити Дінкуямі добром за все те, що той для нього зробив. Але хіба можна було винагородити грошима такого робітника, як Дінкуяма, за всю його безкорисливість, старанність і працьовитість? Та й, взагалі, нащо йому, бурлаці, гроші? Ось через це одного разу, коли Дінкуяма повернувся з плантації, хазяїн покликав його до себе і сповістив, що віддає за нього, наймита, свою єдину дочку Амму Ассо. Немудрий велетень не знав, як дякувати хазяїнові.

Подумати тільки — сам хазяїн хоче зробити його своїм зятем! Це ж велика честь! Вага Дінкуями в селі, звичайно, зразу піднесеться. Про нього вже говоритимуть не як про бездомного Дінкі, а як про людину, що зуміла покорити хазяїнове серце ретельністю і чесністю. Це ж недарма Квазі Адає думає зробити наймита членом своєї сім'ї! Цілком можливо, що після цього сільські власті запропонують йому неабияку посаду... Та й, власне кажучи, Дінкуямі давно вже пора мати молоду, ніжну дружину.

Ось чому Дінкуяма тепер пристрасно бажав, щоб дванадцятирічна Амма Ассо якнайшвидше росла. Тепер усі його мрії, всі думки були пов'язані з хазяїновою дочкою — адже вона той підмурок, без якого всі надії Дінкуями — химерне марево. Дінкуяма стежив за дівчинкою з ледве прихованим неспокоєм і хвилюванням. Він став частіше дарувати їй різні солодощі, цукерки і смачні дикі фрукти, які приносив з ферми.

Але що ж являла собою ця дванадцятирічна дівчинка, навколо якої повинна була розігратися трагедія? Певно, вона народилася похмурого дня. Її мати, молода вродлива жінка двадцяти років, яка була дорожча за життя для Квазі Адає, програла бій у боротьбі зі смертю і зразу ж після народження дівчинки залишила цей світ. Смерть коханої дружини була таким тяжким ударом для Квазі Адає, що всі думали — він піде за нею. І, коли б не дитина, мабуть, так і сталося. Амма Ассо була дуже хворобливою дівчинкою. Дітей в Анвіасо ніколи не зважували, але, коли б це зробити — вона навряд чи заважила більше двадцяти кілограмів. Її личко не пашіло тим рожевим рум'янцем, який забарвлює щоки всіх здорових дітей, а її пальчики на руках і ногах були такі тоненькі, що здавалось вони ось-ось поламаються. Дивлячись на неї, родичі ледве стримувалися, щоб не заплакати від жалю. Для дівчинки нічого не жаліли — аби вона була здорова.

Ці старання добрих людей не пройшли марно. Завдяки турботам та уважному догляду мачухи, дівчинка щасливо переборола свої недуги і зробилась такою ж, як і усі діти — жвавою і веселою. Амма Ассо швидко росла під дбайливим наглядом батька, який беріг її, як зіницю ока. З самого народження її сповивали у розкішні пелюшки, а коли вона почала ходити, то з'явились купи іграшок, яких в Анвіасо ніхто ніколи і не бачив. Її годували такими смачними стравами, що коли Амма їла, то інші діти в домі лише слинку ковтали.

Як і слід було сподіватися, Амма зробилася розпещеною каверзухою, перед примхами якої схилялась, мов перед волею ідола, вся родина. І коли їй сповнилось п'ять років, то яка завгодно уроджена принцеса могла б позаздрити тій кількості подарунків та тій увазі, які діставала дочка Квазі Адає. Досить їй було чогонебудь захотіти і пустити одну сльозинку, як предмет її бажань (чи то плитка шоколаду чи великий м'яч) — негайно з'являвся.

З роками вона ставала все зухвалішою. Як тільки їй у чомусь відмовляли, вона вибухала потоком таких нестримних лайок, що навіть

сільські кумасі здивувалися б, хоч саме у них вона запозичила більшість своїх прокльонів. З дитинства вона знала тільки розваги, іграшки й ласощі. Незабаром її вже не вдовольняло те, що їй так щедро пропонували батьки. Амма раптом вимагала цукерок, а коли їй приносили, кидала їх свиням. Коли ж свині жерли їх, дівчинка здіймала страшенний галас, і тоді до неї краще було не підходити — всім діставалося від її гострого язичка, і малим і старим. Її батько дуже мучився, але годі йому було припинити цю отруйну річку, джерело якої він сам відкрив своїми безмірними пестощами. Йому перепадало не менш, як іншим: він сам потрапив у власноручно зроблену пастку.

Якщо ви зробили з когось свого бога, то мусите або завжди вважати його богом і, не ремствуючи, скорятися його волі, або ж страждати

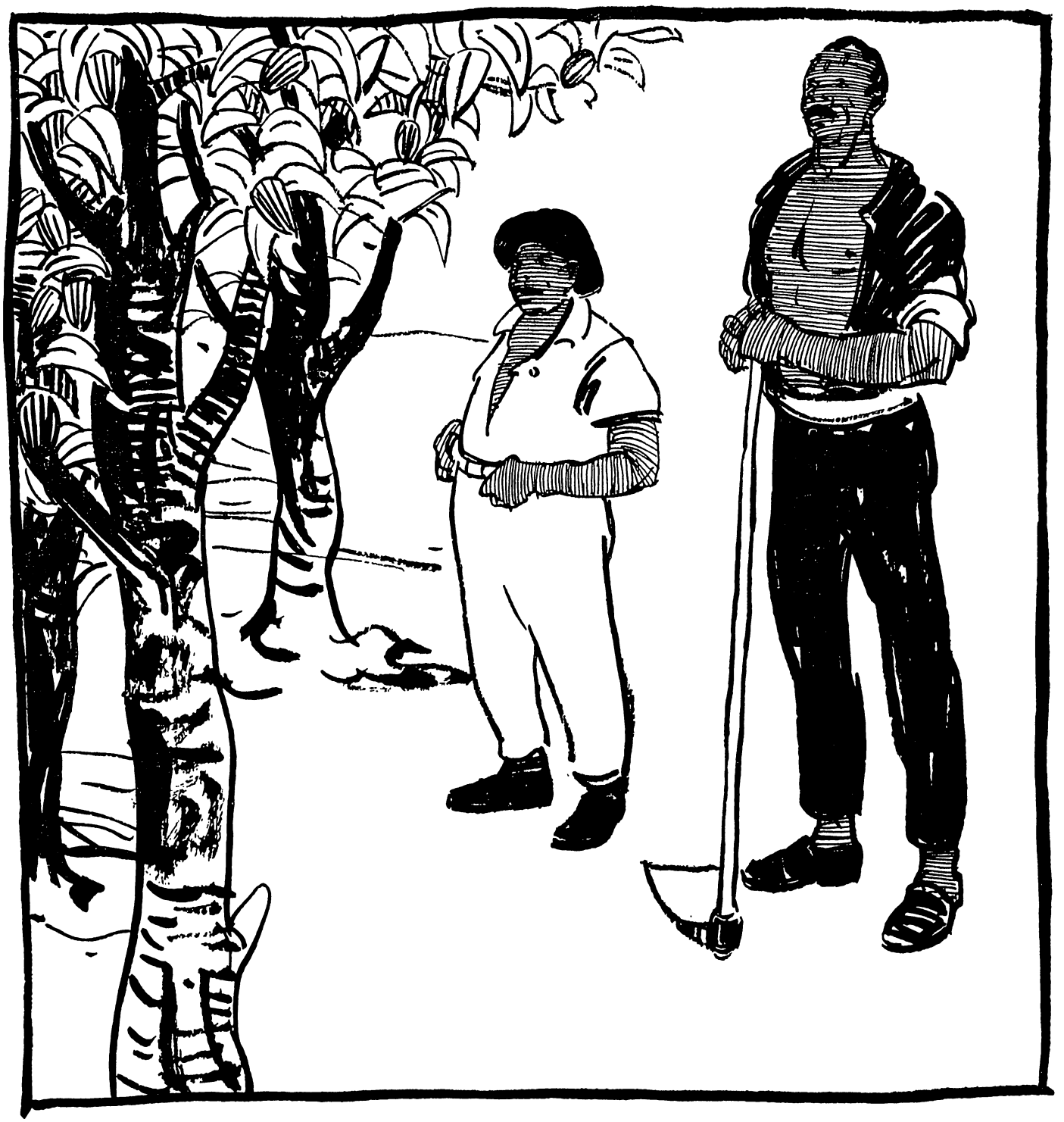

від його примх. Квазі Адає вчасно не згадав про це...

У батька почали відкриватися очі. Адже це не маленька дівчинка, а левиця в образі дитини! Квазі Адає був релігійною людиною і відразу зрозумів, що в його доньку напевне вселилася нечиста сила. Амма Ассо — відьма, вирішив він, і її можуть очистити лише тяжкі страждання. До того ж, його другій дружині давно вже набридла тиранія пасербиці, і вона намагалася переконати старого, що саме нечиста сила, яка вселилась у Амму, занапастила його першу дружину, пам'ять якої він свято шанував. Ставлення дочки до нього викликало у Квазі Адає такий біль, що він починав приймати на віру все, що казали люди. Ніколи в його лисій голові не народжувалась думка, що у доччиній поведінці винні не диявольські підступи, а він сам.

Так Амма Ассо стала відьмою, і з нею поводились, як з нечистою силою. Було заборонено навіть говорити про неї. Жителі села обходили Амму стороною. Ніхто не сідав з нею за один стіл, а всі її чудові плаття забрали від неї і віддали іншим. Ніхто тепер з нею не грався, а коли настав час учитися, батько заборонив Аммі навіть підходити до школи. Коли інші діти весело поспішали додому з вимазаними в крейду руками й носами, несучи на голові свої грифельні дошки, вона самотньо бродила на смітнику, шукала слимаків або гралася з мишами.

Дінкуяма, з ранку до вечора зайнятий на плантації, майже не бував у селі і, звичайно, не знав усього цього. Звідки йому знати, що Квазі Адає просто хоче позбутися дочки-відьми? До того ж, кому завадять безплатні робочі руки?

А дівчинка і гадки не мала, що батьки вирішили віддати її за Дінкуяму. Вона спокійно брала фрукти і солодощі, які він їй приносив, знаючи, що велетень любить дітей. Якщо ж він і ставиться до неї з особливою уважністю, то це просто через те, що жаліє і хоче показати свою турботу, думала нещасна.

Коли Аммі Ассо минуло 13 років, її тітка по матері, швачка з Кумазі, приїхала в Анвіасо погостювати і, випадково довідавшись, що єдина донька її сестри така нещаслива, випросила у батька Амми дозвіл взяти дівчинку з собою, щоб навчити її шити.

Квазі Адає не заперечував проти цього. Дінкуямі він пояснив, що буде непогано, коли його майбутня дружина навчиться такого вигідного ремесла. Дінкуяма, звичайно, теж погодився.

Та коли майже через три роки Амма Ассо повернулася в батьківську домівку, вона зробилася такою красунею, що здалася жителям села істотою з іншої планети.

Це була нова Амма — не та, від якої тікали як від нечистої сили. Та й приїхала вона не сама, а з молодим власником таксі, який привіз її в своєму чорному «мерседесі», щоб дістати в батька благословіння на шлюб.

III

Як тільки Дінкуяма збагнув, з якими намірами приїхав молодик, його серце шалено закалатало. Гаряча хвиля ревнощів захлеснула велетня, і він кілька хвилин стояв, мов приголомшений.

«Невже,— гарячково думав він.— Невже всі мої мрії знайти щастя з цією дівчиною і поріднитися з хазяїном розіб'ються вщент? Ні, цього не може бути!»

Дінкуяма кинувся шукати Квазі Адає. В душі його відбувалась гаряча боротьба. Один голос панічно твердив, що тепер, коли Амма виросла і стала такою вродливою, хазяїн забуде про свою обіцянку. Та ще такий багатий жених... Але інший голос, м'який і спокійний, уперто закликав бути розсудливим. Адже Квазі Адає ніколи не відмовлявся від свого слова. Він — чесна людина і обов'язково виконає обіцянку. Він, звичайно, накаже своїй дочці не ганьбити батька і вийти заміж за Дінкуяму. І дівчині не залишиться нічого, як виконати батькову волю. Адже хазяїн розуміє, що Дінкуяма тільки заради його доньки стільки років працював, не одержуючи ні копійки, і зробив його першим багатієм на селі.

Так нічого і не вирішивши, він постукав у кімнату Квазі Адає.

— Можна! — відповів хазяїн чомусь дуже п'яним голосом. Дінкуяма розчинив двері й увійшов. На кріслах коло стола, розкинувшись, сиділи Квазі Адає і власник таксі. Перед ними стояли майже порожні пляшки, одна з содовою водою, друга — з віскі.

— А, це ти, Дінкуямо! Сідай, друже, і випий з нами скляночку!

Квазі Адає вже зібрався пошукати склянку, щоб налити віскі, але Дінкуяма випередив його:

— Дякую вам, батьку, але я не питиму... Ви зайняті з гостем. Я потім зайду.

Сказавши це, він залишив їх удвох і вийшов. Дінкуямі було дуже тяжко: він розумів значення того, що діялось у домі. Цей смаркач уже, мабуть, устиг втертися в довіру хазяїнові. Значить, бій уже майже програно.

Наймит не знав, що й робити. «Кинь усе це!» — тихо говорив йому якийсь голос в душі. «Ні, добивайся!» — напучував його інший голос, гучний і розлютований.— «Поглянь на Амму. Вона така прекрасна, вона створена для тебе! Хіба ти відмовишся від неї, від такої красуні?»

І до цього голосу прислухався Дінкуяма. Адже, справді, дівчина прекрасна, а його кохання до неї зростає з кожною годиною. Ні, це було більше ніж кохання: всі його мрії про майбутнє, про щасливе сімейне життя були пов'язані тільки з нею, як з ядром атома пов'язані електрони. Без неї не варто й жити. Хіба він повинен відмовитись від життя?

Довго стежив Дінкуяма за дверима кімнати Квазі Адає, і як тільки юнак вийшов від хазяїна, він прослизнув у хату. Хазяїн напівлежав в кріслі, заплющивши очі. Та з досвіду Дінкуяма знав, що Квазі Адає не спить. «Саме в такі хвилини, після доброї випивки, на думку хазяїнові спадають мудрі рішення»,— встиг подумати Дінкуяма. Він був радий застати Квазі Адає саме в такому стані і сподівався знайти справедливість.

Квазі Адає злегка розплющив очі:

— А, Дінкуямо, це ти...

— Так, батьку, це я прийшов,— відповів велетень.

— Добре, сідай,— запросив хазяїн,— я завжди радий бачити тебе.

Дінкуямі було важко почати. Він завжди боявся розмовляти з хазяїном. Але сьогодні іншого виходу не було. Він добре обміркував, що сказати, але зразу відчув, що не здатний зв'язати і двох слів.

Квазі Адає був терплячим. Він заплющив очі і чекав, не кажучи ні слова. В кімнаті настала гнітюча тиша і хто зна, скільки б вона тривала, якби хтось раптом не постукав. Дінкуяма швидко глянув на двері — його серце затріпотіло, як пташка,— це була Амма, яка принесла батькові вечерю.

Дінкуяма нічого не розумів. «Що ж це таке?— думав він.— Хіба ж не цю дівчину ненавидів її рідний батько? Хіба не її затаврували відьмою? А тепер сам удостоює її честі приносити йому вечерю! Як швидко все міняється в цьому світі!»

Ці думки юрмилися у голові Дінкуями, але зовні він був цілком спокійний і навіть боязко усміхнувся Аммі, відкриваючи зуби, чорні від горіхів кола. Амма відповіла усмішкою, грайливо спитала, коли він знову принесе їй гостинця, і через хвилину вийшла.

Сама не знаючи того, Амма своєю присутністю допомогла Дінкуямі почати розмову. Як тільки вона зачинила за собою двері, наймит порушив напружену тишу. Він відверто виклав усе і прямо спитав Квазі Адає, коли він збирається благословити його і прекрасну Амму Ассо.

У Квазі Адає давно була готова відповідь. З властивою йому хитрістю, він прикинувся відвертим і розповів Дінкуямі про мету приїзду юнака і про те, як той намагався задобрити Квазі Адає випивкою та подарунками.

— Але ти, Дінкуямо, не турбуйся,— додав він,— Амма буде твоєю дружиною, і це так само точно, як і те, що вона — моя донька. Цей юнак сьогодні їде. Я просив його привезти свого дядька, ніби заради звичаю. А коли він повернеться, ти вже будеш одружений з Аммою. Що ж, скажу я йому, ти приїхав надто пізно, і він з'їсть облизня. Непогано придумано, га?! — закінчив свою промову хазяїн і весело розреготався.

Заспокоєний Дінкуяма подався до себе, весело насвистуючи.

«Так я й думав, Квазі Адає — добрий і чесний чоловік, і мої мрії скоро здійсняться» — думав він.

Цієї ночі, як і завжди, Дінкуяма міцно спав. Прокинувся він тільки близько другої години від сильної спраги і вийшов напитися води. Водоймище було поряд з воротами. Коли, напившись, Дінкуяма повертався в свій куток, він раптом почув чиїсь приглушені голоси. Двоє людей, чоловік і жінка, про щось тихо радилися між собою. Жінка просила дозволу вернутися в будинок, щоб принести якусь річ, котру батько забув покласти в мішок.

Дінкуямі не треба було двічі чути цей голос, аби зрозуміти: дівчина, що мала стати його дру-

жиною, тікає за батьковою згодою з тим самим хлопцем, який нібито виряджений до міста за своїм дядьком.

Непереборні ревнощі і гнів сповнили його серце. «Убити, убити обох!» — билась в мозку одна думка. Він притулився до стіни, щоб дівчина, проходячи в будинок, не побачила його. Потім безшумно, мов кіт, він швидко побіг до своєї постелі і за секунду повернувся, тримаючи в руці сапу. Плигнув у тінь до стіни, притулився всім тілом до прохолодного дерева і причаївся, весь перетворившись у слух.

Почулися кроки, але дивно: хтось ішов не з будинку, а навпаки, звук кроків наближався від воріт. Хто це? За мить Дінкуяма все зрозумів: юнак занепокоївся і пішов назустріч коханій. Та ось на порозі почулись інші кроки, легкі і поквапні.

Закохані зустрілися біля стіни, де причаївся Дінкуяма. З-за хмар виплив місяць і облив Амму та юнака золотавим сяйвом. Тепер Дінкуямі все було видно, як удень. Юнак ніжно обняв дівчину. Вона пригорнулась до нього.

— Чого ти так довго? Я вже почав непокоїтися,— з полегшенням лагідно промовив він. Потім повернув обличчя Амми до себе і міцно поцілував у губи. Коли Дінкуяма побачив, що хлопець цілує Амму, він мало не зомлів.

Судорожно стиснувши в руці сапу, він увесь напружився, готовий плигнути на них. І цю мить Амма випадково повернулась до нього обличчям. При м'якому місячному світлі воно було ще прекраснішим, ніж звичайно. «Ось вона — істота, яка дорожча для мене за все на світі, дорожча за життя»,— промайнуло в голові Дінкуями.

Раптом він з жахом відчув, що не зможе нікого вбити: любов була сильнішою за його ревнощі і гнів. Тіло наймита обм'якло, сапа глухо впала на землю. Спалахами блискавки проносились думки: «Така вродлива, така молода... їй треба багато жити, багато сміятися... будуть діти, багато дітей... гарненькі хлопчики й дівчатка... як вона... Убити її — це убити любов, убити дітей... її дітей... а я люблю дітей...»

Закохані нічого не підозрювали, вони обнялися й повільно пішли до машини. Загуркотів мотор, і машина з погаслими фарами промайнула повз Дінкуяму.

Якийсь холод і порожнеча охопили душу велетня. Він здавався собі розітнутою надвоє гарбузовою баклагою, із якої з сумним дзюрчанням вибігає вода. З очей його капали сльози, а губи гарячково шепотіли: «Сонце зайшло. Нащо Дінкуямі жити все життя в темряві? Хазяїн обдурив Дінкуяму... Нащо Дінкуямі жити? Амма хоче бути щасливою, Дінкуяма заважає їй жити... Їй потрібне його життя... То нехай вона візьме!»

Він нагнувся, швидким рухом підняв сапу і з блаженною усмішкою вдарив себе по шиї...

Вранці сусідські хлопчаки знайшли Дінкуяму, який лежав у калюжі крові. На обличчі його застигла радісна усмішка — він посміхався Аммі.

Прийшов блідий Квазі Адає. Подивившись на тіло велетня, він нічого не сказав, а тільки наказав дружині запрягти воза, щоб відвезти його в найближчий лікарський пункт для обслідування.

Здавши тіло Дінкуями, Квазі Адає повільно їхав назад і думав: «Шкода хлопця, добрячий наймит був, руки — як сталь». Раптом він згадав, що незабаром час збирати врожай і занепокоївся: «Де я знайду тепер такого робітника?»

З англійської переклали
Світлана ТРУБНІКОВА та Іван БУШЕ

Комишинка

ЧЕСЬКА

Комишинку вітер гне біля струмка...
Плаче мила, каже, доленька гірка.
Плаче, що хороша, а завжди одна,
Що для серця також відійшла весна.

Сумно комишинці у самотині,
Та не плач, топенька, бути ще весні.
Знай, після розлуки щастя і любов
Жде нас, комишинко. Будуть вони знов.

Ішла Марина

МОРАВСЬКА

Йде Марина,
Несе малину,
Назустріч Янек,
Що возить вина.

Дуже, дуже гарна ти,
Дуже, дуже гарна ти,
Гарна ти, Марино!

Сядь, Марино,
Ти неодмінно
Біля бочонка,—
Прошу уклінно!

Дуже, дуже гарна ти,
Дуже, дуже гарна ти,
Визріла, малино!

Як пуховик той,
В Янека сіно.
Сидить Марина,—
Гарна, гляди-но!

Дуже, дуже гарна ти,
Дуже, дуже гарна ти,
Гарна ти, Марино!

— Гей, Марино,
Продай малину,
За пригірщ дам я
Вина кухлину!

Дуже, дуже гарна ти,
Дуже, дуже гарна ти,
Визріла, малино!

— Менш кухлів буде
В барилах винних,
Ніж ягід маю
В своїх корзинах!

Дуже, дуже гарна ти,
Дуже, дуже гарна ти,
Визріла, малино!

— Мабуть, справді,
Як мед малина —
Бери в додачу
Серце, Марино!

Ягоди — не дивина,
Будеш ти моя жона,
Дорога Марино!

Йшла дівчина по лісочку...

ПОЛЬСЬКА

В ліс дівчина ранувато
По малину йшла,
А знайшла вона солдата,
Парубка знайшла!

— Ти б мене нагодувала,—
Я не їв два дні.

Ти мене б це покохала,
Руку дай мені.

— Хліб сама оце поїла —
Горенько ж твоє...
А любить тебе не сила —
Стась у мене є!

Красуня-весна

АЛБАНСЬКА

Трави покрили сонячні схили,
В гаю співає пташка щосили.
Що за хороший день! Тебе я жду...
Скільки нових пісень
в моїм саду!

Ніби крила, цвіт здійма
Сад, як любий сон.
Для закоханих нема,
Друже, перепон!
Ти чарівна, як весна,
Молода, струнка,
Любе щастя принесла...
Будь завжди така!

Якщо тебе я часом не бачу,
Мовчки страждаю, мало не плачу,
Кличу тебе у сні:
— Мерщій прийди!
Разом буть завжди б мені,
Люба, завжди!

Бачиш, в природі свято весіннє,
Бачиш, в народі радість, весілля,—
Пісня звучить навкруг,—
Нема кінця...
Ми зіллєм навік, мій друг,
Наші серця!

Ніби крила, цвіт здійма
Сад, як любий сон.
Для закоханих нема,
Друже, перепон!

Марош

УГОРСЬКА

— А чому ж ти, Марош, чом
смутна?
Кинула гітару край вікна...
На мене б дивилась, а не
в даль,
Вір, тебе кохаю, кинь печаль!

— Ох, твої слова ножа
гостріш,
Не говориш, милий, правди
більш!
Знаю, з ким провів ти знову
ніч,
Як ти гнав мене із серця пріч!

— О хороша Марош,
вибачай —
Хміль мене дурманив, ти це
знай.
Для тебе забуду всіх в цю ж
мить,
Лиш одну тебе мені любить!

— Не вернуть назад
ріки-води,
Серце отруїв ти назавжди.
Краще б тебе й разу не
зустріть,
Аніж віру в тебе загубить...

Переклав Олекса ЮЩЕНКО

Михай БЕНЮК

ЗАПЛАВА ВИРНАВА

Малюнки В. Аптекарєва

ПОВІСТЬ

I

— Пішли до раю,— казали селяни, збираючись на заплаву Вирнава.

Заплавою називали тут землі понад берегом річки, які часто заливало паводком, особливо весною і восени. Заплава Вирнава лежала в коліні річки між входом в долину, що стрімко спадала вниз біля лісу, та гирлом річища. Від входу до виходу долини тягся мертвий рукав річки, що називався Голою балкою; річка обіймала землю Вирнава, наче лук, розтягнутою тятивою якого і була ця Гола балка.

Чому селяни називали раєм заплаву, я ніяк не міг зрозуміти, бо ангели з вогняними мечами не сторожили її, та й бог не блукав поміж диких кущів. Лише старий Вирнав з густими сивими вусами і довгим волоссям, якого зараз не побачиш, завжди — і взимку і влітку — знаходив собі там роботу. Оця земля — то було все, що він мав. І любив він її, як мати любить своє немовля. Укріплював береги, щоб річка не вкрала, не зжерла й шматочка своїми каламутними водами під час повені; розчищав місця, порослі бур'яном та кущами, чи піднімав цілину і са-

джав кавуни та кукурудзу. І от тоді, коли земля вже лежала оброблена, а пшениця піднімалась густа, як щітка, соковито-зелена кукурудза була готова до першої просапки, і кавуни й дині квітували, а картопля виганяла міцне бадилля,— раптом приходила вода і все злизувала так, що земля лишалась гола, як долоня. Над вируючою жовто-каламутною водою височіли лише верби, які, здавалося, плакали, схожі на жінок з розплетеними косами, та тополі, що наче вказували своїм верховіттям на хмарне небо над собою і тонкими гілками гнівно вдаряли по бурхливих хвилях; коли вода поверталась назад у русло, вона лишала після себе чорне болото, мокрі колоди, купи гнилятини, де-не-де калюжі, повні риби, якій не пощастило вчасно втекти разом із страшним потоком.

Якось вода упіймала на заплаві і самого Вирнава, і йому довелося три тижні просидіти на пагорбку, до якого не піднялася вода. Звідти він щодня перепливав до Голої балки, де на нього чекала дружина з хлібом, салом і цибулею в торбі. З торбиною в зубах повертався Вирнав на свій пагорбок, бо він там був не один. Вода захопила зненацька і наймитів — чоловіків та жінок,— що працювали на сусідніх ділянках. Адже по той бік річки теж щось садили. Люди були чужі, верховинці, а ті, що наймали їх, вже й забули про них думати, вважаючи, що їх напевно потягла за собою течія.

— Кляте місце,— сказав тоді один з наймитів Вирнава.— Чому ти не кинеш його до біса, дядьку Вирнаве?

— А їсти що? — запитав Вирнав чоловіка.— Це все, що я маю. Ця земля наша споконвіку.

— А коли наступає вода і забирає все, що ти посіяв, нащо ж тоді на ній працювати? — сумно посміхнувся співрозмовник. Вирнав так гостро зиркнув тоді, що очі старого здалися верховинцю іклами, готовими вп'ястися в нього.

— Ще два-три роки, і я вирву її з пазурів води. Я укріплю її шпорами і зроблю стік для річки, щоб вона не кидалася на нас, немов скажений собака! Ще два-три роки...— повторив про себе старий Вирнав. Він говорив це вже багато років, однак вода все приходила і змивала навесні посіви і розсаду, влітку, тільки-но почне колоситися пшениця,— пшеницю, а восени — достиглу кукурудзу. Але Вирнав не відступав, він починав усе спочатку, впертий, як буйвол, що б'є рогами в міцну стіну перед собою.

Коли ж траплялося, що повінь була невелика, то у Вирнава родило так, як ні в кого. Пшеничне зерно — завбільшки з горошину, кукурудза така висока, що закривала собою не тільки коня, але й шапку вершника; гарбузи завбільшки з діжку; кавуни, як ті підсвинки; картоплі, огірків і квасолі — хоч греблю гати. А скільки дерева він мав звідти! Адже старому на всю зиму вистачало палива. Де-не-де на заплаві росли старі клени, що «лишилися тут з часів потопу», як жартував Вирнав,— таких товстелезних, зараз не побачиш, і високі, наче тополі. Деревина їх всередині вилискувала синім, мов голубине крило, і була міцна, наче кістка. З цих кленів Вирнав вистругував стовпи й балки. Верби і тополі йшли на ночви, діжі й жолоби, з вільхи він видовбував ложки, акація з її жовтою, наче віск, і твердою, як кремінь, деревиною годилася на все. Акацій у Вирнава був справжнісінький ліс! Ріс тут і ясен, і горіх. Були тут і дикі зарості, і кущі, з яких старий мав багато хмизу. Та чого тільки не росло на заплаві!

Явори, дуплисті верби, що посхилялися над болотом, наче радячись між собою, зборисько тополь, як колесо воза, наобхват, і таких високих, що треба було притримувати шапку, щоб вона не звалилася з голови, коли дивишся на них. Тут слива, там ліщина, що виросла, певне, з горіха, загубленого колись шишкарем, далі черешня, занесена сюди невідомо як, там шовковиця і дички-яблуньки, кущі дикої малини та ожини, очерет, що шелестить при найменшому пориві вітру, комиші на болотах — цілі зарості комишів та бур'яну,— і деревій, а дикий виноград, що заплівся серед гілля дерев так, що навіть блискавка заплуталася б у цій гущавині.

А чого там тільки не водилося! Солов'ї, дятли, іволги, зеленопері нирки, що так швидко плавають по воді, фазани, лелеки, дикі качки, куріпки, рябчики, перепілки, дикі голуби. Зрозуміло, що до такого багатства прокрадався й хижий звір і птах: яструби, кібці, видри, лисиці. Я сам нарахував двадцять шість лисячих нір. Тут були також їжаки, вужі, що повзали серед бур'янів, миші, зайці і бабаки.

А риби ж було в нашій річці! Аж поки не прийшли з гранатами після першої та другої війни і динамітом із каменоломні та не повибивали все живе...

А як любили ми рибалити на заплаві Вирнава! Коли ми хлопцями ходили стерегти одяг рибалок — діда Бребу, Буха, якого прозивали Окропом, Годобану,— всі дядьки хоч куди! — наша робота полягала в тому, щоб красти кукурудзяні качани й пекти їх для рибалок і, певна річ, для себе. Отак ішли ми вздовж усієї річки, роблячи зупинки в кількох місцях, аж до мосту Бирсань, де рибалки виходили з води і ділили рибу.

Там вимиті водою білі, сірі, чорні, червоні, жовті камінці сріблясто виблискували під променями вечірнього сонця, коли здається, що воно таке близьке і таке велике, як здоровезний мідний казан, і червоне, наче розпечене залізо, що починає поволі мерхнути, коли його витягти з вогню. Отоді й виходили на берег рибалки, сині, скарлючені, і так трусилися від холоду, що в них зуб на зуб не попадав. З невода на камінці витрушували чорних, вусатих сомів, гладких миньків, сріблястих лящів, окунів з пилкою на спині, довгих в'юнів, линів, карасів.

Здавалося, весь берег засипаний золотом і сріблом. Одна рибина ще ворушить хвостом, друга підплигує високо і всім тілом ляпає на гальку, третя тільки широко роззявляє рота. А інші лежать не ворушачись, з потемнілим поглядом, спрямованим на червонуватий захід сонця. Кожний рибалка розкладав свою рибу на

стільки купок, скільки людей йому допомагало виганяти рибу з річкових ковбань; потім один з них ставав обличчям до сонця, спиною до риби і вгадував, чия буде та купа, на яку дід Бребу вказував пальцем. Велику рибу, яка не влазила в торбу, не ділили: вона належала тому, хто її зловив. Хлопці, що несли одежу рибалок, одержували стільки, скільки рибалкам збагнеться дати. Бребу давав на добру вечерю для 5—6 чоловік, Буха вибирав найменшу, що вже не дихала, а інші викидали таку дрібноту, на яку поласувала б тільки кицька. І всі задоволені поверталися додому в годину зустрічі дня і ночі, коли польова трава вкривалася росою, а по вулицях села у вечірній куряві ще йшла мукаючи чиясь корова чи блукало теля, що відбилося від череди і розшукувало, теліпаючи хвостом, своє подвір'я.

* * *

На заплаву Вирнава ми ходили й самі, щоб ловити рибу вудкою чи шукати яйця диких качок та драти пташині гнізда. Якщо ми приходили не для того, щоб красти, старий Вирнав збирав нас навколо себе біля вогнища і балакав з нами або й сам частував влітку кавуном чи динею.

— Тільки не крадіть, бо нічого гіршого немає на світі, аніж крадіжка,— застерігав він нас.

— Чудові у вас кавуни, діду Вирнав,— відповідали ми, захлинаючись солодким соком з великих червоних скибок.

— Витри он носа: поприлипали зернята,— сміявся Вирнав і підкручував густий сивий вус чи проводив рукою по білому високому чолу.

Дід Вирнав сам пік картоплю на вогнищі і смажив сало на сковорідці. А потім поливав гарячим розтопленим салом хліб і простягав нам по шматку. Іноді він знаходив гриби і, поперекидавши їх шапочками вниз та присоливши, теж смажив на кленовому вугіллі. Він дозволяв нам смажити на вогнищі і нашу рибу, але нізащо в світі не погоджувався їсти її.

Дуже любив дід балакати з нами. А якщо не було в нього співрозмовника, тоді він гомонів з дроздами і сойками, а у вітряну погоду з шурхотливими тополями. Якось я чув, як він балакав з річкою, коли повалив стару вербу у воду, щоб її гіллям загнуздати і приборкати хвилі.

— Заспокойся, дідова річко, от дід дасть тобі ніжних гілочок і зеленого листячка, щоб ти наїлася досхочу. Нащо тобі жерти мою землю, адже вона тобі нічого поганого не зробила?! Ти от їж гальку і не жери людської праці, адже й людина тобі нічого поганого не зробила?! Заспокойся, моя люба...

З нами старий розмовляв інакше.

— Ех ви, малята мої! Якби я тут не стояв на варті, ця гадюка пожерла б нашу землю,— казав він, киваючи головою в бік річки.— Адже чого прагне ненажера: вигризти берег, щоб прокласти собі найкоротший шлях попід пагорбком. Якби я не насипав оцього кам'яного клина отут на повороті, вона давно пробила б собі дорогу, а пагорбок був би відрізаний. Але я заманив її в інший бік, до другого берега. Бачиш, як повертає? Боїться клину, як чорт ладану. Ось глянь, яку гальку вона залишила на тому боці і як гризе ту землю, наче звір. Ви знаєте, скільки кубометрів каменю я тут понакладав? Не знаєте. Скільки потрібно на фундамент для двадцяти хат. Однак я на цьому не заспокоююсь. Я укріплюю грунт тополями, кленами, вербами. Висаджую оці деревця, акації,— здається, так їх називають тепер. Я заганяю в землю кілки і переплітаю їх верболозом. Там, де берег високий і крутий, де клята річка підмиває його, я рубаю тополю чи вербу. Я один знаю, скільки мороки, скільки лиха завдає мені вона. Вже сорок років я воюю з нею і ще не скінчив. Але все-таки я переможу її,— дід Вирнав рішуче відкидав назад голову, стискував губи. Весь його вигляд свідчив, що він не збирається здаватись.

Цю боротьбу діду Вирнаву, коли він ще був молодим, довелося якось відкласти на вісім років. Не подумайте тільки, що він замирився з водою. Але довелося йому вирушити до Америки після того, як у 1910 році буря зірвала дах з його хати і він заліз у борги по самі вуха. Він повернувся після першої війни, не розбагатівши, принаймні так казали люди, та й самому можна було це побачити,— бо він знову почав боротьбу з водою. Він то укріплював береги, то висаджував акації, то підрізав якийсь клен, щоб ріс рівно, чи піднімав новий шмат цілини. Старий Вирнав був переконаний, що здобуде перемогу, як воїн, який до смерті відстоює свою справу. Він перемагав, але й зазнавав поразок. Проте вважав себе переможцем, бо не давав воді пробитися туди, куди вона прагнула, примушуючи її завертати в інший бік. Старий Вирнав вірив, що заплава витягне його з боргів. Якось домовився він з якимись людьми за продаж тополь для сірникової фабрики. А кінчилося це тим, що він лишився і без тополь, і без грошей, ще й на плечі йому звалилась безконечна судова справа, яка набагато збільшувала борги старого Вирнава. Тепер, крім води, старий боровся ще й з адвокатами. Із-за землі він посварився і з сім'єю. Син його пішов кудись світ за очі. «Він заблукав на чужині»,— казав старий. Син учився у школі, дійшов до університету, потім пішов за кордон, звідки більше не повертався. Казали, що він сидів у тюрмі,— це згодом таки підтвердилося. Він займався політикою, був зв'язаний з комуністами. На його поміч дід Вирнав не міг сподіватися. Другий син працював начебто на пошті. Начепивши на ноги залізні кігті, він вилазив аж на вершечок телеграфного стовпа. Цей неохоче слухав розмови батька про землю. Була ще в діда дочка. Але чого чекати від дівчини? Вона вийшла заміж за слюсаря. Все це так засмучувало старого, що він цілими тижнями не приходив додому. Та незважаючи ні на які неприємності, він ще сподівався, що хоча б «телефоніст» повернеться до землі, щоб успадкувати її від батька такою плодючою, як ні в кого на селі.

А поки що приходили до нього просити собі землі селяни з того берега — злодюги з Вінарсар, такі п'яниці, шибайголови, що тільки дивуєшся, як їх земля на собі носить.

— Нашу землю майже всю пожерла вода. Лишились вузесенькі смужки, та й ті одна за одною зникають під водою. Ти винен, що укріплював правий берег. Треба було дати воді текти так, як їй бог поклав. Віддай нам заплаву, а то все одно восени ми прийдемо сюди з плугом.

— Спробуйте, то й кістки ваші тут залишаться. Я порубаю вас усіх сокирою,— погрожував старий Вирнав. Очі його палали, а рука стискувала топорище.

Чужинці пішли. Судилися. Знов адвокати. Знову витрати. Зрештою, старий Вирнав разом із сином свого старшого брата Пумн де Кятра виграв цю справу. Колись люди з того берега вбили брата за землю, але вбивці вже давно погнили по тюрмах. А ці були їх родичами. Вони начебто прагнули домогтися справедливості згідно закону, але програли. І знову повернулись до старого Вирнава.

— Люди добрі! — звернувся до них старий.— Ви чули, що написано в законі? Поки у вас там вистачить землі зайцеві на нору, вам нема чого ходити сюди. Ваша земля не тут, вона пішла за водою,— так і аблакат казав. Не накликайте лиха! Адже заплава не ваша, скільки б ви не крутили. Самі знаєте, що вам до неї зась! Моя земля нанесена течією хтозна-звідки, може, з самого верхів'я. Я вам по-доброму кажу: не сваріться, дайте мені спокій. Хто ж вам винен, що ви не укріпили своїх берегів? А тепер чекайте.

— Ми чекаємо вже двадцять п'ять років.

— Поки вода не з'їсть всю вашу землю. Певно і ви їй допомагаєте, хіба я не бачу, як ви самі орете берег? А втім, не земля вам потрібна. Адже у вас її досить. Просто жадоба людська!

— Ні, ми не чекатимемо більше. Навесні, як ти собі не хочеш, діду, а ми зоремо твою землю,— сказав один з молодших.

І чужі знову пішли. Однак вони не відкладали до весни. Ви почуєте, що трапилось. Це було восени, на початку листопада. Рай був порожній. Гола балка заповнена водою. Дедалі каламутнішою ставала річка, і вітер свистів між вербовим гіллям. Лише старий Вирнав затримався ще тут, як Адам без Єви, в цьому розбурханому осінньому раю. Він ходив із сокирою поміж старих дерев, зупинявся перед котримсь з них, говорив з ним, потім рушав далі, ніби шукаючи відповіді на якесь важливе питання. Найбільше клопоту було йому з берегом. Він ходив уздовж річки, щоб побачити, де стара «гадюка» вишукує собі місце, щоб влізти до раю, або хоч уп'ястися іклами в жовту сипучу глину. Місцями спали під цією глиною на протязі сотень чи тисяч років небачені берести, чорні всередині, наче вугілля. Дід Вирнав знав, що восени вода заллє заплаву, але це було б лише на користь цим землям, бо таким чином виповнювались мулом ковбані, заплава ставала плодючішою, а вода згодом поверталась назад так само, як і приходила.

Найбільше боявся він, щоб річка не вдарила в крутий і високий берег, і на це він спрямував свій тверезий розум. Знайшовши місце, де, як здавалося йому, хитра гадюка починає вже вгризатися в глину, він ловив за гілку найближчу тополю чи клен і починав розмовляти з ними:

— Ну, дитино, прийшов і твій час лягти за нашу землю. Не бійся, я подбаю, щоб залишити тобі хоч трохи живої серцевини, і навесні ти зможеш зазеленіти. А поки що борися з водою, бий її кожною гілочкою своєю і перешкоджай їй міцними грудьми. Адже вона хоче підрити землю і видерти її з-під вас, ту землю, що вас вигодувала...— І, поплювавши на долоні, старий брався за сокиру.

Він якраз почав валити високу струнку вільху з кучерявим розлогим верховіттям.

Спочатку вільха навіть не хитнулась, але чим більше летіло трісок і чим ближче залізо наближалося до серцевини, тим дужче охоплював її страх, і за кожним ударом вона здригалася до самісінької верхівки. Гілки хиталися, билися одна об одну і нібито промовляли при кожному ударі сокири: «Не хочу помирати, не хочу помирати!» Але сокира безжалісно роздирала червонувату серцевину, навколо якої нашарувались роки, і раз у раз усе важче стогнало дерево, повільно хилячись до ріки. Старий Вирнав замахувався сокирою і, хекнувши, важко опускав її на підрублене дерево.

Через деякий час він зупинився. Обтер сокиру об колоду, зняв шапку і витер нею піт. Холодний вітер і дощ, що став накрапати, охолодили його гаряче чоло. Щоб не застудитися, він знов одягнув шапку й кіптар і присів на колоду перепочити. Тепер він звернув увагу на те, що обмотки його опанків мокрі, як хлющ, та й ноги геть усі мокрі. Ворона сіла на вільшину і почала без упину каркати, наче віщуючи біду. Та Вирнав не звернув на це уваги. Кругом панувала тиша. Тільки й чути було, як шумлять суворі бурхливі хвилі річки. «Вода прибуває»,— думав старий. Дощ почав гучніше лопотіти по листю. Вирнаву здавалося, що він чує, як річка плеще все сильніше, начебто хтось, перемагаючи її опір, перебирається через неї. «Вода прибуває»,— сказав собі знову Вирнав і подумав, що було б добре скоріше повалити вільху і мерщій вертатися додому, щоб його знову не захопила тут вода, як колись. Тоді він був молодший і нічого не боявся. Тепер старий і самотній.

Раптом Вирнав здригнувся. Йому здалося, що він чує кроки. Старий повернув голову в бік балки, і кров захолола йому в жилах.

До нього прямувало троє чоловіків з сокирами під пахвою, вони були мокрі по пояс від крижаної річкової води. Він хотів схопити сокиру, але зупинився.

Ті троє наближалися. Чути було їх кроки, вода хлюпала під їх опанками.

— Добридень! Працюємо, га? — коротко спитав один з них, зупинившись. Це був той, що пообіцяв прийти весною. Вирнав знав і інших двох: це були небожі вбивць Пумн де Кятра, його брата.

— Доброго здоров'я,— відповів Вирнав, спокійно простягаючи руку за сокирою.— З чим прийшли ви сюди у таку негоду? — сказав він, вдаючи, що хоче плюнути на долоні.

— З чим? Та ми саме повалили стару вербу, як раптом побачили, що ти працюєш, от ми й сказали собі: «Ходімо лишень до діда Вирнава, побалакаємо з ним, може, й про земельку домовимось». Погано зробили, га? — запитав молодший.

— Що ж тут поганого? Тільки ви знаєте моє слово: як каже закон, так і буде.

— Закон законом, однак і закони мінялися. Чому по-людськи не домовитись? — промовив другий, старший.— Адже тепер демократія,— додав він,— ми знаємо, що в тебе син комуніст.

Молодший обпер сокиру об колоду і вийняв цигарки. Почастував інших і простягнув старому Вирнаву, хоч той був далеченько від нього.

— Спасибі, в мене люлька...

Молодий обмацав кишені, шукаючи сірників, і спробував запалити. Сірники були вогкі. Він спробував ще раз і почав лаяти сірники, сказав, що в нього дома є запальничка, яку можна запалити і в воді. Всі поклали сокири на землю.

— А в тебе немає сірника, діду Вирнав?

— Нема, в мене кресало,— сказав старий, з подивом зиркнувши на них. Всупереч своєму бажанню він засунув руку за пазуху і вийняв кисета.— Все одно по-старому краще,— промовив він, поклав губку на кресало і почав викрешувати вогонь.

Побачивши, що вгору потяглася тоненька смужка диму, парубок підійшов, простягнувши цигарку, і старий спробував доторкнутися маленьким, як макове зернятко, вогником до кінчика цигарки. Та раптом відчув, що його груди обхопили мов лещатами. Це ті двоє накинулися на нього і підняли на руки. Він навіть не встиг скрикнути, так швидко вони підняли його, а потім кинули вниз, у холодну каламутну воду. Всі троє напружено чекали на березі. Хвилі, клекочучи, раз чи двічі винесли старого на поверхню, а потім його тіло загубилось без сліду поміж вербами в пінистому клекоті води. Вбивці повернулися, щоб забрати свої сокири. Один з них хотів узяти й сокиру старого, та молодий зупинив його. Вихопивши сокиру з його рук, він кинув її на старе місце. Потім вони глянули ще раз туди, де вода поглинула старого, і попрямували з сокирами під пахвою до балки, звідки прийшли.

Рай ще більше спорожнів під дощем і вітром.

* * *

У тітки Сари, дружини Вирнава, до пізньої ночі горіла лампа. Її непокоїло, що чоловіка її досі немає вдома. Сімеон повернувся з роботи, і вона розповіла йому про свої побоювання:— чи не захопила батька вода на заплаві. Сімеон втомився і змок до нитки, провівши на ногах цілий день. Він відповів, що вночі все одно нічого не вдієш, а завтра видно буде, що можна зробити, і ліг спати. Пізно лягла спати із своїм чоловіком-майстром і Фініка, дочка Вирнава, однак і вони не знали, чим допомогти. Якщо він не зміг прийти, то хіба можна дістатися до нього? Завтра поміркуємо, що робити, адже не вперше трапляється, що батько не повертається в таку негоду.

Стара мовчала; що їй лишалося робити? Вона погасила лампу, щоб Сімеон міг спати, але сама лежала без сну, дивлячись широко розплющеними очима в темряву, і прислухалась, змучена чорними думками. То їй здавалось, що Вирнав потонув у Голій балці, перебираючись вплав; то уявляла, як він зірвався в річку, рубаючи дерева, будь вони прокляті; а то бачила, як до нього прийшли ті, з того берега,— не приведи господи!

Опівночі вона заснула, але схопилася, як ужалена, бо їй здалося, що хтось ледь чутно стукає в двері. Чути було і людський стогін, чи, може, щось схоже на нього, спаси господи і помилуй! Вона перехрестилася і, щоб не розбудити Сімеона, тихо підійшла в темряві до дверей і спитала, хто там. Їй здалося, що вона почула, як хтось ніби цокає зубами, потім — якийсь нелюдський стогін, а далі ніби щось важке впало на землю. Їй аж мороз пройшов поза шкірою, і волосся піднялось на голові.

— Що з тобою? — підхопився спросоння Сімеон.

Стара зойкнула, не тямлячи себе від жаху. Син побачив, що вона лежить під дверима, напівсонний запалив лампу. Мати була непритомна. Він поклав її на ліжко, знов пішов до дверей і відчинив їх. Знадвору в сіни прямо на нього впав його батько, весь мокрий і, як спочатку здалося Сімеонові, мертвий. Потім він побачив, що батько тремтить усім тілом.

Він швидко натер скроні матері оцтом, і вона опритомніла. Потім вони удвох роздягли старого, поклали його в ліжко і загорнули у ковдру. Старий марив. Він один знав те, що говорить,— такі незрозумілі були його слова.

В наступні дні Вирнаву не полегшало. Лікар сказав тітці Сарі, що було б не зайве подбати про похорон, і Фініка поїхала до Арада за саваном і свічками.

Часом здавалося, що старий опритомнює після гарячки і хоче запитати щось; але він тільки дивився в бік дверей і мовчав.

Рідні розуміли, в чому справа. Старий чекав з «чужини» свого сина, котрий після того, як вийшов з концтабору в Тиргу-Жіу, зараз щось робив у Бухаресті. Вони надіслали йому телеграму, але з цього нічого не вийшло, бо поїзди в Бухарест не ходили. Невідомо, що трапилося з поїздами саме тоді, в той листопад 1945 року. Що ж сталося із старим, рідні могли догадуватися тільки дуже приблизно. Чи впав він у воду сам, чи хтось його туди штовхнув,— з його марення важко було зрозуміти.

Тільки в час його смерті Фініка, коли старий гладив їй руку, почула, як його кинули в воду і що це були люди з Вінарсаре.

Як він зміг вибратися з води через корчі і верболози, було відомо лише йому самому. Згодом і сліди тих трьох, і кресало старого, і його сокира, залишені там навмисне, щоб подумали, ніби він сам упав у воду,— все це розповіло про те, що там трапилося. Була підозра, хто саме міг це зробити, та що вдієш — невже знову тягатися по судах, по адвокатах?..

* * *

Старий помер, і в день його похорону полив такий дощ, що люди брьохали по коліна в воді і грязюці. Річка розлилася як ніколи, і її хвилі докочувалися майже до цвинтаря на горбі.

— Вона прийшла попрощатися із своїм товаришем,— промовив Вирнавів сусіда.

— І Вирнава, царство йому небесне, перемогла вода, як Пумн де Кятра. Сильніша вона за людину. Тепер старий володарюватиме над заплавами в раю.

— Яка там вода! Злі й ворожі люди вбили його! Зло в людині, а не в воді! — кинув другий, повний огиди до людської злості.

II

Вирнав надійно укріпив свою заплаву кам'яними клинами, обгородив її поясом з дерев, які чіпко вкоренилися в землю. Даремно річка щоразу приходила сюди і намагалася зруйнувати працю старого — нічого вдіяти вона не могла. Розливаючись, річка тільки підрівнювала землю, а Сімеон, який, не кидаючи своїх телефонів, взявся хазяйнувати тут разом із своїм двоюрідним братом Гіоаке, підіймав все нові шматки цілини і сіяв там кукурудзу. Ой, яку кукурудзу вони там збирали! Сусіди заздрили їм не на жарт.

Селяни з того боку річки після смерті старого займалися своїми справами. Лише зрідка вони навідувалися сюди, щоб вкрасти колоду-другу. Однак вимагати землю вони не насмілювалися.

Замість колишніх прийшли нові заздрісники, та ще й які! Не ті — з сокирами в руках і з бажаннями, написаними на обличчі. А були вони із потаємними думками, наче п'явки в мулі. Губи намазані медом, готові кожну мить тебе поцілувати, коли ти їм дозволиш, не маючи і на думці, що за зубами в них приховане гадюче жало.

Спочатку прийшов Ілісіє Хольдемульте, ще до того, як його призначили головою земельного товариства нашого села Бріхи. Він прагнув якось забрати заплаву собі, бо то ж таки була земелька!

— Віддай її, Сімеоне,— казав він,— ти ж не зможеш обробити її як слід. Ти робітник. Чого тобі ще треба? У твого двоюрідного брата навіть коней немає. Чим він оратиме її? Ми дамо вам землю, яку легше обробляти, і ви зможете здати її в оренду. А в заплаву треба вкласти силу, гроші...

Інших більше приваблювало дерево. Добряча ділова деревина. Акація, ясень, горіх, липа, верба,

вільха і тополя — цілий ліс! Та обидва двоюрідні брати — Сімеон і Гіоаке Пумн де Кятра — не здавалися. Вони казали, що їх міцно тягне до себе «земля їхніх предків».

Але коли приїхав хтось із партії, якийсь партійний працівник, спитати, чи не згодяться вони віддати землю під город для робітничої їдальні, вони, поміркувавши трохи, погодились. Без контракту, без договору, без письмової згоди, нікого не спитавши, вони віддали все, задоволені тим, що одержали іншу землю з державного запасу.

Пізніше вони почали шкодувати і написали в Бухарест. Вони згадали, що там є людина, про яку говорила вся область, але котра не поверталася додому ось уже двадцять років. Йшлося про Сімеонового брата.

Та справи були значно складніші, ніж я тут розповідаю, і мені пощастило все це вияснити тільки випадково. Я навіть можу твердити, що сприяв тому, щоб розплутати їх до деякої міри.

Я вже не живу в тих краях і сільським господарством також не займаюся. Приїжджаю сюди, коли дозволяють мої міські справи, але все-таки приїжджаю, бо люблю рідні місця. Особливо подобається мені маленький виноградник моєї сестри, коли він квітує весною. Які п'янкі пахощі! Таке городянам навіть уві сні не привидиться!

Коли я поїхав до села, стояла дуже холодна весна. Гори були закутані в сніговий кожух аж до самісінького підніжжя. Дув вітер, і падав дощ наполовину із снігом. Негода така, що й собаку шкода надвір випустити. Я просидів із своїми в хаті цілий день. Заходили до нас то один, то другий з моїх старих знайомих і гомоніли з нами, повільно тягнучи із склянки справжнє вино, яке дуже смакує після смаженої курки чи копченого сала, приготовленого по-селянськи. Поміж склянками вина і спогадами про минуле хтось із нас згадав нечуваний торішній врожай кукурудзи; цьогорічна пізня весна могла стати на заваді вчасній сівбі. Дні минали один за одним, похмурі й мокрі, схожі на старих баб, що повертаються холодними осінніми вечорами від конопляних ям. От у такий вогкий і похмурий день я й спитав:

— Якщо минулого року врожай був такий гарний, яка ж кукурудза повинна була вирости на заплаві Вирнава?

Ніц Хурі, що саме збирався запити вином кукурудзяний корж із шкварками, які він дожовував своїми міцними щелепами, затримав на хвильку біля усів склянку, поставив її, потім зняв окуляри з залізною оправою, успадковані від старого Хурі (а цьому вони дісталися від тітки Логоая), і зачудовано втупився у мене, наче в людину, яка не знає, що робиться у світі білому. Потім коротко відповів:

— Жодного качана!

Він одним духом вихилив склянку до дна.

— Чекайте, я все розповім! — підхопився з свого місця Тоадер Циля, побачивши, що я сиджу і лупаю очима. Він витер обома руками вуса, щоб на них не лишилось крихт від коржа.— Може, ви й не знаєте...

— Не викай на мене, називай мене на «ти», ми ж з тобою разом пасли свиней на Мегуре.

— Ну, гаразд! Ти — так ти! Може, ти не знав, що в них забрали заплаву?

— Ні,— відповів я здивовано.

Сталося це приблизно так. Приїхав один чоловік, як казали, з «партії». Він був представником їдальні одного кар'єру. Сказав, що він член партії, а виявилося, що тільки кандидат. Хто ж він був насправді,— невідомо. Звали його Кирце. Молодий, але розумний, чортяка! Боялися його робітники, як чорт ладану! Він, кажуть, і вдарити може! «Хочеш, щоб я доповів про тебе партії? — кричав він.— Ти класовий ворог!» — Ну, а в нас робітники не такі вже свідомі,— от і мовчать. Знають вони споконвіку, що мовчати краще, ніж говорити. Бо так і в приказці мовиться: «Язик б'є нижче спини». Однак вони не стільки боялися Кирце, скільки одного трохи вищого за нього: він там служив начебто якимсь адміністратором. Цього робітники знали ще краще, бо він був ніхто інший, як злодюга Влад, колишній графський управитель. Він міг відлупцювати людину з будь-якого приводу, найнявши її на роботу до графа. Мені теж колись від нього перепало кілька ляпасів, бо на збиранні винограду я приховав одне гроно в рукаві сорочки. Але тепер, як це не дивно, Влад знов опинився зверху. Це він примусив Кирце поговорити з Сімеоном і Гіоаке. А на Влада, в свою чергу, насів його тесть Здрингелеу, отой з молотаркою і винокурнею. Здрингелеу приятелював з Пралом у райкомі, з тим самим Пралом, що керував усіма земельними справами в районі як начальник відділу по сільському господарству.

Коли Кирце натиснув на Сімеона та Гіоаке, вони злякалися, ще й кінець кінцем раді були, що замість заплави їм дали землю в іншому місці. Адже Сімеон і його двоюрідний брат не були членами партії, хоч у Бухаресті у Сімеона родич — комуніст, та ще й який!

— Нам для робітничого класу не шкода, однак дерева...— насмілився Сімеон почати про ліс на заплаві.

— Які дерева?! — розсердився Кирце.— Щоб вашої ноги там більше не було, а то я в партію подам на вас!

Брати замовкли, проте пішли все-таки в райраду. Головою її був Ілісіє Хольдемульте, в той час він ще не працював у товаристві. Ілісіє невідомо як видавав себе за середняка, хоч по дядькові, тому самому, який позичав біднякам гроші на проценти, він мав би вважатися куркулем.

— Люди добрі, я нічим не можу вам допомогти. Казав я вам, киньте цю заплаву, ви ж не схотіли. От тепер її у вас і одібрали! — так їм сказав Ілісіє.

— Як це можна одібрати в нас землю, адже ж ми не поміщики? — відповів Сімеон, що був сміливіший.

— Дивіться, щоб вам не влетіло ще більше. Адже ви знаєте, що там вісім гектарів землі на одного і чотири на другого.

— Ні, лише шість на двох,— відповіли брати разом.— Тільки коли міряти й ті ділянки з галькою, то буде вісім, але все одно на двох.

— Замовкніть, люди добрі, адже там були представники з партії і самі міряли. Що ви скажете, якщо з вас вимагатимуть податки за кілька минулих років? З тебе, Сімеоне, з восьми гектарів, а з тебе, Гіоаке, з чотирьох?

— Боже милостивий! Та хіба ж це справедливість? Хіба в інших немає землі понад річкою?

— А інших земель понад іншими річками і людей, таких як і ми, хіба немає більше в нашій країні? — додав Гіоаке.— А у вас хіба немає землі біля нашого «раю»?

— Послухайте, люди добрі! З інших партія не вимагає, а з вас вимагає.

— І ще одне, дядьку Ілісіє!—сказав Сімеон.— Хіба ви не знаєте, що ті місця непридатні для городів? Вони занадто низькі, і коли вода прибуде, вона все змиє. Хіба не там загинув Павло цибульник з усією своєю цибулею і жінкою разом? Хіба ви не знаєте, що й кукурудзу ми часто змушені там садити двічі? Мені здається, що буде погано, коли вода змиє врожай з робітничого городу. Подумайте, адже ви розумна людина і старші за нас!

— Там були інженери і все передбачили! Вони знають, що роблять.

— Які інженери? Ми знаємо, що це Здрингелеу наказ, щоб там влаштувати город, а Прала погодився,— сказали брати.

— Люди добрі, та не шукайте собі лиха, тепер закони не ті, що раніше. Ще пришиють вам, що ви незаконно обробили землю!

— Як це незаконно? — запитав Сімеон.

— Ну, потай!

— Що? Ми обробляли землю потай?! Та хіба не ми трудимося там понад п'ятдесят років, хіба не Вирнав укріпив цю заплаву і не через неї загинув він і Пумн де Кятра? — обурився Гіоаке.

— Воно то так, але ж ви не повідомили, скільки у вас гектарів.

— А хто може їх знати? Сьогодні вони в тебе, а завтра прийде вода і забере їх. Хіба ви цього не знаєте? А до речі, ви самі сказали, скільки у вас гектарів? — різко кинув Сімеон.

— Сімеоне, ти не рівняйся зі мною, поки я тебе не чіпаю. Ну, прощавайте, займайтеся своїми справами.

— А хто відповідатиме за город, якщо його затопить водою? Адже це харчі для робітників! — сказав Сімеон.

— Це тебе не стосується. Справами робітничого класу займається партія, а не ви.

— Це вірно. Але як буде все ж таки з деревами? — знову почав Гіоаке.

— Не чіпайте жодного деревця, а то в тюрму потрапите. Зрозуміли?

— Ми зрозуміли. Але ми не тому питаємо.

— А чому?

— Нікому не можна рубати ті дерева, які посадив дядько Вирнав.

— Треба буде, то й зрубають.

— А чи знаєте ви, що оці дерева — запорука міцності землі? — розлютився Гіоаке, почервонівши, як індик.— Якщо річка зірве берег, у нас тоді пропаде вся земля аж до мосту Бирсань. Так буде краще?

— Чого ти кричиш так, чоловіче! Дивись, щоб...— Ілісіє несподівано заспокоївся і погодився: — Люди добрі, а, може, ви й вірно говорите. Я по змозі підтримуватиму вас.

Однак він їх не підтримав.

Вигнали їх із заплави і влаштували там город. «Господи, боже мій, який тут був врожай першого року! — розповідав далі Тоадер.— І вода наче навмисне не розлилася, щоб довести неправоту братів. Можливо, дещо з овочів перепало і на долю робітників, але Здрингелеу, я знаю, вивозив їх звідти підводою на продаж. Адже Влад щось таке та важив у каменоломні! І вони почали рубати ліс. Казали, нібито розчищають, винищують тільки бур'ян та будяки. Але Кирца возив і собі і двом своїм коханкам дрова підводою, а Влад напиляв на тартаку в Бодешті таких дощок з акації, куди твоє діло! Сімеон кілька разів ходив у районну раду, щоб повідомити про це, та хто його слухав? Бо мужність у нього з'являлася лише після пляшки вина.

— Геть звідси, ти, як свиня, п'яний! — виганяв його секретар районної ради.

— Нічого, от напишу брату в Бухарест, він вам усім покаже, злодюги! — погрожував Сімеон, хитаючись на сходах.

— Боїмося ми, аякже, твого брата! Ми його до Влада пошлемо, щоб той йому показав, де раки зимують, як колись показував. Адже ж добре-таки побився колись Влад з Сімеоновим братом!

— Ну, ну, ну! — махав на них кулаками Сімеон.

— Тоадере,— кажу я, слухаючи історію заплави Вирнава, яка викликала в мене не тільки спогади дитячих років, але й огиду до несправедливості,— чуєш, Тоадере, ходімо завтра на заплаву Вирнава.

— Добре, якщо тільки завтра вигляне сонце і трохи підсохне земля. Я запряжу конячину і поїдемо прямо туди. Ти не впізнаєш тепер заплави.

Наступного дня нам пощастило: була погода. Ну, як вам розповісти? Коли ми приїхали на заплаву Вирнава, я не знав, що робити: сміятися чи плакати. Справді, я вже не пізнавав її. Перед нами розкинувся великий шмат землі — гектарів сім. З одного боку він підіймався горбом, з другого — спадав униз, до річки — сірий, схожий на облізлу ослину шкуру. Я згадав колишню заплаву Вирнава. Нічого не лишилось від її дикої краси. Тільки по краях — кілька вільшин, як вбоге і непереконливе свідчення колишнього багатства. На горбку, де старий Вирнав виклав кам'яний клин, щоб відвести воду від своєї землі, приліпилася невеличка мазанка. Там жив сторож городу і кілька робітників. Якась жінка чистила картоплю. Робітники зараз були нижче, біля Гура Веї, вони ловили рибу. Але побачивши нас, вони кинули все і попрямували сюди.

Рідко доводилося мені бачити таких обдертих і роззутих людей. До голих ніг прив'язане мотузкою взуття, що його давно б пора було на смітник, а одяг — латаний-перелатаний, певно, «спецівка» для роботи.

— Ми синдикалісти [1],— відповіли ці люди на моє питання, чи не є вони членами партії.

— А збори у вас бувають?

— Нам заборонили.

— Чого це?

— Їх забороняє товариш Кирца, він член партії. Він каже: «Ви хочете, щоб я доповів про вас де слід?»

— А ви всім задоволені? Як вам тут живеться?

— Живем, аби день до вечора,— відповів один з них.

— Погано, дуже погано живемо,— додав другий.— У нас немає встановлених норм. Багато утримують із зарплати, та й тієї ніколи вчасно не одержуємо, продуктів невистачає...

— То чому ж ви не підете звідси?

— Нас товариш Кирца уб'є...

Я й не знав, що думати. Перевів погляд з людей на землю.

— Та от, картоплю посадили. Зробили грядки, цибулю посадили, салат.

— А ви не боїтеся повені?

— Наша хата скраю. Ми тільки виконавці. Тепер ми укріплюємо берег он там, погляньте, вздовж городу.

Неподалік можна було побачити подвійний тин, засипаний всередині піском і землею. Заввишки він був з метр, а довжиною близько семи. Заєць залюбки переплигнув би через нього.

— І оцим ви думаєте захищатися від води?

— Так наказав товариш Бербунк.

— А це хто?

— Це головний садівник,— відповів Тоадер.— Легіонер і злодій, він заодно з Владом.

Город був, без сумніву, чудовий. Земля жирна, і було б шкода, якби таке багатство та потрапило б не до трудящих рук. «Якщо тепер не буває повені, як колись, то це дуже добре. Город належить кому слід», подумав я.

Однак з пагорка видно було, як під сонячними променями іскрились швидкі хвилі річки. Вона, наче казковий змій, обвивала весь «рай» і вже закинула з боку голої балки ще один рукав, ніби хотіла якомога міцніше притиснути заплаву до себе. Почувши, що тут ми з Тоадером, прийшли на заплаву і Сімеон з Гіоаке.

— Ви шкодуєте за землею? — спитав я Сімеона.

— Шкодуємо? Так, шкодуємо! Хіба не бачиш, що ці гади зробили з неї?

— Ви хотіли б забрати її назад?

— А навіщо вона нам? Ходім зі мною за горб, побачиш, як вона б'ється об той берег, де мазанка. Не пройде й року, як ріка пожере пагорок, і заплава пропаде. І дерева вже жодного немає, щоб закріпити берег. Кам'яний клин теж розвалиться від води.

— Отже заплава Вирнава пропаде?

— Пропаде, царство небесне Вирнаву,— сказав Гіоаке.— Слава богу, що він не дожив до цього.

— А чи не можна укріпити клин?

— Хто ж його укріплятиме? Каменоломня? — спитав Сімеон, байдуже махнувши рукою.

---

[1] Синдикалісти — члени профспілки; до встановлення народної влади в Румунії — політична течія, яка мала на меті начебто задоволення економічних потреб трудящих. *(Прим. перекл.).*

— Звичайно, каменоломня, адже у них каміння досить,— сказав я,— адже вона...

— Цього ще мало,— втрутився Тоадер,— немає дерева, і під час повені ріка змиє землю. Старий Вирнав сорок чи п'ятдесят років працював тут. Тепер треба починати все спочатку. Потрібно дуже багато каміння, щоб зупинити воду. А хто в каменоломні розбирається в цьому? Може, Влад? Чи зять Здрингелеу, який радіє, що пропадає громадська земля, аби тільки в нього залишилося?

Я дивився на річку. Вона й справді здавалася мені казковим драконом, що вчепився своїми іклами в пагорбок, а тепер обвив усю землю, все міцніше стискаючи її.

Вода прибувала. Вже смеркалося, коли я йшов звідти. Понад горами знову нависли важкі хмари, закриваючи сонце, з заходу також насувалися свинцеві, похмурі хмари. Я, не гаючись, написав брату Сімеона в Бухарест рекомендованого листа. Колись ми з ним були друзями. Тепер він став відомою людиною, а я — тільки бухгалтер кооперативу. Та хто зна, може, він і відповість.

Він не відповів, але через тиждень приїхав сам. Він прилетів на літаку до Арада, а звідти доїхав поїздом, не повідомляючи про це нікого з нашого села.

Він постарів, посивів, на вигляд йому можна було дати років шістдесят, хоча було йому принаймні на десять років менше. Тільки обличчя, як у дитини, лагідне, добре; слухав він усіх спокійно і уважно. Сам майже й слова не промовив, скромний такий. Одягнений у сірий костюм, шкірянку, грубі черевики на гумовій підошві.

В той самий день надвечір прийшли до нього секретарі районного комітету партії (він зупинився у сестри), розмовляв з ними до пізньої ночі, а наступного ранку приймав він селян і робітників, жінок і чоловіків, бо звістка про його приїзд миттю поширилась кругом. Він мовчки слухав їх, зрідка тільки щось запитає чи кине якесь слово. На третій день ми вийшли з ним на заплаву. Він уважно слухав, що йому розповідали робітники. Присутній був при цьому і секретар районного комітету партії. Там же був і наш старий приятель Саву Толан, який тепер працював у райкомі. Іноді вони стиха перемовлялись поміж собою, коротко, ніби крізь зуби. Я упіймав кілька слів «завіса покровительства», «ворожа діяльність». Одну мить він зовсім тихо розмовляв тільки з Саву Толаном. Я почув лише: «верховний штаб». Потім трохи голосніше:

— А хіба Влад знає?

— Цілком можливо,— відповів Толан.— Колишній офіцер, який тепер керує каменоломнею, це один із... Секретар районного комітету його знає, Влад був його офіцером в саперному полку у сорок третьому році.

Потім вони замовкли, і всі ми пішли звідти. Наступного дня Сімеонів брат поїхав, попрощавшись з усіма. З своїм братом він майже не розмовляв, більше говорив з Фінікою, можливо, тому, що вона разом із своїм чоловіком-майстром була членом сільськогосподарського товариства.

— Нічого не вийде з цього,— похмуро промовив Сімеон, коли брат поїхав.

Через три дні після цього почалася повінь, та яка! Так після смерті Вирнава ріка ще не розливалася, якщо вірити людям. Вода навіть залила пагорб, на якому лежав цвинтар, ніби для того, щоб викликати старого Вирнава з могили...

Від заплави лишився самий горбок з мазанкою на ньому. Признатися щиро, я зрадів. Це підтверджувало те, що казали спадкоємці Вирнава і Пумн де Кятра, про непридатність землі для городу. Город, звичайно, був знесений. Але ж радіти було нічого. Трудові гроші викинуті в болото (тільки не в переносному значенні, а в справжнє болото), і злодії обікрали робітників, як у лісі (знову-таки не в переносному смислі, а справді в лісі, бо на заплаві раніше був ліс). Секретар райкому прийшов до нас, і ми всі на підводі поїхали в поле, до найближчого горба, щоб роздивитися усе як слід. Біля мазанки стояла якась людина і розмахувала начепленою на дрючок сорочкою. Це був сторож, що лишився, кинутий усіма на острівку, не захопленому водою. В районну раду вже послали другу підводу, щоб привезти човна.

— Кінець робітничому городу! Хіба ж ми вам не казали?

— Правда твоя, Сімеоне,— погодився Ілісіє Хольдемульте.— Я підтримав вас, але...

— ...але недосить твердо,— підхопив Гіоаке.

І голова товариства замовк, не закінчивши своєї думки.

— Я викликав,— сказав секретар райкому,— і начальника сільськогосподарського відділу Прала. Та він, видно, не захотів полюбуватися на те, що тут натворили...

І ми пішки повернулися до села, пославши підводу вперед. Над вируючою водою виглянуло із-за важких хмар сонце. На заході майже над самим обрієм відкривалася смуга чистого неба.

III

Як на мене, то, правду кажучи, мені не подобалось, як повернулися справи з заплавою Вирнава. Я вже не чекав нічого доброго і, як і Сімеон, думав, що все так і залишиться. Старих викинула з «раю» злочинна рука сусідів з того берега, жадібних до землі і запеклих у своїх вчинках. Але Пумн де Кятра і особливо його брат Вирнав не давали воді перемогти землю, навпаки, вони самі перемогли воду і розширили посіви. Молодих, тобто Сімеона, більше робітника, ніж плугатаря, і Гіоаке, працьовитого селянина, але боягуза, вигнала з «раю» підступність багатіїв, які пролізли до народної влади. Тепер вода могла перемогти землю, а хвилі річки — за кілька років розмити «рай», перетворити його на гальку, острівці, порослі верболозом, болота з пропахлою тванню рибою. Якби ж

хоч робітникам з каменоломні дістався цей город! А це було б цілком можливо, бо камінь був у їхніх руках, і вони були спроможні зупинити все зростаючий підступний наступ води. Однак чоловік у шкірянці пішов, як і прийшов, не звернувши жодної уваги на братів. Принаймні так здавалося, бо він занадто мало з ними розмовляв.

Через кілька днів я також поїхав, гадаючи, що не швидко повернуся до села. Мені було і гірко і боляче, коли я у вікно вагона дивився, як прибувала вода в каламутній річці, як річка напружувала шию, б'ючи в береги приреченої тепер повіддю на зруйнування заплави Вирнава.

Коли я від'їжджав, голова товариства Ілісіє Хольдемульте насмішкувато дивився на мене і вищирював у хитрій посмішці зуби. Він був трохи старший за мене, і я не зрозумів, з якою метою розповів він мені один давній випадок.

— Пам'ятаєте, як колись ми з вашим дядьком Косма, царство йому небесне, поїхали з підводами на млин в Балукану? Минуло далебі тридцять п'ять років з того часу. У вас був самострiл з очерету, і ви всю дорогу стріляли. З таким самострілом і таким хлопцем,— сказав я тоді дядькові Косма,— нема нам чого боятися розбійників. Пам'ятаєте?

Я не пам'ятав і сердився на себе, що не розумію, до чого хилить голова, бо він був збіса хитрий і не кидав слів на вітер. Мені здавалося, що він навмисне хоче приголомшити мене своїми розповідями з якимсь начебто прихованим змістом...

Минула весна, потім ще одна, і, може, збігло б ще багато весен, і мені на думку не спало поїхати в село. Я б не поїхав, кажу, якби якось восени не одержав листівки від сестри, в якій вона писала, що заплуталась у справах і просить мене приїхати допомогти їй розібратися в них. Вона давно мені не писала, і я вирішив поїхати.

З обох боків річки височіли гори, вкриті лісами, схожі на розпростерті руки. Десь в глибині лісів була Бріха, моє рідне село. Але до села звідси було далеко. Я радів, дивлячись на рисові поля, що з'явилися на берегах річки. Червонуваті лани рису блищали під променями осіннього сонця, і від цього якось по-новому сприймав я усі ці місця, де раніше ріс тільки комиш та верболіз, а вся земля рясніла чорними купками, виритими кротами. Ген-ген, куди гляне око, сумні місця зовсім змінилися завдяки працьовитості нової людини.

«Сама лише заплава Вирнава, бідолашна, лишилася, мабуть, зовсім порожньою», подумав я, і мій хороший настрій трохи затьмарився, неначе промайнула хмаринка, яка на мить закрила сонце.

В селі на мене чекало стільки новин! Замість товариства тут уже існував колектив, а Влад і Кирца сиділи в тюрмі.

— А в Ілісіє Хольдемульте як справи? — запитав я, ще й досі відчуваючи досаду, що не зрозумів тоді смислу сказаного ним.

— Як справи? Гаразд, бо він теж сидить у тюрмі,— відповіла мені сестра, не приховуючи задоволеної посмішки, яка освітила, наче ясний промінь, її засмагле під сонцем обличчя.— Бачиш, ти так рідко приїздиш, що вже й не знаєш, що робиться в селі!

І ось що трапилось. Ілісіє Хольдемульте влаштував усе так, що члени товариства вирішили на загальних зборах скасувати товариство. Іншого виходу ніхто не бачив. Бідняки, у яких було лише по одному гектару і які не мали тягла (а таких більшість у товаристві) висловлювали своє незадоволення. Їм наділили найгірші землі під кукурудзу. Та не кукурудза їх турбувала, бо, що не кажи, її розподілили більш-менш справедливо. Найбільше незадоволення виникло із-за гарбузів і квасолі. Найкращі землі були засіяні заможними, які мали робочу худобу, і вони одержали великий врожай гарбузів для свиней і квасолі для себе та для торгівлі.

Закінчивши оранку найкращих земель, заможні члени товариства починали оранку гірших, звичайно, за кошти тих членів, у кого не було тягла. Даремно то один, то другий раз у раз розпочинали розмову, що було б непогано укласти договір з МТС в Бутані, за чотири кілометри від Бріхи. Голова ж розтлумачував їм, що трактори тільки перемелюють землю, і що добре зорати її можуть тільки кінні плуги під наглядом досвідченої людини. Коли ж хтось тримався іншої думки чи вперто наполягав на своєму, голова просто зупиняв його:

— А ти мовчи, сам знаєш, якою політикою ти займався до війни! Партія не забуде!

Промовець, який ніколи й думки не мав ні про яку політику, замовкав, бо знав, що все одно буде так, як каже голова.

Було й інше. От хоч би це. Голова обсадив соняшником усю кукурудзяну ділянку товариства, а врожай, звичайно, забрав собі. А коли розподіляли після обмолоту пшеницю, виявилося, що її менше на кілька центнерів. Люди гнівались, однак мовчали, бо переконалися, що завжди все кінчається так, як того захоче Хольдемульте. В нього були друзі і в районній раді, і в райкомі, та де їх у нього не було! Один Сімеон не був його другом, і голова ненавидів його за те, що той занадто вже часто і без особливої потреби їздив до Бухареста.

— Що тобі там треба у Бухаресті, Сімеоне?— питав голова.

— Що треба? Та ось їду побачитися з братом...

— З братом, кажеш?

— Еге ж!

— Ну, гляди, думай, що там йому кажеш! Не розводь пліток...

Ілісіє з погрозою дивився на Сімеона. Той знизував плечима і йшов.

Сімеон не був ні членом товариства, ні членом партії. Мав чоловік недолік: любив випити. Рідко, але випивав, щоб набратися мужності, і тоді не боявся вже нікого. «Ну-ну, покаже вам мій брат, от зачекайте!» — погрожував він, вимахуючи кулаком. Він звертався так до голови, який

особливо несправедливий був до Сімеонової сестри Фініки.

Коротко кажучи, були причини для незадоволення. Нема чого й дивуватися, що вони вирішили скасувати товариство. І як саме! Кожний зберігав за собою землю, яка лічилася за ним. «Ми не скасовуємо товариства назовсім,— сказав голова,— а робимо лише так, щоб кожний працював на власному полі,— щоб не було суперечок і розмов».

Якщо хтось мав раніше два гектари, він і одержував два гектари, але голова одержав вісім, та ще по чотири на його двох синів — тобто разом шістнадцять; земля там чудова, «першокласна» земля, як казали у нас, і близько від села,— так що голова прямо з вікна своєї хати міг спостерігати за роботою сіячів чи женців. Приятелі Хольдемульте напучували бідняків, яких була більшість, щоб вони теж голосували за скасування товариства. І от скликали загальні збори.

— І саме тепер п'яниця Сімеон рветься в Бухарест. Тут щось нечисто,— міркував голова.

— Хіба не однак, поїде він чи ні? — відповів йому приятель Марку Пинтя.— Люди проголосують, і як вони проголосують, так і буде.

Хольдемульте почухав потилицю, і це значило, що він не був такий спокійний, як Пинтя.

Але він вірив у себе... тобто вірив, що йому кінець кінцем пощастить. У думці він лічив свої перемоги. Тільки історією з заплавою Вирнава старий був не зовсім задоволений, бо замість того, щоб потрапити до його рук, вона потрапила в зажерливу пащу пожадливої річки. А окрім цього у нього були самі лише перемоги, перемоги, перемоги. І хіба ж можна, щоб тепер все пішло за водою? «Не буде цього»,— рішуче сказав собі Хольдемульте. Однак десь далеко в глибині душі гриз його страх. Йому здавалося, що він відчуває його, наче далекий грім: то чуєш, то не чуєш. «Чомусь саме тепер Сімеон збирається в Бухарест. Що ж...» не йшло з думки Хольдемульте.

Та сталося чудо, інакше й не скажеш.

Сімеон упав з телеграфного стовпа і дуже побився: зламав собі руки, ногу, кілька ребер. Стовп зламався під ним! Покаліченого повезли його в лікарню до Арада, про подорож до Бухареста, таким чином, не було вже й мови.

— Гляди, Сімеоне, ти надто багато базікаєш. Знову поїдеш до Бухареста, знову щось вигадаєте — ти і Фініка. Гляди...— попереджав його голова за кілька днів до загальних зборів.

— Не боюся я вас анітрохи,— байдуже відповів Сімеон.— Думаєш, ніхто не знає, що ви замишляєте із Здрингелеу та іншими?

— Сімеоне, гляди! Я тобі нічого більше не скажу. Стережись, бо це тобі так не пройде! У вас тут самі вороги, адже ти знаєш, що кажуть про твого брата з Бухареста: це він призвідця усіх нещасть!..

— Хто це каже? Ви самі!.. Здрингелеу, Влад, і той, з лісу.

— Я? Я, член партії?.. Говори зі мною обережніше, кажу тобі! І не вештайся туди й сюди. Чого тобі раз у раз у Бухаресті треба?

— Це вже моє діло!

— Будеш плакати...— пригрозив Хольдемульте, але слова Сімеона «той, з лісу» застряли колючкою в його серці.

Видно, Сімеон знав і про це. Але яким чином? Було ж темно, йшов дощ, і ніхто не міг бачити Влада і того, з лісу, коли вони вийшли з хвіртки його двору. Та, до речі, було ж тоді вже далеко за північ. Щоправда, Хольдемульте не проводжав їх, бо періщив дощ, але ж Влад не міг не потурбуватися про те, щоб їх ніхто не побачив! Однак, якщо Сімеон знав і це, то треба було щось робити, щоб інші не дізналися.

Дуже зрадів Хольдемульте, коли дізнався якраз за два дні до загальних зборів, що Сімеон покалічився. Але, звертаючись до Тоадера Циля, він лицемірно сказав:

— Бідолаха... як його шкода! Так добре чоловік розбирався в телефонних справах!. Та нічого не вдієш, коли голова в нього завжди важка, а мордяка червона від вина!.. І все ж таки мені його шкода...

А Пинті він сказав інакше:

— Оце так поталанило! Краще й не вигадаєш! Бачив? Ніби хтось навмисне підстроїв.

— Добре, що так вийшло. Тут ми хазяї, а в Бухаресті нам було б важче.

Як мені згодом стало відомо, сталося це так. Якось Сімеон, цілий день пропрацювавши під дощем, повернувся додому, і тільки-но сів за стіл, як прийшов хтось і повідомив, що внизу на річці обірвалися проводи. «Та чорт з ними!» — лайнувся Сімеон, кінчивши сьорбати юшку. Але все-таки взяв інструмент і пішов подивитися, де обірвано. Його не було годину, дві, три. Ось уже й ніч, а він усе не повертається.

— Що могло з ним трапитися? — спитала нарешті Фініка, стурбовано глянувши на невістку, що пришивала гудзики до чоловікової синьої сорочки.— Ану, Антоне, піди лишень до корчми, подивися, чи немає його там? — звернулася вона до свого чоловіка.

Антон пішов, та швидко повернувся. Сімеона в корчмі не було. Там сиділи тільки Гіоаке й Хольдемульте. Вони сварилися за дерева з заплави; голова доводив, що вони добре вчинили, вирубавши їх...

Молода жінка почала непокоїтися.

— Може, збігати мені на пошту спитати,— промовила вона.

— Не треба, піде Антон,— відповіла Фініка.

Антон повернувся із вісткою, що Сімеон подзвонив із стовпа, нібито знайшов місце пошкодження і що він там затримається. «Але я дивуюся,— додав поштовий службовець, з яким розмовляв Антон,— що він більше нічого не сказав. Це було приблизно дві години тому...»

— Боюсь, щоб не трапилось з ним чого,— промовив Антон.— Піду подивлюся, що там.

— І ми підемо! — разом вигукнули обидві жінки.

Дорогою вони зустріли Гіоаке. Від нього несло самогоном.

— Я тільки повечеряв і вийшов на вулицю, як зустрів Хольдемульте. Тепер дасть мені перцю моя Анка! А ви куди зібралися серед ночі?

Вони розповіли, що Сімеон іще не повернувся додому.

— Невже з ним щось трапилося? — стурбувався Гіоаке.— Піду і я з вами.

І вони попрямували посеред дороги вниз по селу, поки не відійшли від околиці кілометрів за два-три. Дощ ущух, але грязюка була по коліна. Ніде нікого не видно. Антон кишеньковим ліхтариком присвічував попід телеграфними стовпами. Прислухалися, може, щось почують.

Дорога була безлюдна. До сусіднього села — п'ять кілометрів. Обабіч дороги росли старі верби. Обережно намацуючи дорогу, вони повільно переходили від одного стовпа до другого. Потім зупинялися і прислухались. Раптом Фініка вигукнула:

— Тихіше! Хтось стогне.

— Це він! — вигукнула Софія, Сімеонова дружина, і вони побігли по дорозі, поки не побачили поваленого вбік поля стовпа. У темряві виразно чути було чийсь стогін. За хвилину вони знайшли Сімеона. Насилу одв'язали ремінь, яким він був прив'язаний до стовпа. Гіоаке з Антоном підняли телеграфний стовп, витягли Сімеона з-під нього і на руках віднесли до шляху. Жінки заголосили. Але непритомний Сімеон не чув їх, він тільки стогнав.

— Я побіжу в село за підводою,— схопився Гіоаке.

— Привези лікаря! — гукнув йому навздогін Антон.

При слабіючому світлі кишенькового ліхтарика ті, що залишилися, угледіли кров на Сімеоновім обличчі. Вона текла з рота. Рука й нога в нього були поламані. Та ніхто не знав, що діяти. Вони вперше зустрілися з таким випадком. Всі безпомічно схилилися над ним, прислухаючись до його стогону. Нарешті з нічного мороку почулося швидке торохтіння підводи. Хмари, струшуючи на землю останні краплі дощу, почали розходитись. Червоний місяць, схожий на серп, сходив із-за горбів, і здавалося, що ріжком він встромився у вершину найвищого з них. Підвода зупинилася, і з неї злізли лікар, секретар партійної організації, районний начальник органів безпеки і ще двоє. Лікар нахилився над Сімеоном. Він сказав, що у Сімеона важке поранення голови внаслідок падіння. Він втратив багато крові,— треба зараз же одвезти його до лікарні. Йому потрібне переливання крові.

З запискою від парторга Гіоаке повіз Сімеона й лікаря у село, щоб там дістати грузовик. Решта лишилася біля стовпа.

— Тут щось не так,— промовив секретар партійної організації, а начальник вказав рукою на стовп, який було підпиляно до половини таким чином, що сам він міг стояти, але мусив обов'язково повалитися, якби хтось на нього виліз.

— Все ясно,— роздратовано сказав парторг.— Це зробили ті, що боялися поїздок Сімеона в Бухарест...

І от через два дні після цієї події відбулися загальні збори. Виступив Хольдемульте. Він все пояснив людям, а секретарі районного комітету партії лише уважно слухали його. Здавалося, все йде як по маслу. І навіть тоді, коли він розповів, як вони планували розпустити товариство і знову організувати його пізніше, ніхто й пари з уст не випустив. Це трохи занепокоїло Хольдемульте. Однак він закінчив свій виступ і запропонував перейти до дебатів, а потім голосувати.

В холодному залі районної ради стояла важка хмара тютюнового диму. Хтось відчинив вікно. Знадвору разом із шумом дощу і прохолодою вечора донеслося каркання круків.

— Закрий вікно, Пинтя! — наказав Хольдемульте. В тут ж саму мить відчинилися двері і до залу ввійшов районний начальник органів безпеки з загорнутим у газету пакунком, який він тримав під рукою. Він попрямував до столу голови.

Хольдемульте підводиться, здивовано розводить руками і здивовано дивиться на начальника. Той, не промовивши й слова, розгортає пакунок і виймає з нього шкіряну куртку на овечому хутрі.

— Пізнаєш, товаришу голова?

— Так, це моя,— каже Хольдемульте.— Звідки вона у вас?

— Хтось її вкрав у вас, а ми знайшли...

— Господи! І заради такої дрібниці ти заважаєш зборам?! Ну, вкрали в мене, я це знаю. Хіба мені треба було йти і дзвонити про це всім? Її то ви знайшли, а от більшої крадіжки розкрити неспроможні. Прийшов сюди, аж на збори, похизуватися, що ти на щось здатний?!

— Не сердьтеся, товаришу Хольдемульте! Ми робимо вам послугу, а ви гніваєтесь, замість того, щоб подякувати і спитати, де ми знайшли річ, в якій ви так пишалися поміж нами. А знаєте, де ми знайшли її, товаришу Хольдемульте? На плечах «того, з лісу», який заявив, що він ваш приятель, і що нібито він не крав її, а просто взяв у вас якось увечері з гвіздка, коли був у вас разом з Владом. Було холодно, і він одягнув куртку. Та я вважаю, що він украв її, і тому ми його арештували.

В залі запанувала мертва тиша — як у могилі, з якої встав мрець, а мерцем тут був сам голова, і обличчя в нього зробилось блідозелене. Нарешті, він запитав:

— А хто це «той, з лісу»?

— Хіба ви не знаєте? А він знає вас і дуже за вами скучив. Чекає побачення з вами.

Перший секретар райкому щось сказав пошепки начальникові органів безпеки, а потім звернувся до присутніх з порадою відкласти збори у зв'язку з таким зовсім несподіваним випадком. Хольдемульте іще якийсь час опирався, але, нарешті, пішов разом з людьми, опустивши голову і ледве переставляючи ноги. Він відчував, що зараз йому кінець.

От які події сприяли перетворенню товариства на колективне господарство.

Хольдемульте і Здрингелеу розповіли про себе все: і як через Влада встановили зв'язок з

«тим, із лісу», легіонером-фашистом, убивцею старого Вирнава. Куртка Хольдемульте, взята з сіней без відома хазяїна, принесла їм усім нещастя. Тої ночі, коли, погодивши все з Хольдемульте і Владом, бандит підпиляв телеграфний стовп, його впіймали міліціонери, що патрулювали біля Бирса Ноуе. Він не зміг вистрілити, бо міліціонери стояли за деревом, де ховалися від дощу, і коли вони навели світло кишенькового ліхтарика прямо йому в вічі, він одразу підняв руки вгору, а пилка випала з-під куртки.

— Тепер Хольдемульте чекає амністії, щоб його звільнили. А тобі як здається, звільнять? — спитала мене сестра, коли я вислухав усе до кінця.

— Не думаю! — відповів я і знову замислився, що б могла означати розповідь Хольдемульте про самостріл з бузини.

Ці бандити вважають себе занадто розумними і гадають, що їх ніхто ніколи не зловить. Хольдемульте знав, що я перший написав брату Сімеона, але вважав мене нікчемою, не здатною завдати шкоди такій людині, як він, Ілісіє Хольдемульте. «Ти із свого самостріла думаєш вбити нас? Займайся краще своїми справами, нещасний». Ось прихований хитрістю і насмішкою зміст того, що він розповів. Однак кінець кінцем голова сам став жертвою своїх злочинів.

Але якщо я був слабкодухим, то Сімеонів брат не спав. Та й сам Сімеон, який здавався завжди таким безпорадним, цього разу добре допоміг.

— Сімеон мовчазна людина,— сказав мені якось Тоадер Циля, той, що віз мене на підводі до заплави Вирнава.— Однак він терплячий і наполегливий, він одразу не здається. Не міг він так легко забути заплаву!

— Ну, а як тепер заплава? Який вона має вигляд? — запитав я.

— Рай, справжнісінький рай на землі! Тобі треба на неї подивитися! — вигукнув Тоадер.— Вона належить каменоломні й досі. Але ж який там тепер город, матінко моя рідна! Сімеонів брат прислав сюди інженерів та агрономів, а вони — справжні чарівники. Ти обов'язково мусиш її побачити!

Перед від'їздом із села я вирішив таки поглянути на заплаву. Мені не терпілось самому переконатися в тому, про що розповідав Циля.

По дорозі я пригадував заплаву, яка так довго перебувала під владою дикої природи, як її, багату та щедру, захищали руки старого Вирнава від лютої води і людей, ще лютіших і жадібніших. Потім я пригадав заплаву, що лежала під сонцем, схожа на облізлу ослячу шкуру, оголена злодіями і знову кинута на милість води, бо трудівникам не вдалося стати справжніми її господарями. Мені не терпілося побачити, що сталося з нею за цей час. І це варто було побачити. Я підійшов до тванистої колись Голої балки, що губилася поміж кущами й бур'янами — притулок болотної риби і водяних птахів. Тепер я не впізнавав її. На місці колишніх боліт розлився ставок з перекинутим через нього цементним містком. Ставок наповнювався річковою водою, а коли річка виходила з берегів, він правив за стік для бурної води, яка тепер уже не могла розливатися по заплаві. Від ставка починалося рисове поле із зрошувальними рівчаками, розділене на квадрати цементованими жолобами. За ним розкинулась велика ділянка помідорів. Стебла позгиналися під вагою соковитих яскравочервоних плодів. Далі йшла ділянка перцю: був тут довгий і тоненький перець, широкий і товстий, як перепелиця восени, був і темнозелений та круглий, як м'яч. Жовтіє картопляне бадилля — час було копати картоплю. Червоний буряк розстелив до землі своє криваво-зелене листя. Ще лишалися незібрані білі гарбузи, кавуни та дині. Це був справжній «рай» овочів, як на натюрморті голландського живописця. Під ясним спокійним небом сповнювали повітря своїми пахощами осінні квіти — жоржини, петунії, пеларгонії. Невеличка ділянка маку — круглі голівки з зубчастими коронками над ними — примостилася коло грядки червоних жоржин. Обабіч стежок вигналися рівні міцні стебла соняшників, своїми повними зернят чашами вони важили золото сонячних променів.

Високо на пагорку замість колишньої мазанки стояв кам'яний будиночок. На березі річки висаджені великі дерева і маленькі саджанці. Перед будиночком сидів хлопчик років трьох і ласував кавуном. Він заївся по самі вуха соковитою м'якоттю, і чорні зернята поприлипали йому до носа.

— Як тебе звуть? — спитав я його.

Він зиркнув на мене великими очима, схожими на лілові квіти маку. Потім, відклавши скибку, відповів:

— Гіца. І мені тли локи.

Підійшов його батько з великим кошиком перцю. Це був той самий сторож, з яким я колись розмовляв. Я не питав у нього більше як справи. Я тільки подивився на кам'яний клин, що врізався прямо у воду. Весь берег було загороджено аж до того місця, де річка, нарешті, заспокоювалася і ділилася на кілька рукавів серед острівців, порослих верболозом і кущами.

Сонце сідало повільно, здавалося, воно задоволене тим, що цілий день гріло землю і дало достигнути овочам для робітників каменоломні. Щось тихо лопотіла хвильками річка, наче випещене немовля у колисці, і блищали відблиски червоних, золотих і срібних променів сонця, немов сміялися й промовляли: завтра вранці знову почнемо свою роботу.

Тільки де-не-де клубочилися, наче ті опудала, чорні хмарки, налякані сонцем, що наступало на них величезним вогненним колесом.

З румунської переклав Михайло ГРЕСІЯНУ.

Джон Белл КЛЕЙТОН

Біле коло

Малюнки О. Губарєва

ОПОВІДАННЯ

Як тільки я побачив на яблуні Енвіла, схожого на чорного, набридливого грака, я зрозумів, що без бійки не обійдеться і що перепаде саме мені. Проте я не міг ухилитися — ганьба, сором і біль зараз нічого не важили.

Яблуня була моя. Я хочу, щоб не лишалося жодного сумніву щодо цього. Це був саджанець, що виріс на глинистому схилі над висохлою канавою, яка перетинала колись дорогу до нашого дому, а тринадцять маленьких яблучок, що вродили того року, були для мене цінніші за всі скарби землі.

Того дня, коли мені сповнилося дванадцять, батько повів мене до стайні подивитися на коней — Сатурна, Юпітера, Чорта і Місяця з білою плямою на лобі. Батько витяг з кишені жилета сигару і сперся однією ногою на нижню поперечку загорожі, поклавши лікті на верхню; обличчя його було спокійне, задоволене і горде. Цей вираз обличчя мені подобався, бо здавалося, що батько готує якийсь приємний для мене сюрприз.

— Такер,— звернувся він згодом до мене,— я добре розумію значення цього дня. Перед тобою чотири жеребці, рівних яким ти не знайдеш у всій Вірджінії Батько прийняв один лікоть з огорожі і поглянув на мене.— А зараз скажи мені, чи міг би ти вибрати собі подарунок?

— О, так,— відповів я.

— Котрого з них? — запитав батько.— Чорта? Він лякливий.

— Ні, тату, Я хотів би мати ту яблуню, що росте над дорогою.

Батько принаймні з хвилину мовчки дивився на мене. Щоб зрозуміти цей погляд, треба знати, як він пишався своїми кіньми. Але як я міг у свої дванадцять років висловити те, що відчував?

Мені хотілося мати власну яблуню, бо я любив стежити, як вона розквітає навесні, як наливаються барвами її плоди, звисаючи з-поміж зеленого листя — і не восени, коли яблуками можна наїстися донесхочу, а саме влітку, коли так кортить покуштувати їх, нарешті, я хотів мати цю яблуню, щоб почастувати яблуками світлооку Дженні. О, з цього я зробив би церемонію! «Дженні,— сказав би я, а може, й не сказав би, а тільки подумав,— Дженні, я хочу дати тобі це яблуко. Воно з мого дерева. Дерево росте на землі мого тата. До того, як ця земля стала його землею, вона належала його батьку, а ще раніше вона належала моєму прапрадідові. Це наша родова земля. Вона майже священна».

Батько якусь мить пильно дивився на мене.

— Ну, що ж, сер,— промовив він.— З цього дня яблуня переходить у вашу цілковиту і неподільну

власність з правом продажу, передачі та успадкування вашими нащадками... Твоїй душі не чужа поезія, синку, а в твоїм серці живе горда нестримна любов до землі. Сподіваюсь, що ти не зіп'єшся, коли виростеш.

Не знаю, що він хотів цим сказати, але яблуня стала моєю. І от зараз на неї видерся Енвіл,— він безжально догризав одне з моїх тринадцяти яблук, а решту запхав за пазуху своєї подертої сорочки.

Я схопив камінець з дорожнього пилу, шпурнув його в Енвіла і гукнув:

— Спускайся, злодюго!

Енвілові молочнобілі очі байдуже кліпали на мене з-під незвичайно світлих брів.

— А-а-а, мазунчику, ти, здається, влучив у мене. Ну, стривай! — промовив він.

— Злазь, Енвіле,— сказав я знову,—злазь! Це мої яблука.

Він на мить перестав жувати і вишкірився на мене.

— Що, тобі теж хочеться яблучка? Гаразд, держи!

Він раптом змахнув рукою і попав мені у скроню мокрим недогризком.

У відповідь я знову шугонув у нього чималим камінцем.

— Цілив, цілив, не попав, собі голову зламав,— під'юджував Енвіл.

— Я тебе зараз скину вниз,— пригрозив я.— Зараз скину!

— Скинеш? — Енвіл зареготав.— А де я сиджу по-твоєму? На горі Уолкер? Нічого зі мною не трапиться, коли я навіть і впаду з цього кущика сторч головою.

Я вхопив його за босу ногу і щосили потягнув додолу. Енвіл звалився з дерева, зірвавши за собою цілу завірюху із збитих гілок і листя. Ми разом опинилися на землі. Я підхопився, Енвіл теж встав з виразом легкого незадоволення на обличчі.

Він підставив мені ногу і пхнув долонею в підборіддя. Я грюкнувся на землю, і Енвіл опинився на мені й коліньми притис до землі мої руки. Я намагався вдарити його ззаду по голові ногою, але тільки безпомічно махав нею у повітрі.

— Ану, перестань,— наказав він.

Витягнувши із-за пазухи одне з моїх яблук, він почав його байдуже гризти.

— Ти брудна, погана, смердюча свиня! — сказав я.

Він пирхнув:

— Хоч я не свиня, але ти забери ці слова назад.

— Щоб ти горів вогнем у пеклі!

— Забери назад свої слова про смердючу свиню,— промовив Енвіл повільно.— Я не смердючий.

Він ще важче наліг коліньми на мої руки, щосили надавлюючи на м'язи.

Я схлипнув:

— Ти не смердючий.

— Отак краще,—сказав Енвіл. Він заліз пальцем у рот, виколупав з-поміж зубів шматочок яблука, якусь мить розглядав його, а потім змахнув мені на щоку.

— Я розповім таткові,— погрозив я безнадійно.

— «Таткові»,— перекривив мене Енвіл фальцетом.—Ану скажи: «старому шкарбану». Ти думаєш, що твій старий велике цабе? Ти думаєш, що він не ходить по землі? Що ти і вся твоя пихата рідня теж не ходить по землі? Скажи: «старий шкарбан».

— Не скажу-у-у!

— Не скигли! Скажи: «старий шкарбан»!

— Старий шкарбан! Щоб ти здох!

— Е-е,— мовив він,— не реви! Тепер називай мене «дядько Енвіл». Кажи: «Шановний, любий дядьку Енвіл». Ти чув?

— Шановний, любий... байстрюк Енвіл!

Він схопив мене за волосся і почав товкти головою об землю, аж поки я не проказав кожне слово. Тричі.

Енвіл жбурнув убік геть об'їдений недогризок мого яблука, востаннє гарненько стукнув мене головою об землю і задоволено хмикнув.

Нарешті, він випустив мене і встав. Я залишився долі, скрививши від образи обличчя.

Енвіл скоса зиркнув на мене.

— Годі скиглити,— наказав він.

— Я не скиглю...

Я лежав отак, а в мені зростала несамовита ненависть, і я уявляв собі, як уб'ю Енвіла,— і ця думка була солодка, як мед.

Таке бажання виникло у мене вперше. Пригадую день, коли його батько з'явився якось у школі. Це був брудний напівбожевільний бродячий торговець дрібничками. Він прийшов у школу з ціпком і сказав директорові, що хоче або вибити із Енвіла чортів, або забити його до смерті. Енвіл заповз під парту і лежав там, тремтячи і рюмсаючи, аж поки нарешті директор не виштовхав обірванця геть. Тоді я не ненавидів Енвіла.

Потім він якось підійшов до мене, коли я стояв на осонні, прихилившись до теплої стіни шкільного сараю та вдихаючи теплий запах, що йшов від неї, і похмуро сказав:

— Вони ненавидять мене. Вони глузують з мене, бо батько мій божевільний.

І коли я дивився тоді на Енвіла, мені здавалося, що позад нього я бачу цього не сповна розуму гіркого страждальця-батька, що через силу бреде своїм самотнім, невірним шляхом по світу.

— Вони зовсім не ненавидять тебе,— збрехав я.— У всякому разі я тебе не ненавиджу.— Це була правда. В ту мить я співчував йому.— Ходімо разом додому і лишайся у мене на ніч, хочеш?

Але тепер, коли він стояв наді мною і глузував з моїх сліз, я не відчував жалю до нього.

— Ну, замовкни негайно! — крикнув Енвіл.— Я тобі нічого не зробив. Годі скиглити!

— Я не плачу,— відповів я знову.

— Ти наче якийсь скажений,— Енвіл дивився на мене оцінюючи.

— Ні, я вже заспокоївся,— збрехав я.

— Гаразд, чого ж тоді у тебе такий дивний вигляд?

— Не знаю. Ходімо до клуні, пограємо.

— Пограємо? У що? — Енвіл підозріло дивився на мене, не знаючи, що це — запобігання перед ним чи підступ.— Я вже не малий, щоб гратися. Може, недовго...— додав він нерішуче.— Але у що можна грати з маминими синочками?

— Будемо гратись у що завгодно,— пообіцяв я нетерпляче.

— Гаразд,— сказав він.— Давай наввипередки до клуні. Біжи!

Я побіг, але на третьому кроці він підставив мені ногу, і я боляче вдарився обличчям об землю.

— Так,— задоволено проказав він.— Це тебе навчить.

— Навчить мене чого? — запитав я, підводячись.— Навчить чого? — Здавалося, що це мені дуже важливо знати. Може, це щось змінило б у тому, що я задумав зробити. Чого Енвіл хотів, але не міг навчити мене?

— Я тебе навчу,— повторив він уперто.— Іди вперед. Я більше не чіпатиму тебе.

Перелізши через дротяну огорожу, ми побігли вигорілим полем, по якому бродили вівці.

Коли ми протиснулися крізь важкі двері у клуню, погляд Енвіла зупинився на білому колі, яке тато намалював крейдою на підлозі. Він спитав, що це таке, і я відповів «нічого», бо спочатку трохи розгубився. Енвіл більше не розпитував і зразу ж запропонував стрибати з даху на верхівку свіжої скирти золотистої соломи.

Я заперечив:

— Ні, не треба. Навіщо стрибати?

— Бо я так хочу,— сказав Енвіл.— Стрибай, мазунчику! Іди вперед і стрибай!

Я не хотів стрибати. Клуня стояла на пагорку. З одного боку вона була на одному рівні з землею, але ззаду стояла на крутому схилі, і верхівка скирти сягала тільки рівня підлоги, а між ними зяяла прірва в чотири широкі страшні фути.

Я повторив:

— Ні, навіщо стрибати?

— О, навіщо? Ха! — озвався він.— Ану, спробуй!

Він штовхнув мене, і я полетів у той страшний простір. Він стрибнув за мною, і ми разом впали на м'яку, наче подушка, скирту, і з'їхали на землю по її сковзькій соломі.

— Це не цікаво,— сказав я, підводячись і обтрушуючи солому з одягу та обличчя.

Енвіл і сам втратив інтерес до цього і знову байдуже жував одне з моїх яблук.

— Я знаю щось,— сказав я.— Я знаю цікаву гру. Ходім, я покажу тобі.

Енвіл влучив мені у ногу качаном, коли я пробігав повз січкарню. Коли ми зайшли до клуні, його погляд знову зупинився на незвичайному білому колі.

— Це щоб гратися у рай і пекло,—сказав я.— А це і є «пекло».

— Якесь дивне «пекло»,— зиркнув він на мене з підозрою.— Я ніколи не бачив такого.

Я відчував, як напружились мої м'язи, але, здавалось, не дуже хвилювався. Я не покладався на себе і не міг поглянути вгору, під дах, звідки звисали великі механічні вила, підв'язані до довгої металевої рейки, що була перекинута через пахучі скирти люцерни і червоної конюшини. Вила мали страшні гострі зуб'я, які ніколи не спускалися на землю, крім одного разу, про що Енвіл нічого не знав.

Я думаю, що того дня, коли тато купив ці вила на ярмарку, він добре-таки випив. Це було незграбне заплутане пристосування з вірьовок, гаків і блоків, і щоб упоратись з ним, потрібно було четверо робітників. Встановлювати вила приїхав спеціаліст, кілька днів він лазив вверх і вниз по драбині, приладнуючи рейку і різні деталі. Нарешті, коли він сказав, що все готово, батько схотів перекидати в клуню сіно і покликав з поля робітників, щоб вони теж подивилися.

Я не пригадую подробиць. Пам'ятаю лише, що трапилося щось дуже, дуже несподіване. Вила з якимсь особливим свистом несподівано сковзнули вниз і з розгону встромилися в спину одного з робочих коней. Батько не промовив ні слова. Він просто намалював там біле коло, наказав підтягнути вила назад під стелю і прив'язав спусковий гак до щабля драбини за вісім футів від землі, щоб ніхто не міг навіть випадково потягнути за нього.

Потім він спокійно промовив:

— Я б не хотів, щоб хтось колись торкнувся цієї вірьовки або мав нещастя ступити в це коло.

Ось чому тепер я не дивився на вила.

— Я не хочу гратися ні в яке дурне «пекло»,— сказав Енвіл.— Давай краще пошукаємо голубиних гнізд.

— Гаразд,— збрехав я.— Я знаю, де є гнізда. Але спочатку зіграємо один раз у «пекло».

— Ти не знаєш, де є гнізда,— заперечив Енвіл.— В тебе невистачить духу видерти їх, якщо навіть ти їх і знайдеш.

— Ні, вистачить,— відповів я.— Ну, а тепер давай один раз зіграємо в «пекло». Зайди в коло, заплющ очі і починай рахувати.

— Ну, гаразд,— погодився Енвіл втомлено.— Давай вже зіграємо і ходімо шукати голубів. Десять, десять, двічі десять, сорок п'ять...

— Стань посередині кола,— сказав я йому.— І рахуй повільно. Як же я можу сховатися, коли ти рахуєш так швидко?

Тепер Енвіл почав рахувати повільніше:

— П'ять, десять, п'ятнадцять...

Я кинув на Енвіла останній мстивий погляд, скочив на драбину і з усіх своїх кволих сил потягнув за вірьовку. Вила полетіли вниз, знов з тим самим металевим свистом. Енвіл, напевне, відскочив інстинктивно. Вила промахнулися на якихось кілька футів.

Якусь мить Енвіл стояв нерухомо. Потім озирнувся і побачив вила, які все ще тремтіли від удару об землю. Обличчя його посіріло і стало схоже на карбід, яким ми світили лампу.

Потім він глянув на мене.

— Ти хотів вбити мене,— сказав він глухо.

Він не підійшов до мене, навпаки, опустився на землю і сидів, ледве похитуючи головою. Після кількох хвилин похмурої, ніякової мовчанки він засунув руку за пазуху і почав витягати одне за одним мої яблука.

— Ти мало не вбив мене за ці паршиві кислиці,— сказав він.— Але ж у твого батька їх цілий сад... І все, все навкруги належить вам, все вам! А в мене немає нічого-нічого... Ось твої смердючі яблучка. Бери, подавися!

Він підвівся і поволі вийшов.

З тої миті, як я смикнув за вірьовку, я не поворухнувся і не промовив ні слова.

Іще хвилину я стояв так само мовчки, а тоді зірвався з місця, позбирав усі дев'ять яблук і, не впізнаючи свого голосу, крикнув:

— Енвіле! Енвіле!

Він біг через поле, не зупиняючись ні на мить. Я гукав щосили:

— Енвіле! Ну, почекай же, я їх тобі віддам!

Енвіл, не озираючись, переліз через огорожу і попрямував вниз по дорозі.

Я впав на землю і мої плечі здригнулись од ридань. Три горобці, цвірінькаючи, один по одному випурхнули сірими грудочками з дверей клуні. А потім лишилися тільки страшні вила, які все ще тремтіли у загрозливій моторошній обвинувальній тиші порожньої клуні.

З англійської переклала Інна НЕЧАЄВА

Щаслива історія, коли розповісти її з кінця

ОПОВІДАННЯ

Він з силою штовхнув оббиті залізом двері і, притиснувши до грудей збрязкле батькове тіло, важко рушив угору по залитій палючим сонцем вулиці. Він ішов наосліп, але впевнено прокладав дорогу крізь густу юрму перехожих, що рухалися йому назустріч. В його очах блищали дві великі сльози, а на гордо стиснутих губах застиг вираз невимовного болю. Люди зупинялися і здивовано дивилися йому вслід. Дійшовши до рогу вулиці Нег, він повернув на площу і через кілька кроків зупинився перед однією з автомашин. Йому довелося докласти чимало зусиль, щоб протиснути крізь вузенькі задні дверцята і покласти на сидіння свою ношу. Потім він знесилений сів за кермо. Гарячі сльози котилися по його обличчю, засліплюючи очі, але губи, як і раніше, були міцно стиснуті. Машина пронеслась по Мейн-стріт і влилася в строкатий потік головного шосе. Коли на міській ратуші вдарило четверту, авто вже виїхало за межі міста...

Була субота. Нещадно пекло сліпуче серпневе сонце. Більшість городян — юристи, чиновники, торговці — одяглася в білі сержові та лляні костюми. Провінціали в полотняних штанях та в барвистих штапельних сорочках понуро крокували повз сяючі вітрини Мейн-стріт, пригнічені не так спекою, як нескінченними господарськими турботами. Навіть машини рухалися повільніше. Робітники бензоколонок одягали товсті брезентові рукавиці, щоб випадково не торкнутися голою рукою розпеченого крила автомобіля. Дзигарі на ратуші мляво пробили дванадцять глухих ударів, які тут же поглинуло густе нерухоме повітря. За кілька хвилин на Центральне авеню вигулькнула химерна постать Беррі Елекзендера, одягнутого в подерту сорочку, в брудні пожмакані штани, в грубі стоптані черевики, шнурки яких тяглися по тротуару. В нього було давно неголене опухле обличчя з сірими порепаними губами, а очі застилала якась синювата, схожа на більма, плівка.

Дійшовши до більярдної Апплера, він одчинив засклені двері і, намагаючись не хитатися, почвалав до найближчого стільця під стіною.

Деякий час він сидів нерухомо з заплющеними очима, потім раптом зігнувся, обхопив коліна руками і люто труснув головою. На переніссі в нього шкіра була глибоко розсічена, і на лівій щоці великою бурою плямою запеклася кров.

На трьох столах грали. Беррі обвів очима напівпорожню залу, і його погляд зупинився на одному з гравців за другим столом. Він підвівся, підійшов до нього і взяв за руку.

— Слухай, Арч,— гарячково зашепотів він, немов довіряючи якусь надзвичайну таємницю,— я вмираю од спраги. У тебе є гроші?

В нього був хриплий простуджений голос, як у людини, хворої на хронічний ларингіт.

— Їй-бо, немає, Беррі,— мовив Арч, оглядаючи його.— У мене самого в горлі пересохло. Та... що це з тобою?

— Не знаю,— відповів Беррі.— Я... ледве стою на ногах.

Ерні Апплер, хазяїн більярдної, що мав репутацію найкращого гравця штату — жвавий, кмітливий і досить симпатичний єврей — сидів під вікном і читав якусь товсту книгу. Помітивши Беррі, він квапливо підійшов до нього і почав підштовхувати його до виходу.

— Беррі, чуєш, Беррі, краще йди звідси,— повторював він, суючи йому в руку п'ятдесят центів.— Ну, глянь, на що ти схожий?

— Спасибі, Ерні, спасибі,— белькотав Беррі, прямуючи до дверей.

Лисий гравець за третім столом похитав головою.

— Я ще ніколи не бачив його тверезим,— промовив він.

— Під час війни в нього якось хотіли взяти кров,— підхопив партнер лисого,— але замість крові націдили півлітра чистого кон'яку.

За сусіднім столом хтось згадав, як Беррі обдурив старого самогонника Харді Гейтмайера, підсунувши йому чужий чек без підпису. А йолоп Харді за бісову душу віддав йому десять літрів перваку.

— Звичайно, його хлопчина не має з ним нічого спільного.

— А хіба в нього є син?

— Атож! Він працює продавцем в крамниці металевих виробів.

— Вірно. Недавно повернувся з армії. В Кореї служив. Хто б'є?

— Я. Ось гляньте, який карамболь!

Міські куранти вдарили чверть на першу.

Вийшовши з більярдної, Беррі почвалав вниз по центральній вулиці, потім звернув на Мейн-стріт, стискаючи в кишені срібну монетку.

В державних бакалійних магазинах за ці гроші не купиш ні чвертки віскі, ані пляшки найдешевшого вина. Він вже відкинув думку про кухоль пива чи портера — це водичка. Йому було потрібне щось надійне.

— Гей, Беррі? Як ся маєш?

Він навіть не помітив того, хто це кричав, і зупинився лише перед вітриною аптеки.

— Пляшку спирту,— пробелькотав він дівчині, що перелякано дивилася на нього із-за стойки.— Я застудився, спину хочу натерти.

Дівчина мовчки загорнула пляшку в рожевий папір, взяла півдолара і поклала на прилавок один цент. Але Беррі вже був на вулиці, на ходу відкручуючи пластмасову затичку.

Дійшовши до рогу Мейн-стріт, він майже вбіг у під'їзд великого житлового будинку і, злодійкувато озирнувшись, відпив одним духом більше третини пляшки. В ту ж мить Беррі відчув, як в животі у нього немов вибухнув вулкан. «Тільки б не зригнути,— подумав він.— Пропаде це— більше не дістану». Беррі притулився до стіни, задер голову і почав жадібно ковтати повітря. Впевнившись, що спирт «застряв», він знову закрутив пробку, сунув пляшку в кишеню і, не квапляючись, вийшов на вулицю.

Зараз він почував себе краще. Досягши рогу вулиці Нег, Беррі подався, як звичайно, до невеличкої привокзальної забігаловки під вивіскою «Ленч-стенд». Хазяйнувала тут руда Меджі, ласа до грошей стара ірландка, у якої була дебела дочка-повія з золотими зубами та придуркуватий син Клінт, що його знало все місто як чемпіона з боксу в середній вазі.

Беррі здавна вчащав до «Ленч-стенду». Це було майже єдине місце, звідки його не викидали на вулицю, навіть коли він напивався до нестями; тут завжди можна було хильнути склянку-другу пива чи вина після півночі, в той час як всі інші бари стояли закриті; до того ж, з вікна «Ленч-стенду» Беррі міг бачити кожного із своїх численних друзів по чарці, коли вони купували в сусідній крамниці пляшку віскі чи рому, і заздалегідь приготуватися до зустрічі з ними; нарешті, цей район міста з його привокзальною метушнею і зграями таксі завжди навівав на нього спогади про ті далекі часи, коли життя його було зовсім іншим. Іноді, якщо тільки Беррі міг триматися на ногах і не впускав на підлогу тарілок та кухлів, Меджі дозволяла йому мити посуд за склянку дешевого вина. А коли в нього занадто тремтіли руки, вона напувала його в борг, з умовою, що наступного дня він прийде мити чи замітати підлогу.

Коли Беррі добрів до «Ленч-стенду», було вже близько половини на першу. В залі та за стойкою сиділо кілька клієнтів. Меджі поралася біля плитки — вона завжди виконувала всю роботу сама. Дочка ще з вечора вийшла «на промисел», а Клінта три дні тому хтось найняв розвантажувати вагони. Беррі підійшов до стойки, взяв пляшку кока-коли і звичним рухом відкупорив її, перш ніж Меджі встигла послати йому прокльон.

— Один ковток, Меджі,— простогнав він.— Я вмираю від спраги.

— Ти таки скоро здохнеш...

Меджі скоса зиркнула на нього й одвернулася до сковородки.

Намагаючись не натикатися на столи, він пересік залу, зайшов у другу кімнату і шмигнув звідти в убиральню. Деякий час він міркував, як буде краще — змішати спирт з кока-колою чи випити і те і друге по черзі. Але зробити коктейлю Беррі не міг — у нього надто тремтіли руки. Він сперся на одвірок, дістав спирт і, відкрутив-

ши затичку, прилип до пляшки. Після п'ятого ковтка він схопив кока-колу і жадібно, до останньої краплі, висмоктав темний солодкий напій. Пожежа припинилася. Він старанно закрутив пляшку з рештками спирту, сунув її в кишеню і відчинив двері. Йому хотілося підійти до стойки і пожартувати з Меджі та із знайомими йому відвідувачами бара — водіями таксі та продавцями із сусідніх крамниць, але дочвалавши до першого столу, Беррі зрозумів, що йти далі не зможе. Він важко впав на стілець, змаху вдарившись обличчям об край дубового стола. З розкритого рота вирвався приглушений хрип...

Він прийшов до міста з невеличкого чепурного села Черрі Глен, що розкинулося біля підніжжя Аллегейнійського хребта, який тягнеться звідси аж до Західної Віргінії та Кентуккі. У його матері, міцної терпеливої вдови, була стара облуплена хижка з криницею і трьома акаціями на подвір'ї. Вона стояла майже на вершині довгого високого пагорбка по сусідству з фермою заможного садовода Емерсона Мадісона, сенатора штату. У Беррі був старший брат, впертий і сумлінний трудяга, що змолоду батракував у Мадісонів, а згодом став правою рукою сенаторового сина.

Ще в дитинстві Беррі зрозумів, що хазяїна з нього не вийде. Його завжди дратувала одноманітність і беззмістовність сільського життя. Кожний новий день нагадував минулий, і навіть у неділю в Черрі Глен не було іншої розваги, як, вирядившись, лузати насіння на дерев'яних сходах єдиної сільської крамниці.

Щовечора, вкладаючись спати, Беррі підходив до вікна і подовгу дивився на захід, де над залитим вогнями містом грайливо мерехтіло вечірнє небо. Серце його сповнювалось тоді солодкою тривогою нездійсненних мрій.

Одного вересневого дня, коли йому вже минуло двадцять років, він разом з братом збирав яблука на Мадісонівській фермі. Це була важка праця, і в нього скоро набрякли руки.

— В місті людина тратить більше грошей за день, ніж тут заробиш за рік,— невдоволено буркнув він.

У відповідь брат, якому вже давно набридли розмови Беррі про принади міського життя, назвав його легковажним йолопом та нікчемою і порадив негайно забиратися до міста, коли воно вже йому так припало до серця. Беррі спустився з драбини, зайшов до хати, надів свій найкращий костюм і справді подався до Колоніел Спрингс. У село він більше не повертався.

В місті Беррі став водієм таксі.

Першого ж дня городяни звернули увагу на довготелесого вайлуватого паруб'ягу, який стояв за гратчастою вокзальною огорожею поруч з десятком інших шоферів і, добродушно посміхаючись, звертався до випадкових перехожих, немов до далеких родичів, що мали поділитися з ним вмістом своїх гаманців.

— Гей, сестричко, навіщо тобі автобус? Сідай до Беррі!

Декого спочатку шокувала така фамільярність, і не одна дама погордливо відходила геть, назвавши хлопця нахабою. Але ображатись на Беррі було неможливо. І хоч деякі бундючні леді рішуче уникали його послуг, Беррі незабаром здобув репутацію славного хлоп'яги.

Він роз'їжджав по всьому місту, немов князь у колісниці. Його таксі часто можна було бачити біля найрозкішніших готелів та клубів. Поступово він почав вважати себе мало не співучасником розгульних дебошів «золотої молоді» і часто розповідав іншим шоферам запаморочливі історії, називаючи по імені перших багатіїв міста.

Він з охотою брався за виконання найделікатніших доручень і знав, як ніхто, у який готель за містом слід відвезти пару закоханих, щоб дістати щедрі чайові. Іноді до нього в таксі сідали зграйки напахчених елегантних жінок, сповнюючи машину веселим безтурботним щебетанням. В такі хвилини Беррі особливо радів, що переїхав до міста. Згодом він почав непогано заробляти. Газетярі цікавилися деякими подробицями з життя місцевої знаті, приїжджі комівояжери збирали інформацію про попит на ті чи інші товари, підпилі студенти шукали розваг... Веселий, енергійний, кмітливий Беррі, який знав, що кому треба, почував себе у ті дні, як риба в воді.

Так минуло кілька років.

Потім він познайомився з дівчиною Нормою Вільсон, що працювала продавщицею в міському універмазі. У неї були високі груди, біле лице, червоні свіжі губи «бантиком» і густе каштанове волосся, що золотистим потоком спадало на плечі.

Кілька місяців він щовечора чекав її на розі Мейн-стріт, щоб одвезти додому, коли вона кінчала роботу. Потім Беррі запросив дівчину в кіно, на танці, на прогулянку за місто. Одного дня вони одружились. Він перевіз її в нову квартиру з двох кімнат на другому поверсі великого житлового будинку по Локаст-стріт і купив на виплат необхідні меблі. Того ж року в них народився син Френк.

У Беррі почалося нове життя, він майже забув про минуле. Що ж, позаду були хороші дні, але й було чимало препаскудних. Беррі любив свою жінку і пишався сином. Та невдовзі після пологів Норма тяжко захворіла на тромбофлембіт і за кілька місяців стала калікою. Коли, нарешті, їй дозволили піднятися з ліжка, жінка тягла ліву ногу і мусила одягти бандажі. Після цього вона почала танути на очах і зробилась такою дратівливою, що найменше збудження спричинялося в неї до страшних істерик.

Беррі не пам'ятав, коли саме він вперше запиячив. Іноді пізно ввечері, коли ресторани й бари були вже зачинені, його клієнти питали, де можна знайти віскі, або просили повезти в дім до когось із самогонників. Спершу зрідка, а потім все частіше він почав пиячити разом із своїми пасажирами, а далі й без них.

Лікарі встановили, що хвороба Норми викликана розладом діяльності залоз внутрішньої секреції і порадили покласти в лікарню. Через два тижні після операції вона повернулася додому і певний час почувала себе добре. Тут Беррі вперше після одруження зіткнувся з фінансовими труднощами — до невиплаченого ще боргу за меблі приєдналися витрати на доктора, лікарню, дорогі мікстури, спеціальне харчування. Звичайно, віскі не полегшувало його становища. Він сам визнавав це і не раз зарікався більше не пити. Але минав день-другий, і все починалося знову. Горілка допомагала йому забути своє лихо. Коли синові минуло три роки, Норма раптом знову тяжко захворіла. Її знову поклали на операційний стіл, і на світанку наступного дня, навіть не прокинувшись од сну, вона тихо померла.

Хлопчика відвезли до баби в Черрі Глен. Беррі, як і раніше, працював водієм таксі. Його разом з іншими шоферами бачили на вокзальній площі, на автостанції, на вулицях міста. Та це вже був не той Беррі. Правда, він по-старому посміхався до клієнтів, але в цій посмішці було щось штучне і вимушене, щось так само обов'язкове, як форменний синій кашкет та чорна краватка. В його рухах з'явилася якась нервова різкість, а голос став глухим і хриплим. Зараз він наймав маленьку дешеву кімнату, але більшу частину вільного часу проводив у привокзальному «Ленч-стенді», серед таких же, як сам, міських злидарів та пропияк. Проте він по-своєму намагався стати на ноги. Беррі пам'ятав, що в Черрі Глен росте його син і принаймні двічі на місяць навідувався до нього.

Коли хлопець досяг шкільного віку, Беррі іноді в суботу привозив його до себе і залишав аж до наступного вечора. Френк був трохи різкуватий на вдачу, впертий, самовпевнений і мовчазний. Беррі вечеряв з ним у дешевенькому ресторані, ходив у кіно і купував кілька коміксів. В неділю вони зранку гуляли по Мейн-стріт, розглядаючи вітрини крамниць. Хлопець здебільшого мовчав, і Беррі ніколи не міг дізнатися, що саме його цікавило.

— Френку, ти радий, що приїхав сюди? — бувало починав він.

— Мг...

— А ти хотів би назавжди переїхати до міста?

— Звичайно,— відповідав хлопець.— Тільки спочатку кинь пити.

Беррі клацав пальцями, немов чув про це вперше, і казав:

— Френку, я кину пити. Ми з тобою заживемо на славу. Гаразд?

— О кей... Якщо це тільки правда.

Одного разу, коли Френку вже минув дев'ятий рік, він якось у суботу приїхав до міста і застав батька п'яним, як ніч. Беррі простягся в забутті посеред загадженої кімнати і голосно стогнав. Поруч з ним валялися порожні пляшки. Хлопець міцно стиснув губи, повернувся і вийшов на вулицю. Через годину односельчани з Черрі Глен, які поверталися додому, побачили його на дорозі за містом і запропонували підвезти. Френк навіть не глянув на них, не хитнув головою, не промовив ні слова. Гордо піднявши голову, він вперто крокував по узбіччю курного шляху. Коли, нарешті, пройшовши п'ятнадцять кілометрів, він дістався до бабусиної хижки з трьома акаціями, була вже глибока ніч.

В наступні роки Беррі відчайдушно намагався звестись на ноги. Втративши роботу водія таксі, він найнявся шофером на пральню, працював на асенізаційному грузовику, був на побігеньках у гральному клубі — подавав м'ячі і ставив кеглі, потім улаштувався чорноробом у пекарню, далі вантажником на станції. Час од часу він знову повертався за руль, але не надовго. Беррі втрачав одну роботу за другою, поки перед ним не зачинилися всі двері. Тоді він почав жебракувати під готелями або тинятися по барах, випрошуючи чарку віскі. Повертаючись вночі до своєї порожньої кімнатки, він нерідко натикався на телеграфні стовпи або кам'яні виступи будинків і до крові розбивав собі обличчя. Але Беррі ніколи не падав. Навіть коли він ледве стояв на ногах, в глибині свідомості не затухала думка, що він не мусить валятися на вулиці в місті, заради якого залишив рідний дім.

І він завжди пам'ятав про сина. «Їй-бо, я не питиму цієї суботи! — бувало шепотів він якомусь п'яному напарнику.— А то мій хлопець знову прийде і застане, як того разу...»

Френк ніколи не згадував уголос про свого батька і вперто мовчав, коли хто-небудь в школі чи на селі розпитував про нього. Підростаючи, хлопець з кожним роком ставав дедалі скритнішим і мовчазнішим. Через рік чи два після закінчення школи Френк пішов працювати продавцем у крамницю металевих виробів. На той час він щоранку приїздив до міста на власній машині. Хазяїн крамниці та товариші по роботі були про нього найкращої думки. Інколи він зустрічав на вулиці свого батька, який все далі пускався берега. Френк не раз намагався умовити його повернутися до села і кинути пити. Беррі божився, що більше в рот не візьме спиртного, але того ж дня знову набирався, як жаба мулу. Самолюбному хлопцю це врешті набридло. Коли Беррі втретє прийшов до нього в крамницю, щоб дістати грошей, Френк не витримав і велів батькові забиратися під три чорти і більше не ганьбити його. Невдовзі він знову зіткнувся з п'яним Беррі на вулиці Нег. Батько був босий— черевики він продав, щоб напитися. Тоді Френк силою привів його додому і замкнув у кімнаті.

Невідомо чому Беррі був тверезим, коли Френк одержав повістку з військового департаменту.

Того дня вони довго ходили вулицями міста— обрюзглий, вже зовсім сивий батько і стрункий дев'ятнадцятирічний син, стривожений і трохи зляканий думками про ненависну йому військову службу, від якої, проте, не було порятунку. Стояв чудовий жовтневий вечір, багряне сонце велично згасало за могутніми кленами Фер Граундса, і їхнє прощання видалося обом якимсь значущим і урочистим.

Того вечора Беррі щиро клявся, що поки Френк не повернеться з армії, він не візьме в

рот і краплі горілки. Хлопець вперше повірив йому, але наступної ж ночі Беррі знову напився, відклавши здійснення своєї обіцянки спочатку до завтра, потім до наступного тижня, потім до першого листопада, потім до різдва...

Протягом першої зими, коли Френк служив у Кореї, Беррі ходив у кумедному старому пальті з плеча, мабуть, найвищого чолов'яги в штаті, бо хоч Беррі сам був високий на зріст, воно сягало йому до п'ят. Під цим дрантям у завжди порожньому бумажнику він носив дві фотокартки Френка — на одній хлопцеві не було ще й року, а на другій він стояв у солдатській формі. Сидячи в барі, він показував своїм горілчаним братам ці фотографії і силкувався дістати з кишені чотири листи, одержані ним од сина.

— Ось побачиш,— бив себе в груди Беррі,— приїде Френк, кину пити. Тоді до мене краще не підходь...

Але однієї ночі він втратив водночас пальто, фотографії, листи і всі свої добрі наміри...

О 12.46 Ковінгтонський приміський поїзд з шумом підійшов до перону. Беррі протяжно застогнав, підвів голову, дістав з кишені пляшку, одкрутив пробку і, не розплющуючи очей, почав жадібно ковтати спирт. По його брудних щетинистих щоках збігали великі краплі поту. Після третього ковтка його занудило, але він стримався і осушив пляшку до дна. В ту ж мить Беррі відчув гострий пекучий біль у животі і, зойкнувши, грюкнувся об стіл підборіддям. Деякий час він лежав на щоці, витягши вперед напівзігнуті руки, як плавець. Його спина і плечі судорожно здригались, немов намагаючись відірватися од ніг. Потім його занудило, з горла вирвався сухий, схожий на гарчання, хрип.

Збираючи посуд, Меджі на мить підійшла до нього, але відразу зрозуміла, що лаяти його так само безглуздо, як і намагатись повернути до свідомості. Коло чверті на другу хтось із відвідувачів рушив до вбиральні, але глянувши на Беррі, гидливо поморщився і повернув до виходу.

За хвилину до того, як на ратуші пробило другу, до кімнати увійшов син Меджі Клінт, низенький, опецькуватий, завжди похмурий чолов'яга, який до того ж зголоднів і був у поганому гуморі. Він втягнув носом повітря.

— Знову ця зараза? — промовив Клінт.— Ну, більш ти в мене...

Він знав, де шукати винуватця. Стиснувши кулаки, кинувся він до другої кімнати, смикнув портьєру і з гримасою огиди підійшов до Беррі...

Бар спорожнів. Меджі стояла біля плитки, вишкрябуючи сковороду.

— Облиш старого,— гукнула вона.— Отямиться — сам прибере!

— Е-е, ні! Я йому, сучому сину, покажу, де раки зимують! Мало того, що все життя тут днює і ночує, то ще й напаскудив, як свиня! — Він підскочив до Беррі і схопив його за плече.— Тобі що, позакладало? Вставай! Гей!

Він люто трусив обважніле тіло Беррі, хоч той не подавав жодних ознак життя. Його голова важко гойдалася вперед і назад, але очі за-

лишались закритими. Потім Беррі судорожно здригнувся, роззявив рота і захрипів. Кожен на місці Клінта зрозумів би, що з людиною коїться щось погане. Але Клінт затряс його ще дужче.

— Облиш його,— знову крикнула Меджі, стоячи в дверях.— Він нездужає.

— Ось я його вилікую! Гей, бидло!

Клінт схопив його лівою рукою за комір сорочки, підняв, і з усієї сили вдарив кулаком у живіт. Поки Меджі впіймала його руку, він вдарив ще раз і ще.

— Нокаут,— мовив він важко дихаючи.

Беррі грюкнувся потилицею об стілець і, як лангух, звалився додолу. Засапаний Клінт якусь мить гидливо дивився на нього, потім витер лоба, відвернувся і спитав, що є їсти.

Навіть коло стойки було чути, як хрипів Беррі.

— Піди поклич Френка,— сказала Меджі.

— Навіщо?

— Іди, іди. Нехай забере його звідси.

— А, чорт з ним,— відповів Клінт.

— А я кажу — піди...

Клінт мовчки вийшов з кімнати, сів на порозі, запалив сигарету, викурив її, тоді встав і ліниво почвалав по розпеченому тротуару. Дійшовши до Судової площі, він повернув на Мейнстріт і за хвилину зупинився перед магазином металевих виробів.

Френк відпускав цвяхи якомусь покупцеві, довго важив їх, потім підсипав ще кілька штук, нарешті, загорнув у папір і поклав на прилавок. Клінт стежив за ним очима, і коли їх погляди зустрілися, мовчки кивнув головою. Френк вийшов. Це був високий і стрункий сіроокий юнак з коротко підстриженим каштановим волоссям.

— Ну?

— Ти б пішов до нашого бара. З твоїм старим щось негаразд.

— Не вперше,— відповів Френк байдужим голосом і стиснув губи.

— Ні, йому дійсно погано. Ти б одвіз його до лікарні, чи що...

— Годі! Скажи йому, хай кине пити.

— Я не жартую,— сказав Клінт.— Ти все-таки сходи.

Френк повернувся, підійшов до старшого продавця і щось сказав йому. Той кивнув головою. Юнак рушив до дверей, на ходу знімаючи фартуха. Якийсь час обидва мовчали.

— Я не міг його розбудити,— мовив нарешті Клінт, коли вони завернули на вулицю Нег.

— Ну?

— Я дав йому пару раз, і марно...

— Що значить дав?

— Ну, двигнув у пузо, щоб прокинувся. Не сильно. Ради бога, не подумай...

Френк нічого не відповів, навіть не глянув на Клінта.

Коли вони зайшли до бара, зала була порожня. В другій кімнаті вони побачили Меджі, яка, зігнувшись над Беррі, витирала йому губи мокрою ганчіркою.

— Вже не ригає,— промовила вона, але вигляд у неї був переляканий.

Френк мовчки дивився на батька, і його бліде обличчя було немов висічене з каменю. Потім він став на коліна, розстебнув на Беррі сорочку, просунув руку до серця і завмер. Так минуло секунд десять-дванадцять.

Раптом плечі його здригнулися, і голова впала на груди батька.

— Тату! Тату! Тату! — застогнав він.

Минуло ще кілька секунд. Ридання вщухли. Він обхопив руками нерухоме батькове тіло і встав. Голова Беррі відкинулася назад. Френк повернувся і пішов до дверей повільними але впевненими кроками. Меджі відхилила перед ним портьєру. Очі в неї були широко розкриті.

— Куди ти його несеш, Френку?

Френк впевнено прямував до виходу. Не повертаючи голови, він тихо промовив:

— Додому. Він у вас занадто забарився...

З англійської переклав Олекса ГЕДЗЬ

Випадок на Чепмен Свич

ОПОВІДАННЯ

— Ти пам'ятаєш ім'я сержанта? — спитав містер Нельсон, нахилившись уперед.

— Клайд, будь він проклятий,— почав я.— Він...

Містер Нельсон раптом підвівся і зачинив вікно, хоч надворі було зовсім тихо: лише інколи долинали уривки розмов та чулися кроки на вулиці, яка вела до Судової площі.

Містер Нельсон повернувся до столу, сів і взяв недокурену сигарету, що диміла на великій янтарній попільниці поруч із друкарською машинкою. Це був акуратно зачесаний сивий статечний чоловік з довгастим пещеним обличчям, на якому виділялися гострі вилиці і холодні самовпевнені очі.

Ми сиділи лицем в лице, майже торкаючись один одного колінами.

— Послухайте,— сказав я,— може, мені краще було б піти і занотувати все це, поки не забулося?

— Ні,— відповів містер Нельсон і тихенько кашлянув, ніби прочищаючи горло. Він поклав недокурену сигарету в попільницю, потім витяг з пачки під настільною лампою другу і запалив її. Недокурок ще довго жеврів на столі, випускаючи синеньку цівку диму.

— Спочатку розкажи мені всю цю історію,— промовив він, не відриваючи погляду від друкарської машинки, з якої звисав недописаний аркуш передової про новий парк поблизу Фер Граундс.

— Гаразд,— сказав я, майже не помічаючи, як моя рука торкнулася потилиці і сковзнула по волоссю, немов підганяючи думки.— Вам, мабуть, вже відомо, що трапилося?

— Я хочу знати подробиці,— ухильно відповів він тоном професіонального газетяра.

«Коли б можна було розповісти про все без слів», подумав я. Я не зміг би висловити як слід свою думку, але був певен, що як тільки розкажу про це словами, їх обов'язково перекрутять.

— Це трапилося на Чепмен Свич,— почав я.— Деніелс зранку роз'їжджав по виселку, шукав самогонників. Кажуть, хтось продає самогонку місцевим неграм, а Деніелс...— Раптом мене прорвало: — Кляті фараони! — вигукнув я.— Тільки те й роблять, що полюють на самогонників! А на все інше їм...

— Розкажи краще про крамницю,— перебив мене редактор.— Що трапилося в крамниці?

— Стривайте, я розповім усе по порядку. Є там родина Джонсонів — стара та кілька синів. Один з них живе дома. Не знаю, чи живуть дома інші. На той час їх було там двоє — він та Регленд, що працює у Вашінгтоні. Цей якраз теж був дома. Він працює у Вашінгтоні не то офіціантом, не то ліфтером й іноді заїздить додому...

— Крамниця,— знову сказав містер Нельсон.— Що трапилося в крамниці?

— Гаразд,— відповів я.— Вони зайшли до крамниці, щоб купити матері черевики.

— До крамниці зайшла стара та обидва хлопці?

— Здається, що так. Значить, заходять вони, а крамар Кінкейд...

— Старий?

— Ні! Його небіж Джек. Я записав ініціали — Д. Л. Ось вони...

— Добре, добре,— промовив містер Нельсон.— Що далі?

— Ну, здається, Кінкейд був зайнятий, чи що, і велів їм прийти пізніше. Я не знаю подробиць. Кажуть, стара обурилась і зопалу вилаялась, а він крикнув, щоб вона заткнула пельку.

— Вона була п'яна?

— Напідпитку. Коли я її побачив, мені здалося, що вона трошки хильнула, але зовсім мало... Так от... Деніелс у цей час був на вокзалі і хтось його покликав... Послухайте, містер Нельсон, я краще піду і все це запишу, поки свіже в пам'яті. Це в мене вперше така історія...

— Спочатку ти викладеш усе мені,— тихо, але настійливо промовив містер Нельсон,— а тоді побачимо, що слід робити. Значить, полісмен Деніелс прийшов у крамницю?

— Саме так, прийшов, але він не бачив початку. За словами Кінкейда та кількох негрів, Джек велів старій забиратися геть з його лавки і ніколи більше не показувати туди свого чорного носа. Стара дала йому ляпаса, а він ударив її по голові і збив з ніг. Тоді Регленд, той, що працює у Вашінгтоні, заступився за матір.

— А Деніелс бачив це?

— Не знаю. Від нього нічого не доб'єшся. Кожного разу в нього виходить інакше. Здається, він усе це бачив.

— А що робив молодший Джонсон? Теж бився?

— Думаю, що ні. Інакше Деніелс та й інші сказали б про це. Він...

— Щось тут не так,— зауважив містер Нельсон.— Ти кажеш: йому було байдуже, що на його очах...

— Я цього не кажу, містер Нельсон. Я розповідаю вам те, що мені відомо. Коли до крамниці увійшов Деніелс, втручатися в бійку було пізно. Все скінчилося в одну мить. Стара дала Кінкейдові ляпаса, Кінкейд збив її з ніг, Регленд вдарив Кінкейда, Кінкейд Регленда, тут зайшов Деніелс і заарештував Регленда та його матір.

— В чому він їх обвинувачує?

— Образа дією і порушення громадського спокою.

— Кого він привів до міста — обох чи й третього?

— Ні. Третій був непричетний... Деніелс...

Раптом хтось квапливо і настійливо затарабанив у двері редакторського кабінету.

— Заходьте! — крикнув містер Нельсон.

Двері відчинилися, і до кімнати вскочив старший складач Сідней Толлмерт у заяложеному фартусі, з зеленим щитком над очима і довгою, як олівець, сигаретою за вухом. Він саме верстав черговий випуск. Дійшовши до середини кабінету, Толлмерт зупинився і, певно, збагнувши про що йдеться, промовив схвильовано:

— Ви, мабуть, вже чули про цю історію в суді? Щойно приходив Бішоп і...

— Так, чули,— перебив його містер Нельсон.

— Бішоп каже, що там стільки народу... Я хотів упевнитись, що ви все знаєте.

Толлмерт казав неправду: йому просто кортіло висловити свою думку.

— О кей, Сід,— промовив редактор. Толлмерт повернувся до виходу.— Гей, Сід! Перевірте, будь-ласка, чи замкнутий парадний хід.

— Гаразд,— буркнув Толлмерт, з пошаною зачиняючи двері. За хвилину ми почули, як він спускається сходами до вестибюля.

«Перекрутять, неодмінно перекрутять,— знову подумав я.— Буде так само, як того разу, коли місіс Петерфіш повісилась у Фер Граундс, і чотири дні її не могли знайти, а ми надрукували звичайнісінький некролог з посиланням на важку хворобу, бо її чоловік та й усі інші не хотіли розголошувати правди... мовляв, заради інтересів суспільства. І не тільки це. Тут існує якась клята традиція замилювати очі. Але кому? Кому?»

— Я слухаю,— промовив містер Нельсон.

— Деніелс привіз їх до міста і замкнув у буцегарні. Тоді цей мерзотник Клайд — не знаю, що йому...

— Спокійно, спокійно,— мовив містер Нельсон.— Головне — будь тактовним, синку.

Не знаю чому, але в ту мить слово «синку» викликало в мене невимовну відразу. Воно якимсь чином робило мене зобов'язаним перед редактором, примушувало покірливо приймати його думку не тільки тому, що він був старший за мене, але й тому, що він втілював якусь темну силу, про яку я по молодості ще не мав повної уяви.

— Гаразд,— сказав я.— Деніелс надів їм наручники, посадив на заднє сидіння, привіз сюди і замкнув у холодній. Тоді Клайду прийшла в голову блискуча ідея — допитати їх. Так, неначе він сам — прокурор чи верховний суддя. Я знаю цього бовдура — його за тупість вигнали з юридичного коледжу, але він любить корчити з себе чорт зна кого. Коли б не цей допит, нічого б і не сталося. Ну, оштрафували б їх за «порушення громадського спокою», та й годі. Але Клайду забандюрилось будь-що допитати їх, чорт зна для чого...

— Спокійно, спокійно,— мовив містер Нельсон.— Я хочу, щоб ти докладніше розповів мені, що саме трапилося в кабінеті шерифа.

— В якому кабінеті? Це трапилося в залі суду!

— Ну, байдуже...

Пролунав настирливий і сухий телефонний дзвінок. Містер Нельсон простяг руку, взяв

трубку і тихо промовив: «Так. Я слухаю». Потім навпомацки знайшов пачку з сигаретами, струснув її, витяг одну і затиснув між пальцями: «Так, містер мер,— сказав він.— Нам це відомо». З хвилину він сидів мовчки, не запалюючи сигарети, і слухав. З трубки довго хрипів різкий владний голос, проказуючи короткі уривчасті настанови. Містер мер, всемогутній керівник політичного життя в місті й окрузі, казав своє слово.

— Так, сер, я розумію,— мовив містер Нельсон.— Знаю, знаю, він сидить поруч. Ми саме про це й балакаємо... Все буде гаразд, запевняю вас... Інформацію я сам перевірю... Ви хочете проглянути? Гаразд, завтра ми це як слід обміркуємо. Я буду в себе з самого ранку... Чекаю, сер. На все добре!

Він поклав трубку, відсунув телефон і запалив сигарету.

— Невже ви збираєтесь показати йому інформацію? — спитав я якимсь чужим тремтячим голосом.

— Цього я йому не обіцяв, синку,— відповів містер Нельсон.— Ти ж знаєш, що я не маю звички показувати будь-кому матеріали до надрукування в газеті. Об'єктивність передусім — таке в мене правило. Так що трапилося в залі суду?

Якусь мить я мовчав, не в силах побороти вагання, потім повільно заговорив, дивлячись йому прямо в очі:

— Коли Деніелс повернувся з в'язниці, я сидів у кабінеті шерифа. Крім мене, там були шериф і цей клятий виродок Клайд. Ми розмовляли про всякі дрібниці. Тобто я розмовляв з шерифом. Клайд читав підручника з криміналістики. Він вчиться заочно в якійсь шарлатанській юридичній школі. Раптом заходить Деніелс і доповідає про арешт Джонсонів. Клайд закрив підручника і став хизуватися... наче він вже й справді велике цабе. Встає, ходить по кімнаті і глузливо дивиться на всіх, як на йолопів... Саме за це його й вигнали із дорожньої інспекції — жодної машини було не пропустить, щоб не присікатися...

— Ну, ну, що далі?

— Ну, з цього й почалося. Клайд дістав реєстрову книгу і почав розпитувати Деніелса про «злочинців». Ім'я, вік, стать, місце роботи. Деніелс відповів, що не знає.— Як це ви не знаєте? — гримнув Клайд. І витріщився на Деніелса.— Я не міг дізнатися,— відповів Деніелс.— Вони мовчать.— Клайд знову глянув на нього, потім процідив: — Негайно приведіть злочинців на допит.— Біс його знає, що йому стукнуло... Просто хотів похизуватися освіченістю, чи...

— Гаразд, гаразд,— мовив містер Нельсон.— Значить, Деніелс повернувся в тюрму і привів заарештованих?

— Так, прямо до судової зали. Ми всі туди піднялися. Шериф сів у крісло судді і витягнув ноги. Йому було байдуже, чим це скінчиться. Я сів поруч у крісло секретаря. Просто з цікавості. Клайд розкрив реєстрову книгу, взяв олівця і почав запитувати їхні імена, вік, де живуть, де працюють. Вони обоє сиділи на лавці підсудних, майже поруч. Стара сиділа прямо, затуливши рукою рота. А хлопець в лівреї сперся ліктями на коліна. Вони не дивилися на Клайда. Стара відповідала, але не дивилася, а Регленд сидів з заплющеними очима і мовчав. Деніелс розсівся на лавці збоку, під вікном. І тут все й сталося, і саме через цього паскудного...

— Далі, далі, синку...

— Так от, ми сиділи, а Клайд горлав на них, як гестапівець — хай він провалиться! Ну, що він хотів од них вивідати? Адже це були звичайнісінькі собі негри. А ця сволота допитувала їх так, немов вони готували замах на президента. Так настирливо, багатозначно... Ну, тут подзвонив телефон у кабінеті шерифа. Деніелс підвівся і пішов до телефону. За хвилину він повернувся і покликав шерифа. Шериф піднявся і теж вийшов. Тоді цей Регленд, не дивлячись на Клайда, каже: «Я прошу дати мені адвоката. Я маю право звернутися до захисника та до поручителя. Це записано в конституції». Від цих слів Клайд наче сказився, особливо коли побачив, як Регленд розкрив ножика...

— Ти бачив у нього ножа? — запитав містер Нельсон.

— Не ножа, а маленького срібного складаного ножика. Він носив його відкрито на ланцюжку од годинника, як брелок. Лезо було не довше двох, ну, од сили, трьох сантиметрів. Він розкрив його і почав чистити нігті. Якби не це, то все, мабуть, скінчилося б інакше. Тоді Клайд каже: «Гей, чорнопикий, коли я ставлю запитання, то на нього треба відповідати». Клайд сказав це зовсім тихо, але якби ви бачили його очі, коли він помітив, що Регленд чистить нігті...

— Гаразд,— сказав містер Нельсон.— Що далі?

— Регленд ще нижче нахилив голову і, здається, щось прошепотів. Він не дивився на Клайда, і Клайд не чув, що він промимрив. Хлопець просто сидів, чистив нігті і щось бубонів собі під ніс...

Містер Нельсон нервово затарабанив пальцями по столу, потім взяв ще одну сигарету і запалив.

— Ну от, Регленд сидів собі похнюпившись і чистив нігті та щось бурмотів. Раптом він підвів голову і каже: «Ви можете протримати мене тут хоч цілий рік, а без адвоката я не скажу ні слова». Клайд зблід, губи в нього засіпались... Він як крикне: «Я тобі покажу адвоката, ма...» Ну, я не хочу повторювати, що він сказав. Тоді Регленд каже: «Хоч ви й білий, я забороняю вам говорити зі мною таким тоном». Цей Регленд майже хлопчисько, але він нічого такого не зробив.

— А ніж?!

— Ніж? Який же це ніж? Та він і думки про це не мав. Звичайно, ви не повірите, але далі сталося таке, що... Регленд підвівся і зробив крок чи два до виходу. Клайд також встав і каже... тихо, тихо: «Не шукай собі лиха, мав-

по! Воно і так недалеко!» І розстебнув кобуру. Тоді Регленд глянув йому просто в очі й каже: «Ну, що ж! Стріляй, коли вистачить духу!» А Клайд вихопив пістолета і всадив йому кулю... прямо в обличчя — між ними і трьох кроків не було. Але це ще не все.

Містер Нельсон засовався в кріслі, витяг з кишені носову хусточку, витер лоба, поклав хусточку на місце і спитав рівним голосом:

— Ну, то що ж трапилось далі?

— А далі він убив стару.

— Як?

— Я вже точно не пам'ятаю... Здається вона кричала і кудись рвалась.

— Що значить «кудись рвалась?»

— Не знаю, містер Нельсон.— Я раптом відчув у своєму голосі нотку розпачу.— Боже мій! Коли б ви це бачили, ви б не... Ну, рвалась до сина, а, може, й до Клайда, хто зна... Все це сталося так швидко. Він пристрелив її на краю лавки.

— На краю лавки? — спитав містер Нельсон.— Значить, вона вже пройшла повз хлопця і рвалась до Клайда. Це все схоже на спробу вчинити замах на представника... Бачиш, ти сам був там, але й у тебе виходить не зовсім складно.

— Боже мій! Але ж ця падлюка Клайд...

Містер Нельсон рвучко підвівся і підійшов до щафи, де зберігалися чернетки його статей. Якось напівсвідомо я стежив за кожним його кроком. Мені здалося, що його рухи в цю мить були надто вже точні, надто добре розраховані, як у старого, досвідченого актора. Він витяг пляшку віскі, дістав дві склянки і урочисто промовив:

— Синку, я хочу зробити те, чого ніколи раніше не робив. Я запрошую тебе випити зі мною віскі. Потім... мені хотілося б дещо сказати тобі.

Містер Нельсон майже по вінця наповнив склянки і повернувся на місце.

— Ти виконав свій обов'язок,— мовив він.— Ти чесно розповів своєму редакторові все, що бачив. Але я тобі не раджу писати про це сьогодні. Ти надто схвильований. Зайдеш до мене вранці, і ми ще раз усе обміркуємо.

Я підняв склянку, відпив ковток чи два віскі і почав слухати. «Ось так, мабуть, відбувається церемонія посвячення,— не йшла з голови неспокійна думка.— Я знав, знав, що перекрутять... Моя інформація не побачить світу. В газеті піде повідомлення Асошіейтед Прес. Навіть, коли б він хотів щось зробити, хазяїн не дозволить. І не стільки сам хазяїн, як щось більше, страшніше...

О, як би я хотів розповісти про все, не вдаючись до слів!»

— Справу Клайда розглядатимемо не ми з тобою, а спеціальне жюрі,— казав містер Нельсон.— Воно й визначить — винуватий він насправді, чи ні. Я не знаю, який буде вирок. Його адвокат, мабуть, зверне увагу на цей ніж, на те, що стара була напідпитку, що вони обоє чинили опір правосуддю. В цій справі багато неясного...

— В ній не було б нічого неясного, коли б на місці Клайда був цей самий Регленд, або інший чорношкірий,— сказав я.— Адже все було «ясно», коли за згвалтування однієї жінки на електричний стілець посадили семеро негрів, хоч вони раніше її і в очі не бачили.

Містер Нельсон поклав руку мені на коліно.

— Синку,— тихо промовив він.— Це мені так само не подобається, як і тобі, і я молю бога, щоб таке не часто траплялося. Настане день...— Я слухав, і мені здавалося, що я чую одвічний приспів, немов гімн забутих пращурів і батьків, з якими нас єднали нерозривні пута...— Поступово все це зміниться на краще, за один день тут нічого не вдієш.

Я слухав, і в голові настирливо пульсувала думка: так, я частина всього цього. В цьому світі я народився і зріс... Це моя рідна країна, і я хотів би любити її, але зараз я її ненавиджу. Вони хочуть примусити мене говорити, як вони говорять, діяти так, як самі діють. Але хто зможе присилувати мене думати так, як думають вони?!

З англійської переклала Ліна АДАМСЬКА

КАЛЕЙДОСКОП «ВСЕСВІТУ»

РЕКОРД БЮРОКРАТИЗМУ. В латиноамериканській республіці Коста-Ріка торговці, що привозять свої товари на ослах у столицю Сан-Хосе, повинні кожні шість місяців одержувати нове посвідчення, яке дає право на в'їзд до міста. При цьому торговці повинні подавати вісім фотокарток: дві картки самого торговця і шість — осла, по три знімки з обох боків.

МЕХАНІЧНИЙ СНІГ. У місті Темпо (штат Флоріда, США) власники кількох магазинів купили машину, яка виробляє штучний сніг. Сніг падатиме на вулицю поблизу їхніх магазинів щороку в день Різдва.

ОБ'ЯВА В СЕРЙОЗНІЙ ГАЗЕТІ. Газета «Нью-Йорк Таймс» — одна з найбільших. Це не заважає їй приділяти свої сторінки астрологам, віщунам, упорядникам гороскопів та іншим шахраям, що заробляють гроші на марновірстві. Недавно в цій газеті з'явилась така об'ява: «Не втрачайте можливості скласти гороскоп на своє цуценя. Гороскоп допоможе вам краще зрозуміти його психологію і підкаже вам правильне ставлення до нього».

ДІТИ, КУДИ ВАС ПОДІТИ? Одна лондонська страхова компанія запровадила нещодавно страхування молодих подружжів на випадок народження близнят. У цьому випадку їхні батьки одержуватимуть 200 фунтів «відшкодування».

АНАФЕМА! Англіканська церква має намір піддати прокляттю молодого популярного англійського драматурга Джона Осборна за «образу монархії та поширення аморальності» Осборн нещодавно заявив, що, на його думку, монархія — це пережиток, який жиріє на снобізмі.

ВИГРАШ НІДОЧОГО. Службовець із Венеції Антоніо Саккі виграв у лотереї талони на право безкоштовно стригтися протягом року. Антоніо Саккі абсолютно лисий.

Арнольд ЦВЕЙГ

ЩАСТЯ Отто Темке

ОПОВІДАННЯ.

Малюнки О. Овчинникової

Поставте-но коли-небудь цебрик на газон у своєму саду — через якихось три-чотири дні зелені соковиті травинки під ним за браком світла зблякнуть і обернуться на жовті, зів'ялі паростки. Так під тиском суспільного ладу у великих містах, серед сірого каміння й скла шибок, гибіють по флігелях і люди. З отакою істотою ми й познайомимось зараз — з жовтуватим стебликом із зеленої луки, що був зачатий і народився як гарна зелена травинка.

Що вийшло б з Отто Темке, якби він у вісім років не побачив у Берліні електричний поїзд метро, який мчав під будинками і майданами, парканами й залізничними коліями з нечуваною досі швидкістю? Жовті вагони, червоні вагони, наче тупоголова гусінь...

«Дивовисько!» думав він, вражений і захоплений величчю цього бурхливого чуда.

Найближчої неділі він змусив свою матір, пралю Альбертіну Темке, довіритись цьому страшному поїздові, коли вони вирушили з Лейпцігського майдану в зоопарк дивитись молодих ведмежат. Хоч їй і лестило їхати в новенькому, осяяному світлом вагоні з блискучими лавами, з начищеною міддю та запахом лаку, проте вона була вражена гуркотом, що проймав її до кісток, і сиділа безпорадна й пригнічена швидкістю. Альбертіна сердилась на сина.

Виходила вона з метро вже горда й щаслива, що все обійшлося гаразд, засліплена фактом, що за якихось чверть години вони досягли мети, замість того, щоб довго труситись у трамваї.

Отож і замість того, щоб дати Отто обіцяного в думці ляпаса, вона так само мовчки простила йому. Та хлопець не звернув уваги на її настрій, бо в ньому народилось палке бажання, яке зробилось провідною зіркою його життя: стати колись самому водієм отакого поїзда й сидіти попереду всіх у кабіні за скляною перегородкою.

Людське бажання перемагає. Через три роки після закінчення школи Отто їздив уже на підземній лінії. Він одчиняв передній вагон, серйозно й офіційно дивився з-під форменого кашкета, як виходили люди, пильнував, щоб нові пасажири не натискали один на одного, і чекав, коли кондуктор гукне: «Готово!» Тоді він подавав водієві за скляними дверима рукою знак: «Поїхали!» Потім вмикав мотор, елегантно й неквапливо ступав у вагон на ходу, проходив, злегка розсуваючи людей, що стояли йому на дорозі, до свого місця й дивився, як спереду насувалась темрява, захоплюючи й поглинаючи поїзд; як завжди незадовільне *тут* безнастанно змінялось знадним *там;* його очі спинялись то на стелях, недоступних денному світлу, то на склепінні,— в електричному сяйві. Кожна станція, що зустрічала їх ліхтарями, людьми, лавами й строкатими плакатами, була для поїзда довгастою кафельною домовиною, яка забирала його технічну душу. Та смерть поїзда тривала лише двадцять секунд, йому судилося раз у раз воскресати, бо його девізом було — вперед!

Отто любив це життя, воно видавалось йому чарівним. Після бруду, смороду й сумирного сидіння в свого першого вчителя-слюсаря, де він надвереджувався протягом десяти годин в задушливому флігелі на Коппенштрассе, де він як наймолодший підлягав зразу п'ятьом начальникам і страждав через це до розпачу, до сліз, до вибуху безсилої люті, що викликала тільки громовий регіт інших,— після цих двох років він почував себе тут, наче в раю. Тут Отто був завжди в русі, завжди серед людей, завжди з новими, гарними, напахченими жінками, раз у раз на нових місцях. В цьому рухомому, мінливому потоці, серед тисяч людей, що мінялись кожних п'ять хвилин, він почував себе вдома.

З насолодою бував він тепер над і під землею, в усіх районах величезного міста, кожному з яких були властиві свої звичаї, слова, одяг і навіть особливе повітря. Він став знову чистим і здоровим, бо йому, цьому кволому юнакові, не доводилось більше тяжко працювати.

Щастя робило його привітним і ласкавим. Про-

тягом своєї служби в метро він охоче й чітко відповідав на запитання; усміхаючись, приймав подяку від людей, яким — так він сам собі казав — було кінець кінцем гірше, аніж йому. Адже вони, зацьковані пошуками грошей, передчасно старіли й лисіли, задихаючись від постійного нетерпіння й поспіху.

Він затримував поїзд, щоб гладка жінка, в надто вузенькій спідниці, або задиханий дідок з ціпочком могли ввійти у вагон, або завбачливо виставляв білі щитки з чіткими написами найближчої зупинки, щоб маленький чорнявий панок, якому потрібна західна частина Кайзердама, не вийшов у Даалемі на Тільплаці посеред парку.

Як багато зверталось до нього людей з найрізноманітнішими проханнями! Він же від них нічого не хотів. Тисячі облич, різних голосів, тисячократні мережива під очима, колір брів, манера розкривати рот...

Потрібно було дійсно страшного потрясіння, щоб виявити у цьому чемному молодикові тирана, насильника, убивцю, ворога людства. Це закладено в кожній часто шмаганій дитині, і воно дожидає часу свого пробудження.

Це потрясіння зветься війною, але я не маю на увазі постріли, багнетні рани, гранати і накази так само, як і братські могили й щоденні повідомлення про нові перемоги. Тут йдеться про Берлін, де ми перебуваємо зараз з Отто Темке, просто через те, що чоловіків тоді меншало. Чоловіки траплялися дедалі рідше, зате у хлопчаків зростала півняча зарозумілість. От тоді Отто Темке і навчили нашвидку службі руху. На попередній роботі його одразу заступили жінки. Вони й наполовину не виглядали такими гарними, як Мінна, його кохана, та ще й так були спотворені кондукторськими шапочками, які стягали їх лляне волосся, що Отто, мабуть, і сам попросився б забрати його на роботу подалі від них. Чоловіки, які навчали його, мали збентежений вигляд, бо знали, що страшний пилосос ось-ось потягне і їх. Отто Темке думав: «Тепер ви на черзі», і прирівнював їх у думці до своїх колишніх мучителів з часів слюсарювання. Проте він жалів цих людей, які незабаром мали змінити темносірі куртки на зеленувато-сірі мундири, а руки свої одучити від важелів вагона для затворів гвинтівок і гарматних замків. Він зосереджено сопів носом, коли на учбовій лінії засвоював свою нову кваліфікацію. Маючи гострий зір, кмітливу голову й упевнені руки, добре розбираючись у кольорах, Темке зробився хорошим вагоноводом. Він, безперечно, не дасть усунути себе з посади, якщо ці люди незабаром, як усі сподівались, повернуться назад.

— Ну, Темке, спробуймо ваші сили, поки прусаки вас теж не призвали,— сказав шеф, що очолював відділ тяги, і якому Темке був підлеглий через різні проміжні інстанції.— Заброньовати вас, молодих півників, ми, звичайно, не зможемо, але рік чи десь близько того ми ще попрацюємо разом.

Літній сторож метро, що був при цьому, покірно кивнув головою, і від його носа до короткої з сивизною борідки потяглися дві скорботні зморшки.

Отто дивився на обох, і в його великих дитячих очах світився переляк. Виходить, вони розраховували, що вінця перемоги доведеться чекати ще чортзна скільки! Ждати, поки і його теж заберуть прусаки?

Щоправда, є люди, які наче народилися для казарми. Стояти струнко, може, й гарно виглядає для інших, та тільки не для Отто. Ця думка свердлила його мозок, змушувала насторожуватись.

Спочатку все йшло добре. Двері одчинялись і зачинялись, люди входили й виходили, важелі рухались вперед і назад. Ліхтарі на коліях, дільниця, яку вони освітлювали, кам'яні стіни тунелю, підпори, рейки, що виблискували в промінні його чи зустрічних прожекторів і знову зникали під колесами,— все це було йому надзвичайно близьке. І в нього часто аж шумувало почуття щастя, що він так рано досяг мети свого життя. Він був наймолодший службовець підземної і наземної залізниць. В одній ілюстрованій газеті вмістили навіть його портрет...

Подруга Отто повісила цей портрет у себе над ліжком. Велетенська сила йшла від важелів, якими він немов би бавився. Отто почував смерть за плечима й поряд себе, смерть у найрізноманітніших формах. Вона була майже відчутною дійсністю. Та який молодик сприйматиме смерть серйозно? Страх, який він відчував спочатку, ставши вагоноводом — особливо на пробних машинах — давно заступила спокійна, розсудлива звичка. Лишалось кінець кінцем тільки почуття сили, що виходило з його рук, сягало голови й сповнювало його юне серце.

Він був капітаном і штурманом цілком підкореного йому судна, повного чоловіків, жінок і дітей, які, тільки-но зачинялись за ними скляні двері, вже мали тут обмежену волю. Їм здавалося, що він везе їх, куди вони бажають, та коли глянути на це глибше, з позиції водія, то стане ясно, що вони мусять їхати туди, куди він їх везе. Хоч пасажирам і гарантувалась безпека їх дорогоцінного життя, та все ж у певних межах небезпека існувала, тож виходило, що людина визначалась неабиякою сміливістю, сідаючи у вагон, який ревучою силою водоспаду обертався на блискавку, скеровану вперед. І отут, на цьому найвідповідальнішому місці, керувала всім тільки одна його рука. В цій руці була влада. Його влада.

Уся країна тремтіла й здригалася, схиляючись перед владою. Чоловіки на вулицях вітали один одного механічними рухами, немов би їм паралізувало кінцівки, бо вони були вбрані у мундири. Суспільне життя перебувало під гнітом військового управління, а ті, на обов'язку яких було закінчити належно війну, найбільшої ваги надавали своєму пануванню над людьми й речами і показували це на кожному кроці.

Солодке захоплення владою і загальне виявлення цього стало кінець кінцем згубним для небораки Темке. Хоч яка мізерна була його особиста участь у війні, але його приємно тішили й

були близькі йому своїм духом і вислови воєначальників і безхребетність газетних писак, що звеличали полководців на чолі армії, і особливо — круті слівця, міцні вислови й дотепи його величності кайзера.

На поштовій листівці зображено Вільгельма II в оливкового кольору сукняному шоломі й морському плащі коло штурвалу якогось судна. Самого корабля не було видно. Підпис запевняв: «Його курс — правильний і такий же він буде й надалі!» Це, саме це й відповідало потайним думкам Темке. Його курс був також правильний і надалі він залишиться таким самим.

Те, що цей курс через рейки, стрілки, графік, контроль та інші заходи безпеки руху не залежав від його волі, було для нього завжди неістотне. В добу його успіхів усе це було б ніщо юнакові, якби його роман не прийшов до кінця. Річ у тім, що його дівчина на якийсь час дала перевагу над своїм Отто відпускному унтер-офіцерові, рум'яному, червонощокому тиловому героєві й хвалькові... Під час однієї спроби добре причемелити зальотника Отто відчув, що він, саме він, тут зайвий. В нього, образно висловлюючись, упали крила душі, мляві й кволі з самого початку.

Зухвала солдатська усмішка спонукала його сказати кілька напівзапитливих, напівзагрозливих слів, звернутих до Мінни, коли він у середу, у вільний післяобідній час зайшов до неї і знову застав у її кімнатці унтера, що вигідно розташувався тут. Він спитав, чи не соромно їй? Чи подумала вона, що унтер з'явився і знову зникне? І взагалі, якби на його плечах не лежала така відповідальність і сьогодні ввечері він не повинен би бути на службі, тоді б він показав декому...

— Ох, ця ще мені відповідальність! — сказала у відповідь досить нешанобливо маленька гарненька істота.

Унтер-офіцер усміхнувся.

— Хто зна, може й тебе призовуть ось-ось, тоді вони виправлять твої баранячі ноги...

Хоч Отто Темке з якогось часу й було визнано за обмежено придатного (а це на кривавому й вульгарному жаргоні тих днів означало фізично слабо розвинутого, але до тилової служби ще зугарного німця), та він зрозумів, що це — цілком ймовірно. З приводу нового огляду призовників уже пішли чутки. Подейкували, що з фронту повертають батьків родин. І дехто з них таки поверталися, пригнічені й невеселі, з великої бойні і знову ставали на службу, а молоді, неодружені парубки, здавалося, вже не жили тепер під щасливою зіркою...

Але до Отто Темке доля все ж була ласкава. Та цієї ласки він доскочив кумедно звивистим «гвинтовим» шляхом.

У цей післяобідній час він був сповнений такої люті, що від нього аж пашіло гнівом, як висловлювались подібні до нього люди.

Острах втратити свою роботу, що змушував Отто тремтіти, принижуватись і ненавидіти самого себе, не залишав його ні на мить. Проте зовні ніхто цього не помічав. В такому стані він і приступив до роботи в середу пізньої осені 1915 року о шостій годині вечора.

Отто вів поїзд метро зі Сходу на Захід і знову назад, а близько сьомої години на станції Кайзергоф і сталося це нещастя.

Генерал, що, видимо, прийшов із сповненої пихи Вільгельм-штрассе, справжнісінький генерал з червоними лампасами на штанях, червоним сяючим обличчям, з блискучою бляшаною виставкою орденів на грудях, з шитим золотом червоним коміром, з такими самими червоними вилогами теплої шинелі,— цей справжнісінький генерал сів у його вагон, у відділі другого класу для курців, щоб одразу ж зануритись у газету, як то й годиться генералам.

Отто Темке побачив генерала, коли той, проходячи повз місце водія, зайшов до поїзда.

Нестямна лють проти нічим неповинного пред-

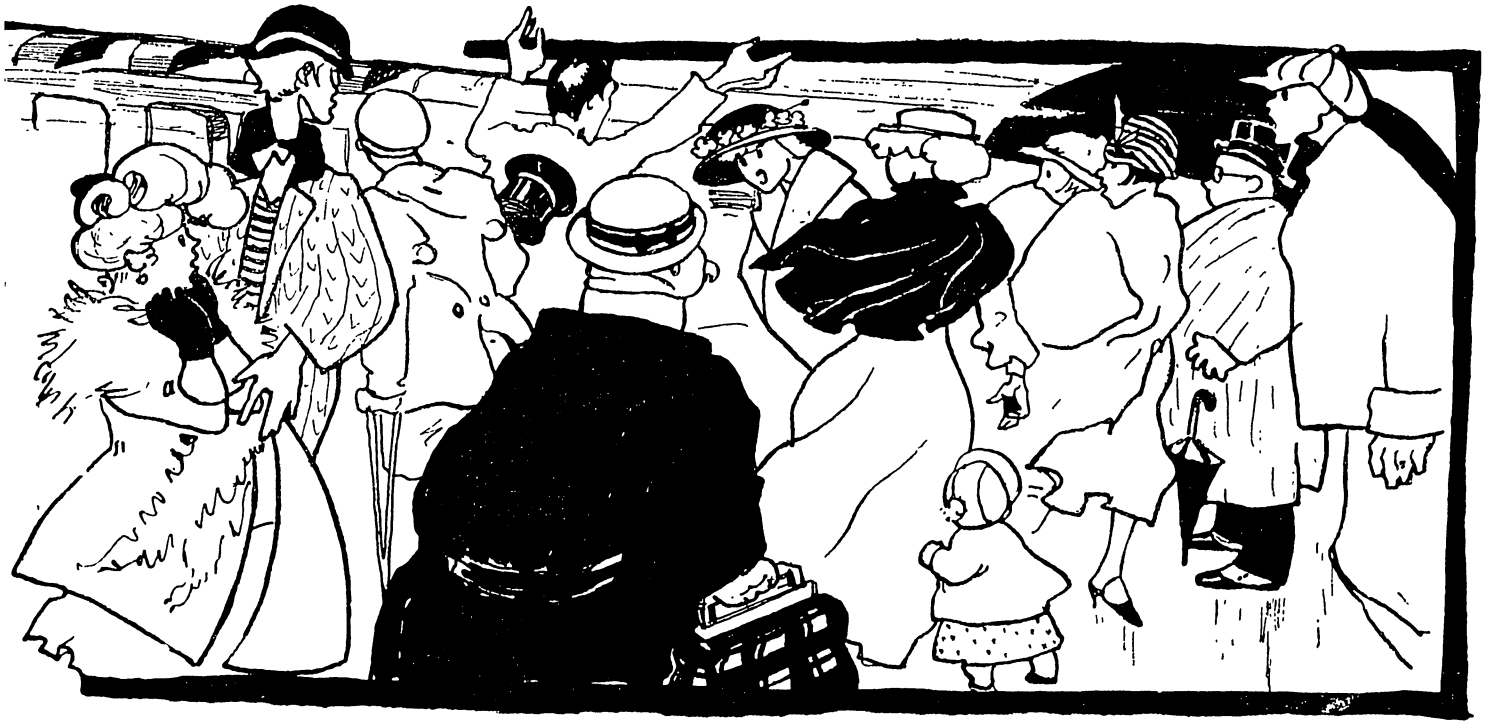

ставника генералітету, що й гадки не мав про якусь небезпеку, раптом охопила Темке, він аж заскреготів зубами.

Тут він, Темке, також генерал!..

Влада проти влади! Це ж бо такі люди хотіли обернути його, Темке, курс якого був правильний і надалі буде такий же! — на істоту, якій можна виправити баранячі роги... Влада проти влади! — клекотіло його серце. Що варті розклади руху поїздів, службові постанови, місця зупинок, начальники станцій і все, чого жадав від нього світ!..

Дано сигнал рушати. Темке від'їхав. Та він від'їхав з рішучим наміром — показати їм хоч раз, хто такий Темке!

На його щастя, через порушення графіка руху (це відстань така, що й кіт перестрибне) його поїздів лінія була вільна від початку до кінця. Між Кайзергофом і Потсдамерплатцом мотори почали набувати потрібної швидкості. Власне, він повинен був би вже гальмувати, але про це він і думати не хотів. З шаленою швидкістю кур'єрського поїзда, люто дивлячись уперед крізь шибку вікна, Отто промчав із своїми червоними й жовтими вагонами через сліпучоясраву залу, що з правого й лівого боку зяяла, як розколота коробка, і лишив її позаду, не звертаючи уваги ні на начальника станції, який махав йому руками, ні на голосний рев пасажирів, які хотіли сісти або зійти на цій станції.

Отто зловтішно прислухався до гамору, який приглушено долітав крізь спів мотора. Тимчасом його поїзд вискочив і прогримів від Потсдамерплатца вгору по лінії аж до вузлової станції, опинився на відкритому нічному просторі і промчав через віадук. Широкий рейковий вузол внизу, де старанно й потішно пихкав старомодний паровоз, нараз поглинув сніп світла з пересадочної станції, яка прийняла й відправила поїзд.

Крижана мовчазність. Усі сиділи тихо з застиглими поглядами, втупившись у якусь точку вагона, щомиті чекаючи жахливого удару.

Давно начальники далеких станцій протелефонували до центра й схвильовано доповіли, що водій такого й такого поїзда, очевидно, збожеволів і проминає, не зупиняючись, свої станції. За доповіддю з вузлової одразу ж доповіли з Бюлов-штрассе, де сила людей, що квапились додому, здивовано побачила замість звичних вагонів — щось подібне до кур'єрського поїзда. Він промчав уздовж платформи й зник у темряві, блискавично пронизаній світлом його прожекторів, у напрямі Ноллендорфплатца.

На центральній станції зітхнули: вузлову пройдено, отже далі більше нічого не могло статись. Телефонували про небезпеку на всій лінії, пропонували бути дуже пильними, щоб на станції Віттенбергплатц були вільні стрілки для проїзду. В разі можливого псування мотора або якої іншої крайньої потреби, диспетчери повинні були вимикнути струм на всій лінії, бо при такій швидкості поїзда це могло б обернутись на справжню катастрофу. Терміново скликали нараду.

Тимчасом Отто давно вже лишив позаду станцію Зоопарк, де багато років тому він уперше полюбив підземний поїзд.

Безпорадно й застигло дивились пасажири одне на одного. Здавалося б, треба було рішучим чоловікам схопити вагоновода, який втратив розум, але що робити з поїздом? Вони грюкали в стінку водієвої будки, але на щось більше не зважувались. Нікому не було охоти стукнутись головою об шибку або, внаслідок необізнаності

з апаратом, дістати електричний розряд на 1000 вольт.

Шалений і шумний поїзд, про який сигналами й телефоном були сповіщені усі станції, примчав на широку площу зупинки Бісмарк-штрассе, і тоді все вже стало байдужим. Далі, як до кінцевого пункту Райхсканцлерплатц, поїзд не піде.

Звичка одинадцяти місяців знову опанувала Отто. Його лють ущухла, його влада була показана. Він їм довів!..

Звільна, як це й годиться, немовби нічого не трапилось, поїзд № 3471 в'їхав на станцію Райхсканцлерплатц і спинився. І тоді Отто зробив найрозумніше, що він досі міг будь-коли зробити в своєму житті: він упав непритомний із свого крісла на руки чергового по станції, який хотів його арештувати. На руках урядовця тіпалась липка від поту зеленувато-бліда людина.

Розлютовані пасажири, що допіру хотіли кинутись на свого викрадача,— цей натовп, що натискав, питав і сміявся — нараз побачили хлопчика, таки не більше як хлопчика, дев'ятнадцятилітню людину, здолану якимось тяжким переживанням. Це через нього вони вимушено замандрували в цю дику місцевість ще не зовсім забудованого Райхсканцлерплатцу.

У багатьох пасажирів пропав цей вечір. Багато хто сердився, бо зазнав шкоди: у жінок були діти й чоловіки, яких вони повинні були нагодувати; чоловіки не повинні були спізнятись на вечерю або нараду; квитки в театри або концерти також пропали. Зовсім надарма дехто з них радів був, що слухатиме симфонії Брукнера чи тріо Геккінга в Шубертовському залі. Але це були все ж люди і до того ж берлінці... Жартома вони скорились неминучому. Як на те уже стояв напоготові поїзд, де чекав інший водій — певна, літня людина. Цей поїзд без дальших витрат поведе їх назад до станцій, яких вони, власне, не повинні були минати. Та й адвокат Дунст, один з пасажирів, пояснив, що доведе відповідальність компанії за вчинені збитки, й зобов'язався дурно обслужити кожного з присутніх, якщо в кого виникне яка претензія. Але через те, що його прізвище було Дунст, що означало чад, його словам не надали великого значення, а охотніше розглядали приміщення станції, де Отто Темке, упившись своєю владою, зацепенів у глибокому сні. Обурений лікар пояснив, що цей парубійко перевтомився — це бачить кожний,— і якщо б тут був хто з преси, то... Але начальник станції заспокоїв його. Звісно, треба буде подбати, щоб таким молодикам більше не доручали поїзди. Вже давно були претензії з приводу цього, а сьогоднішня подія, напевно, ще збільшить їх. «Парубкові треба добре відпочити», бурчав виходячи лікар, який мав краще серце, ніж то він міг показати присутнім...

Темке таки відпочив.

В його особистій справі зробили помітку про тимчасове божевілля. Це його раз і назавжди врятувало від фронту. В нього було більше ніж досить часу, щоб солдатом тилової залоги набути всякого роду знань. Потім у середині 1917 року його, як трамвайника, переведено до іншого міста. Там він довів, що тоді з ним трапився з невідомої причини якийсь припадок. Повернувшись разом з іншими до Берліна, він одружився з маленькою Мінною, яка після пригод і манівців, вартих докладнішої розповіді, усвідомила, що найкраще для неї — одного прекрасного дня розпочати своїм коштом солідне діло фрау Альбертіни Темке.

Сьогодні Отто — батько двох синів — працює вагоноводом трамвая. Іноді, прокинувшись, він і тепер згадує той післяобідній час і вечір, коли він «утяв божевільного». Тоді він усміхається й каже собі: чогось страшнішого за те божевілля він у своєму житті, мабуть, не зробить і навряд чи буде коли потребувати вдруге такого щасливого кінця.

З німецької переклав
Борис АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧ

СЕМИРІЧЧЯ, ЩО ЗМІНИТЬ СВІТ

«І ми певні, що наша система переможе, як певні у сході сонця, як певні в тому, що воно завтра зійде і освітлюватиме нашу планету».

М. С. Хрущов

Були години, коли завоювання соціалізму позначилися на карті світу єдиним червоним прапорцем над революційним Петроградом. Були дні, коли тривалість життя першої соціалістичної держави намагалися виміряти кількома тижнями. Брехливі буржуазні пророки віщували неодмінну поразку революції. Голодна й боса, доведена до відчаю самодержавним гнітом і кривавою імперіалістичною бойнею, поглинаючою життя і надії, багатонаціональна Росія у вогняному кільці фронтів відстоювала своє право на новий, віками омріяний, справедливий світ...

Коли найбільша мілітаристська машина Європи — фашистська Німеччина — поповзла на Схід, імперіалістичні авгури верещали, що «російський колос на глиняних ногах» не протримається і кількох місяців. Брехливі пророки (в котрий уже раз!) прорахувалися знову.

Нині соціалістична система охоплює 26 процентів земної кулі — від Тихого океану на сході до Ельби і Адріатики на заході. Шляхом соціалізму йде більше третини людства. Від перших кроків соціалізму до його тріумфального маршу і перетворення у світову систему — такими є необоримі закони розвитку людського суспільства.

Першотравень 1959 року пройшов під знаком нового бурхливого зростання могутніх сил світового соціалізму, дальшого зміцнення міжнародного комуністичного і робітничого руху, зростання національно-визвольної боротьби в колоніальних і залежних країнах.

Нинішнє весняне свято трударів землі було особливо радісним ще й тому, що саме 1959 роком відкрився вирішальний етап змагання соціалізму з відживаючим свій вік капіталізмом, що саме цей рік є першим роком виконання грандіозного семирічного плану розгорнутого комуністичного будівництва в нашій країні — першій країні соціалізму.

Час працює на комунізм

Наприкінці двадцятих років, коли Радянський Союз приступив до індустріалізації, буржуазна преса доклала чимало зусиль, щоб зобразити наші народногосподарські плани як «виткану з диму пічної труби російську химеру». Нинішня радянська семирічка сприйнята капіталістичним світом зовсім не так гумористично. Досить характерним щодо цього є, наприклад, виступ американської газети «Де-Мойн реджістер», яка зазначає, що в минулому радянські економічні плани, «як правило, зустрічалися на капіталістичному Заході кепкуванням» і що це «кепкування стало помітно стриманішим останніми роками», бо Радянський Союз «довів свою здатність до великого економічного прогресу — швидшого, ніж прогрес Сполучених Штатів».

Інша американська газета — одна з найвпливовіших — «Нью-Йорк таймс» назвала семирічний план «найсміливішим економічним викликом з усіх, які Росія будь-коли кидала Сполученим Штатам і Заходу».

Що ж, для такої оцінки є підстави. Семирічний план — найграндіозніший з усіх народногосподарських планів в історії Країни Рад. Він ставить на порядок денний практичне перетворення в життя ленінського гасла: наздогнати і випередити капіталізм в економічному відношенні.

Як відомо, в резолюції, прийнятій позачерговим XXI з'їз-

дом КПРС, говориться, що в результаті виконання семирічного плану Радянський Союз вироблятиме промислової продукції на душу населення більше, ніж її виробляється зараз у найрозвинутіших капіталістичних країнах Європи: Англії і Західній Німеччині,— і вийде по цьому показникові на перше місце в Європі. По абсолютному виробництву деяких головних видів продукції Радянський Союз випередить, а по інших наблизиться до нинішнього рівня промислового виробництва в Сполучених Штатах. Виробництво в СРСР найважливіших продуктів сільського господарства в цілому і на душу населення перевищить до 1965 року нинішній рівень Сполучених Штатів. Після цього потрібно буде приблизно п'ять років, щоб наздогнати і випередити Сполучені Штати по виробництву промислової продукції на душу населення. До цього часу, а можливо й раніше, Радянський Союз вийде на перше місце в світі як по абсолютному обсягу виробництва, так і по виробництву продукції на душу населення.

Здійснення семирічного плану матиме величезне значення для дальшого розвитку всієї соціалістичної системи в цілому. В результаті його виконання, а також завдяки високим темпам розвитку економіки країн народної демократії, соціалістична система вже в 1965 році вироблятиме більше половини всієї світової економічної продукції. Як вказується в резолюції з'їзду, «тим самим буде забезпечено перевагу світової системи соціалізму над світовою системою капіталізму в матеріальному виробництві — у вирішальній сфері людської діяльності».

Нинішній рік знаменує собою початок нового вирішального етапу в економічному змаганні двох систем. Це визнає весь світ. «...Ми визнаємо,— говорилося в коментарях японського радіо,— що як сам семирічний план, так і реформа освіти становитимуть початок нової епохи в історії Радянського Союзу».

За рубежем звертають також увагу і на те, що розв'язання основного економічного завдання обумовлено нині конкретними строками. «Вперше,— пише бельгійська газета «Суар»,— точно визначена дата економічної перемоги соціалізму над капіталізмом, дата, коли Радянський Союз обжене США по виробництву продукції на душу населення і матиме найвищий у світі рівень життя населення. Це станеться до 1970 року».

З яких вихідних позицій почалося нинішнє змагання?

Змагання почалося в такій ситуації, коли загальний обсяг промислової продукції СРСР приблизно в два рази менший загального обсягу промислового виробництва у США, а обсяг сільськогосподарської продукції менший на 20—25 процентів.

Змагання почалося в такій ситуації, коли по виробництву промислової продукції в розрахунку на душу населення США мають перевагу перед СРСР у два з лишком рази, а по сільськогосподарській продукції — приблизно на 40 процентів.

В той же час змагання почалося в такій ситуації, коли по загальному обсягу промислової продукції СРСР вже значно випередив Англію, Францію і Західну Німеччину разом узятих.

Рівень виробництва в США — це та стеля, до якої змогла піднятися економіка капіталізму. Велику роль у цьому відіграли сприятливі історичні і природні умови. Перекрити рівень США — це значить перевершити найвищі показники капіталізму.

— «Нині завдання полягає в тому,—підкреслював у своїй доповіді на з'їзді М. С. Хрущов,— щоб добитися переваги соціалістичної системи над капіталістичною системою у світовому виробництві, перевершити найрозвинутіші капіталістичні країни по продуктивності громадської праці, по виробництву продукції на душу населення і забезпечити найвищий у світі життєвий рівень».

В економічному змаганні двох систем перемогу кінець кінцем одержить не той, хто в даний момент йде попереду, а той, хто йде швидше. Радянський Союз розвивається темпами, нечуваними для капіталістичного світу. А темпи — це по суті справи вирішальний фактор, від якого залежить кінцевий результат змагання двох світових систем.

Досить сказати: протягом сорока років з 1918 по 1957, включаючи й роки війни, що завдали величезних втрат нашому народному господарству, середньорічні темпи зростання промислового виробництва в СРСР становили 10,1 процента проти 3,2 процента у США, 1,9 — в Англії і 3 процентів — у Франції. Коли ж узяти одинадцять довоєнних і одинадцять післявоєнних років, то темпи зростання промислової продукції в СРСР дорівнювали 16,2 процента проти 2,9 процента в США, 3,3— в Англії і 2,6 процента — у Франції.

В 1921 році зруйноване громадянською війною та іноземною інтервенцією народне господарство Радянської Росії давало лише 0,5 процента світової промислової продукції. А вже у 1937 році частка Радянського Союзу у випуску продукції промисловості піднялася майже до 10, а в 1958— майже до 20 процентів.

В 1913 році царська Росія за обсягом промислового виробництва займала п'яте місце у світі і четверте в Європі (після Англії, Німеччини та Франції). А вже в 1957 році промислова продукція СРСР перевищувала рівень, досягнутий Західною Німеччиною, в 2,5 раза, Англією — в 4 рази, Францією — в 6,6 раза. Тепер Країна Рад по обсягу свого промислового виробництва займає перше місце в Європі і друге у світі.

Відомо, що довгий час, незважаючи на невисокі темпи зростання виробництва, Сполучені Штати йшли попереду Радянського Союзу по абсолютних розмірах щорічного приросту промислової продукції. Знаменним є той факт, що

протягом останніх восьми років СРСР в абсолютних показниках приросту найважливіших видів продукції, таких як сталь, чавун, залізна руда, нафта, вугілля, цемент, перевершує американські показники. Таким чином, в економічному змаганні «СРСР—США» настав якісно новий етап: тепер наша країна перевершує США і в темпах і в абсолютному щорічному прирості продукції, отже наздоганяє Америку семимильними кроками. «СРСР іде вперед такими темпами,— визнає буржуазна французька газета «Монд»,— якими досі не могла розвиватися протягом тривалого періоду жодна велика держава».

Така ж картина, як у розвитку промисловості, має місце і в галузі сільського господарства. Якщо, наприклад, в СРСР середньорічний темп приросту валової продукції сільського господарства в період з 1954 по 1957 рік дорівнював 7,1 процента, то в США він становив лише 1,1 процента.

Вже тепер наша країна йде попереду свого основного суперника у виробництві багатьох видів сільськогосподарської продукції. Пшениці у нас виробляється в два з лишком рази більше, ніж у США, цукрових буряків — приблизно у три рази, вовни — в два з половиною рази. По валовому виробництву молока і масла наша країна теж вийшла на перше місце у світі.

На величезні успіхи радянського сільського господарства звертала, зокрема, увагу західнонімецька газета «Ехо дер цейт»: «Завдяки ряду заходів і обставин,— писала вона,— Росія зібрала у 1958 році такий врожай зерна, якого ще ніколи не збирала за всю свою історію. В наступному семиріччі Радянський Союз має намір збільшити цей рекордний врожай на 70 процентів».

Загальновідомі гігантські досягнення радянської науки і техніки. Саме в Радянському Союзі збудовано першу в світі атомну електростанцію, найпотужніший у світі прискорювач мікрочасток, спущено на воду перший у світі атомний криголам. Відповідно до плану будівництва атомних електростанцій в СРСР стала до ладу перша черга нової атомної електростанції потужністю в 100 тис. квт; загальна потужність цієї електростанції становитиме 600 тис. квт. Радянські вчені перші доповідали на міжнародній конференції про роботи в галузі керованих термоядерних реакцій. На пасажирських лініях в СРСР введено потужні реактивні літаки. Саме з радянської території був запущений перший у світі штучний супутник Землі, а потім другий і третій. Перша штучна планета Сонячної системи також створена руками будівників нового суспільства!

Тепер Сполучені Штати Америки й інші капіталістичні країни відстають від СРСР в ряді важливих галузей науки і техніки, в системі освіти, в галузі підготовки наукових кадрів та ін.

«...Вихід Росії з віку тачки і її вступ в атомний вік був найбільшим чудом сучасності». Чудом намагалися пояснити в Сполучених Штатах наші перемоги. Потім пішли інші розмови. Не можна, наприклад, відмовити в справедливості зауваженню голови ради опікунів американського Комітету економічного розвитку пану Дональду К. Девіду, який заявив, що «запуск супутників був уроком» і що за радянською наукою і технікою «відкривається дещо більше. Це соціальна система...»

Так, саме соціальна система, якій невідомі ні кризи, ні кон'юнктурні спади, ні інші органічні пороки капіталістичної економіки, є запорукою нашої неодмінної перемоги в економічному змаганні соціалізму з капіталізмом. Досягнення Радянського Союзу незаперечно показують, що насправді тільки при соціалізмі починається бурхливий, дійсно всенародний рух вперед у всіх галузях людської діяльності, стрімке зростання матеріального виробництва, неухильне піднесення добробуту населення, небачений розквіт науки і культури.

Час працює на комунізм!

«У той час, коли перша, створена людськими руками планета обертається навколо сонця, виконуючи гімн соціалізму,— писала китайська газета «Женьмінь жібао»,— народи всього світу чують зараз із Москви могутню ходу першої країни соціалізму, яка почала свій рух до комунізму... Народи всього світу в сьогоднішньому дні Радянського Союзу бачать своє завтра, черпають натхнення і впевненість».

Досягнення Радянського Союзу — це матеріальне втілення в життя безсмертних ідей марксизму-ленінізму, це найкращий доказ сили і правоти наших ідей.

Забезпечити економічну перевагу світової системи соціалізму над капіталізмом, показати на практиці, що в найкоротші історичні строки тільки соціалізм спроможний створити найвищий життєвий рівень, найкращі умови для всебічного духовного розвитку людини,— це значить наочно довести всьому світові перевагу соціалізму над капіталізмом.

В цьому, власне, і полягає глибокий зміст періоду розгорнутого комуністичного будівництва в нашій країні, початок якому кладе семирічка.

Праця, добробут, мир

В економічному змаганні двох систем вирішальну перемогу здобуде та система, яка забезпечить населенню найвищий рівень життя, тобто найвищий ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб людини. В документах XXI з'їзду вказувалося, що приблизно до 1970 року радянський народ досягне найвищого в світі життєвого рівня.

Буржуазні політики і економісти, визначаючи життєвий рівень, як правило, оперують середніми величинами. За цими середніми величинами вони намагаються приховати ве-

личезний розрив між рівнем життя заможних класів і трудящих капіталістичних країн, а також між рівнем життя населення метрополій і колоній.

Адже сотні мільйонів людей, які живуть у слаборозвинутих районах капіталістичного світу, приречені імперіалізмом на злиденне існування. Річний доход на людину в цих районах у десять разів менший, ніж у розвинутих капіталістичних країнах, споживання продуктів харчування (в розрахунку на калорії) майже в два рази менше, процент письменності населення у сім разів менший, кількість лікарів на однакову чисельність населення в 12 разів менша, тривалість життя коротша майже вдвічі.

Звернемось тепер до Сполучених Штатів, де за офіціальними американськими даними середній доход на душу населення складає приблизно 2 тисячі доларів на рік. За цією «благополучною» середньою цифрою офіціальна статистика намагається приховати і доход батрака, що заробляє менше долара в день, і негритянську сім'ю з річним заробітком менше тисячі доларів, і директора фірми, що одержує кілька десятків тисяч доларів на рік і, нарешті, бариші фінансових магнатів, які визначаються шести-семизначними цифрами. За середніми величинами офіціальна буржуазна статистика намагається приховати той загальновідомий факт, що в країнах капіталу левова пайка створюваних багатств загарбується експлуататорами та їхніми поплічниками. В той же час в умовах соціалізму збільшення розмірів виробництва на душу населення означає фактичне поліпшення життя всіх трудящих.

«Якщо основна ціль сучасного капіталізму,— підкреслював у своїй доповіді на XXI з'їзді партії товариш Хрущов,— головний стимул і пружина його розвитку полягають у витисканні максимальних прибутків шляхом нещадної експлуатації трудящих, що призводить до збагачення невеликої частини суспільства, до розорення і зубожіння більшості населення, то вищою метою соціалізму, його могутньою рушійною силою є неухильне задоволення зростаючих потреб всього суспільства, зростання матеріального добробуту трудящих на основі безперервного розвитку і вдосконалення промислового та сільськогосподарського виробництва, яке використовує всі досягнення передової науки і техніки».

Спираючись на переваги соціалізму, Радянський Союз і всі інші соціалістичні країни ведуть напружену і успішну боротьбу за досягнення економічного рівня, вищого, ніж той, якого досягнуто в найрозвинутіших країнах капіталістичного світу. Вже в цьому році індустріальна потужність всього соціалістичного табору зрівняється з потужністю Сполучених Штатів і в два рази перевершуватиме спільний обсяг виробництва Західної Німеччини, Англії, Франції і Японії разом узятих. А в 1965 році соціалістичні країни даватимуть більше половини всієї світової промислової продукції, замість третини, яку дають тепер.

При цьому слід звернути особливу увагу на такий факт. Як відомо, історично склалося так, що соціалістична революція вперше відбулася у відсталій країні. Після другої світової війни від системи капіталізму відкололись також в основному країни із слабо розвинутою економікою, такі як Китай, Північна Корея, Північний В'єтнам — в Азії; Румунія, Албанія, Болгарія, Угорщина, Польща — у Європі. Лише Чехословаччина і Німецька Демократична Республіка були вже тоді країнами з високим економічним і культурним рівнем порівняно з передовими країнами капіталістичного світу. Крім того, багато соціалістичних країн — в першу чергу Радянський Союз, а також Польща, Китай, Демократична Республіка В'єтнам, Корейська Народно-Демократична Республіка,— зазнали в недавньому минулому особливо серйозних руйнувань внаслідок воєн, розв'язаних імперіалістами. Все це спричинилось до далеко неоднакових вихідних позицій на початку післявоєнного економічного змагання двох систем.

Все це давало можливість багатим Сполученим Штатам, на територію яких під час другої світової війни не впала жодна бомба і жоден снаряд, наживатись за рахунок інших і зберегти поки що свою першість в промисловому розвитку.

Тепер же переваги соціалізму виявляються в їхньому, так би мовити, «чистому вигляді», не ослаблені певними історичними обставинами, про які йшлося вище. Успішний розвиток соціалістичних країн вже зараз виводить більшість з них в число передових індустріальних країн світу.

До цього треба додати, що справа комуністичного будівництва в СРСР полегшується тим фактом, що воно відбувається в умовах існування світової соціалістичної системи, чого не було ще 15 років тому. З іншого боку прискорений рух нашої країни до комунізму зміцнює могутність всього соціалістичного табору.

В мирному економічному змаганні соціалістична система господарства як вища суспільно-економічна формація одержить перемогу над капіталізмом.

«Світова система соціалізму,— пише орган Комуністичної партії Китаю журнал «Хунці»,— являє собою єдине ціле, соціалістичні країни поділяють одну долю, дихають одним повітрям, поважають одна одну, довіряють одна одній, допомагають одна одній, надихають одна одну, разом добиваються економічного і культурного піднесення світової системи соціалізму. Семирічний план Радянського Союзу передбачає, що Радянський Союз здійснюватиме всебічне економічне співробітництво з усіма соціалістичними країнами. Це з усією повнотою демонструє великий дух проле-

тарського інтернаціоналізму радянського народу, керованого Комуністичною партією Радянського Союзу».

Міжнародне значення семирічного плану розвитку СРСР полягає ще й у тому величезному впливі, який успішне виконання семирічки матиме на колоніальні і економічно відсталі країни світу.

В прямій колоніальній залежності від імперіалістичних держав ще й понині залишаються країни із загальним населенням в 150 мільйонів чоловік. Ослаблення сил імперіалізму і реакції в результаті другої світової війни, а головне вихід соціалізму за рамки однієї країни і перетворення його в могутню світову систему, що протистоїть світовій капіталістичній системі, дало новий поштовх національно-визвольній боротьбі народів колоніального світу. За післявоєнний період, не рахуючи країн, що стали на шлях соціалістичного розвитку, 630 мільйонів людей в Азії і Африці звільнились від колоніальних і напівколоніальних режимів.

Не буде перебільшенням сказати, що ці країни, а також інші країни, економічно закабалені імперіалістичними монополіями, затамувавши подих стежать за змаганням двох систем.

«Приклад СРСР, який доганяє економічно Сполучені Штати, психологічно вплине на слаборозвинуті країни і збільшить спокусу спробувати комунізму». Заяви, подібні до цієї, зробленої американською газетою «Бізнес уік», займали, можна сказати, центральне місце у відгуках Сполучених Штатів на семирічку. Що й говорити, перспектива протягом життя одного покоління забезпечити добробут населення є дуже притягальною силою для економічно слаборозвинутих країн.

«Ми не можемо не рахуватись з тим,— писала норвезька газета «Моргенпостен»,— що в слаборозвинутих районах Азії, Африки і Південної Америки сильне враження справило значне збільшення промислового виробництва росіян в період, коли американське виробництво скоротилося, а виробництво країн Західної Європи перебуває у стані застою. Провідна роль Заходу зменшилась. Якщо справи так підуть і далі, то це може привести до дуже серйозних наслідків для Заходу».

Не менш красномовним є й визначення американської газети «Крісчен сайєнс монітор». «Один мільярд людей живе в країнах Азії, які не входять в блоки, в Південно-Східній Азії і на Близькому Сході,— пише газета,— і той, кому вдасться перетягти їх на свій бік, переможе у світовій боротьбі.

Боротьба за підтримку з боку цих слаборозвинутих країн, які тримаються в стороні, являє собою в основному змагання в галузі виробництва. Ці країни більше турбуються про результати, ніж про ярлики. Хто ж обіцяє їм більшу надію на зростання виробництва?

Хай у США є водневі бомби; але Індія і Китай не можуть годуватися цими бомбами. Однак вони можуть бачити і бачать незвичайні досягнення комуністичної країни, що з країни з низьким рівнем виробництва перетворилась, як і вони самі, в промислову країну...»

Що можуть протиставити непереможному тріумфальному маршу соціалізму, його ідеям сили імперіалістичної реакції?

«Західний світ переживає серйозні неприємності,— плакалась недавно американська «Форін афферс».— Він не зміг сформулювати ні теорії, ні програми, які відповідали б вимогам моменту».

От в таких умовах поборники «холодної війни» вдаються до свого останнього аргументу — погрози «гарячою війною». Якщо перефразувати відомий вислів Людовика XIV, то ці їхні заяви звучать приблизно так: «Після нас — хоч радіоактивна пустеля».

Але в світі є сили, які в змозі зірвати божевільні плани поборників кривавих авантюр.

Ці сили:

— табір соціалістичних країн, очолюваний СРСР;

— миролюбні держави Азії і Африки, що займають антиімперіалістичну позицію і утворюють разом з соціалістичними країнами велику зону миру;

— міжнародний робітничий клас і в першу чергу його аванград—комуністичні партії;

— визвольний рух народів колоній і напівколоній;

— масовий рух народів за мир;

— народи країн Європи, Азії, Латинської Америки, що оголосили про свій нейтралітет;

— трудящі маси самих імперіалістичних держав.

І ці сили в змозі приборкати паліїв війни.

Про це добре сказав в своїй статті, надрукованій в газеті «Драпо руж», секретар ЦК Компартії Бельгії Жерар Ван Муркере: «Семирічний план — план битви за мир. Мир властивий соціалізму; соціалістичний характер Радянського Союзу і країн народної демократії визначає їх послідовну мирну політику. В сучасній обстановці і при нинішньому співвідношенні сил семирічний план буде бойовим засобом, який відкриває великі можливості для збереження миру, незважаючи на підступи імперіалістів... Вже зараз можна сказати, що коли протягом семи наступних років мир буде збережений завдяки спільній боротьбі всіх миролюбних сил, то в 1965 році для імперіалістичних держав стане майже неможливим використати зброю війни... До цього часу зросте не тільки економічна і політична могутність Радянського Союзу і соціалістичного табору; їх престиж в очах трудящих всіх країн зросте настільки, що стане можливим нав'язати імперіалістам закон миру, примусити їх, хочуть вони того чи ні, шукати свого порятунку у мирному змаганні. Боротьба соціалізму за добробут — це боротьба за мир. І чим міцнішим буде мир, тим швидше здійснюватимуться перспективи соціалізму».

І. БРЕЧАК

Д. ЗАТОНСЬКИЙ

НІМЕЦЬКИЙ ВОЄННИЙ РОМАН ТА ЙОГО ГЕРОЙ

(ЗАКІНЧЕННЯ)

В попередніх книгах Ремарка перед героями не було ніякої суспільної мети; єдине, що здавалося важливим,— це збереження «внутрішньої порядності», романтичної «віри в людину». Гребер іде значно далі: він намагається знайти шлях для розв'язання трагічної невідповідності між гуманною природою людини і канібальськими законами оточуючого її буржуазного світу. І все-таки, коли Гребер у вирішальний момент показав себе безплідним, автор, незважаючи ні на що, засуджує героя, засуджує не за нездатність знайти вихід (бо Ремарк сам ще не знає його), а за слабкість, за відмову від пошуків.

Погляди Ремарка, автора книги «Час жити і час помирати», не мають нічого спільного не лише з хейнріхівським «мілітаризмом почуття», але і з світовідчуванням «загубленого покоління», яке страждало за людину, не поважаючи її, і стояло на грані втрати всіх етичних ідеалів.

Це був новий Ремарк, чия книга стала і сповіддю, і обвинуваченням. Зустріч із «новим Ремарком» так прикро вразила його західнонімецького видавця доктора Віча, що той доклав зусиль, щоб максимально знешкодити її неприємні наслідки. Будучи людиною суто цивільною, пан Віч озброївся ножицями: комуніст Іммерман — один із позитивних образів романа — перетворився на більш безпечного соціал-демократа; полетіли в кошик епізоди, що викривали звірства СС, всі оцінки були пом'якшені, гострі кути стерті... Як людина освічена, доктор Віч добре пам'ятав слова Генріха Манна про те, що книги сьогоднішнього дня можуть стати справами завтрашнього!

* * *

Після закінчення другої світової війни в Західній Німеччині виникла значна антимілітаристська література. Представників її звичайно називають «покоління, що повернулося». До них належать Г. Ледіг, Г. В. Ріхтер, К. Л. Опітц, Г. В. Пумп, М. Хорбах, В. Отт, А. фон-Меллін та чимало інших. Найвидатнішими з цієї групи є Вольфганг Борхерт (помер у 1947 р.) і Генріх Бель.

«Покоління, що повернулося», так чи інакше зв'язане з Ремарком. Йдеться не стільки про запозичення традиційно ремарківських прийомів та образів (зображення війни через індивідуальне сприйняття героїв, підкреслення конфлікту між батьками й дітьми і т. п.), скільки про загальну ідейно-тематичну близькість. Борхерт, як свого часу Ремарк, виступає від імені покоління молодих німців, що в ході війни пережили страшний крах ілюзій та ідеалів:

«З міднотрубних, ревучих від захвату вокзалів виштовхнули вони нас у темну, темну країну війни. І вона прийшла. І вона почалася. А потім, перше ніж ми її пізнали, вона закінчилася. У проміжку лежить наше життя. І це десять тисяч років. А тепер вона закінчилася, і нас на гнилих дошках потонулих кораблів вночі, потайки, болісно виносить на берег країни миру, незрозумілої країни» («В травні, в травні кувала зозуля»).

Це саме можна сказати і про інших письменників «покоління, що повернулося».

Близькість суспільно-історичної ситуації, подібність реакції на життєві явища, природно, скерувала молодих німецьких митців на шлях учениця в їхнього старшого і сла-

Початок див. «Всесвіт» № 4, 1959 р.

ветного сучасника, та й не лише у нього, а й у всієї літератури «загубленого покоління» (наприклад Хемінгуея). І це не має нічого спільного з епігонством, у всякому разі в тій мірі, в якій торкається Борхерта або Беля — письменників з яскравою і сильною індивідуальністю.

Але, як ми вже говорили, між першою і другою світовими війнами є чимала різниця; і вона не могла не позначитися на творчості «покоління, що повернулося». «...Література «покоління, що повернулося», пише радянський критик І. Фрадкін («Иностранная литература» № 2, 1958 р.), — є не тільки антивоєнною, але й антифашистською».

З цим твердженням не можна не погодитися. Розкриймо будь-яку книгу Беля або Ледіга, Ріхтера або Опітца і скрізь знайдемо намальовані з гнівом і огидою постаті есесівських штурмфюрерів, націстських чиновників, бездушних і цинічних генералів. Щоправда, у Борхерта немає конкретних образів фашистських катів (це пояснюється тим, що письменник тяжить до узагальнено-символічного осмислювання дійсності). Однак у нього набагато рішучіше, ніж у будь-кого з його послідовників, поставлена проблема відповідальності солдата агресивної гітлерівської армії:

«— Але нам наказали робити це,— прошепотів один.

— Але ми це робили!— закричав другий.

— Але це було жахливо,— простогнав один.

— Але це часом розважало,— засміявся другий.

— Ні!— закричав той, що шепотів.

— Так,— прошепотів другий,— в цьому вся справа.

. . . . . .

Тоді хтось сказав:

— Приготуватися. Знову починається.

Обидва солдати встали і взяли гвинтівки.

І щоразу, коли бачили людину, вони стріляли в неї». («Кегельбан»).

Та незважаючи на ці безперечні риси часу, «покоління, що повернулося», значно ближче до раннього Ремарка і до всього «загубленого покоління», ніж... до Ремарка нового. Не випадково вже цитований тут І. Фрадкін ані словом не згадує про творчість Ремарка 50-х років, коли проводить паралель між ним і антивоєнною літературою Західної Німеччини: «Час жити і час помирати» якось не вміщується в рамки його статті про Борхерта і «покоління, що повернулося».

Війна і фашизм у цій книзі Ремарка переплелися так щільно, так органічно, що становлять неподільне ціле. Навіть нагнітаючи в перших сценах романа натуралістичні подробиці фронтової дійсності, Ремарк робить це з єдиною метою відтінити нелюдськість і жорстокість націстського тилу, бо цей тил об'єктивно ще жахливіший від фронту. На фронті Гребер знав тільки один страх — страх смерті, а в тилу до цього додався ще принизливий жах перед таємною поліцією, що роз'їдає душу. Війна в романі «Час жити і час помирати» — це насамперед злочин фашизму, а потім уже смерть, кров і нелюдські страждання її учасників.

А ось, наприклад, роман Герта Ледіга «Відплата». Вся його дія охоплює сімдесят хвилин, протягом яких американська авіація бомбить велике німецьке місто. Письменник накреслює портрети безлічі людей, що страшенно мучаться і гинуть у гуркоті вогненного моря:

«Поруч із матір'ю стояла жінка і горіла, як смолоскип. Вона кричала. Мати безпорадно глянула на неї, потім вона сама зайнялася. Спочатку ноги, стегна, потім усе тіло. Це вона ще відчувала, а потім уся зморщилася. Вибухова хвиля пролетіла вздовж стіни кладовища, і в цю мить запалала вся вулиця. Асфальт, каміння, повітря.

Це сталося на кладовищі».

Те ж саме відбувається і в інших кінцях міста. Смерть метушиться по парках, майданах, провулках, все руйнуючи на своєму шляху,— смерть злісна, безглузда, сліпа: американський сержант Стренен скидає весь запас бомб на кладовище, бажаючи пощадити людей, але саме там (у найбезпечнішому місці) зібралися жінки з дітьми. Кров, жах, хрип конаючих є головним предметом зображення, і тільки десь на периферії романа виникає постать фашистського лікаря-садиста, що понелюдському катує Стренена (він урятувався з підбитого літака).

У такий же спосіб змальовує війну і Генріх Бель в романі «Де був ти, Адаме?» За епіграф письменник обрав уривок із щоденника Теодора Геккера:

«Світова катастрофа може придатися для багатьох цілей. Також і для того, щоб мати алібі перед богом:— Де був ти, Адаме?— Я був на світовій війні».

Проте фактично Бель не написав книги на цю тему. Вона не стала обвинуваченням тих, хто, ховаючись за «об'єктивні причини», намагався зняти з себе відповідальність за бійню, розв'язану націстами. «Де був ти, Адаме?», як і «Відплата» Ледіга, це передусім роман про жахи «війни взагалі».

Бель — талановитий художник і справжній, палкий ворог війни, тому в його книзі є багато чудових сцен, а в символічному образі старого генерала він гнівно затаврував прусський мілітаризм. Але все це не може пом'якшити основних хиб романа. Глибина проникнення в життя тут, як і у письменників «загубленого покоління», свідомо обмежена світоглядом солдата-фронтовика, що беззаперечно і бездумно виконує волю начальства і тому сприймає війну як хаос атак і відступів, втомлюючих маршів, бомбардувань і рушничних перестрілок.

Основні свої зусилля Бель спрямував не на викриття *злочинності* війни, а на розкриття *її безглуздості*.

Військовий інженер будує міст. Ще будівництво в розпалі, а вже стає ясно, що міст доведеться знищити, бо

армія готується до відступу. Та інженер спокійно і не поспішаючи завершує свою роботу. Приїздить інший інженер — його начальник — і приймає її. Вони перегинаються через поручні, дивляться на вдало розв'язану систему опор, а в цей час на березі тупцюють сапери, чекаючи, поки пани скінчать, щоб підірвати це чудо технічної думки...

...Обер-лейтенант Грек одержав нарешті палко вимріяний Залізний хрест. Та в цей момент його скрутив найжорстокіший коліт. І він вмирає від бомби найпринизливішою смертю (в убиральні), міцно затиснувши в кулаці свій орден.

Такі епізоди написані сильно і переконливо, з гірким сарказмом. Та чи не здаються вони дещо анахронічними, навіяними скоріше попередньою, ніж цією війною? Хіба головне обвинувачення, яке слід закинути гітлерівській вояччині, полягає в тому, що вона руйнувала національне багатство *своєї власної* країни, що вона обдурила і послала на смерть *свій власний* народ?

В плані світовідчуття «загубленого покоління» написана і заключна сцена романа. Навіть більше: вона скидається на копію з фіналу «На Західному фронті без змін». Як і Боймер, головний герой Беля Файнхальс, пройшовши крізь усі випробування, гине в останні дні війни, гине лише тому, що для нього немає майбутнього. Файнхальс, відпущений з армії в Рейнській області, пробирається з зайнятої американцями території до свого рідного містечка, яке лежить ще на «нічиїй землі». На порозі батькового будинку героя наздогнала німецька міна... Ні, Файнхальс загинув не як Гребер, а саме так, як Боймер!

В романі «Де був ти, Адаме?» зображено і концтабір (там вбивають кохану Файнхальса, угорську єврейку Ілону), і есесівця Фільзкайта, коменданта цього табору, садиста-«естета», що утворює із своїх ув'язнених хорові капели. Але, в зв'язку з загальною спрямованістю книги, такі образи та епізоди не входять органічно в її тканину, вони залишаються композиційно, а часом навіть і ідейно, чужорідними елементами.

І нарешті, Борхерт. Ми вже згадували, що в його палких новелах виразно лунає голос пораненого сумління, вимога спокутування провини перед людством. Проте часто, надто часто тема відповідальності німецького солдата за злочини фашизму трансформується на мотив відповідальності командира за безглуздо пролиту кров його солдатів. Саме *це* питання мучить і унтер-офіцера Беккмана — головного героя драми «За дверима», і лейтенанта Фішера з новели «Вздовж довгої, довгої вулиці». Отже читач знову опиняється в оточенні проблем, хоч і важливих, гуманістичних, але більше загально антивоєнних, ніж антифашистських.

У чому ж справа? В тому, що Ремарк непримиренніший до фашизму, ніж Борхерт, Бель, Ледіг? Навряд! Борхерт двічі сидів у тюрмі за антигітлерівські настрої і був навіть засуджений військовим трибуналом до смертної кари. Книги і статті Беля,— а надто його роман «Дім без господаря», де він наполегливо попереджає про небезпеку націстського відродження в Боннській республіці, і післямова до виданої в 1956 році збірки оповідань Борхерта,— ніяк не припускають такого висновку.

Ледіг нещодавно написав оповідання «Полювання на комуніста», в якому з обуренням розповідає про терор, що панував у «третьому рейху».

Отож очевидно, що сила тут в іншому, в розходженні якихось загальних настанов світогляду і естетики.

Нам здається, що основний вододіл між Ремарком, з одного боку, й багатьма письменниками з «покоління, що повернулося», з другого, проходить через концепцію героя. Та перше, ніж зробити щодо цього будь-які висновки, ми повинні повернутися до творчості Ремарка.

* * *

У 1937 році, вже перебуваючи в еміграції, Ремарк видав роман «Три товариші» — книгу про радощі і злигодні фронтових друзів першої світової війни Роберта Локампа, Отто Кестера і Готфріда Ленца, які наприкінці 20-х років спільно володіють маленькою авторемонтною майстернею.

В «Трьох товаришах» уже ясно позначилися особливості поглядів і художньої манери цього письменника — той індивідуально забарвлений колорит його творів, який по праву можна назвати «ремарківським». Світ Ремарка — це світ «справжніх чоловіків», сильних, сміливих, стриманих. Позаду в них тяжка школа світової війни, позаду шлях страждань, обманутих надій і скинутих ідолів. Це зробило їх трохи цинічними, грубуватими, скупими на слова; це відучило їх і від наївної безпосередності і від метушливого співчуття. Вони вірять тільки в мовчазну чоловічу дружбу та в своє розбите життя. Але під тонким шаром криги, що скувала їхні душі, вони затаїли нерозтрачений запас гарячих почуттів, які чекають тільки приводу, щоб вихопитися назовні.

Таким приводом, випробувальним каменем людських якостей усіх трьох героїв романа стало кохання Роббі до Пат. Кохання, що заповнює все його життя, це аж ніяк не спроба замкнутися в маленькому особистому світі (як вважав дехто з критиків), а велике гуманістичне почуття, що надає змісту існуванню:

«Це і кохання і все ж таки щось інше. Щось, задля чого варто жити. Задля самого тільки кохання чоловік не може жити. Задля людини — безперечно».

Ніжністю, увагою та піклуванням оточують друзі зворушливу і беззахисну Пат. Оберемки свіжих квітів носить їй «останній романтик» Готфрід Ленц, а сухий і пе-

дантичний Отто Кестер, не замислюючись, продає гоночну машину, свій найдорожчий скарб, щоб дати Роббі можливість перебувати коло ліжка умираючої Пат. Це не тільки самопожертва друга, але й намагання протиставити закони справжньої моралі гендлярським звичаям навколишнього світу.

Цю саму лінію продовжує Ремарк у своїх наступних творах — «Люби свого ближнього» (1941 р.) та «Тріумфальна арка» (1946 р.), у яких зображено долю німецьких емігрантів. Моторошним, гротескним існуванням живуть герої Ремарка робітник Штайнер, що втік із концентраційного табору, та студент Керн («Люби свого ближнього»). Поліція полює на них, мов на карних злочинців, кидає в тюрми або в найкращому випадку, нелегально переправляє через сусідній кордон. Емігранти абсолютно поза законом і тому куди безпосередніше, аніж «повноправні» члени суспільства, відчувають на собі всю бездушність соціальної машини західних демократій.

Основний свій удар письменник спрямовує на постулати офіційної буржуазної моралі, показує її парадоксальну ілюзорність навіть у руках тих, хто щиро вірить у право та справедливість.

Один із біженців, колишній доцент Фогт, безмежно втомився від миготіння міст і кордонів. Він хоче спочити в тюрмі і пише донос на самого себе, що проживає буцімто без паспорта. Та він потрапив до «надто людяного» судді; той просто наказав переправити порушника через кордон. Фогтові доводиться вчинити крадіжку, щоб опинитися за гратами.

Інший суддя, гадаючи, що робить Керну велику послугу, намагається так оформити справу, щоб двотижневе ув'язнення героя вважалося не «ганебною» тюремною карою, а трохи почеснішим «затриманням для слідства».

Він не тямить, що Кернові, парії, викинутому за межі буржуазного суспільства, це давним давно стало байдуже: «Почесні права громадянства! Що мені з ними робити? Адже я позбавлений навіть найпростіших громадянських прав! Я — тінь, я — привид, громадянський мрець. Нащо мені ті штуки, які ви називаєте почесними правами?».

А втім, заперечуючи офіційну буржуазну мораль, гірко глузуючи з її порожніх догм, герої Ремарка стають (якраз через це заперечення) по-новому, по-справжньому людяними. Відповідаючи на запитання судді, занепокоєного тим, чи вірує у що-небудь Керн, той каже:

«О, так! Я вірю в святий егоїзм. У безсердечність! У брехню! В байдужість!

— Цього я й боявся. Ви не можете думати інакше...

— Це ще не все,— відповів спокійно Керн.— Я вірю в доброту, в дружбу, в кохання, в готовність надати допомогу! Я *зазнав* усього цього. Може, краще, ніж дехто з тих, кому більш пощастило в житті».

Якщо попередні герої Ремарка — гуманісти *всупереч* усьому тому страшному і важкому, що їм довелося зазнати, то новий його герой людяний якраз *завдяки* цьому.

Подібний персонаж стоїть і в центрі романа «Тріумфальна арка». Він талановитий хірург, що втік із націстського концтабору. Колись Равік сховав у себе в домі двох приятелів, переслідуваних гестапо. Був заарештований. Його довго катували, на його очах убили дружину. Тепер він нелегально живе в Парижі і за мізерні копійки таємно оперує в клініках бездарних, але відомих лікарів. Равіку сорок років. Його юність пройшла в окопах на Соммі, а пізніше він воював в Іспанії, де «дістав другий урок із галузі прикладного гуманізму: від німецьких та італійських льотчиків».

Маючи залізну волю і спокійну мужність, Равік не був зламаний долею. Але він замкнувся в собі, став черствою, холодною людиною дії, хижаком, який терпляче чекає у засідці, щоб у слушну мить кинутися на ворога. Він пізнав закони цивілізованих джунглів і начебто пристосувався до них. Самотність — не лише доля Равіка, але і його життєва програма.

Проте він — цинік і скептик — виявляється в сто разів гуманнішим від тих «добропорядних» громадян, що моляться на святенницьку буржуазну мораль, бо виступає оборонцем «найпростіших (за виразом Ремарка) прав людяності».

Равік надзвичайно уважний до своїх хворих; смерть оперованого — навіть у зовсім безнадійному випадку — страшний удар для нього, а кожний добрий результат робить його зворушливо щасливим. Ставши ненароком свідком нещасного випадку на вулиці, Равік, не вагаючись, подає допомогу потерпілим, хоч знає, що це неминуче приверне до нього увагу поліції і, значить, загрожує йому арештом, тюремним ув'язненням і висланням із Франції. Він жертвує всім своїм щастям, бо тюрма і вислання розлучать його з коханою жінкою.

Ремарк, гуманіст і антифашист, щиро обурюючись проти пороків капіталізму, залишається, проте, письменником буржуазним. Через це ні йому, ні його персонажам не дано переступити ту межу, що відділяє буржуазний світогляд від світогляду соціалістичного. Герой Ремарка був і залишається індивідуалістом, нездатним до цілеспрямованої, громадсько-корисної дії. Такий герой, правда, відбиває деякі сторони об'єктивної дійсності Заходу, але бувши з погляду автора *героєм позитивним,* демонструє водночас обмеженість, слабкість буржуазного характеру мислення і світосприймання. Та задовольнитися тільки констатацією цього факту явно недостатньо. Всі письменники, з якими ми досі зіставляли Ремарка, також літератори буржуазні, але між Ремарком і, скажімо, Борхертом (тим більше між Ремарком і Хейнріхом!) є чимала різниця. Саме ця різниця нас і цікавить.

Що ж являє собою ремарківський герой? Насамперед це людина, яка стоїть на найнижчих суспільних щаблях і, значить, найбільше пригноблена, утискувана і страждаюча. Але це не індивідуальний невдаха, а жертва певних об'єктивних умов (війни, кризи, фашизму). Як правило, він виходець із середніх верств, тобто той, кого на Заході люблять називати «маленькою людиною». Однак герой Ремарка — все що хочете, тільки не маленький, не кволенький, не жалюгідненький. Його розпинають на дибі війни, душать злиднями і голодом, цькують бюрократичними параграфами і вимагають: «Зречися!» А він тільки міцніше стискає зуби і хрипить: «Вірую в людину, вірую в добро...»

Та він — не християнський мученик, що покірливо підставляє щоку під удар: він уміє дати здачі так, що вивертається щелепа. Тільки він погано розуміє, хто його справжній ворог, і часто марно вимахує кулаками, доки перед ним зовсім близько не виникне опасисте обличчя Хааке — гестапівця, який замучив дружину Равіка, або прищувата пика того штурмовика, що вбив Готфріда Ленца. Та він і не «надлюдина» — цей ремарківський герой — не «білява бестія», бо не прагне панувати над собі подібними, ні на кого не нападає перший і вимагає для себе тільки найпростішого — звичайних людських прав. Він, можливо, і вартий співчуття, але найбільше заслуговує пошани!

Колись, ще на початку 30-х років, наша критика, засуджуючи вади романа «На Західному фронті без змін», писала: «В книгах Ремарка насправді немає більшості з того, що знаходить у них озброєний пролетарським світоглядом радянський читач».

Та хіба ж це доказ проти Ремарка?

В ремарківському герої приховані великі потенціальні можливості. Не випадково прогресивний німецький літератор В. Ільберг в рецензії на роман «Три товариші» («Дас Ворт», № 7, 1938 р.), написаній у формі листа до героїв книги, говорив: «Ми (тобто комуністи.— *Д. З.*) дуже сподіваємося на вас у момент рішучої сутички».

Це не значить, звичайно, що на думку критика, Ремарк коли-небудь приведе своїх героїв на барикади. Це тільки означає, що внутрішня логіка розвитку їхніх характерів (як би вона штучно не була скута соціальною короткозорістю автора) могла б поставити Ленца, Локампа або Кестера в лави борців за свободу.

Суб'єктивно (тобто з позиції їхнього творця) ремарківські герої — образи, дещо *романтичні,* бо автор не міг би відповісти на питання, чому, власне кажучи, могутній і ворожий світ не може їх розчавити, зруйнувати їхню особистість. Однак об'єктивно ці характери цілком *реалістичні,*— вони списані з простої людини нашого часу, тієї самої, яка, незалежно від того, чи знайшла вже свою правду, чи ще блукає в темряві, твердо вірить, що ця правда існує, бо інакше вона б перестала бути людиною, задихнулася, не змогла жити. Ця віра лише містифікована як інстинктивна, а в дійсності вона (правда, через цілу систему опосередкованих асоціацій) зв'язана з існуванням іншого, не-капіталістичного світу. Ремарк — не прихильник соціалістичної ідеї, він однаково відкидає як «крайніх правих», так і «крайніх лівих». Але в його творчості останніх років дедалі частіше починають з'являтися то комуніст, що висловлює справедливі думки («Час жити і час помирати»), то радянські солдати, що чинять акт справедливості (п'єса «Остання зупинка»). Ні, це свідчить не про те, що Ремарк «переконується», а лише про те, що він надто чесний, щоб відмахнутися від дійсності. І хоче він того чи ні, його серце овіває вітер, піднятий історичними зрушеннями епохи.

Герой, повний відчаю і мужності, зацькований і благородний, не є у одноосібному володінні Ремарка. Цей герой іде і по книгах Ернеста Хемінгуея. З фольклору перших поселенців, що сміливо боролися проти дикої і суворої природи, через каліфорнійські новели Брет-Гарта і клондайкські оповідання Лондона прийшов він до сучасного американського письменника. Але на цьому шляху він дуже, майже невпізнанно змінився, і його вже ніяк не можна пояснити самою лише літературною традицією. Навіть коли він і тепер ще стає до нерівного двобою з стихією, як рибалка з повісті «Старий і море», то це лише метафоричне зображення його сутички з бездушним світом чистогану. З'являється цей герой іноді і в книгах інших письменників (наприклад в «Мисливці» Олдріджа); він стає поступово явищем, коли й не дуже поширеним, то в усякому разі характерним для літератури Заходу.

* * *

Сучасний ремарківсько-хемінгуеївський герой грунтовно відмінний не лише від звичайного персонажа літератури «загубленого покоління» (той, як правило, бував розчавлений колесами війни), але й від героя Борхерта, Беля та інших письменників «покоління, що повернулося». Борхертівсько-белівський герой — «маленька людина» як щодо становища в суспільстві [1], так і за його внутрішніми якостями. Це — людина з «тихим голосом», несмілива, слабка, непристосована і тому абсолютно виключена з життя. Характерним, можна сказати, «класичним» прикладом такого героя є унтер-офіцер Беккман із п'єси Борхерта «За дверима». Вщент змучений війною і полоном, безпорадний, у кумедних окулярах від протигаза, повертається він до рідного міста. Але дружина забула його, живе з іншим, і Беккман

[1] Саме ця обставина дає змогу порівняти його з персонажами Ремарка і Хемінгуея. В західній літературі, природно, є чимало різних типів героя. Вони відмінні між собою не лише у видовому, але і в родовому відношенні, що часто виключає саму можливість порівняння.

кидається в Ельбу. Однак річка не приймає його, викидає на берег. Іскринка надії ще жевріє в душі Беккмана (в драмі вона набирає образу «Іншого») і примушує героя повернутися до життя, спробувати знайти в ньому своє місце. Проте, нові поневіряння Беккмана тільки доводять марність сподівань «Іншого». Герой переконується, що люди лихі, жорстокі, байдужі; він марно шукає відповіді на питання: навіщо жити?

Палка гуманістична п'єса Борхерта викриває численні пороки післявоєнного життя Західної Німеччини і насамперед ставить до ганебного стовпа мілітаризм. І проте вона являє собою скоріше моління про жалість, ніж гнівне обвинувачення. В центрі уваги письменника — страждання «святої» людської плоті; тому така велика його залежність від експресіоністської драми 1910—20-х років («Останні дні людства» К. Крауса, «Барабани серед ночі» молодого Брехта), залежність, яка іноді розчиняє конкретні ознаки часу.

Подібні до Беккмана герої населюють і борхертівські новели («Граки ввечері відлітають додому», «Нічні голоси», «Раді», «Звідти і туди» та інші). Трапляються у Борхерта і постаті типу фалладівського Круфальта («Хто раз покуштував тюремного кулешу...») або Енно Клуге («Кожний вмирає наодинці»), тобто люди, які під тиском ворожої дійсності втратили найелементарніші уявлення про мораль. Таким є соромливий солдатик із новели «Наш маленький Моцарт», що став злодієм і вбивцею. Він, власне кажучи, також «позитивний герой», бо на його боці всі симпатії автора. Проте Борхерт тільки уболіває за ним, не маючи до нього ані найменшої пошани.

Хоча творчість Вольфганга Борхерта міцно ввійшла в німецьку і світову літературу, писав він лише два роки. Тому говорити про еволюцію поглядів цього письменника дуже важко. І все ж таки останні його твори («Наш маніфест», «Хрестоматійні історії», «Тоді залишається тільки одне»), перейняті життєствердним оптимізмом, свідчать про певне розуміння природи імперіалістичних воєн, вони є дійовим закликом до боротьби за мир. Можливо, це пояснюється неоднорідністю поглядів Борхерта, суперечливістю, яка існувала від самого початку. Йдеться про те, що, оплакуючи «принижених та гноблених», письменник у той же час (хоч може ще й дуже невиразно) усвідомлював: у цих людях і лише в них самих лежить джерело порятунку. Такі мотиви з'являються і в «Розмові над дахами», і в «Нашому маніфесті»:

«...Спробуй піднятися над своїми ліловими проваллями,— звертається письменник до молодого сучасника.— Тому, що ранок, який встає над греблями і дахами, народжується тільки в тобі самому».

На жаль, продовжувачі Борхерта не підхопили цієї його думки. Генріх Бель, наприклад, з дивною послідовністю здійснює ідею героя з «тихим голосом». Він не тільки вводить його в свої романи або новели, але й обстоює в теоретичних статтях.

В 1956 році Бель вмістив у західнонімецькому журналі «Акценти» розвідку під назвою «В кунсткамері є ще вільні місця». Письменник справедливо бореться проти «ліллі-марленізму» (тобто солодкуватої воєнної романтики) [1], проти «героїв без страху й докору» хейнріхівського або беймельбургівського типу, які до кінця виконують свій «патріотичний обов'язок» всупереч антипатії до війни.

«І ось війна,— іронізує Бель,— може тягнутися до тої пори, доки наш ворожий режимові офіцер не впаде під тягарем своїх орденів: одна з найкращих смертей для справжнього солдата».

Цьому персонажеві Бель намагається протиставити свій тип героя:

«...Королівство за героя воєнного романа, короткозорого, боязкого, плоскостопого католика; і спеціальну премію авторові, якщо він наважиться крім того дати своєму героєві астму і тюремне покарання».

Приблизно такого героя і виводить Бель у романі «Де був ти, Адаме?» Піддатливий до безхребетності, не ставлячи війні навіть внутрішнього опору, солдат Файнхальс стає слухняною іграшкою в руках зовнішніх стихійних сил. Його перекидають з місця на місце, з одного фронту на другий: то він випливає в Румунії, то в Угорщині, то на заході Німеччини, і всюди негайно розчиняється у натовпі таких самих нічим не примітних, сіреньких людей.

Подібний герой не несе ні за що відповідальності; навіть думки не може мати про будь-яке його втручання в дійсність. Тому ознаки *конкретної* війни зовсім втрачаються, а на передній план виступає традиційна ще з часів «загубленого покоління» (а тому нібито «одвічна») проблема безвихідності людських мук.

Зрозуміло, тут справа не в тому, що Бель обрав «невдалий» характер і через це не вмів пов'язати його з типовими обставинами. Питання слід поставити і глибше, і ширше: авторська концепція позитивного героя відбиває підхід письменника до *людини,* а через її місце в житті — і *до дійсності* в цілому.

Можна заперечувати фашизм, навіть застерігати читача про загрозу його відродження, і в той же час не вірити — мовляв, не розумом, а серцем не вірити — в можливість дійової боротьби проти реакції, не вірити через органічну неспроможність покластися на силу і волю людини.

Саме ця суперечність кидає криву тінь на роман Беля «Дім без господаря». Всі позитивні герої книги — тобто мешканці напівзруйнованого будинку Нелли — і вона сама, і Альберт, і бабуня, і її нахлібниці і нахлібники напро-

[1] «Ліллі Марлен» — назва німецької солдатської пісеньки.

чуд милі, безладні, непристосовані до життя диваки, що ритм їхнього існування непоправно порушила війна. Щоб усе це підкреслити, Бель воліє подавати позитивні характери у різко «очудненому» плані, через сприймання маленького хлопчика, сина Нелли. Незважаючи на всю свою індивідуальну принадність, герої Беля безмежно жалюгідні; вони не тільки зараз не здатні до суспільного діяння, але й потенціально безплідні.

Трагічні наслідки веймарських компромісів, жорстокий досвід фашистської диктатури,— все це багато чого навчило німецьких письменників (ми маємо на увазі письменників справжніх). Вони зрозуміли, що за свободу і демократію треба боротися. Правда, далеко не всі німецькі митці знають, як це робити. Ремарк, наприклад, не йде далі анархічної помсти ворогові. Такі ж мотиви трапляються і в післявоєнних книгах Леонгарда Франка. В його романі «Учні Ісуса» єврейська дівчина Руф убиває нацiста, що закатував до смерті її батьків; в оповіданні «Повернення Міхаеля» художник Фіркант, літературний двійник автора, застрелив оберштурмфюрера, що віддав до рук гестапо його сестру. Звичайно, все це лише акти стихійного бунту. Але зараз нас цікавить дещо інше: за концепцією Ремарка або Л. Франка людина принципово спроможна на вияв гнівного обурення, здатна повстати проти несправедливості. Така позиція, природно, залишає надію на можливість перемоги, навіть якщо художник (як іноді Ремарк або ще частіш Хемінгуей) зображує сили зла фатально нездоланними.

У Беля людина така безсила і безпорадна, що можливість будь-якого виходу абсолютно виключена. Доброта в нього дорівнює слабкості, гуманізм тотожний з пасивністю. В «Домі без господаря» накреслюється ситуація, подібна до щойно згаданих епізодів у книгах Ремарка і Франка. Та як по-різному чинять їхні герої!

Нелла зустрічає такого собі лейтенанта Гезелера, людину, яка просто з пихи послала на неминучу смерть її чоловіка. Друзі покійного запалюються жадобою помсти. Проте, якщо читач чекає револьверного пострілу, він жорстоко помиляється...

Першим відступився Альберт, той самий Альберт, що був найкращим другом Неллиного чоловіка, Альберт, який був свідком його смерті. Може, він розуміє, що вбивство одного Гезелера не виправить становища? Ні! Альберт просто надто спустошений, йому бракує ненависті. Потім відступає Нелла: хвиля кволості і байдужості заливає її серце. Найпослідовнішим «месником» виявила себе бабуня: вона вхопила Неллу за руку і біжить на збори колишніх націстів, де в цю мить перебуває Гезелер. Проте все закінчується кумедною сутичкою. Трагедія обернулася на фарс...

Дехто з критиків дуже прихильно говорить про той епізод в романі «Дім без господаря», в якому Альберт показує синові Нелли льох, де гестапівці катували його батька, показує, щоб хлопчик завжди пам'ятав про жертви і злочини фашизму. Це сцена безперечно сильна і переконлива. Але чи не залишається вона до певної міри висіти в повітрі через загальну порочність белівської концепції людини? Знати і пам'ятати має рацію тільки для людини дії. А хіба син Нелли не обіцяє вирости таким самим, як його мати, Альберт, бабуня?

Белівський тип позитивного героя в літературі Заходу трапляється досить часто (на жаль, куди частіш, ніж ремарківсько-хемінгуеївський тип!). По суті, саме такі персонажі наводнюють буржуазні антивоєнні романи.

Герої мілітаристського лубка — якщо стерти з нього дешеву позолоту — це переможний людинозвір, патологічний егоїст, що крокує до своєї мети по трупах. Як правило, він створений за старими рецептами Фрідріха Ніцше. За приклад тут можна взяти деякі образи Редіарда Кіплінга, «В сталевому вирі» Ернста Юнгера [1] або вже знайомих нам «європейців» Хейнріха та Беймельбурга.

Герой буржуазного антивоєнного романа — навпаки, як правило, пасивна жертва зовнішніх сил, він страждeник, страстотерпець. Тут чимало прикладів може дати і «загублене покоління» і «покоління, що повернулося».

Мілітаристська література одверто антигуманістична; пацифістська література — людяна. Щодо цього не може бути двох думок! Проте антивоєнний буржуазний роман часом дуже своєрідно гуманістичний — саме по-буржуазному, по-непротивленському. Іноді він ховає в собі певну небезпеку. Ми бачили це вже на прикладі романа Беля «Де був ти, Адаме?», а ще раніш на прикладі романа Ремарка «На Західному фронті без змін».

Та підемо ще далі і тим самим залишимо межі романа суто «воєнного». В своєму крайньому виразі пасивний страстотерпець може з гуманістичного героя перетворитися на героя антигуманістичного. Тоді це буде *кафкіанська* або *екзистенціалістська* особа — людина, скута по руках і ногах ланцюгами своєї власної біологічної та етичної недосконалості.

Таким чином, різні сторони буржуазної концепції людини (концепції в своїх екстремістських формах глибоко реакційної) дають героя *«ніцшеанського»* і героя *«кафкіанського»*, тобто звіра-нападника і звіра цькованого. При всій своїй зовнішній відмінності ці два типи «героя» не так уже різняться один від одного, як може здатися. Так, наприклад, один з родоначальників декаданса XX століття Кнут Гамсун вивів у своїх романах як «ніцшеанського», так і «кафкіанського» героя: лейтенанта Глана («Пан») і Нагеля («Містерії»). Ще тісніше пов'язані

[1] Одна з найтиповіших мілітаристських книг про першу світову війну: війна показана страшною і кривавою, але при цьому автор якомога вихваляє «солдата-переможця».

ці лінії людської поведінки у Джемса Джойса. Головний герой «Улісса» Леопольд Блум у стані сексуальної несамовитості бачить себе то завойовником всесвіту, то нікчемним рабом, що звивається під ударами батогів. Ніцшеанська і кафкіанська трактовки поєднуються в наклепі на людину,— і нарешті декадентські художники починають розуміти і зображувати обидва ці «типи» людського характеру як *властивості,* закладені в тому самому індивідуумі, *властивості,* які проявляються залежно від обставин.

І зовсім, здавалося б, несподівано ми бачимо, що данину цій найреакційнішій точці зору віддає... Вольфганг Борхерт:

«В кожному з нас є щось і від Ісуса, і від Нерона,— пише він у новелі «І ніхто не знає, куди»,— Нерон був такою самою людиною, як ви або я. Тільки його не карали за те, що він робив. І він знав це. І тому він робив усе, що може зробити людина. Якби він був листоношею чи столяром, його б повісили. Але він випадково був імператором і робив усе, що йому спадало на думку, все, що може отак спасти на думку людині».

Звичайно, на фоні всієї творчості письменника це лише окремий зрив, хвилинна данина настроєві. Та він — цей зрив — не такий уже й випадковий. Він свідчить про загальну хисткість тієї ідейної платформи, на якій стоїть більшість художників з «покоління, що повернулося».

Бель обстоює героя слабкого, героя банального, бо він боїться (і справедливо боїться), що в книгах його колег з'явиться «герой проти волі», тобто «білява бестія», створена з найкращими антимілітаристськими намірами. І справді, подібні «ліллі-марленівські» персонажі фігурують у книгах багатьох сучасних авторів («Навіки проклятий» американця Дж. Джонса, «Акули і дрібні риби» Вольфганга Отта, «Стійте вільно, якщо можете» Александра фон-Мелліна та ін.).

Та хіба запропонований Белем шлях — це вихід? Хіба ще в 20-х роках Дріе ля Рошель у «Комедії війни» і Луї Фердінанд Селін у «Подорожі на край ночі» не створили апології боягузтва? А чим це скінчилося? Хіба не закономірно скотилися вони до табору людиноненависників?

«Диктатура?— писав у 30-х роках Селін.— А чому ні? Добре було б подивитися, що ми й на неї неспроможні!.. Оборона проти фашизму? Ви, панночко, жартуєте. Ви не були на війні,— це, бачите, чутно з ваших запитань... Динозаврові не опираються, мадемуазель! Він здихає сам собою і ми разом з ним, в його череві».

Ні, ремарківсько-хемінгуеївська позиція, хоч і далеко не ідеальна, все ж таки міцніша, надійніша і плодотворніша, ніж сьогоднішня позиція «покоління, що повернулося»!

На перший погляд може здатися, наче ремарківський герой посідає якесь проміжне становище між героєм «ніцшеанським», з одного боку, і «кафкіанським», з другого. Але насправді це далеко не так. Пошана до людини, поєднана з глибокою вірою в неї і невіддільна від суворої вимогливості до неї,— все це зумовлює *якісний стрибок,* наближення до іншого, не буржуазного розуміння героя.

А звідси і глибше проникнення в дійсність. Саме тому, що Ремарк серйозно ставиться до Гребера, він вважає можливим суворо розрахуватися з ним за участь у фашистських злочинах,— тим самим друга світова війна усвідомлена і змальована в нього у її справжніх пропорціях. Саме тому, що Бель не рахується з Файнхальсом, не вірить у його внутрішню силу, він не йде далі оплакування незбагненних страждань героя,— тим самим друга світова війна в нього стає разючо подібною до першої, а значить і до абстрактної «війни взагалі».

* * *

Цвейгівський тип антивоєнного романа, тобто такий, котрий зображує імперіалістичну війну як *стан суспільства,* є безперечно найкраще, що дала в цьому жанрі німецька література. Він і тільки він дозволяє до кінця оголити всі потаємні пружини війни, показати різні класи та угруповання в їхньому відношенні до цієї події; простежити всі етапи та варіанти «воєнного виховання» різноманітних персонажів. Це наочно довів багатотомний цикл Арнольда Цвейга «Велика війна білих людей».

Ремарківський тип антивоєнного романа, тобто такий, що змальовує війну через *індивідуальні переживання* суб'єкта, не створює такого «оперативного простору». І це пояснюється не лише тим, що конкретний його творець — Еріх Маріа Ремарк — щодо ідей і світогляду стоїть набагато нижче від Арнольда Цвейга, що й досі він хворіє на декадентські хвороби, схильний до нападів «всесвітнього песимізму».

Це пояснюється також і тим, що *епічний* роман надає авторові більше можливостей, ніж роман *ліричний.* Проте й останній має свої переваги, бо іноді торкається в душі читача таких струн, які, може, і не забриніли б при спокійному і неспішному розгортанні широкого розповідного полотна. Отже ремарківський тип романа має безперечне право на існування. У нього є минуле, є й майбутнє.

В 1957 році молодий німецький письменник Гаррі Тюрк (НДР) видав книгу під назвою «Година мертвих очей». Це схвильована і водночас стримана розповідь про долю солдатів парашутно-десантного загону, що воював на радянсько-німецькому фронті. До свого в значній мірі автобіографічного романа автор зробив таку присвяту:

«На спомин про моїх колишніх товаришів, що загинули, помилково вважаючи себе героями. Їхня зухвала сміливість варта була кращої мети, ніж та, за яку вони билися».

Отже основні свої зусилля письменник скерував на ви-

криття «ліллі-марленівського» героя, того самого «вірного своєму обов'язкові простого німця», яким так захоплюється вся сучасна мілітаристська література від Хейнріха до Беймельбурга і Двінгера.

Одним з центральних персонажів романа є унтер-офіцер Клаус Тімм. Це солдат-професіонал, ландскнехт, що воює не в ім'я якоїсь (хоч би й найбезглуздішої!) «ідеї», а задля «чистої» пристрасті до вбивства, задля ствердження своєї «чоловічої гідності».

«Я солдат,— відповідає він на запитання про причини і цілі війни.— І поки триває війна, ми битимемося, а коли вона скінчиться, ми одержимо інше завдання».

Дуже цікаво, що Тюрк не змальовує Тімма фанатичним націстом (хоч той з 1930 року належить до СА). Цей унтер-офіцер не пробує вплинути на підлеглих бундючними промовами в стилі геббельсівської демагогії. Навіть більше: він дуже терпимо ставиться до їхніх зауважень на адресу гітлерівського керівництва, зауважень іноді досить ризикованих. Він зовсім не дурний, цей Клаус Тімм, і не пнеться насаджувати дисципліну серед розкладу фашистського вермахту «випробуваними методами» прусської казарми. Він відмовився від командирського тону, поводиться з своїми солдатами по-панібратському, трошечки іронічно, наче доброзичливий і мудрий старий вчитель із жвавими учнями. Його авторитет базується не на страху, а на пошані, навіть схилянні перед ним підвладних. Він найсміливіший, найхолоднокровніший, найдосвідченіший,— і цілком природно найнебезпечніша частина важкої солдатської роботи припадає саме йому. Одне слово, Клаус Тімм на диво подібний і до Штайнера з «Терпеливого м'яса», і до славнозвісного беймельбургівського «європейця». Та в цій подібності головна вартість образу, вся сила його полемічної загостреності. Тюрк зсередини підриває міф про «ліллі-марленівського» героя. Узгодивши причини і наслідки, він доводить неможливість, протиприродність реального існування тих «благородних циніків» і «великодушних убивць», яких повно на сторінках мілітаристських романів.

Поступово, повільно і важко (в міру того, як прояснюються голови центральних героїв книги — Томаса Біндіга і Вернера Задоровського) розвінчується образ «доброго хлопця» Тімма, і перед читачем відкривається вбоге і мізерне нутро маленького чоловічка, сп'янілого від крові і влади, міщанина з отруєною і спустошеною душею, нікчеми, в якого забрали все — аж до його безпечної посередності. Не бувши націстом на словах, Тімм виявляється ним на ділі. Весь його немудрий моральний кодекс, вся система завітів і заборон можуть бути зведені до потворного гітлерівського афоризму: «Коли я чую слова «совість» і «свобода», рука моя лягає на ручку револьвера».

Клаус Тімм і Томас Біндіг підірвали російську військову машину. Шофер і два солдати вбиті, і тільки в калюжі крові, поруч з перекинутим автомобілем ще ворушиться смертельно поранена дівчина — тендітна істота у надто великому ватнику і важких керзових чоботях. А за три кроки, широко розставивши ноги, стоїть Клаус Тімм, спокійний, самовпевнений, веселий і, злегка роздимаючи ніздрі, оцінює її жіночі якості. Він не вбиває її сам. Ні! Щоб мати особливе, лоскітливе для нервів задоволення, Тімм наказує стріляти Біндігові, наказує тому, що бачить, як той вражений цією моторошною сценою.

І останню крапку в духовній біографії Тімма ставить його смерть, смерть тварини, або, вірніше, комахи. Вона чимось нагадує самовбивство скорпіона, що, оточений кільцем вогню, пронизує себе власним жалом.

Десантна група Тімма розгромлена. Блукаючи по лісах, майже збожеволілий від голоду і втоми, він випадково забрів до німецького села, де перше стояла його частина (тепер це вже радянський тил). В нападі дикої ненависті до всього світу Тімм розряджує фаустпатрон у вікно будинку, який належить жінці, що її гаряче і ніжно кохає Біндіг,— і сам гине від вибуху.

Клаус Тімм — це істота геть спотворена фашизмом. Таких було багато в націстській Німеччині, надто багато для країни, що за якихось два десятки років перед тим програла світову війну. І все ж таки це була жменька проти тих мільйонів обдурених і засліплених молодих людей, яких кинули у вогонь боїв, не питаючи їхньої згоди, тих, чия «зухвала сміливість варта була кращої цілі».

Саме це покоління виводить Тюрк в образах Томаса Біндіга і Вернера Задоровського.

Задоровський — колишній цирковий артист, побив націстського бонзу за те, що той презирливо говорив про поляків.

«Один-єдиний польський акробат вартий набагато більше, ніж усі ваші обкаляні національні гімни та ще й рейхстаг на додачу!» кричав Вернер Задоровський у незвичайному нервовому збудженні. Щоб утекти від лап гестапо, він мусив добровільно піти до армії. Але тут він стає «зразковим солдатом». Його погляди надто плутані, переконання надто нестійкі, щоб він міг встояти від схиляння перед романтичним «культом доблесті». Все розуміючи, Задо (так звуть його друзі), проте, несамовито б'ється за чиїсь чужі і злочинні інтереси.

«Ми,— каже він,— покоління, якому вони зломили хребет. Ми це помітили тільки тоді, коли спробували випростатися. Самі ми не зуміємо випростатися. Ми зламані. Я гадаю, що жодне покоління до нас не було таке зламане, як ми».

Цей трагічний розрив між бажаним і дійсним примушує Задо ховати своє справжнє — сумне і серйозне — обличчя під маскою цинічного балаку-

на. Змушений вбивати, коли він прагне кохати, Задо віддає весь нерозтрачений запас своєї суворої чоловічої ніжності Томасові Біндігу, юнакові, що став солдатом раніш, аніж по-справжньому навчився думати.

Біндіг, можливо, гостріше від свого старшого друга відчуває непозбутній жах їхнього становища. Йому огидний той нудотний запах крові, яким тхне від власних рук. Але Біндіг ще туманніше, ніж бувалий Задо, уявляє собі, де шукати порятунку від цього пекельного жаху. Він здатний тільки на одчайдушні хлоп'ячі вихватки: тренуватися в стрілянні по портрету фельдмаршала Гінденбурга, приставленому до купи гною, або посваритися за дрібнички із всесильним польовим жандармом.

А коли над його головою нависає небезпека арешту, до гри вступає Задо: він спрямовує машину жандармів на мінне поле, усім ризикуючи задля рятунку товариша.

При цьому він виявляє стільки винахідливості, стільки спокійної мужності і сили волі, що мимохіть замислюєшся над тим, які гори міг би перевернути цей простий солдат, скільки корисного зробив би людям, якби його розум та енергія були спрямовані вірним шляхом: саме такої реакції читача і чекає автор!

Але герої Тюрка лишаються сліпими до кінця. Цього вимагала правда життя, якщо письменник не хотів захопитися окремими, надзвичайними випадками, а прагнув розкрити страшну трагедію найновішої німецької історії, розкрити, щоб не припустити її повторення.

Проте художник зовсім не має наміру видати своїм героям індульгенцію: вони відповідальні за свою неспроможність, відповідальні якраз тому, що «їхня зухвала сміливість була варта кращої цілі».

Ця думка автора найповніше розкривається в символічній кінцівці романа, що показує безглуздість і згубність того ефемерного «третього шляху», яким, як і Гребер у Ремарка, намагаються йти Біндіг і Задоровський.

Німецько-фашистських десантників, вдягнених у форму радянських солдатів, перекинуто через лінію фронту. Вони намагаються чинити диверсії, але зазнають рішучої поразки. Тільки тваринний жах та інертність думки втримують Біндіга і Задоровського від того, щоб здатися в полон,— тобто вчинити найбільш правильно і рішуче. І ось вони ціною нелюдських страждань пробираються до «своїх», до націстів, яких смертельно ненавидять, в остаточному розгромі яких непохитно переконані. Але тільки опинившися на «нічиїй землі», герої раптом зрозуміли, що самі завели себе у безвихідь.

«Зовсім однаково,— каже Задо,— як довго ми ще пролежимо тут. Нас все одно знайдуть. Якщо це будуть ті, що по той бік лісу, наші, то вони, звичайно, вважатимуть нас за росіян... А як це будуть руські, оті, що вгорі, на горбі, то вони проведуть розслідування... Для них наше знищення буде лише актом справедливості. Хотів би я знати, чи бували коли-небудь люди, що померли так, як вмираємо ми?».

І такий фінал романа, і коло проблем, що цікавлять автора, і техніка побудови характерів,— все це безпомилково доводить значну залежність книги Тюрка від ремарківської традиції. Вернер Задоровський дуже нагадує Равіка з «Тріумфальної арки» та Готфріда Ленца з «Трьох товаришів», а Томас Біндіг багато в чому повторює Роббі Локампа — героя того самого романа. Співвідношення між Задоровським і Біндігом, тобто старшим, досвідченішим, що опікає молодшого друга, відповідає позиції Штайнер — Керн («Люби свого ближнього»). Трапляються і просто текстуальні збіги: наприклад, вираз «труп на канікулах» (так Задоровський називає солдатів націстського вермахту) Тюрк запозичив із лексикону Штайнера (той застосовує його до німецьких емігрантів).

Проте в романі «Година мертвих очей» цікаві зовсім не ці моменти (тим більше, що сам Тюрк не хоче визнавати своєї залежності від Ремарка), а продовження і розвиток ремарківського світовідчуття.

Важливо, що герої Тюрка — це «ремарківські герої» не лише у вузькому, але й в ширшому розумінні слова: вони не тільки індивідуальні характери, подібні до Боймера, Кестера або Гребера, але й взагалі типи внутрішньо сильних і цільних простих людей, в яких закладені великі потенціальні можливості. Словом, *концепція людини* у Тюрка близька до ремарківсько-хемінгуеївської концепції. Близька, але не тотожна, бо Тюрк тим самим шляхом пішов значно далі.

Герой Тюрка, як і герой Ремарка, не знає виходу з свого трагічного становища: але, на відміну від Ремарка, сам Тюрк знає, де шукати вихід. Він підходить до свого матеріалу з позицій переконаного марксиста. Розглядаючи війну в тому ж самому ракурсі, що й Ремарк, тобто зображуючи її через сприймання обдуреного і повного відчаю солдата, замикаючи її в коло явищ і предметів, приступних очам цього героя, Тюрк в той же час шукає і знаходить засоби, щоб піднятися над своїм героєм.

В 1916 році Барбюс досягнув цього з допомогою схвильованого ліричного монолога: дійсність, що оточувала французького пуалю, не давала інших можливостей. Від тої пори життя світу невпізнанно змінилося. Тепер Тюрк може уникнути позасюжетних відступів: йому досить зіштовхнути Біндіга і Задоровського з носіями нового соціалістичного світогляду, що підіймає на подвиги мільйони людей по той бік німецько-радянського фронту.

Анна — жінка, що її кохає Біндіг,— сховала в своєму домі під виглядом наймита пораненого радянського офіцера (він лежав непритомний, коли фашисти знову захопили це німецьке село). Незабаром Біндіг довідався про правду, але він не може видати Варазіна, бо це занапасти-

ло б Анну. Виходить так, що Біндіг і Задоровський не лише мирно живуть поруч із «ворогом», але й втягаються в ідейні суперечки з ним. Читач має змогу порівнювати їхні погляди і погляди Варазіна. Хіба тільки сліпий і глухий може не помітити незаперечної переваги переконаної у своїй історичній правоті радянської людини, яка на ділі виявляється щирим другом німецьких солдатів (хоч вони і не усвідомлюють цього), тоді як ворогом є їхнє власне начальство.

Завдяки такому ідейно-композиційному прийомові Тюрку вдалося показати другу світову війну як бій двох світів, вдалося цілком викрити злочинні цілі фашистських агресорів.

У романі «Година мертвих очей» ремарківський герой з'являється в новому і єдино правильному світлі: він втрачає риси *позитивного героя* епохи, зберігаючи водночас усю свою принадність. Остання обставина надзвичайно важлива. Якби Тюрк писав Біндіга чи Задоровського як людей з «тихими голосами», то його книга перетворилася б на похмурий реквієм своєму народові, грубо перекручувала б життєву правду. Хто ж створив Німецьку Демократичну Республіку, як не Біндіги та Задоровські, що повернулися з війни,— мужні, прості люди, які знайшли в собі силу побороти ганебне минуле, зуміли тверезим розумом збагнути великі перетворюючі ідеї, які несе в маси Соціалістична єдина партія Німеччини?

Ми розглянули деякі тенденції розвитку тієї галузі німецького воєнного романа, яка бере свій початок в «На Західному фронті без змін» Ремарка. Дивна доля буває у деяких книг! Їхніми хибами живляться реакціонери, їхні слабості накладають хворобливий відбиток на творчість бентежних і невпевнених, але їхня гуманістична основа є грунтом для паростків нового соціалістичного мистецтва.

Проте хіба в цій окремій долі ремарківських книг не відбиваються, як у дзеркалі, загальні особливості нашої епохи? Хіба не свідчить вона про ті рішучі зміни, які відбулися в літературі Заходу за останні тридцять років, не вказує на знаменні перемоги передового реалістичного мистецтва над ворожим дійсності декадентським лжемистецтвом?

КАЛЕЙДОСКОП «ВСЕСВІТУ»

КОРОЛІВСЬКА ЩЕДРІСТЬ. Колишній король Румунії, а нині комівояжер швейцарської фірми по виробництву зброї Михай I виторгував у військового міністра ФРН замовлення на деталі для бомбардувальників на загальну суму в два з половиною мільйони марок. Михай віддячив міністрові, нагородивши його найвищим орденом неіснуючого королівства.

ЗГІДНО ЗАКОНУ. В американському містечку Монро (штат Північна Кароліна) місцеві власті заарештували і ув'язнили двох негритянських хлопчаків у віці 8 і 9 років, звинувативши їх у «спробі згвалтування». Провина заарештованих, як повідомила преса, полягала в тому, що під час гри біла дівчинка поцілувала одного з них.

Місцевий суд визнав хлопчиків винними і присудив їх до ув'язнення, зауваживши при цьому, що коли діти себе «добре поводитимуть», то «будуть звільнені до досягнення повноліття».

РЕЗОННА ПОРАДА. «Будьте розсудливими, їздіть по вулицях обережно, інакше ви незабаром станете нашим клієнтом!» Таку пораду можна прочитати на вантажному автомобілі однієї паризької фірми, що торгує похоронними вінками.

ХТО ХОЧЕ ОДРУЖИТИСЯ З ПРИНЦЕСОЮ? В одній з датських газет у відділі шлюбних об'яв з'явилася нещодавно така: «Принцеса, яка належить до відомої європейської королівської сім'ї, дуже красива, багата, 25 років, шукає дружби і наступного шлюбу з енергійним, вольовим чоловіком...» Мабуть, в наші часи принцесам живеться не так, як у казках Андерсена.

МАЛОЛІТНІ КУРЦІ. Директори лондонських шкіл в результаті опиту встановили, що з 3 500 учнів віком від 11 до 17 років 3400 палять. Четверта частина учнів початкової школи випалює щотижня по 5 сигарет. В середній школі цей процент набагато вищий.

БОГОСЛОВИ І ЛІКАРІ. В Австралії потреба в богословах, як видно, в три рази перевищує потребу в лікарях і інженерах. Такий висновок можна зробити, ознайомившись з системою розподілу стипендій в австралійських університетах. Студенти богословських факультетів у три рази краще забезпечені стипендіями, ніж студенти медичних і технічних факультетів.

СВОЄРІДНИЙ РЕКОРД. Лист, написаний і відправлений у 1916 р. німецьким солдатом із Західного фронту своїй матері, досягнув місця призначення — м. Майнц (ФРН) наприкінці 1958 р. Запізнення з доставкою листа на 42 роки — світовий рекорд для поштового відомства.

Яніс МОЧОС

Очі, наповнені майбуттям

(До п'ятдесятиріччя Яніса Ріцоса)

Ніч. Темно-темно. Велика злива лопотить по дірявих наметах, струменями збігає по голих, чорних скелях, ніби намагається затопити острів смерті — Макронісос. Егейське море котить на берег піняві хвилі, реве, мов поранений лев, і дзвінка луна розлягається в ущелинах, де розташовані намети засланців. Але негода не лякає в'язнів Макронісоса. У наметі, біля підніжжя східного горба, зібралося з десяток людей. Сюди прийшли письменник і борець Фемос Корнарос, письменник і поет Менелаос Лудеміс, поет Тасос Лівадітіс і ще кілька письменників, поетів, літературних критиків. Сьогодні один з них — Яніс Ріцос закінчив свою велику епічну поему «Квартали світу», і друзі по перу зібралися, щоб обговорити її. Тяжка і безглузда, насправді сізіфова праця (вони повинні були щодня тягати величезне каміння на плечах з одного горба на інший і назад) не могла зломити грецьких патріотів, позбавити їх віри у життя і майбутнє, і вони поспішають написати історію боротьби свого народу, щоб надихнути його на нові подвиги.

Саме на це спрямована уся творча діяльність Яніса Ріцоса.

Ріцос говорить про призначення поезії:

«Поезія повинна бути скеровуючою силою в боротьбі за щастя, зброєю в руках народного борця і прапором в руках Свободи».

* * *

Яніс Ріцос народився в травні 1909 року в м. Монемвасія. Вірші він почав писати у вісім років. Ще хлопчиком надрукував кілька поезій в журналі «Виховання дітей», а наприкінці 20-х років його твори починають більш-менш регулярно з'являтися в додатках до «Великої грецької енциклопедії». З 1934 року вірші Ріцоса починають виходити окремими книжками у прогресивних видавництвах країни. Його творчістю цікавились багато грецьких літераторів, серед них і класики грецької літератури Паламас, Сікелянос, Варналіс, видатний критик Ав'єріс та інші. Ріцосу присвячували свої статті Арагон, Неруда, Еренбург, Полевой, Стомео, Мірамбель, Руссель...

Більшість його творів перекладено на французьку, англійську, російську, українську, німецьку, болгарську, чеську та інші мови.

В Румунії нещодавно була видана збірка віршів та поем Ріцоса, а Держлітвидав СРСР готує однотомник його вибраних творів. Вперше в Греції відомі російські поети Маяковський і Блок були перекладені і видані Ріцосом. Він перекладав також Хікмета, Незвала, Волькера та інших.

Справжню велику популярність у прогресивних колах принесла Ріцосу збірка «Трактор» (1934), куди включені поеми, присвячені Радянському Союзові і творцеві наукового соціалізму Карлу Марксу. Тут Ріцос чітко визначив своє місце в рядах революційної поезії. Джерелом творчого натхнення для нього є боротьба грецького народу проти буржуазного ладу і особливо боротьба робітничого класу — авангарду і керівника нації. Треба підкреслити тверду віру поета в перемогу нового соціалістичного ладу, віру, яку Ріцос проніс через усі страждання і тортури. Ставши на шлях революційної боротьби ще 25 років тому, він жодного разу не похитнувся, не зневірився в собі і своїх товаришах.

Кожний новий твір Ріцоса — безпосередній відгук на політичні події. Так його «Епітафія» — це пам'ятник жертвам страйкової боротьби 1936 року. В сутичках страйкарів із поліцією гине молодий робітник. На могилі загиблого сина мати виносить вирок убивцям. Мати тужить за сином, її серце сповнене болю. Але це не особиста трагедія матері. Героїня Ріцоса розуміє, що син її загинув недаремно, бо у боротьбі бачить єдиний шлях до визволення. Узагальнюючи цей образ, поет перетворює його на символічну постать матері — Еллади, яка оспівує безсмертя революційного народу:

Ти не загинув, сину мій! Твій подих не згасити.
В народних думах ти живеш і будеш вічно жити.
Поглянь, то вершники летять і піші йдуть зі мною
в красі і силі, як і ти, і з долею одною.
Для мене, сину, ти воскрес, щоб з нами гомоніти,
у їхнім зорі образ твій, щоби для них світити.
Крізь тихі сльози у мені проміння з небокраю,
я ненависть твоїх братів у гніві поєднаю.
Твій гострий меч — в моїх руках. Ти спи, моя дитино...

Саме тому грецькі реакціонери публічно спалили «Епітафію» Ріцоса перед входом у храм Олімпійського Зевса в Афінах.

В 1937 році Ріцос написав велику поему «Пісня моєї сестри». Він віддав її Костасу Паламасу, щоб той прочитав і висловив свою думку про неї. Повертаючи рукопис, Паламас мовчки передав Ріцосу свою віршовану «рецензію»:

Пісня твоя — моря й сивих гір зітхання,
Мов природи подих, мов ясне світання.
До твоєї пісні край наш прислухається,
Ми для тебе гідним місцем поступаємся.

Наскільки великий резонанс мала ця поема в літературному середовищі, свідчить той факт, що відразу після її опублікування з'явився цілий ряд віршів, які так чи інакше повторювали сюжет, художні засоби і поетичну форму «Пісні моєї сестри».

1938 року поет пише поему «Весняна симфонія», а 1940 року «Марш океану».

Ріцос бере активну участь у визвольній боротьбі проти фашистських загарбників не лише як письменник, але й працюючи у підпільній партійній організації в Афінах. В «Трьох хороводах» (1941—1943) художник розвиває і поглиблює образ матері-борця. Якщо в «Епітафії» мати самотня, то в «Хороводах» плачуть і борються багато матерів. Вони — не копія образу матері 30-х років, а його розвиток на вищому рівні, в нових умовах боротьби.

В тому ж напрямі працює поет і після закінчення другої світової війни.

Ріцос оспівує свободу і мир, Радянський Союз, компартію Греції. Його дзвінкий і могутній спів пробуджує народні маси. Вкрай налякана реакція кидає поета у в'язницю, засилає на страшний острів смерті Макронісос. Але й тут поет продовжує свою благородну справу, і тут, оточений морем та голими скелями, знаходить гідні теми, переконливі та вражаючі слова. Його поезії із збірки «Вірші, написані на Макронісосі» («Кам'яний час») сповнені ліризму, болю та любові до героя-в'язня.

Поєднуючи просте, буденне з піднесеним, героїчним, Ріцос дає неповторні картини, де за кожним образом стоїть велике соціальне узагальнення.

І тому, що ми довго дивилися на море,
На життя,
на людей,—
Очі нам наповнились майбуттям.

І далі:

Ми знали напевне, що завтра
У кишенях наших дітей
Будуть плоди,
іграшки,
Яких ми не маємо зараз.
Ось чому ми заснули спокійно,
Хоч страх вився, як змія,
В черевиках у нас.
(«Сьогодні»)

Збіркою «Кам'яний час» і починається одна з найяскравіших сторінок творчості Ріцоса і революційної грецької поезії взагалі. У тяжких («кам'яних») умовах пише він твори, в яких оспівує велич нашого часу, велич і непереможність народу, на чолі якого стоять комуністи. На засланні Ріцос розпочав і закінчив свою ліричну епопею «Квартали миру». В ній поет зобразив національно-визвольну війну проти німецько-італійських фашистів, затаврував грубе втручання англійського імперіалізму у внутрішні справи грецького народу, відтворив героїзм населення Афін і частин народно-визвольної армії, що 44 дні боролися з гвинтівками в руках проти озброєної до зубів англійської армії і грецьких королівських військ. В епопеї відображена також післявоєнна боротьба народу проти ненависних королівських порядків, громадянська війна 1946—1949 років. Багато місця відведено тут показові стійкості в'язнів, їхньої твердої переконаності в перемозі.

Дуже цікавою є і художня форма епопеї. Для манери Ріцоса характерне переплетіння, взаємоперехід епічних та ліричних елементів, що робить його твір водночас і пристрасною сповіддю, і об'єктивним історичним документом. Зовні деякими прийомами поема нагадує «Дванадцять» Блока, але це тільки зовні. Ріцос співає своїм голосом, переконує своїми поетичними картинами:

О! Цей вітер не хоче мовчати,
Він дме, дме, дме...
Він змішує голоси і сторінки історії,
Він змішує іскри всесвітніх пожеж,
Він стрясає ліс надій,
Розриває знамена міністрів.
Зупинився на мить за спаленим парканом,
щоб підв'язати шнурки,
І знову відходить, відходить...
Він взува черевики забитих,
І, коли сурмачі програють відбій,
Все чіткіше відлунюють його кроки...

Під час війни грецький народ, як і всі народи Європи, з надією звертає свій погляд до Радянського Союзу, що бореться з ворогом. Велика Сталінградська битва окрилила не тільки радянських людей, але й партизанські загони далекої Греції:

Андреас спокійний за долю світу.
І Сталінград спокійний,
Бо в Сталінграді — знову хвилі серпів і молотів.
А там, де хвилюються серпи і молоти,
Там серце світу,
І серце світу спокійне також.

Мужня боротьба радянського народу проти фашизму — це рука братерської допомоги, простягнута всім поневоленим народам Європи. Зазнаючи нищівних ударів на Сході, гітлерівці нічого не можуть вдіяти і з маленьким грецьким народом. Ворог скаженіє, бачачи стійкість і героїзм в'язнів:

— Пронизливий холод, капітане. До біса
це прокляте ясне небо Аттіки!
Тобі холодно, капітане?
— Честь маю доповісти, екселенц,
що і я мерзну,
і сержант мерзне, пане командире.
Останнім часом, пане командире,
мерзнуть всі солдати,
вони постійно просять ковдру...
Тільки засуджені на смерть, пане командире,—
оті грецькі в'язні,—
хоча сплять просто на цементі,
хоча ми добре поламали їм кості,
не мерзнуть, пане командире. Не мерзнуть.
— Отже, не мерзнуть, капітане?
— Не мерзнуть, пане командире...
— Замовчи, капітане! Негайно накажи:
нехай мерзнуть усі в'язні,
нехай мерзнуть всі засуджені на смерть,
нехай мерзнуть усі забиті,
нехай мерз-
нуть!
— Слухаюсь, пане командире!
Вони замерзнуть!

За цим змальованим у саркастичних фарбах епізодом, стоїть велика узагальнююча думка; ця картина — символ приреченості всього реакційного і непереможності прогресивного та революційного.

Німців у Греції замінили англійці, англійців — американці. Але майже ніщо не змінилося, запевняє поет Джона:

Тільки вашу історію, Джоне, убили ваші гармати
в грудневій Греції.

Поету важко відрізнити Джона від Тома, Тома — від Фріца. Всі вони прийшли в Грецію як завойовники:

Ти пробач мені, Томе, я дуже вас плутаю:
Фріца, Джона і тебе, Томе. Пробач мені,
але як між собою ви схожі!

Але «вітер не хоче мовчати», вітер зі Сходу летить по планеті, підіймає на боротьбу нові народи, на зміну бойовим перемогам приходять чудові подвиги мирного будівництва; і всім цим рухом керує безсмертний Ленін з Московського Кремля:

Цей вітер не хоче мовчати —
він дме, дме, дме,
свистить у димарях Радянського Союзу,
насвистує пісню з вогню, щастя, розплавленого заліза.
І Ленін в Кремлі
московської темної ночі міркує,
відкривши чоло назустріч вітру,
щоб віддзеркалювати блискавки сторіч,
відбиває пісні ритм ударом жезла
по мармуру, посіченому кулями.

Грецька цензура заборонила цей твір Ріцоса; епопея побачила світ за кордоном, у видавництві «Політікес ке логотехнікес екдосіс». Афінський прогресивний журнал «Епіфеорісі техніс» надрукував лише невеликі уривки з «Кварталів світу».

1952 року, після розстрілу безстрашного сина грецького народу Белоянніса, Ріцос пише свою знамениту поему «Людина з гвоздикою». На батьківщині поета цей твір також був заборонений. Він був уперше виданий у Парижі французькою мовою з ілюстрацією Пікассо.

В 1955 році, повернувшися після трирічного заслання, Ріцос пише невелику поему, присвячену грецькому письменнику-борцеві Фемосу Корнаросу. Він висловлює рішучий протест проти того, що Корнарос десять довгих років провів у в'язницях і таборах лише тому, що він комуніст і боровся проти німецьких окупантів. Ріцос оспівує мужність Корнароса, його великі заслуги перед нацією і літературою.

1956 року Ріцос пише «Місячну сонату» — поему, що одержала першу державну премію за 1956 рік. В ній, на нашу думку, знайшли свій вияв найсильніші сторони творчості поета, однак поема не позбавлена і окремих недоліків: абстрактності і туманності деяких образів, ускладненості форми тощо. Але цілком можливо, що поет подекуди навмисно маскував зміст свого твору, щоб обминути цензурні рогатки.

Одного ясного вечора, при звуках «Місячної сонати» Бетховена, літня жінка розповідає про свої мрії молодому хлопцеві. Про неї нам відомо лише, що вона поетеса, видала кілька збірок релігійного змісту, живе у напівзруйнованому будинку своїх предків:

Дім цей мене не витримує.
Я вже не можу на плечі підняти його.
Треба завжди бути готовою, бути готовою...
Дім цей, хоч повний померлих,
сам помирати не хоче,
вперто жити бажає разом із померлими,
жити разом із померлими,
жити надією смерті своєї.

В особі цієї жінки Ріцос викриває декадентську буржуазну інтелігенцію, беззастережно засуджує її на загибель. У цих людей немає сучасного, тим більше майбутнього; тому їхнє існування обмежується лише сферою мрій... Самотні, слабкі, неспроможні скинути з себе тягар мертвих традицій, вони приречені — живі мерці.

До французького перекладу поеми Луї Арагон написав передмову, в якій надзвичайно високо оцінив новий твір Ріцоса: «Щодо мене, то мені довгий час ніщо не давало стільки, як дала ця пісня, цей сильний вибух великої геніальності. Я знаю: це слово не вимовляється або, в усякому разі, не повинно писатися. Але я нічого не можу зробити. Цього слова я не беру назад».

Зараз Ріцос разом з іншими видатними літераторами Греції (критик Ав'єріє, поет Вретакос та інші) працює в прогресивному афінському журналі «Епіфеорісі техніс». У 1957 році за номер журналу, присвячений 40-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, а також за надрукування перекладів з «Дванадцяти» Блока та перекладів Маяковського, Ріцос був притягнутий до судової відповідальності. Його обвинувачували в «підбурюванні проти законних властей і заклику до бунту».

* * *

Яніс Ріцос—великий майстер вірша, людина з багатою фантазією, з глибоким внутрішнім світом. Художні засоби його поезії — це багатюща скарбниця. В його творах ми раз у раз натрапляємо на чудесні порівняння, яскраві метафори; музикальність слів і

фраз переплітається тут з мальовничістю картин, переходить у рухомо відчутні образи. В зрілих своїх творах Ріцос все більше заглиблюється у психологію людини, передає складні зміни думок і почуттів, що зумовлюють певні вчинки героїв.

Головний герой Ріцоса — це людина, що бореться проти буржуазної дійсності за мир і соціалізм. Як правило, поет не дає його докладного зовнішнього портрета, зосереджуючись лише на кількох головних рисах. Але з внутрішнім світом цієї людини, з її ідейною еволюцією, з тими зрушеннями в світогляді, які зумовлюють її прогресивну суспільну позицію, автор знайомить читача широко і глибоко.

В більшості творів Ріцос виступає від третьої особи, розповідає про своїх героїв, показує їх з того боку, звідки вони розкриваються якнайкраще. «Місячна соната» побудована на монолозі жінки, а в «Кварталах світу» монологи автора чергуються з діалогами діючих осіб. І кожного разу автор застосовує такі засоби, таку форму розповіді, яка допомагає найповнішому розкриттю образу.

Еволюція форми вірша в творчості Ріцоса — одного з визначних сучасних поетів — відбиває до деякої міри головні віхи розвитку новогрецької поезії в цілому. Поет почав писати класичним віршем, 15-рядковою строфою з парною чи перехресною римою — характерною для народної творчості («Вихід» із збірки «Трактор», «Епітафія» та інші). Зустрічаємо також чергування п'ятистопного ямбу з шестистопним і велику кількість інших ритмів (наприклад «Піраміди», 1935).

Але Ріцос не зупиняється на цьому і шукає нових форм вірша, форм, що дали б можливість для повного і гармонійного втілення нового, революційного змісту його поезії. Він іде тим самим шляхом, що і Паламас, який відчув необхідність застосування верлібру, а подекуди і зовсім вільного вірша («Сопілка короля», «Дванадцять пісень цигана»), тим самим шляхом, що і Карйотакіс, Елітіс, Аграс, які прагнуть до оновлення грецької поезії, зберігаючи разом з тим її великі національні традиції.

Останнім часом Ріцос пише майже виключно вільним віршем. Заслуга Ріцоса полягає не у відкритті цієї форми,— вона існувала і до нього,— і навіть не в тому, що він наповнив цю форму революційним змістом (це зробив ще К. Варналіс). Головна заслуга Ріцоса — це збагачення, удосконалення вже існуючих форм новогрецького вірша, збагачення і удосконалення, яке дозволило з ще більшою яскравістю і повнотою висловити поетичною мовою великі прогресивні ідеї (адже Варналіс співав про соціалізм традиційним віршем, що до деякої міри обмежувало його силу).

Ріцос вчився і в Елюара, і в Арагона, і у Блока, але своїм найкращим учителем він вважає Маяковського. Вплив на Ріцоса великого радянського поета був найбільш плодотворним. Але Ріцос перейняв у своїх учителів усе те, що вважав за потрібне, і продовжував іти своїм власним шляхом. Увібравши в себе кращі традиції світової поезії, його творчість однак не перестала бути глибоко національною.

Яніс Ріцос приніс грецькій літературі, та й не тільки грецькій, багато талановитих творів, і немає сумніву, що у майбутньому він порадує читача новими поемами. Але, вшановуючи Ріцоса як визначного художника, як мужнього борця за краще майбутнє, слід водночас зазначити, що цей поет не спромігся все ж таки цілком уникнути шкідливих впливів сучасного модерністського мистецтва. Як приклад цих впливів (крім деяких огріхів «Місячної сонати») можуть служити поеми «Зимова прозорість» та «Коли приходить гість». Ці твори позначаються самоцільним, формалістичним застосуванням тропів, вони насичені мотивами нудьги, песимізму, головний їхній ідейний зміст — це абстрактний виклад «одвічних» проблем життя і смерті.

Проте модерністські впливи у поезії Ріцоса не мають глибокого коріння.

Відразу ж після «Зимової прозорості» та «Коли приходить гість», тобто у травні 1958 року, Ріцос створив надзвичайно теплі і прозорі вірші про Румунію (збірка «Архітектура дерев»). У цій книзі вміщені навіть два римованих вірші. Це свідчить про те, що якраз тепер — вперше за останні двадцять років — поет знову звернувся і до римованого, ритмічного вірша; і треба сказати — з великим успіхом.

Знайомлячись із творчістю Яніса Ріцоса, радянський читач здобуде уявлення і про сучасну прогресивну грецьку поезію в цілому, поезію, визначним представником якої є цей поет: вплив Ріцоса на молодих грецьких поетів уже сьогодні настільки великий, що ми можемо говорити про школу Ріцоса (Лівадітіс, Рецінас, Тітос, Сінопулос, Панайпотокулос та інші).

На закінчення — у зв'язку з п'ятдесятиріччям Яніса Ріцоса — побажаємо йому від щирого серця довгих років життя і радісних творчих досягнень.

О. ЄВНІНА

За що одержав Нобелівську премію Альбер Камю?

Недавня історія присудження Нобелівської премії Пастернаку за його антирадянський роман «Лікар Живаго» примушує радянських людей з цілком зрозумілим, настороженим інтересом придивлятися до фігур інших нобелівських лауреатів в галузі літератури. Лауреатом 1957 року був, наприклад, Альбер Камю. Що він написав і за що саме Шведська академія увінчала його лаврами? Може, в цьому випадку вона була об'єктивніша і дійсно відзначила «найгіднішого»? Чи, може, й тут маємо справу з тією самою «холодною війною» проти Радянського Союзу і прогресивного табору світу? Нехай читач міркує про це сам.

Альбер Камю (він народився в 1913 р.) виходець із нашумілої школи французького екзистенціалізму — філософського вчення, яке заявляє, що світ абсурдний, і людське існування безглузде.

Французький екзистенціалізм, що виник напередодні другої світової війни, набув особливо широкого розповсюдження у воєнні та післявоєнні роки. Він являє собою спробу вкрай песимістичного осмислення сучасної імперіалістичної дійсності, жаху та розгубленості індивідуума, який опинився перед лицем гітлерівських таборів знищення і атомної загрози світові, тобто фактом послідовного наступу на Францію протягом двох останніх десятиріч — спочатку німецького фашизму, а потім американського імперіалізму. А втім, як і більшість філософських систем доби імперіалізму, екзистенціалізм не винайшов нічого нового, а лише еклектично об'єднав і подав у певному аспекті різні елементи давно відомих вчень.

За своїми філософськими основами, екзистенціалізм — одна з численних різновидностей суб'єктивного ідеалізму, для якого «я» філософа є центром всесвіту. (Суб'єктивний ідеалізм у найрізноманітніших його варіаціях залишається базою сучасної буржуазної філософії, тому що він є природною ідеологією буржуазного інтелігента, який грається у «свободу» і «незалежність» від соціальних і політичних процесів). Сам термін «екзистенціалізм» відповідає прагненню пізнати людське існування (existence) таким, яким воно дане свідомості. Це значить, що в противагу класичним системам буржуазної філософії XVII—XIX століть (Спіноза, Кант, Гегель та інші), які прагнули охопити увесь світ і все буття — в широкому розумінні цього слова — екзистенціалісти оголошують головною проблемою своєї філософії індивідуальну свідомість певного суб'єкта, точніше кажучи, сучасного буржуазного інтелігента, з характерними для нього питаннями «свободи» індивідуума, його «вибору», його поведінки перед лицем нібито вічно ворожої до нього дійсності. Глава екзистенціалістської школи Жан-Поль Сартр доводить у своїй основній філософській праці «Буття і небуття» (1943 р.), що людину «закинули» в світ, не питаючи її бажання, і що людське існування «не має ні приводу, ні причини, ні необхідності». Життя змальовується в його філософії не як постійне пізнання і оволодіння світом, а як безперервна втеча від смерті, від ворожості буття. Буття, тобто все, що оточує людину, розглядається тут, як щось безумовно їй вороже. «Буття — в'язке, густе, шумуюче місиво... Буття в собі є надмірним, засліплюючим, в'язким: воно вічно загрожує схопити мене в пастку»,— говорить Сартр.

Слідом за ним і його учень та послідовник Камю також намагається довести в своїх перших творах — філософське ессе «Міф про Сізіфа» (1942 р.), драми «Калігула» та «Непорозуміння» (1944 р.) та інші,— що в світі «торжествує випадок» і що людина має вибір лише між «безглуздим щастям каміння» і «постіллю мерців». «Міфу про Сізіфа» передує, крім того, довгий трактат про абсурдність існування людини, про абсурдність її судження, її мислі, її творчості тощо. За Камю, особливе місце займає абсурдний розрив між людським розумом, який «відчайдушно» прагне ясності, і нерозумною дійсністю, яка не може відповісти на «допит» людини, тому що

являє собою лише хаос і найповнішу анархію. Згідно з цією концепцією, людська доля втілюється Камю в образі Сізіфа, «пролетаря богів», засудженого на вічну безглузду працю. Оскільки намагатися змінити його долю, з точки зору Камю, неможливо,— він бачить для свого героя єдину втіху в стоїчній позиції внутрішнього презирства до своїх гнобителів. Потім, замість того, щоб збунтуватися проти гнобителів, які засудили його на рабську працю, «пролетар» Камю починає вважати, що «все йде добре», бо саме зусилля, тобто Сізіфове піднятття до вершин, «здатне сповнити серце людини». В результаті виходить несподіване, з нашої точки зору, положення, що «треба уявити Сізіфа щасливим». Так уже в цій першій філософській праці явно прощупуються зерна примиренської ідеології, які згодом, як ми це побачимо далі, зійдуть досить дружними сходами у філософії Камю.

Дуже симптоматична і повість «Сторонній», яку Камю написав одночасно з «Міфом про Сізіфа» і яку також присвятив доказу одвічного начебто розриву між людським розумом і абсурдним світом. В центрі повісті — підкреслено відчужена, байдужа до світу позиція її героя Мерсо, середнього, нічим не примітного французького службовця в Алжірі, який не поділяє ні почуттів, ні понять, ні прагнень оточуючих його персонажів: смерть матері, любов вродливої дівчини Марі, ненавмисне вбивство, яке він вчинив, життя в тюрмі, навіть смертний вирок, винесений йому трибуналом,— ніщо не виводить героя Камю зі стану вражаючої індиферентності. Весь зовнішній світ, побачений очима камюсового героя, являє собою напрочуд складне нагромадження безглуздих випадковостей, нічим не вмотивованих вчинків і зіткнень, які можуть бути і можуть не бути, бо вони нічим не обумовлені і ні до чого не приводять. Так побудовані сцени похорону, випадкового вбивства, комедія суду та інші сцени. Повість Камю не прикріплена до будь-якого певного часу, ми не знаємо, коли відбувається її дія. І хоч 1942 рік (рік написання повісті) був для Франції роком найтяжчих випробувань, викликаних фашистською окупацією, ніщо не нагадує про цю ситуацію в історії, яку нам розповідають, крім, хіба що, відчуття тьмяної безвихідності, яка нібито панує у світі. Камю воліє не торкатися великих подій і демонструє безглуздість та безвихідність життя на дрібних подіях і випадкових спостереженнях своїх персонажів. Так, під час похоронної процесії, під пекучим африканським сонцем санітарка викладає Мерсо своє «глибокодумне» спостереження: «Якщо йдуть повільно, ризикують отримати сонячний удар. Але якщо йдуть надто швидко, виступає піт...» «Вона мала рацію,— похмуро підтверджує герой Камю.— Виходу не було».

Якщо настільки безнадійний розрив між людиною і безглуздим, безвихідним і абсурдним світом, який її оточує, то не менш безнадійний цей розрив між тією ж людиною й іншими людьми. У своїй повісті Камю хоче продемонструвати нам, окрім всього іншого, повну неможливість взаєморозуміння між людьми. Про це особливо яскраво свідчать сцена суду, промови свідків, захисника, прокурора, з яких виходить, що всі вони безмежно далекі від того, щоб пояснити навіть таку нескладну душу, якою є душа обвинуваченого Мерсо. Внаслідок із цієї обмеженої, в'ялої, незлобивої, скоріше навіть лагідної людини, яка завжди боялася когось образити, роблять «моральну потвору» («monstre moral») і цілком несподівано для неї самої і для читачів засуджують її до страти. Так вона і йде на смерть, незрозуміла і засуджена тими, до кого вона не відчуває ні ненависті, ані навіть неприязні. Людина нічого не може — навіть порозумітися з людьми, не говорячи вже про те, щоб втручатися в життя і змінити свою або, тим більше, загальну долю,— отака похмура і абсолютно безперспективна філософія Камю.

Підкреслена сухість, стриманість, неемоційність мови і всього стилю повісті відповідає індиферентному характеру головного героя, від особи якого йде розповідь. Останні глави, де розкривається, як Мерсо чекає страти, за подібністю ситуації можуть нагадати «Останній день засудженого до страти» Віктора Гюго. Але яка різниця в стилі і в характері цих творів! Скільки в одному випадку емоцій, незадоволення й обурення, яка багата гама почуттів і переживань засудженого, що вже сама в собі несе внутрішній протест проти штучного припинення життя людини, і який, в даному випадку, зім'ятий, обмежений, збіднений людський інтелект і весь духовний світ у повісті Камю! Жодних протестів, жодних висновків і пояснень, крім сухої і дещо відстороненої констатації і здивовання з приводу того, що відбувається. Мова героя складається з коротких, лаконічних, закінчених фраз, які найчастіше означають пряму й безпосередню дію: я підійшов, побачив, зробив, сказав... Починаючи з цієї повісті, Камю практикує надзвичайну скупість мовних засобів вираження. Певно, тому сучасні буржуазні дослідники об'явили, що стиль Камю є стилем класицизму, який повертається до «великих принципів XVII ст.». Однак законно запитати: що ж великого в цій надзвичайній убогості почуттів, яку демонструє нам герой Камю? Чим милуватися в цій штучно збідненій душі, однаковою мірою позбавленій і великої мислі і глибоких емоцій?

Невідомо, як склалася б доля екзистенціалістського вчення про абсурдність світу і безглуздість людського існування в іншій країні чи в іншій ситуації, ніж французька дійсність воєнних і післявоєнних років. Однак своєрідність історичної долі французького

екзистенціалізму полягає саме в тому, що ця занепадницька філософія XX століття зіткнулася на своєму шляху з фашистською навалою, окупацією Франції, всенародним опором загарбникам. Ці знаменні події повинні були визначити практичну поведінку Сартра і всієї його групи в критичний момент історії країни. Питання стояло про те, з ким слід було йти, до якого табору примкнути? Наслідуючи своїх попередників,— німецьких екзистенціалістів, які засуджували будь-яку соціальну активність і проповідували повну пасивність і заглиблення в самого себе, або ж, навпаки, наслідуючи Ніцше, філософія якого стала базою німецького фашизму,— французькі екзистенціалісти могли опинитися в таборі колабораціоністів, тобто в таборі ворогів своєї батьківщини. Але ображене національне почуття привело їх, так само як і багатьох французьких інтелігентів найрізноманітніших політичних напрямків, у табір Опору. Цей вибір не міг не позначитися певним чином на філософії французького екзистенціалізму, різко відділивши його від його німецьких попередників і надавши йому деяких нових акцентів на таких поняттях, як «свобода», «відповідальність», «проблема вибору», «дії», «втручання», «боротьби проти суспільного зла» та інше.

Камю примикав до Опору, так само як і Сартр. Він редагував підпільну газету «Комба» (деголлівського напрямку); писав «Листи німецькому другові», де обвинувачував націстів у тому, що вони «ще більше посилюють несправедливість людської долі»; був навіть на якийсь період інтернований окупантами в таборі, що знаходився в Алжірі. Роман «Чума», написаний за два-три роки після цих подій, є вершиною його художньої творчості, оскільки в ньому відбилося те загальнонаціональне піднесення, яким для Франції став Опір фашистським загарбникам. Разом з тим у ньому з особливою ясністю відобразилися як максимальні зльоти, так і непереборимі провали камюсової концепції світу і людини.

На відміну від першої повісті «Сторонній», тут подається історія не одного індивідуума, а цілого міста, тобто певного суспільного колективу, але також штучно вирваного і відособленого від світу.

...В місті Оран лютує чума, і ворота його зачинені як для в'їзду, так і виїзду. Це свого роду символічне зображення окупованної Франції, де лютують націсти (чумні бацили), або ширше, образ землі — маленької нещасної планети, загубленої в безмежному всесвіті, де тріпотить свідомість людини, пригнічена й обурена видовищем незчисленних людських мук. Камю дає вкрай стримане, послідовне зображення подій, які відбуваються в зачумленому місті, у вигляді хронікального запису, який веде спокійний і буцімто об'єктивний свідок, що не дозволяє собі майже жодних ліричних відступів чи зауважень. Насправді ця епічна форма, позбавлена активного ліричного елементу, також покликана підкреслювати повну неміч і мізерність людини перед лицем хаотичної стихії, що її оточує, повну нездатність цієї людини впливати на таке суспільне лихо, як чума або війна. Чума і війна прямо зводяться автором до одного знаменника, як лихо стихійне, яке виникає начебто незалежно від волі людей і на яке нема і не може бути розумної ради. «Коли війна спалахує, люди говорять: «це не може довго тривати, це надто безглуздо». І дійсно, війна — це надзвичайно безглуздо, але це не заважає їй тривати».

Людське суспільство, замкнене й ізольоване в зачумленому місті Орані, зображується Камю шляхом виділення кількох характерних фігур, кожна з яких аж ніяк не є живим типовим характером, а лише персоніфікацією певної філософської ідеї. Це звичайна форма філософського роману, що зовні нагадує класицизм XVII—XVIII століть, зокрема філософські повісті Вольтера, з їхньою універсальною критикою нерозумного світу, сповненого всіляких нещасть, безглуздя, зіткнень, воєн тощо. Роман Камю написаний тим самим сухим стилем, має ту саму раціональну форму, так само наповнений абстрактними фігурами, що символізують різні ідейні та моральні позиції. Серед них виділяється фігура войовничого священика католицької церкви отця Панелу, який оголошує в своїй проповіді жителям Орана, що чуму посилає бог, щоб вразити його ворогів; і гуманіста-непротивленця Тарру, який вважає, що на землі завжди є «палиці» і є «жертви», і він воліє бути на боці жертв. Серед жителів Орана крутиться також паризький журналіст Раймон Рамбер, який весь час робить спроби втекти із зачумленого міста на батьківщину, до своєї коханої, але в останню хвилину відмовляється від цього рішення під впливом героїчного прикладу головного героя романа «Чума» лікаря Рйо. В образі лікаря Рйо особливо яскраво втілені і ідеали письменника, і протиріччя, притаманні йому навіть в кращі роки його творчого піднесення.

З одного боку, лікар Рйо — це перший герой Камю, що чинить опір. І саме цим він різко відрізняється як від індиферентного героя першої повісті «Сторонній», так і від галереї наступних камюсових героїв. Лікар Рйо справедливо заперечує ідею «божественного» походження чуми (тобто війни, окупації та іншого суспільного лиха), посланої нібито як справедливу кару за гріхи людей. Він не погоджується з покірливим підкоренням злу і віддає всі сили жорстокій і наполегливій боротьбі за спасіння людського життя. При цьому автор навмисно ускладнює завдання свого героя, ставить його в неймовірно тяжкі умови, показує, що самовідданну боротьбу з чумою треба вести щоденно і безупинно протягом двадцяти годин на добу, всупереч не тільки фізичній втомі, але й

волі людей, про спасіння яких іде мова. Бо знаючи, що прихід лікаря веде за собою ізоляцію хворого, відправку його в чумний шпиталь, тобто майже на смерть, родичі хворого зустрічають лікаря Рйо марними благаннями або криками ненависті; він іноді змушений вдиратися в дім у супроводі солдатів, щоб забрати хворого силою і піти під крик прокляття жінок, матерів, братів і сестер. І незважаючи на все це, лікар Рйо продовжує свій небезпечний і тяжкий труд у боротьбі з розповсюдженням чуми, продовжує його без хизування, без пишних фраз і декларацій, тому що вважає це обов'язком лікаря і просто добропорядної, чесної людини. В цій частині ми можемо зрозуміти камюсового героя і віддати належне його мужності.

З другого боку, однак письменник тут же вкладає в уста лікаря Рйо гірке визнання, що ввесь його самовідданий труд є ні що інше, як «безконечна поразка». І тут ми вже перестаємо розуміти його і погоджуватися з ним.

Щоб довести цю тезу, Камю всіляко акцентує, що ні лікар Рйо, ні його колеги не вміють по-справжньому лікувати чуми. Все, що вони можуть, так це максимально швидко встановити діагноз та ізолювати хворого, обмежуючи тим самим розповсюдження чумної бацили і рятуючи від захворювання якомога більшу кількість людей. Але ні поставити хворого на ноги, ні зупинити чи, тим більше, знищити навалу чуми,— вони неспроможні. Ця страшна безпорадність людини особливо наочно виражена в сцені смерті Тарру. Ця людська істота, яка була такою близькою лікареві, «спалювана надлюдським болем, скручена всіма злими вітрами неба, занурювалася на його очах у хвилі чуми, і він нічого не міг вдіяти перед цією катастрофою. Він повинен був залишатися на березі з порожніми руками і розбитим серцем, ще й ще раз беззбройним і безпомічним проти цього лиха». Коли Тарру помирає, лікар відчуває мовчання, що йде від його постелі, як «мовчання поразки».

В цьому і полягає замкнене коло філософії Камю. Він не хоче скоритися і спонукає людей обурюватися проти зла. Він в той же час вважає зло непереможним і, таким чином, сам закреслює сенс всякої боротьби, приходячи, кінець кінцем, до філософії безпросвітної поразки. Ось чому для романа Камю знадобилося таке стихійне лихо, як чума, наче навмисне виведене з соціальної сфери, де немає ні роздираючих суспільство класових протиріч, ні конкретних винуватців зла, а всі люди, однаково нещасні і безпорадні, стоять перед світом невідомої ворожої стихії, де навіть героїчна людина і ціною найнеймовірніших зусиль, може лише обмежувати розміри лиха, але не може нібито радикально з ним боротися.

Не випадковий образ чуми — цього страшного втілення зла, яке виступає в романі Камю майже як жива і самостійна істота: «Протягом грудня місяця вона палала в серцях мешканців нашого міста, вона запалювала печі крематорію, вона населяла карантинні табори тінями з порожніми руками, вона продовжувала просуватися своєю терплячою і переривистою ходою». І не завзятий опір людей, не самовіддана боротьба лікаря і його друзів врешті-решт перемагають чуму. Вона відступає сама, стихійно і безпричинно, як і з'явилася: «йшла геть, щоб дістатися до невідомого лігва, звідки вона вийшла в мовчанні», повідомляє нам автор.

Отож, у картині, створеній Камю в романі «Чума», є образ страшного стихійного лиха, яке наступає на людей, топчучи і мнучи їхні пориви, надії, прагнення і саме життя, є і нещасні жертви, долю яких марно намагається полегшити самовіддана група лікаря. Але винуватих тут немає. Ми не знайдемо в концепції романа жодної спроби проникнути в причини і закономірності, які породжують зло. І не випадково героїчні гуманісти, які діють в романі, всіх жаліють, але нікого не засуджують. По суті вони ні проти чого не повстають, нічого кардинальним чином не ламають. Незважаючи на те, що «Чума» написана під впливом Опору фашистським окупантам, які завдали Франції стільки лиха, кати ці надійно сховані автором під машкарою безликих чумних бацил. Але якщо немає конкретного ворога, виходить немає і напрямку боротьби, немає адреси, на яку спрямовуються сили опору. Отже, немає засобів порятунку від зла, яке виявляється неминучим, і хвалений гуманізм і героїзм камюсового героя зависають у повітрі.

Якщо ми раніше говорили про зовнішню подібність романа Камю до філософської повісті Вольтера, то тут якраз слід сказати про глибоку принципову відмінність у самій суті цих творів. Роль людського розуму на порозі виникнення буржуазної ери розширялася філософами-просвітителями до докорінного злому всіх застарілих норм і всієї суспільної системи. Розум цей обіцяв людству золоту еру благоденства і щастя, тоді як роль людського розуму в одній з типових буржуазних філософій наших днів зводиться лише до того, щоб по можливості обмежувати розміри людського лиха. Бідний і зляканий розум цей провіщає нещасному людству не Ельдорадо, а неминучість нових і нових чумних епідемій і воєн. Слухаючи крики радості, які піднімалися над вилікуваним і веселим містом, лікар Рйо думає про те, що «ця радість завжди під загрозою», що «бацила чуми ніколи не вмирає і не зникає, що вона протягом десятків років спить у будинках і в білизні, що вона терпляче чекає в кімнатах, льохах, корзинах, хустках і паперах, і що, може, настане день, коли на горе і на науку людям, чума знову розбудить своїх щурів і пошле їх умирати в щасливе місто». Такою безнадійною, обеззброюючою дум-

кою, яка наполягає на непереможності чуми, тобто непереможності людських мук, закінчується навіть кращий твір Камю. Але довести неминучість людських страждань,— на ділі означає звести до безглуздя всяку боротьбу за перетворення світу. Роман «Чума» наочно доводить, що екзистенціалізм, навіть в тих випадках, коли він виходить, можливо, з гуманістичних спонукань полегшити долю людей,— абсолютно не здатний впоратися з цим завданням.

Кінець 40-х років був періодом дальшої еволюції Камю по шляху відмовлення від дії і боротьби, викликаної героїчним Опором французького народу. В 1951 році він опубліковує філософське ессе «Обурена людина», де доходить до того, що повністю заперечує революційну дію і навіть закликає сили обурення піднятися проти революції там, де вона уже здійснилася.

Книга ця заслуговує на особливу увагу як ганебний документ, що вийшов зі школи французького екзистенціалізму. Страх перед російською революцією і радикальною зміною суспільної системи привів її автора до відвертої контрреволюції, до огульного закреслення всякої революції в принципі, починаючи з Великої французької революції 1789 року. Симптоматично, що контрреволюційні висновки, до яких прийшов Камю, перелякали і обурили самих екзистенціалістів. «Обурена людина» не лише зазнала нищівної критики в їхньому власному середовищі, але стала приводом до їхнього розмежування і розколу.

Книга Камю починається широкомовною заявою про те, що треба «судити» епоху, яка за п'ятдесят років викорінила, закабалила або вбила 70 мільйонів людей. Виходячи з того, що Камю називає себе антифашистом і антиімперіалістом, можна гадати, що відповідальність за цю страшну цифру буде покладена на імперіалізм з його світовими війнами, які випали на останні п'ятдесят років, про які йде мова; з його фашистською агресією і таборами смерті, що їх гітлерівці поширили мало не на всю Європу; з його атомною бомбою, яку американці скинули на Хіросіму; з його колоніальними війнами, що велися і ведуться в різних частинах світу... Ні, виявляється винуватий зовсім не імперіалізм. Як випливає з усього змісту «Обуреної людини», винуватою в цих незліченних потоках людської крові виявляється... революція(!), і саме проти неї Камю загострює своє перо, користуючись для цього як абстрактною метафізичною аргументацією, так і махровими вигадками реакційної пропаганди.

Головним «винаходом» Камю, який він робить зброєю проти революції, зберігаючи про людське око «бунтарство» своєї філософії, є ідея «обурення», про яке він говорить протягом усієї книги. «Обурення», згідно з Камю,— єдина очевидність, дана людині в абсурдному світі. «Обурення» кваліфікується навіть як доказ існування людини і як показник зв'язку, що існує між людьми. Воно «вихоплює людину з її самотності. Я обурююся, значить ми існуємо», говорить Камю. Тут дуже ясно видно ідеалістичний і індивідуалістичний характер екзистенціалістської ідеології, яка завжди має справу лише з абстрактною, виключеною з суспільного життя людиною: зв'язок людей виявляється не в щоденному суспільному існуванні, не в труді, виробництві, державній організації та інше, а лише в загальному обуренні; нібито лише воно витягає людей з постійної самотності і, звичайно ж, це «чисте» обурення, яке всіма способами вихваляє нам Камю, спрямоване не проти конкретного соціально-політичного режиму, а проти одвічно ворожої «долі» або «богів», які поставили людину в неможливі умови існування.

Поки людина обурюється таким чином проти міфічної долі, як Прометей або Сізіф, усе йде добре. (Недарма в своєму першому ессе «Міф про Сізіфа» Камю навіть намагався зобразити Сізіфа щасливим!). Коли ж Камю вимушений перейти до живої історії, де «обурена» людина, вийшовши за межі всякого обурення, береться за зброю і вбиває своїх гнобителів, щоб створити, нарешті, людські умови життя,— саме тут Камю обурюється в свою чергу і оголошує їй анафему. З цього моменту книга про «обурення» перетворюється на книгу, спрямовану проти революції. Камю рішуче засуджує усі царевбивства. «Огидно і скандально уявляти великим моментом нашої історії публічне вбивство слабкої і доброї людини», заявляє Камю про Людовіка XVI, страченого Великою французькою революцією.

Потім Камю проголошує, що революція 1789 року відкрила в історії «принцип безконечних репресій», що справжнім спрямуванням Конвенту було «закласти основи нового абсолютизму».

Міркуючи таким чином, Камю залишив далеко за собою навіть ліберальну буржуазну історичну науку, яка з давніх-давен визнала французьку революцію великим прогресивним переломом в економічному і політичному житті Франції. Але в своїй ненависті до революції (особливо до перемігшої революції, яку Камю позначає терміном «цезаристської»), він вже не бачить в ній нічого іншого, крім «насильства», «терору», прагнення до тиранії. Приєднуючися до хору найчорнішої реакції, Камю твердить, що революційні уряди стають, як правило, «урядами війни»; що коли суспільство, породжене 1789 роком, кинулось у війну проти Європи, то суспільство, породжене 1917 роком, б'ється буцімто за світове панування і, таким чином, «тотальна революція кінчиться створенням світової імперії». Звідси випливають розумування про «радянський імперіалізм», запозичені, як відомо, з американського арсеналу антирадянської пропаганди. Свій напад на Велику Жовтневу революцію і на політику Радянського Союзу Камю доповнює нападом на Маркса і

на гегелівську діалектику, яка з огляду на її дійову орієнтацію виявляється, для Камю, винуватою у сміливій спробі російського комунізму «зрівняти людину з богом». Тут Камю, власне, видає себе повністю, бо незважаючи на всі свої заяви про нелюдську несправедливість долі, він демонструє своє обурення проти всякого руху, проти всякого перетворення існуючого порядку. Філософія Камю є, по суті, філософією абсолютної бездіяльності, приреченості і, в кінцевому підсумку,— самозаспокоєння в уявлюваному бунті, який нікого не вражає і нічого не змінює. Це надзвичайно зручна, про людське око бунтарська, а по суті угодницька позиція для відвернення мас від соціальної боротьби.

В той же час Камю іде ще далі. В розділі «Обурення і революція» він, по суті, обгрунтовує необхідність повстання проти революції, твердячи, що по-справжньому обурена людина неминуче «повстає проти революції». Камю насмілюється відверто заявляти, що «доля світу не вирішується сьогодні, як це здається, в боротьбі між буржуазним виробництвом і виробництвом соціалістичним... Вона вирішується між силами обурення і силами цезаристської революції».

Правда, таким чином, цілком і повністю на боці французької марксистської критики, коли вона відзначає, що Камю, який учив свого Сізіфа терпіти і пристосовуватися до нелюдської долі, закликає тепер не до терпіння, а до обурення «проти єдиного реального виходу, який знайшли мільярди людей». Камю спрямовує своє обурення проти революції там, де вона перемогла. Він загострює зброю «лише проти тих, хто хоче переробити світ», говорить П'єр Декс у статті, присвяченій Альберу Камю в зв'язку з нагородженням його Нобелівською премією.

Книга Камю, як уже говорилося, викликала жорстоку полеміку серед екзистенціалістів. Полеміка ця розпочата співробітником сартрівського журналу Франсісом Жансоном, який виступив з великим і надзвичайно грунтовним розглядом «Обуреної людини» і який відзначив далеко не випадковий «вихор ентузіазму», що ним антиреволюційна і антирадянська книга Камю зустрінута в таборі правих. Особливо нищівній критиці і осміюванню піддає Жансон ідею «чистого обурення» Камю, як обурення, що «ніколи не ризикує бути завершеним», бо воно спрямовується не проти конкретного зла, а проти якоїсь одвічної міфічної несправедливості долі, інакше кажучи, проти бога, якого Камю відкидає лише для проформи. «Камю, звичайно, не атеїст,— говорить Жансон...— Він не відкидає бога (раз він дорікає йому за несправедливість), він не прагне торжествувати над ним... Він хоче лише кинути йому виклик і залишатися вічно обуреним Рабом по відношенню до свого Господаря. Дивний раб, який не прагне ні до чого іншого, як підтримувати своє існування віч-на-віч з божеством: чисто метафізичний конфлікт, з якого повністю виключені живі люди і їхня історія».

На закінчення Жансон підтвердив, що, по суті, «обурення» Камю спрямоване проти революцій («практично тільки проти них», говорить він). І навіть екзистенціаліст Жансон висловив здивування з приводу того разючого факту, що обурюючися діями революційних урядів, Камю анітрохи не обурюється злочинами буржуазії, які вона чинила страйкуючим шахтарям, а також мальгашам, яких вона катувала, спаленим напалмом в'єтнамцям, винищеним каральними загонами тунісцям та іншим.

Стаття Жансона опублікована в травні 1952 р. в екзистенціалістському журналі «Тан модерн». В серпневому номері читачі побачили «Відкритий лист директору «Тан модерн» за підписом ображеного і розгніваного автора «Обуреної людини», який заявляв про свій розрив із сартрівською школою, і «Відповідь Альберу Камю» за підписом Сартра.

Звертаючися до керівника журналу Сартра, Камю в різкій формі відповідав на критичні зауваження Жансона, протестуючи зокрема, проти того, що йому приписують ігнорування історичних і економічних причин революції. Проте і тут він не зміг втриматися від випадів проти цих ненависних йому понять, глузливо заявивши, що «економіка — це наш торт із кремом» і що «сотні томів і публікацій привертають увагу надто терпеливої публіки до економічних основ історії і впливу електрики на філософію».

Але найцікавіше у листі Камю те, що перейшовши від самозахисту до нападу і ставши в позицію критика, він обвинуватив Жансона і Сартра в захисті марксизму(!), заявивши, що стаття Жансона «може лише зміцнити марксистську філософію історії». На закінчення Камю пишномовно оголосив себе «захисником істини» і «адвокатом» пригнічених народів. На це, в свою чергу, ще гнівніше і ущипливіше відгукнувся його колишній друг і покровитель Сартр.

Сартр підтримав критичну позицію Жансона по відношенню до «Обуреної людини» і показав, що книга Камю з її антирадянськими випадами не лише не носить характеру захисту пригноблених, а, навпаки, ллє воду на млин тих, хто хоче «залякати всіх чесних людей» криками про «радянські підступи», хто хоче заткнути їм рота, щоб вони не могли протестувати проти дій буржуазного світу. Подібно Жансонові, Сартр піддав нищівній критиці камюсові позаісторичні і позасоціальні теорії зла, показавши, що обурюватися треба не проти смерті, а скоріше «проти соціальних умов, які збільшують смертність». Розвиваючи далі думки про необхідність активної дії, яка з'явилася в його філософії після періоду Опору,

Сартр заявив, що йдеться «не про захист статус-кво даного суспільства, а про те, щоб змінити його».

Принципова суперечка між такими відомими представниками екзистенціалістської думки, як Сартр і Камю, наочно показала не лише внутрішню незгоду, нестійкість, полярне розмежування серед екзистенціалістів у питанні дії чи примирення з існуючим, але і відсутність виходу в межах їхньої системи, оскільки питання революції, її цілей, шляхів та історичного характеру, порушені в цій суперечці, неминучо мали вивести людей на ширшу арену мислі, ніж безплідна екзистенціалістська теза абсурдності і хаотичності світу. Зокрема, соціальні і економічні проблеми, які, як правило, виключаються з філософії екзистенціалізму, так само як проблеми солідарності і боротьби пригнічених мас проти наступаючого імперіалізму, ввійшли зараз, маючи на те всі підстави, в коло розгляду лівого крила сартрівської школи.

Щождо самого Камю, то його рішучий поворот у бік реакції, ознаменований «Обуреною людиною», не міг не позначитися і на всій дальшій його діяльності в галузі художньої творчості. Якщо на роман «Чума» ще падали відблиски Опору, які змушували лікаря Рйо і його друзів, нехай навіть з деякими застереженнями, хай в дуже обмеженому розумінні, але все-таки робити благородну спробу рятувати людей, то в повісті «Падіння» (1956 рік) Камю розгубив останні рештки гуманізму. В цій повісті, написаній дев'ять років згодом, ні про яку дію, ні про яке активне втручання в людську долю немає вже й мови. Жодних суспільних катаклізмів чи зіткнень тут також немає. Йдеться про сповідь самотньої, зневіреної у всьому людини, в якої не лишилося ніякого бажання працювати і жертвувати собою заради людства і яка в протилежність лікареві Рйо аж ніяк не думає, що людство гідне захоплення або хоча б жалю, а навпаки, адресує йому лише слова презирства.

Повість має форму розмови двох відвідувачів маленького амстердамського бару. Але, по суті, це безконечний монолог, сповідь головного і єдиного персонажа, яка лише зрідка переривається репліками, запитаннями чи звертанням до уявлюваного слухача, який не заявляє про себе жодним словом. Сама ця форма ніби підкреслює відому екзистенціалістську думку про постійну самотність людини, про неможливість будь-якого спілкування з собі подібними.

Жан-Батіст Кламанс, в минулому паризький адвокат, давно вже кинув свою професію, віддалився в туманний Амстердам і, називаючи тепер себе суддею, що кається, займається тим, що, розповідаючи співбесідникові свою історію, пропонує йому портрет, який стає дзеркалом його сучасників. Камю претендує, таким чином, дати в своєму героєві узагальнений образ людини XX сторіччя, і з тим більшою увагою ми вслухаємося в її сповідь. Але суть цієї сповіді полягає в малоймовірній розповіді, як від повної згоди з життям, від здорової, веселої, задоволеної з себе людини, чудового адвоката, щасливого Дон Жуана, невтомного танцюриста, спортсмена і ерудита, в якому всі відзначали ясність духу і гармонію характеру, людина поступово йшла до повного падіння і розчарування в житті і, головне, в собі самій. Замість зовнішньої гармонії і ясності вона відкривала в собі повний безлад і дисонанс; замість добра і співчуття до людей,— суєтні бажання, байдужість і егоїзм; замість відкритого характеру — лицемірство і мерзенну двуликість. Дуже характерно, що «викриття» Камю спрямоване в даному випадку не на умови людського існування, а на внутрішню недосконалість, убозтво, нещирість і мерзенність, які існують нібито в самому характері людини. Повна втрата віри і поваги до людини, схильність її до повного зганьблення, до розвінчання її моралі, цільності характеру, сили і ясності людського інтелекту,— давно вже є улюбленим мотивом модерністського мистецтва, мистецтва Андре Жіда, наприклад, або Селіна та багатьох інших попередників Альбера Камю. Те, що джерело потворності переноситься письменниками - модерністами всередину людської душі, дозволяє їм вільно «відводити» увагу читача від великих соціальних питань, від усіх пекучих проблем навколишнього життя.

І ось у повісті Камю перед нами з'являється нова «зайва» людина нашого віку, яка бродить самотньо вулицями великого міста, яка нічим не зайнята і ні до чого не прихильна і яка страждає якось по-своєму не від того, що її батьківщину окупували іноземці, не від того, що імперіалісти виготовляють страшні атомні бомби, не від того, що їй і її близьким нічого їсти, що їй заважають жити повним красивим життям, а... від того, що вона раптом відкрила: вона не така хороша, якою собі здавалася. І саме в цьому, як хоче нас переконати Камю, полягає трагедія людини XX віку, яка живе в бурхливу епоху світових воєн, фашистських навал, але й великих революцій, що руйнують старий світ і створюють новий, кращий, щасливіший.

Повний відхід у внутрішній світ людини і переважне зосередження на собі самому властиве камюсовому героєві, який визнає, що він завжди жив лише «собою, собою, собою», підкреслюється в повісті «Падіння» ще й тим, що автор уникає показу інших людей і будь-яких реальних колізій та зіткнень героя з навколишнім світом. В повісті немає жодних соціальних чи інтимних драм. Героя Камю ніхто не кривдив, не переслідував і не витісняв із життя, ніхто не зраджував його в коханні (а втім, в егоїзмі своєму він ніколи нікого й не любив, а лише «грав» у кохання, як він сам розповідав нам у сповіді). Залишається незрозумілим, від ко-

го і куди тікає ця людина, що навіяло їй таке жорстоке презирство до себе і до всіх людей? Драматично зовсім непереконливий і той момент, з якого починається самовикриття і безупинне «падіння» героя,— момент, відмічений лише таємничим сміхом на набережній Сени, який означав, очевидно, голос його пробудженого сумління.

Але, може, після всіх цих самовикривань герой Камю зупиниться в своєму падінні в порожнечу? Зробить який-небудь крок, яку-небудь дію, щоб змінити існування, позбавлене всякого сенсу? Ні, звичайно, ні. Герой Камю цілком свідомо визначає долю свого життя, як долю «лжепророка, який кричить у пустелі і відмовляється звідти вийти». Отже він буде довіку здійснювати свою втечу від себе і від світу. Порожнеча і відчай, єдина—добровільно вибрана — доля камюсового пророка. В повісті «Падіння» Камю повертається знову до безцільності і абсурдності життя, що він стверджував уже в своїй першій повісті «Сторонній», але тепер він ще настирливіше акцентує абсурдність самого єства людської природи.

Говорячи про повість «Падіння», французький літературознавець Моріс Бланшо в журналі «Нувель ревю франсез» знову повернувся до питання про так званий «класицизм» Альбера Камю, але показав, що Камю «використовує класичне мистецтво в цілях зовсім не класичних». «Все, що в класичній стриманості служить змалюванню людини в загальних рисах і прекрасній безликості, тут є лише для того, щоб схопити присутність когось, хто майже не особа, хто відсутній і вислизає сам від себе», говорить Моріс Бланшо. Насправді, якщо з допомогою узагальнених образів і високих абстракцій класицизм XVII століття намагався виявити красу і велич відкриваного ним людського інтелекту, Камю використовує ці засоби якраз протилежно, а саме для того, щоб підкреслити загальну нікчемність, безсилля, безпомічність інтелекту, який начебто даремно б'ється в непереборному хаосі і абсурдності буття.

Збірник новел «Вигнання і царство», випущений в 1957 році, показує, що Камю ще далі тікає від ненависної йому реальності. Реальне, повсякденне життя людини виявляється тут її вигнанням, справжнім же її життям, тобто її «царством», є певне внутрішнє життя, яке вона може здобути лише за межами повсякденності. Симптоматично, що в оповіданні «Німі», де Камю вперше створює соціальний сюжет (страйкуючі робітники в конфлікті з хазяїном), «вигнанням» робітників є їхнє «соціальне божевілля», а справжнім існуванням або «царством» — не почуття класової солідарності, не обурення хазяїном, який відкинув їхні вимоги і провалив страйк, а навпаки, їхня мовчазна жалість до цього ж хазяїна, коли вони дізнаються про хворобу його дитини. Тут, таким чином, під ту саму схему «вигнання» і «царства» підсовується мерзенна і зовсім не нова «ідейка», що всі нещасні і всі (як робітники, так і хазяїни) гідні співчуття; «ідейка» ця наочно ілюструє знайому нам філософію соціального примиренства.

Все це разом говорить про те, що як у політичній позиції по відношенню до табору соціалізму, так і в творчості Камю зайняв досить виразну реакційну позицію. Не випадково саме Камю став зараз наймоднішим вчителем молодого покоління письменників антиреалістичного напрямку, таких як Роб Грійє, Наталі Саррот, Самюель Беккет та інші, які слідом за ним проповідують повну абсурдність світу, пустоту і нікчемність реального життя і які кидаються в шалений похід проти класиків реалізму, що викривали зло і захищали певні моральні норми.

Нагородження Альбера Камю Нобелівською премією 1957 року прогресивні кола Франції зустріли з подивом і обуренням. П'єр Декс писав у «Леттр франсез», що коли раніше Шведська академія присуджувала її таким дійсно видатним французьким письменникам, як Ромен Роллан (1915 р.), Анатоль Франс (1921 р.), Роже Мартен дю Гар (1937 р.), Франсуа Моріак (1952 р.) та інші, які несли в своїх творах справжнє відображення Франції, страждання і надії її людей, то тепер в акті присудження Нобелівської премії Камю можна вбачати лише заохочення певної моральної і політичної позиції, яку він представляє. «Рідко жюрі Нобелівської премії нагороджувало твори в такій мірі мізерні, в такій мірі позбавлені тепла і сили», пише також Анні Юберсфельд у журналі «Нувель крітік» в статті «Альбер Камю або метафізика контрреволюції». Анні Юберсфельд справедливо показує, що тема відчаю і самотності, яка сповнює творчість Камю, має для реакції велике значення в наші часи, «коли маси приходять до думки про необхідність об'єднання і йдуть до визволення». Різко засуджуючи основну лінію творчості Камю, Анні Юберсфельд відзначає, що обурення Камю направлене проти творчої революції, тобто проти соціалізму, який будується. «Але обурюватися таким чином, хіба не означає — підтримувати капіталізм з його війнами і злиднями? Чи можна дати інше визначення творчості Камю, ніж ідеологічна підтримка капіталізму?» питає вона.

Слова ці наочно підтверджуються тим, що за своїми політичними симпатіями і антипатіями Камю продовжує займати цілком визначне місце в сучасній боротьбі прогресивних і реакційних сил. В цьому відношенні особливо характерні дві промови, виголошені ним у зв'язку з одержанням Нобелівської премії 1957 року.

Тут ми знову чуємо знайомі мотиви з «Обуреної людини», де, ополчившися проти революції, Камю високомовно оголошував себе «адвокатом убозтва». Одповідь, яку він мав з боку своїх колишніх одно-

думців — Сартра і його школи, анітрохи не вплинула на Камю. Реакційний табір, який з тієї самої пори оточив його неймовірною увагою і пошаною і «віддячив» йому Нобелівською премією, виявився в даному випадку впливовішим і сильнішим. Камю ще більше утвердився в своєму наївному переконанні, що він «вічний адвокат всіх живих створінь» і що його покликання «служити істині і служити свободі». В часи, коли мільйони людей визволяються від імперіалізму, Камю продовжує репетувати, що «число каторжників і мучеників набагато збільшилося на нашій планеті».

Слідом за цим Камю оголошує, що сучасний письменник не може залишатися осторонь життя, але не тому, що він хоче втручатися в усі сумні події, які на його очах відбуваються, а тому, що його насильно втягують у «галеру» історії. Терміну втручання (engagement), яким охоче користується Сартр, він навмисно протиставляє термін насильного «завантаження» (embarquement). «Завантаження» мені здається тут справедливішим, ніж «втручання»,— говорить Камю. Йдеться не про добровільне втручання митця, а скоріше про обов'язкову воїнську повинність. Кожен митець «завантажений» у галеру свого часу». В цих словах Камю виразно відчувається жаль за м'яким кріслом і за горезвісною баштою із слонової кістки, яка стала неможливою для письменника XX віку. А втім, він і не приховує цього, меланхолійно нарікаючи, що «минули часи шановних метрів,— митців камелій і геніїв, що сиділи в кріслі», і що «постійне зобов'язання» вимушує митця втрачати «божественну свободу», яка нібито надихала творчість Моцарта.

Але, посумувавши в такий спосіб за «божественною свободою», Камю, не переводячи подиху, кидається в найшаленнішу атаку проти... реалізму і, головним чином, соціалістичного реалізму; отут і виявляється, що всі нарікання сучасного «естета», по-насильницькому витягнутого з башти із слонової кістки, носять зовсім не такий вже невинний характер.

Камю повідомляє нас, поперше, що він не впевнений — «чи можливий реалізм, якщо навіть він бажаний». Відкидаючи одним помахом руки всю багатовікову історію реалістичного мистецтва, він оголошує, що «єдиним художником-реалістом був би бог, якби він існував. Інші митці мимоволі не віддані реальності». Після цього він намагається довести «неможливість реалізму» на досвіді радянської літератури, яка, за його думкою, спочатку являла собою «безумство шукань», а потім показала, що «справжній об'єкт соціалістичного реалізму це якраз те, що ще не має реальності».

Камю не хоче розуміти того, що письменники соціалістичного реалізму прагнуть відбити у своїх творах не лише головні тенденції сучасності, але і велике майбутнє країни соціалізму. Мало того, сам термін «соціалістичний реалізм» викликає у нього роздратування, і з досить зрозумілих причин. «Як може бути соціалістичний реалізм, коли реальність не є цілком соціалістичною?» заявляє він, беручи, таким чином, під сумнів не лише нашу літературу, але і сам соціалістичний уклад життя, який вона відображає. Слідом за цим іде букет досить вульгарних і заяложених лайок, якими наші супротивники оперують у марному намаганні зупинити бурхливий розвиток соціалістичних літератур світу. При цьому одним із головних гріхів соціалістичного реалізму оголошується його близькість до політики. «Він пожертвував мистецтвом задля чужої мистецтву мети», заявляє в зв'язку з цим Камю.

Але ж яка справжня мета мистецтва, на думку Камю, якщо він з такою люттю заперечує мистецтво, зв'язане з реальністю, з політичною дійсністю, з будівництвом нового життя в країнах соціалізму?

Камю відповідає на це питання в кінці однієї із своїх «Промов», і в цій відповіді ми пізнаємо, з одного боку, знов-таки старі мотиви «Обуреної людини», а з другого,— те, що нещодавно виклав нам у своїй тритомній «Психології мистецтва» його старший однодумець і покровитель Андре Мальро. Мистецтво, за Камю (і Мальро), є, таким чином, не відображенням дійсності, а «обуренням проти світу», воно буцімто «вічно відновлює розрив» із світом. Найбільшим художником виявляється той, хто зуміє «урівноважити реальність і зречення, яке людина протиставить цій реальності».

Всі ці «розриви», «відмовлення», «обурення» проти дійсності, які давно вже стали основою модерністського мистецтва, що полемізує з реалізмом, окрім всього іншого потрібні Камю для того, щоб випустити новий заряд проти цілеспрямованого, гуманістичного мистецтва соціалістичного табору світу. Ось чому він закінчує свої «промови» бундючними заявами, що «краса навіть сьогодні, і особливо сьогодні, не може служити жодній партії», що мистецтво повинне бути вільне від «пропаганди», що воно не може бути «скерованим» тощо.

Так Камю примудрився всю свою промову з приводу Нобелівської премії перетворити на вельми погано завуальовану атаку на соціалізм і на соціалістичну літературу.

Альбер Камю є зараз найпоказнішою фігурою для визначення характеру сучасного модернізму, аж ніяк не пасивного, замкненого в свої естетичні шукання, а такого, що вступає в бій проти реалізму і проти табору соціалізму. За «відреченням» від світу і за «відчаєм» камюсового пророка перед нами постає зовсім не лице самотнього пустельника, а пика справжнього, переконаного ворога. Ось куди ведуть шляхи сучасного антиреалістичного мистецтва! Ось за що нагороджений Нобелівською премією Альбер Камю!

Сергій КОМАРОВ

12 НАЙКРАЩИХ ФІЛЬМІВ УСІХ ЧАСІВ

Всесвітня виставка 1958 року в Брюсселі підвела підсумки грандіозних досягнень людства в галузі науки, техніки й культури, здобутих протягом останніх десятиріч нашого століття. Не дивно, що це змусило працівників Бельгійської кінотеки зробити опит найвизначніших та найавторитетніших істориків кіно 26 країн, щоб визначити «12 кращих фільмів усіх часів». Адже саме наше століття породило й виростило «десяту музу» — кіномистецтво. В разюче короткий час воно зайняло гідне місце поруч з іншими мистецтвами, народження яких сягає в імлисту далеч тисячоліть...

Результатом опиту, в якому взяли участь такі найвидатніші історики і теоретики кіно, як Жорж Садуль (Франція), професор Н. Лебедєв (СРСР), Е. Ліндгрен (Англія), професор А. М. Броусіл (Чехословаччина), виник список із 3-х радянських фільмів, 4-х фільмів США, 2-х французьких, 2-х німецьких і одного італійського.

Складання списку кращих фільмів усіх часів показало передову роль нашої країни в галузі розвитку світового кіномистецтва. Радянський фільм режисера Сергія Ейзенштейна «Броненосець Потьомкін» (1925 р.) одержав найбільшу кількість голосів (100 із 117) і може по праву вважатися «кращим серед кращих».

Значення цього шедевра світового кіно величезне. Обравши одну з найдраматичніших сторінок історії першої російської революції — повстання матросів броненосця «Князь Потемкин-Таврический»,— Ейзенштейн засобами кіномистецтва оспівав революційний подвиг народу. І зробив він це з такою силою кінематографічної виразності, про яку до появи цього фільму майстрі кіно не могли навіть і мріяти. Такі епізоди, як знамениті «Одеські сходи», де показано розстріл царськими карателями мирної демонстрації, чи фінальний епізод, де ескадра кораблів, послана для придушення повстання на «Потьомкіні», без єдиного пострілу пропускає броненосець, висловлюючи свою солідарність з революційними матросами,— увійшли в усі хрестоматії по режисурі. Цей фільм справді є підручником кіномистецтва. В тій чи іншій формі він зробив і продовжує робити благотворний вплив на творчість дуже багатьох — коли не всіх — великих майстрів кіно.

Фільми «Мати» Всеволода Пудовкіна (1926 р.) та «Земля» Олександра Довженка (1930 р.), що посіли почесне місце у числі 12 кращих фільмів, також одержали світове визнання ще при своєму першому виході на екрани.

Якщо Ейзенштейн показав можливості кіномистецтва у вирішенні теми величезного соціального звучання при допомозі монументальних художніх образів народних мас, революційного колективу, то Пудовкін у «Матері» вирішував цю ж тему шляхом створення повнокровних типових образів-характерів. Це означало, в першу чергу, сміливе і найвище творче використання у кіномистецтві досвіду російського і радянського реалістичного театру. Вдале виконання акторами-мхатівцями Вірою Барановською та Миколою Баталовим головних ролей фільму підтвердило плодотворність шукань Пудовкіна і відкрило перед кіномистецтвом нові горизонти.

Творчість Довженка збагатила кінематограф новими засобами поетичного зображення. У «Землі» він розповів про революційні перетворення, які відбувалися в українському селі кінця 20-х років: про жорстоку класову боротьбу з куркульством, про колективізацію, про перший трактор, який розорав вікові межі.

Найвидатніші політичні події талановитого режисера подаються крізь призму оригінального художнього світосприйняття, осмислені по-філософському і поетично у фільмі, створеному на високому рівні реалістичного мистецтва, який приваблює сполученням глибокого революційного змісту з яскравою, самобутньою національною формою.

Великі відкриття радян-

ських режисерів у галузі форми були підказані тією новою дійсністю, до зображення якої звернулися ці художники. Новий, революційний зміст зруйнував усталені в кіно канони і традиції, штовхнув майстрів на сміливі шукання. Молода радянська кінематографія показала здивованому світові, до якої висоти може піднятися мистецтво, звільнене від влади грошей, мистецтво, найтісніше зв'язане з народом.

* * *

Що ж являють собою 4 американських фільми, що фігурують у списку 12 найкращих? Найбільш раннім за часом народження є «Нетерпимість» (1916 р.) американського режисера Давіда Уорка Гріффіта. Фільм з'явився на екранах у період, коли кіно тільки ще виходило із колиски, і вся його історія налічувала трохи більше, ніж два десятиріччя.

Кіно тільки ще намацувало художні можливості зображення світу, які витікають із його природи. Рідкісні знахідки на цьому шляху були випадкові і використовувалися дуже невпевнено. Характерною була (для перших двох десятиріч існування кіно) механічна фіксація на плівці гри акторів з допомогою зйомочної камери, нерухомо закріпленої на одній точці. Глядач не мав можливості виразно бачити деталей сцени, не міг «наблизитися» до актора, щоб роздивитися його міміку, його очі.

Такий самий вигляд мали і ті кілька сот короткометражних фільмів, які випустила американська кінофірма «Байограф», до того, як у 1907 році Гріффіт почав там свою діяльність, спочатку як актор і сценарист, а потім і як режисер. Протягом перших 8 років роботи (до створення «Нетерпимості») він поставив близько 400 короткометражних фільмів, багато з яких позначені сміливим шуканням і відкриттями в галузі художніх засобів. Результати цього шукання Гріффіт синтезував у

Кадр з фільму «Нетерпимість» Гріффіта (1916)

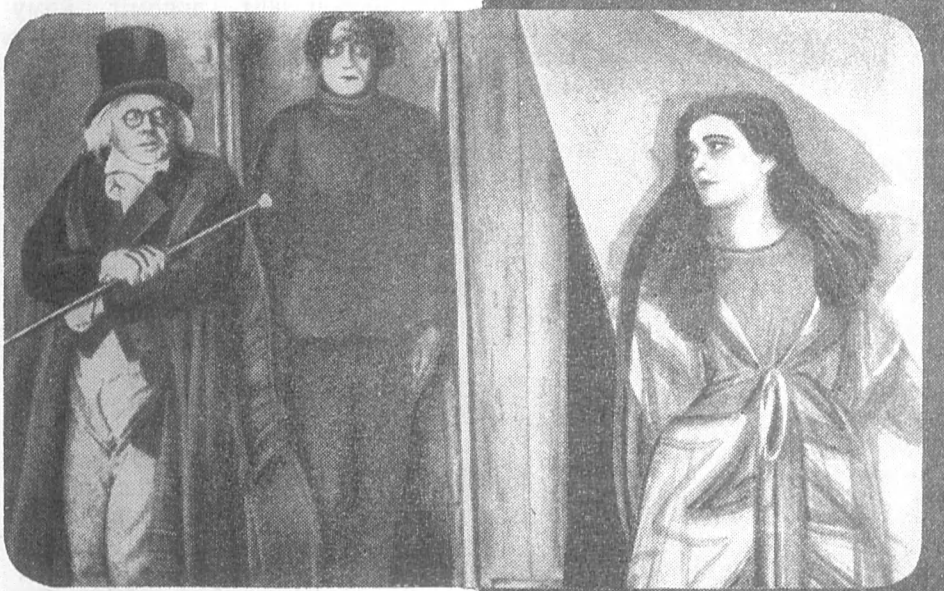

Кадр з фільму «Кабінет доктора Калігарі» Віне (1920)

Кадр з фільму «Остання людина» Мурнау (1924)

фільмі «Нетерпимість». В цій кінокартині, яка викликала здивування небаченим доти метражем (14 частин), режисер намагався втілити безприкладний на той час задум. Він задумав показати на екрані життя чотирьох зовсім різних епох людства, об'єднавши цей показ загальною думкою, що причиною усього зла і нещастя людства є нетерпимість людини до людини. Фільм розповідає про падіння стародавнього Вавілона, на який напали війська персидського царя Кіра, про переслідування і розп'яття Христа, про жахи Варфоломіївської ночі і, нарешті, про події Гріффітової сучасності.

Ці чотири кіноповісті схрещуються, переплітаються: розвиток кожного сюжету переривається в певній точці, на деякий час даючи місце подіям зовсім іншої епохи. Щоб виправдати величезні стрибки у часі, Гріффіт у місця переходів умонтовує символічний кадр: дівчина з золотим волоссям (артистка Ліліан Гіш), ритмічно гойдає колиску — «колиску людства».

Щоб зняти декорації стародавнього Вавілона (величезну споруду в натуральну величину) загальним планом, Гріффіт запропонував операторові фільму Біцеру піднятися з кінокамерою на повітряній кулі. Як результат, з'явилися чудові кадри: спочатку ми бачимо загальну панораму Вавілона з великої висоти, а потім, ніби повільно і плавно спускаючися разом із кінокамерою, розрізняємо окремі деталі величезної декорації, постаті і обличчя артистів. У «Нетерпимості» багато подібних творчих знахідок.

Світогляд Гріффіта дуже обмежений. У «Нетерпимості» (як і у всій своїй творчості) він не піднявся вище звичайного рівня дрібнобуржуазного гуманізму з його метафізичним аналізом абстрактних категорій добра і зла. Та плодотворні шукання Гріффіта в галузі засобів художнього зображення світу являють собою помітну віху в історії кіномистецтва.

Через свою новизну і незвичайність «Нетерпимість», як і кілька наступних фільмів Гріффіта, не мали великого касового успіху. Перед Гріффітом закрилися двері голлівудських кіностудій. Два останніх десятиріччя свого життя цей видатний режисер американського кіно був позбавлений можливості займатися своєю улюбленою справою.

Одним з асистентів Гріффіта під час роботи над «Нетерпимістю» був тридцятилітній Ерік фон-Штрогейм. Юнаком він залишив рідний Відень з надією знайти за океаном поприще, де б він міг прикласти свою бурхливу творчу енергію. Гріффіт допоміг йому стати кіноактором. Знявшись у кількох фільмах, Штрогейм здобув популярність і вигідне становище у Голлівуді. Гроші, одержані за успішні акторські виступи, дозволили йому приступити до самостійних постановок власних сценаріїв.

Творчості Штрогейма близькі традиції Діккенса, а особливо Золя і Мопассана. У своїх кращих фільмах режисер піддає критиці умови буржуазної дійсності, які притупляють і розбещують людину. Стиль Штрогейма характерний граничною правдивістю зображення, принциповою нетерпимістю до різних псевдокінематографічних «ефектів». Фільм Штрогейма «Жадоба» (1923 р.) входить до числа 12 найкращих фільмів. Це екранізація повісті американського письменника Френка Норріса «Мак Тіг».

На початку фільму ми бачимо героїв у молодості — вони спокійні, врівноважені, добродушні, не позбавлені гумору. Ставши подружжям, Тріна (артистка Зазу Пітс) і Мак Тіг (артист Гібсон Гоуленд) поступово, але неухильно тонуть у пошлому дрібнобуржуазному болоті. Тріна стає похмурою, озлобленою і роздратованою, її обличчя нервово сіпається і перекошується. Її заполонила єдина, всепоглинаюча пристрасть — жадоба. Чоловік перетворився на алкоголіка. Вони ворогують через гроші, і ця глибока ворожнеча приводить Мак Тіга до вбивства дружини, а потім і до власної загибелі.

Картина моральної деградації людини і гнітюча атмосфера власницького світу передана у фільмі із вражаючою художньої силою. Широке, детальне і грунтовне кіноповістування нагадує манеру старих реалістів. Застосування у фільмі «Жадоба» деяких принципів, притаманних, здавалося б, тільки літературі, значно розширило уявлення про можливості кіномистецтва.

Успіх «Жадоби» озлобив прихильників пуританізму, вони почали цькувати художника, який насмілився сказати правду про темні сторони буржуазної дійсності. Після «Жадоби» фінансисти Голлівуду не дали можливості Штрогейму ставити фільми за власними сценаріями, а скоро і зовсім позбавили цього великого художника можливості бути постановником.

Список найкращих фільмів усіх часів, звичайно, був би неповним, якби у ньому не була відображена творчість Чарльза Спенсера Чапліна.

Популярність Чапліна незрівнянна. Маленького чоловічка з чорними вусиками, у старомодному котелку, бахматих штанях і величезних стоптаних черевиках, його качину ходу,— знають і люблять мільйони людей в усьому світі. Усе, створене Чапліном у кіно, здобуло визнання найширших кіл кіноглядачів, та як правило, дуже холодно зустрічалося офіційною буржуазною пресою. Вдячність одних, так само як неприхильність і навіть ворожість інших, пояснюються глибокою демократичністю образу, створеного Чарлі Чапліном. Герой Чапліна — Чарлі — це безробітний і бездомний бродяга. Він живе у великому, ворожому світі і часто входить у конфлікти з його законами, мораллю, релігією.

Чарлі одинокий, у нього немає захисників. Однак він не такий уже і беззахисний, як це може здатися на перший погляд. Часто потрапляючи у

тяжке і смішне становище, до якого призводять його вороги, Чарлі ні за яких обставин не втрачає почуття власної гідності і, проявляючи дивовижну винахідливість, уміє поставити в ще гірше становище своїх численних ворогів, — поліcменів, хазяїв, великих панів та інших.

Фільм Чапліна «Золота гарячка» (1925 р.) включений до числа 12 найкращих фільмів усіх часів. Цей найпопулярніший фільм Чапліна розповідає про період, коли відкриття золотих покладів на Алясці привабило туди тисячні натовпи людей, заражених «золотою гарячкою»... Нескінченним потоком рухаються золотошукачі по неозорому засніженому простору. Тут же дибає й Чарлі, незважаючи на сніг і мороз, у своєму незмінному, дуже пошарпаному костюмі. Сердега Чарлі вперто рухається вперед, всупереч холоду і небезпеці, які чатують на нього на кожному кроці...

Приятель Чарлі, велетень, який збожеволів від голоду, починає марити, вважаючи нашого героя за величезну жирну курку. Скільки вигадливості і дотепності доводиться докладати Чарлі, щоб не стати жертвою свого сусіда, який втрачає розум!

Потім Чарлі з великою ретельністю варить у казанку старі шкіряні черевики — останнє, що може врятувати їх від голодної смерті. Зручно примостившися біля стола, він з виглядом справжнього гурмана смакує цю «вишукану» страву: з насолодою і неперевершеною грацією обсмоктує він гвіздочки з підошов, ніби це ніжні кісточки курчати, шворки від черевиків ковтає, ніби гарно приготовлені макарони, та інше.

Цей епізод «Золотої гарячки» вважається одною з найгеніальніших комедійних знахідок Чапліна.

Пригоди Чарлі в ролі золотошукача, численні нещастя, які випадають на його долю, зовсім неждано закінчуються дуже щасливо. Волею випадку Чарлі стає багатієм і з коханою дівчиною від'їздить з Аля-

Кадр з фільму «Жадоба» Штрогейма (1924).

Кадр з фільму «Броненосець Потьомкін» Ейзенштейна (1925)

Кадр з фільму «Мати» Пудовкіна (1926)

ски на комфортабельному пароплаві. Цей нежданий для чаплінівських фільмів фінал є яскравою і дотепною пародією на традиційний «happy end» стандартної голлівудської продукції.

«Золота гарячка» здобула світове визнання, а її геніальний автор був підданий жорстокому наклепові і цькуванню, організованому хазяями і захисниками того життєвого устрою, який Чаплін викривав засобами свого правдивого комедійного мистецтва.

І вже потім кожен новий шедевр Чапліна викликав лють реакціонерів США, які намагалися всіляко перешкодити діяльності великого художника. В 1952 році Чаплін зовсім порвав із Голлівудом і покинув Сполучені Штати.

«Громадянин Кейн» (1941 р.) ще один американський фільм, що ввійшов у число 12 найкращих, належить уже до звукового періоду розвитку американського кіно, причому до порівняно пізнішого його етапу.

«Громадянин Кейн» — перша робота у кіно 25-річного Орсона Уеллеса, який до того багато і плідно виступав у театрі і по радіо. У цьому фільмі Уеллес є автором сценарію, режисером і виконавцем головної ролі.

...У своєму приміському палаці помирає найбільший газетний магнат і мультимільйонер Кейн. Останні слова, які він говорить на смертному ложі,— «трояндовий пуп'янок». З цього роблять сенсацію, привід для газетних пліток. Один журналіст береться пояснити нікому невідоме значення передсмертних слів Кейна. З цією метою він зустрічається з людьми, близькими до покійника. Журналіст говорить із його колишньою дружиною, з товаришем його юності, управителем, камердинером та іншими. Спогади цих людей відновлюють образ Кейна в різні періоди його життя і в різних аспектах.

Кейн народився в небагатій сім'ї хазяїв маленького пансіону. В юнацькі роки він випадково став спадкоємцем величезного багатства і їде до столиці. Розтративши спочатку майже всі свої гроші, Кейн потім набагато збільшує свої капітали і стає одним із наймогутніших «королів» американської преси. Кейн — далеко не рядова особа. Він талановитий, енергійний, сміливий. Та в тому суспільстві, в якому він живе й працює, його здібності не знаходять гідного застосування. Багатство і слава породжують у ньому егоїзм, честолюбство, пиху. Кейн весь час у дії, та його діяльність безплідна і метушлива.

Величезні гроші вкладає Кейн у будівництво і оздоблення свого приміського палацу Ксенеду—грандіозного і примхливого будинку, куди з пихатої жадоби мільйонера течуть шедеври мистецтва з усіх кінців світу. Та всі ці розкоші і блиск не приносять щастя ні Кейнові, ні його дружині. Вони не в змозі зупинити болісний розпад своєї сім'ї.

...Коли після смерті героя у домі прибирають, то глядач у купі сміття, яке мають спалити, бачить санчата, на яких маленький Кейн весело і безтурботно спускався біля ганку батьківського дому. На них напівстертий часом напис: «Трояндовий пуп'янок». Так стають нарешті зрозумілі останні Кейнові слова. На порозі смерті цей «король преси», всесильний бізнесмен і політичний діяч усвідомлює всю безглуздість прожитого ним життя. З ніжністю і сумом згадує він своє непривабливе дитинство.

Сила фільму в тому, що він зобразив деякі типові риси американської дійсності, зобразив правдиво і яскраво. Не випадково американський газетний король Уільям Рендольф Херст робив спробу заборонити фільм Уеллеса, бо побачив у «Громадянині Кейні» деякі риси власної біографії і діяльності.

Успіх першого фільму Орсона Уеллеса показав, що він яскравий художник, творчість якого не можна втиснути в рамки голлівудських стандартів. Та саме ця обставина й була причиною, що скоро перед Уеллесом зачинилися двері голлівудських студій, і він був змушений виїхати до Європи. Орсона Уеллеса, талановитого майстра американського кіно, спіткала доля Гріффіта, Штрогейма і Чапліна.

Таким чином, чотири американських кінофільми, включені до списку 12 найкращих фільмів усіх часів, створені у боротьбі з тими принципами, які характерні для стандартної голлівудської продукції — ідеологічної зброї американського капіталу.

* * *

У списку 12 кращих фільмів є також і дві французьких картини —«Страсті Жанни д'Арк» Дрейєра та «Велика ілюзія» Ж. Ренуара.

Карл Теодор Дрейєр, датчанин з походження, ставив фільми у багатьох країнах. Данії, Швеції, Норвегії, Німеччині. У Франції він поставив тільки одну картину, та саме вона й прославила ім'я режисера.

Творчу уяву художника полонив образ національної героїні французького народу легендарної Жанни д'Арк. Дрейєра приваблював образ Жанни — мучениці, яка крізь тортури і катування проносить гарячу, фанатичну впевненість у правоті і святості справи визволення батьківщини від англійських окупантів.

Майже весь фільм Дрейєр побудував на ритмічному монтажі крупних планів Жанни та її катів. Він ретельно репетирував з акторами кожну сцену фільму, добиваючись глибокого проникнення в образ. Актриса Фальконетті, яка грає Жанну, досягає в цій ролі високого творчого напруження, названого К. С. Станіславським перевтіленням.

Використовуючи досвід радянського кіно, Дрейєр знімав акторів без гриму, щоб надати зображуваному більшої правдивості і переконливості. Підкреслюючи освітленням скульптурні форми облич акторів, які грали негативних персонажів, Дрейєр добивався певної емоціональ-

[1] Happy end *(англ.)* — щасливий кінець.

ної реакції глядача. Блискучими майстрами кінопортрета показали себе в цьому фільмі оператори Мате і Мош Котлуа.

Страждання Жанни на вогнищі, знущання англійських солдатів, повстання натовпу, обуреного жорстокістю суду, криваве придушення цього бунту англійцями — ось, мабуть, найсильніші епізоди фільму.

Фільм Дрейєра «Страсті Жанни д'Арк» звучить як гнівне обвинувачення тиранії і мракобісся.

Постановником другого французького фільму є один із найбільших майстрів французького кіно Жан Ренуар, син відомого художника Огюста Ренуара. З найвизначніших його робіт до «Великої ілюзії» слід відзначити фільм «Тоні» (1935 р.), в якому факт із кримінальної хроніки став для режисера приводом до реалістичного показу сучасного суспільства, і «Життя належить нам» (1936 р.) — хвилюючий документально-художній фільм створений Ренуаром за завданням Французької компартії під час передвиборної кампанії 1936 року. У довоєнному радянському прокаті демонструвався фільм Ж. Ренуара «Марсельєза» (1938 р.), який розповідав про події Великої французької революції.

Фільм «Велика ілюзія» (1937 р.) є закликом до солідарності і єдності людей проти жахів війни. Він розповідає, як на самому початку першої світової війни двоє французьких пілотів — Марешаль і граф де-Бельдью — потрапляють у німецький табір військовополонених. У таборі до них приєднується ще один француз Розенталь. Усі троє сповнені непереборного бажання визволитися. Уперто і невідступно вони готуються тікати. Втекти вдається тільки Марешалю і Розенталю, а граф жертвує життям, забезпечуючи успіх своїм товаришам. Втікачі знаходять притулок у німецької селянки, а потім переходять кордон. Заслугою Ж. Ренуара у цьому фільмі є виразна соціальна

Кадри з фільму «Страсті Жанни д'Арк» Дрейєра (1927)

Кадр з фільму «Земля» Олександра Довженка (1930)

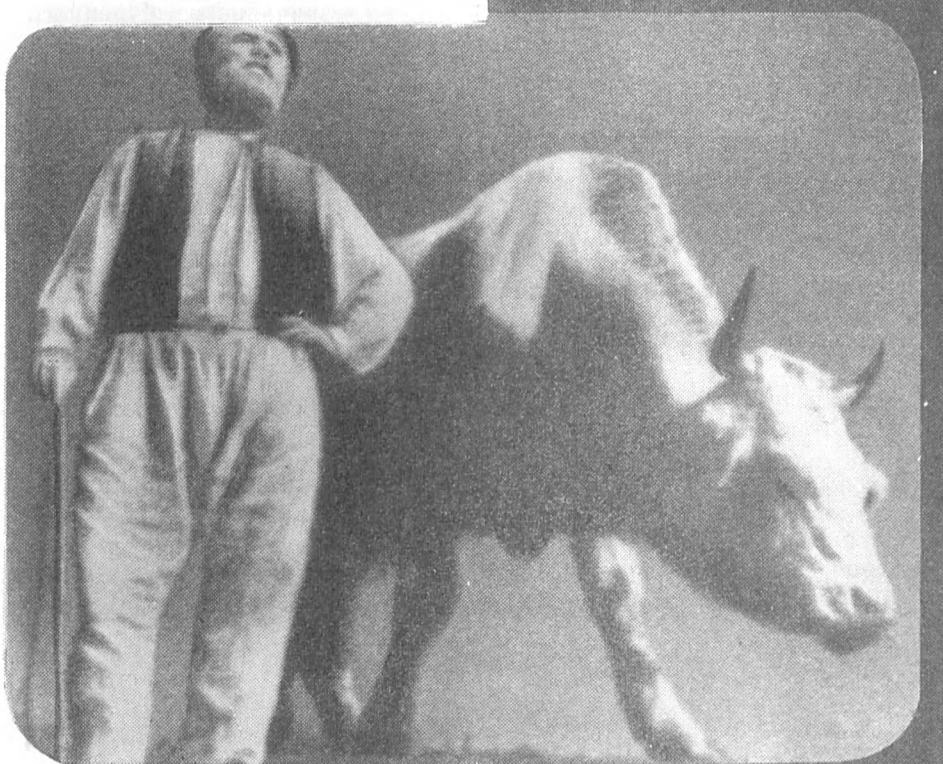

характеристика героїв. За його визнанням, він навчився цього по кращих радянських фільмах 30-х років.

Механік Марешаль, людина з народу (артист Жан Габен), французький аристократ граф де-Бельдью, син багатого крамаря Розенталь — люди різних соціальних верств. Спільне нещастя і почуття патріотизму тимчасово об'єднують їх. Але все ж духовно граф значно ближчий своєму ворогові, коменданту табору і німецькому дворянину фон-Руммерштадту (артист Штрогейм), ближчий за вихованням, поглядами, класовим переконанням.

Особливість стилістики фільму — сувора простота, яка межує з документальністю. Сила «Великої ілюзії» у повнокровних реалістичних образах героїв.

* * *

У вказаному списку зазначено і два німецьких фільми, які належать до дофашистського періоду розвитку кіномистецтва в Німеччині.

Фільм режисера Роберта Віне «Кабінет доктора Калігарі» є зразком кіноекспресіонізму, художнього напряму, який був народжений після першої світової війни і панував протягом кількох років у кіномистецтві. Експресіонізм у німецькому мистецтві того часу був формою втечі художників від дійсності у світ фантазії та одночасно він був і гіпертрофованим, перекрученим відбиттям суперечностей тієї дійсності.

Жахи, містика, божевілля, психічні виверти — ось що було улюбленим матеріалом експресіоністських фільмів. Про це красномовно говорять самі їхні назви: «Втомлена смерть», «Кабінет воскових фігур», «Носферату-вампір» та інші.

У «Кабінеті доктора Калігарі» ми зустрічаємося з типовими героями експресіоністського фільму: похмурий і таємничий директор божевільні Калігарі та схожий на мерця сомнамбула, який ночами, скоряючись гіпнотичному навіянню Калігарі, здійснює дивовижні вбивства і т. п.

Відповідно до драматургії фільму, нарочито ускладненої і заплутаної, пройнятої мотивами психічного марення, створювалося і його образне рішення. Грубо розмальовані декорації, перекошені будинки, дивовижно витягнуті димарі, покривлені стовпи для ліхтарів, повне зміщення перспективи, домінуючі чорні та білі кольори,— все це перенесено до кіно із експресіоністського живопису.

Хоч у фільмі знімалися провідні актори театру Макса Рейнгардта — Вернер Краус (Калігарі), Конрад Вейдт (сомнамбула),— вони, відповідно до етики експресіонізму, створили тільки персонажі — маски. Перед нами не образи живих людей, а фантастичні мешканці примарного нереального світу.

Другий німецький фільм — це «Остання людина» (в радянському прокаті «Людина і ліврея»). Режисер фільму Фрідріх Вільгельм Мурнау почав свою діяльність у кіно постановкою експресіоністських фільмів «Носферату-вампір», «Примара» (1922 р.), але потім поступово став на шлях реалізму.

«Остання людина» (1924 р.) була зразком так званої «камерної драми». Майстрі цього напряму, на противагу експресіоністам, зверталися до явищ звичайного буденного життя, зображували нічим непримітних людей — конторників, слуг, ремісників та подібних. Приводом для створення такого фільму, як правило, була якась газетна замітка, хронікальний факт. Використовуючи нескладний сюжет, автори камерних фільмів велику увагу приділяли відтворенню правдивої атмосфери дії, зображенню характерних рисочок побуту, а також намагалися підкреслити психологічну гру акторів.

Однак основне, що зробило фільм «Остання людина» видатною подією кіномистецтва і що й досі приваблює до нього інтерес кінематографістів та любителів — це широке використання при зйомці можливостей рухомої кінокамери. Панорами, наїзди і від'їзди, дуже широко і вміло застосовані у фільмі, стали не тільки засобом передачі простору у кіно, а й засобом емоціональної, психологічної характеристики образів.

Фільм режисера Мурнау «Остання людина» є помітною віхою в історії не тільки німецького, а й світового кіномистецтва.

* * *

Італійське мистецтво представлене серед 12 найкращих звуковим фільмом режисера Вітторіо Де Сіка «Викрадачі велосипедів» (1948 р.). Це найвидатніший фільм неореалізму. Вітторіо Де Сіка почав працювати в кіно у 30-ті роки як актор. Перший фільм він поставив у 1944 році. Але розквіт його режисерської творчості припадає на післявоєнний період. Фільми Де Сіка «Шуша», «Викрадачі велосипедів», «Чудо в Мілані», «Умберто Д.», «Дах» підіймають і освітлюють найживотрепетніші проблеми життя італійських трудящих.

У «Викрадачах велосипедів» ніби концентруються усі найкращі риси неореалістичного кіномистецтва. Автори нехитро і просто, але в той же час украй життєво, показують героя фільму — безробітного, який нарешті знаходить посаду розклеювача афіш. У нього викрадають велосипед, без якого він не має вже надії на отримання роботи. Довго, безуспішно шукаючи свою веломашину, не знаходячи іншого виходу, він наважується украсти чужий велосипед. Його ловлять і б'ють. У цій маленькій, здавалося б, незначній історії, як у краплині води, відбито глибокі соціальні суперечності буржуазного суспільства.

* * *

Ми намагалися розповісти про всі кінокартини списку 12 найкращих фільмів.

У дні демонстрації цих філь-

мів у Брюсселі ряду відомих творчих працівників кіно різних країн було запропоновано класифікувати їх за якістю.

Це друге жюрі — жюрі творчих робітників — опублікувало рішення, в якому говорилося, що оскільки фільми надзвичайно різноманітні за змістом, жанром, стилем, датою випуску та інше,— класифікувати їх за якістю неможливо. Жюрі другого складу також висловило своє співчуття з приводу того, що в списку найкращих занадто багато місця приділено німим фільмам (9 із 12) і що у ньому не знайшло відображення мистецтво японських кінематографістів, яке являє собою дуже великий інтерес. Слід визнати, що ці зауваження надзвичайно справедливі.

Брюссельською кінотекою було запропоновано також назвати 12 кращих фільмів, які не ввійшли в основний перелік.

В результаті було створено список, який також включає 12 «забутих шедеврів» кіномистецтва. Сюди ввійшли по-справжньому цікаві кінокартини «Земля дрижить» Лукіно Вісконті (Італія), «Рашомон» Акіра Куросава (Японія), «Грона гніву» Джона Форда (США), «Дитинство Горького» Марка Донського (СРСР) та інші.

Так, звичайно, і цей додатковий список не вичерпує скарбниці, надбаної мистецтвом кіно, яка щоденно поповнюється на наших очах. Власне кажучи, завдання визначити певну кількість кращих фільмів в ідеальній формі навряд чи піддається вирішенню. Процес розвитку кіномистецтва такий багатогранний і багатобарвний, що намагання втиснути його у штучно придумані рамки завжди страждатиме на однобічність. Та як би там не було, широкий громадський резонанс, викликаний заходами Брюссельської кінотеки, свідчить про зростаючий інтерес громадськості усіх країн до історії кіно і його проблем. І цей факт не може не радувати усіх любителів цього молодого мистецтва.

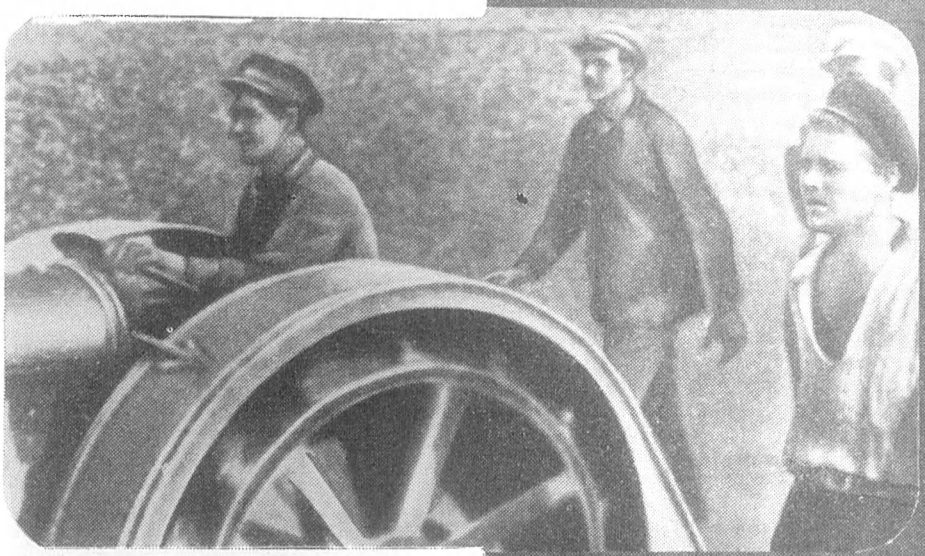

Кадр з фільму «Земля» Олександра Довженка.

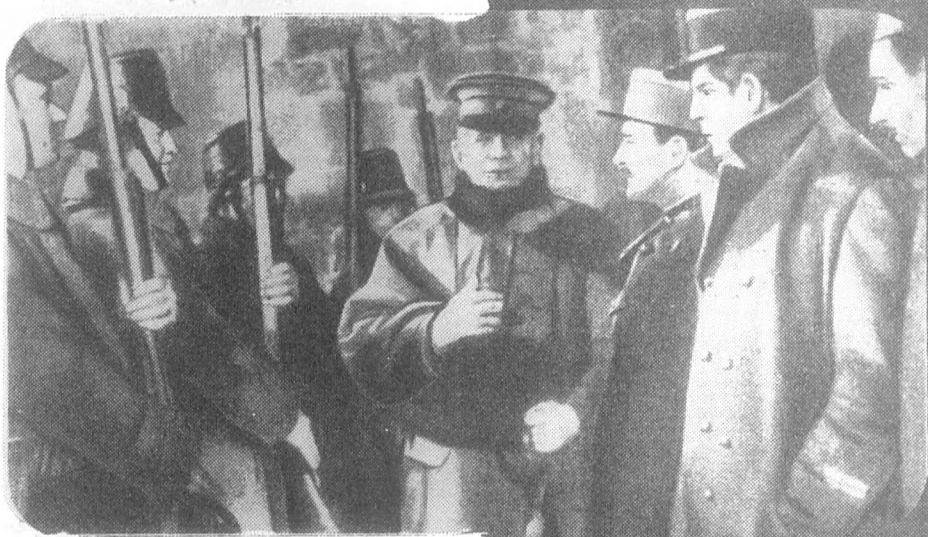

Кадр з фільму «Велика ілюзія» Ренуара (1937)

Кадр з фільму «Викрадачі велосипедів» Де Сіка (1948)

СЛОВО КИТАЙСЬКИХ ДРУЗІВ

Незабаром мине десять років з дня проголошення Китайської Народної Республіки. За цей час радянські та китайські літератори немало зробили, щоб ознайомити читачів своєї країни з життям та боротьбою дружнього великого народу. Радянські читачі полюбили книги про Китай, написані К. Симоновим, С. Юткевичем, Б. Полевим, С. Образцовим, В. Василевською, В. Кетлінською, С. Кожевніковим. Китайські літератори написали також чимало книг про Радянський Союз (Мао Дунь, Го Мо-жо, Чжоу Лі-бо, Цзінь І, Янь Чень, Ге Бі-чжоу та інші).

Наприкінці 1956 року в Радянському Союзі гостювала делегація китайських письменників, серед них поети Янь Чень та Ге Бі-чжоу. Наші гості побували на Україні, в Грузії, Вірменії, Середній Азії й Ленінграді, познайомилися з життям радянської столиці — Москви. Повернувшись на батьківщину, ці письменники видали поетичні збірки, де виклали свої враження від подорожі по країні Рад.

Ім'я поета Янь Ченя вже відоме радянському читачеві — його вірші опубліковані в періодиці, друкувалися в збірках, увійшли до чотиритомної «Антології китайської поезії». До своєї останньої книги поезій «Найпрекрасніша троянда» Янь Чень включив двадцять п'ять віршів про Радянський Союз.

Надзвичайно широке коло тем хвилює поета, що побував у Радянському Союзі вперше. Деякі вірші він пише одразу,— в готелі, в літаку,— поки враження від побаченого чітке, яскраве. Інші задуми виношувалися по кілька місяців.

Поет дивиться на рубінові зорі Кремля і пригадує, що їх малюють діти в далекому Китаї, прославляє пастух, очима серця бачить митець. Янь Чень дуже часто звертається до теми революційної боротьби радянського народу; найкращим у збірці є вірш «Разлів», у якому автор із великою любов'ю і теплотою малює образ вождя — Володимира Ілліча Леніна.

«Ташкент — місто хлібне» радянського письменника Невєрова прочитав у далекому дитинстві китайський хлопчик, майбутній поет, і ця назва назавжди залишилася в серці. І ось через багато років, загартований у боях і навчений життям, він приїхав до цього міста:

...Немовби по довгій розлуці
Вернувся я в селище рідне,
В Ташкент — місто хлібне.

Та як воно не схоже, це місто, на далеку дитячу мрію китайського хлопчика — дійсність набагато прекрасніша!

Поет відвідав будинок Маяковського в колишньому селі Багдаді: в повітрі, здається, ще не розтанув цигарковий димок, хазяїна немає, він кудись вийшов, але за хвилину повернеться Володимир Маяковський, і китайський поет побачить «невтомного мандрівника, невтомного співака, невтомного бійця»:

Живе твоє слово в серцях завжди,
Скрізь по світу твої сліди.

Китайському поетові близька і зрозуміла література російського і українського народів, культурні досягнення узбеків, вірмен, грузинів та інших братніх народів Радянського Союзу. Його однаково надихають і «Лебедине озеро», і вірменські народні пісні, поеми Пушкіна, вірші Некрасова і Шевченка. Він захоплюється відвагою українського партизана й шофера, який водив перевантажені машини з Алма-Ата в Ланьчжоу й Сіань. Багато тисяч кілометрів через пустельні піски, «дорогами, що петляють, мов свекрушин язик», вів машину рядовий трудівник, щоб допомогти китайським братам. Мир, завойований у кривавих боях, треба берегти від паліїв нової війни — це священна справа народів. І поет звертається до свого українського друга — командира партизанського загону:

А якщо ворог знов дійде до сказу,
Ми, командире, ждем твого наказу!

Багато натхненних рядків присвятив поет Україні і українському народові:

...Як давно і палко мріяв
Я відвідать древній Київ.
Час прийшов на омріяну землю ступити,
Передать Україні з Китаю привіти.

Поет згадує ті часи, коли його надихали повідомлення про успішні бої радянських військ за Київ... При каганчику на берегах далекої Яньхе перечитував він гнівні вірші Шевченка, які кликали до боротьби, й саме тоді до кінця зрозумів, що доля поета й народу єдині.

У серці поета народ завжди,
А в серці народу живе поет!

Свою безмежну повагу й захоплення великим українським поетом Янь Чень вклав у цикл віршів «Шевченко».

В одному з віршів цього циклу він пише:

Слово поета, любов'ю карбоване,
В серці народу горить, не холоне.
Ім'я поета, царем заборонене,
Носять колгоспи, театри, загони.

Високий громадянський пафос, дух братерства між народами Китаю й Радянського Союзу, справжній інтернаціоналізм, характерний для книги Янь Ченя, сповнюють і вірші про Радянську країну іншого китайського поета Ге Бі-чжоу.

Ці вірші зібрані в книзі «Ода Чорному морю». В творах Ге Бі-чжоу читача приваблює сердечний ліризм, спостережливість, за якими криються глибокі поетичні роздуми, традиційна для китайської поезії любов до природи.

Двоє різних поетів, дві різні книги, а спільне одне — щира, братерська любов до Радянського Союзу, до радянського народу.

О. ТИШКОВ

Янь Чень. Найпрекрасніша троянда. Пекін, 1958 р., Ге Бі-чжоу. Ода Чорному морю. Пекін, 1958 р.

ПРО ДРУЖБУ СКРІПЛЕНУ КРОВ'Ю

Висвітлюючи багатогранне сучасне життя, грандіозне за своїм розмахом соціалістичне будівництво, яке болгарський народ здійснює у себе в країні під керівництвом Болгарської комуністичної партії з безкорисливою допомогою великого Радянського Союзу, письменники раз у раз звертаються і до теми про багатовікову дружбу з великим російським народом. І щоразу на сторінках їхніх творів оживають героїчні картини минулих боїв, невмирущі образи народних героїв-повстанців, образи перших революціонерів — вождів і організаторів збройної боротьби болгарського народу проти іноземних загарбників — Василя Левського і Христо Ботева, Панайота Хітова і Хаджі Димитра, героїв Шипки і Плевни, поряд з якими незмінно виступає також і яскравий образ Діда Івана, образ Росії.

Саме до таких творів і належить нова книга відомого сучасного болгарського письменника Петра Стипова «Дід Іван іде...». З великою пристрастю й художньою майстерністю автор розповідає в ній про трагічне минуле свого народу; про криваві злочини й жорстокі знущання над трудолюбивим і чесним болгарським людом сп'янілих від влади турецьких башибузуків, що втратили людську подобу; про наростання народного гніву й численні спроби збройного опору колонізаторам; про братню допомогу великого російського народу в їхній боротьбі проти страшного турецького іга; нарешті, про могутній всенародний рух в самій Росії, спрямований на допомогу своїм братам-слов'янам, і вирішальні дії російських військ у цій боротьбі в 1877—78 роках.

Книга складається з дев'ятнадцяти невеличких оповідань-картинок. Проте, об'єднані тематично, вони становлять собою ніби окремі розділи сумної повісті про історичне минуле Болгарії, про ті незліченні жертви, ціною яких була завойована свобода і незалежність країни. В ній звучить і синівська любов, і ніжність, і безмежна вдячність великому російському народові за те, що він уже двічі за порівняно короткий час ціною крові своїх кращих синів визволяв болгарський народ з колоніального гніту. Автор ніби хоче сказати своїм землякам-сучасникам і майбутнім поколінням: дивіться, мовляв, чим ми завдячені нашим російським братам! Врахуйте досвід минулого і бережіть, як найдорожчий скарб, нашу велику дружбу з великим народом! Бо лише завдяки їй, цій дружбі, ми можемо жити й розвиватися як самостійна нація, як незалежна, вільна держава!

Книга починається народженням легенди про Діда Івана («Легенда про Діда Івана»). З давніх-давен вона живе в серці кожного болгарина. А приніс її на болгарську землю чернець-мандрівник, який побував у Росії, де був гостинно прийнятий і вшанований. По дорозі на батьківщину його схопили турки й викололи очі. Та це не спинило старого правдолюба. Пішов він по рідній землі, розповідаючи людям про старшого брата і друга, що живе далеко на півночі, про Діда Івана, у якого і віра, і мова така ж, як у болгар. Він неодмінно прийде й визволить болгарську землю від турецької неволі. «Відтоді,— говорить автор,— вся болгарська земля з любов'ю почала вимовляти ім'я Діда Івана. Протягом цілих століть воно, це ім'я, вселяло надію в серця рабів. І ця любов не погасне довіку...»

І от уже з'являється перший посланець від Діда Івана. Це був російський офіцер, можливо, навіть підлеглий славетного Суворова, бо трапилося це саме в ті часи. Він приніс відозву, в якій російський уряд закликав болгар скористатися наступом російських військ проти турків і скинути з себе віковічний тягар неволі.

Крок за кроком письменник розкриває процес пробудження й формування політичної свідомості в середовищі народних мас Болгарії на початку XIX століття, вводить все нових і нових героїв — від перших бунтівників-протестантів («Чисті очі», «Жебрак», «Надія, що не вмирає» тощо) до політично свідомих організаторів масового всенародного руху народно-визвольної боротьби («Перший болгарський депутат», «Капітан Георгій Мамарчев», «Син темної епохи», «Ванка Христович», «Дід Іван іде», «Найдорожче» та ін.). Перед читачем проходить ціла галерея правдивих образів мужніх борців за свободу і незалежність Болгарії, натхнених щирим співчуттям цій боротьбі з боку російського народу, аж до щасливих днів визволення 1878 року. Тут і перший болгарський депутат Іван Замбін, який у 1808 році разом з своїм другом подався аж до Петербурга як уповноважений відомого болгарського громадського діяча і просвітителя митрополіта Софронія Врачанського — просити російський уряд про допомогу («Перший болгарський депутат»); і капітан Георгій Мамарчев з однойменного оповідання, який дістав освіту, а потім служив у російському війську і подав у відставку, щоб повернутися на батьківщину і взяти активну участь у збройній боротьбі болгарських повстанців проти турецьких поневолювачів; і відомий народний герой, громадський діяч і письменник Георгій Раковський («Син темної епохи»); і московський студент-болгарин, відомий літератор, учень і послідовник російських революціонерів-демократів Герцена і Чернишевського Любен Каравелов («Каравелов у Москві») і багато, багато інших.

Основним мотивом, що проходить через усю збірку, є мотив надії, безмежної віри болгарського народу, що Дід Іван таки скоро прийде, що він уже йде і неодмінно визволить свого молодшого брата з неволі.

І, нарешті, в 1877—78 роках, під тиском широких народних мас в самій Росії, видатних громадських діячів і письменників, обурених кривавими злочинами турків під час розгрому Квітневого повстання в Болгарії в 1876 році, російський уряд оголосив війну Туреччині і назавжди поклав край п'ятсотрічному пануванню турків у Болгарії.

Автор схвильовано описує всенародний рух в Росії за негайну допомогу братньому болгарському народові, посилається на ряд російських газет, в яких повідомлялося про жахливі звірства турків, цитує уривки з статті видатного російського письменника Ф. М. Достоєвського, що підняв свій голос на захист знедоленого народу. Характерно, що найпалкіший відгук на події в Болгарії автор відзначає насамперед у середовищі міського населення, робітничого

Петър Стъпов, Дядо Иван иде, Български писател, София. 1958.

класу (Єгор Павлович з оповідання «Від серця») та найбіднішого селянства (Тихон в оповіданні «Біля ріки»).

Письменник вірно орієнтується в історичній обстановці. Він не йшов шляхом ідеалізації всіх росіян без розбору, як це зробила Веселина Геновська в своєму загалом цікавому романі «Любима земля», присвяченому подіям народно-визвольної війни 1877—78 років. Були й серед росіян такі, кому жахлива доля не тільки болгарського, а й свого власного народу була байдужою. Стипов показує, що не у всіх росіян, які навіть співчували болгарам і всіляко підтримували їх у священній боротьбі проти турецьких колонізаторів, були й однакові почуття й однакові інтереси Щире прагнення допомогти своїм болгарським братам було властивим лише простим і чесним російським людям і перш за все представникам трудових верств населення, таким як Пелагея Кузьмівна, служниця з готелю в Петербурзі («Перший болгарський депутат»), яка чим могла допомагала хворому і вбогому посланцеві болгарського народу Івану Замбіну, тоді як міністр внутрішніх справ князь Куракін виявляв цілковиту байдужість і до нужденного депутата, і до самої Болгарії, таким є і Тихон Макаров, що віддав на користь борців за свободу Болгарії чверть усіх грошей свого єдиного скарбу — страхової суми, яку він одержав від держави за погорілу хату, тоді як багатий чиновник відбувся лише якимось карбованцем. « — Ну, ми постраждали,— говорить старий Тихон.— Та хіба ж можна порівняти наше нещастя з стражданнями братів за Дунаєм? От, маємо гроші... трохи грошей, але все ж гроші.. Що коли віддати їх частину?. Нехай там куплять, наприклад, бинти, ліки. У них зараз велика потреба в цьому...» («Від серця»), таким є і селянський парубок Олексій, який разом із друзями поспішав добровольцем до Болгарії, щоб особисто взяти участь у боротьбі проти турків («Біля ріки») Таким, нарешті, є лікар Василь Миколаєвич, який під впливом подій, зокрема під впливом втечі поранених з лазарету в окопи Шипки, зрозумів що його місце не в тилу, а безпосередньо на Шипці, де борються і вмирають герої — російські солдати й болгарські народні ополченці — і де його допомога буде потрібнішою й ефективнішою Власне, ці люди — а саме вони й складають собою великий російський народ — були й лишаються справжніми друзями болгар, їхніми визволителями й надійними захисниками

Автор правдиво змальовує жахливі картини народного життя поневоленої Болгарії, майстерно ліпить психологічні портрети героїв своєї книги. Образи цих героїв яскраві, рельєфно окреслені, переконливі, правдиві Більшість персонажів книги — це живі люди, яким властиві глибокі роздуми про народ, про долю вітчизни

Не все, звичайно, охоплено в цій невеличкій книжечці. Так, з поля зору автора зовсім випали такі визначні події і факти того історичного періоду, як організація Г. Раковським гайдуцької чоти в надії на швидку допомогу російських військ у період Кримської війни; як діяльність видатного революціонера-демократа, проводиря болгарського національно-визвольного руху Василя Левського і організація ним разом з Христо Ботевим Центрального Революційного комітету; як героїчний похід чоти повстанців на чолі з Христо Ботевим тощо. Треба сподіватися, що в наступному виданні книги автор певною мірою заповнить ці прогалини, від чого книга, без сумніву, набагато виграє.

Незважаючи на це, книга П. Стипова «Дід Іван іде» є безумовним досягненням автора. Вона допомагає краще зрозуміти історичні події, що мали місце в Болгарії періоду найбільшого розмаху національно-визвольного руху, глибше пізнати й зрозуміти історичні зв'язки й непорушну дружбу російського і болгарського народів, вона вчить цінувати й любити все, що завойовано ними протягом десятиліть і що становить собою щастя не тільки наших сучасників, а й наступних поколінь

А. ЛИСЕНКО

ФРАНКО І ПОЛЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Проблеми громадсько-літературних взаємин слов'янських народів стоять зараз в центрі уваги радянського і зарубіжного літературознавства. З кожним роком зростає кількість праць, в яких висвітлюються взаємозв'язки і взаємовпливи слов'янських літератур. Особливо багато цікавих досліджень було підготовлено до IV Міжнародного з'їзду славістів, в тому числі і українськими радянськими вченими. Серед цінних наукових робіт, присвячених українсько-польським взаєминам, на одне з перших місць треба поставити монографію Г Д. Вервеса «Іван Франко і питання українсько-польських літературно-громадських взаємин 70—90-х років XIX століття». Книга вже була високо оцінена не тільки радянськими читачами, але й зарубіжними Про це переконливо свідчить рецензія відомого польського вченого, дослідника польсько-українських зв'язків професора Мар'яна Якубця на книгу Вервеса, вміщена в журналі «Радянське літературознавство» (№ 3, 1958 р.).

Українсько-польські літературні зв'язки, зокрема роль Франка в польському громадському і культурному

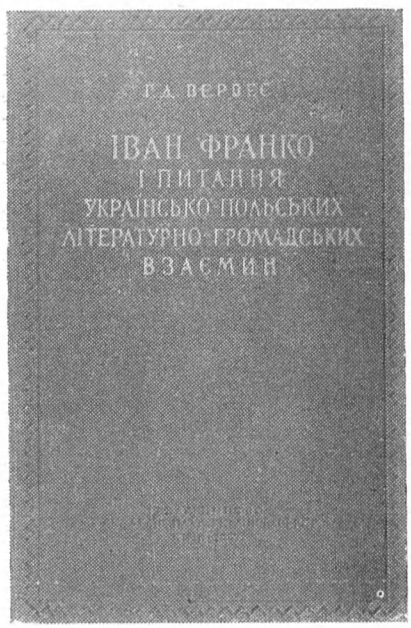

житті,— одна з найскладніших і найнерозробленіших проблем Як вірно зазначає Вервес у вступному розділі своєї роботи, «до цього часу не з'ясовані участь Івана Франка в польському суспільному і літературному житті, його особисті зв'язки з багатьма видатними діячами польської культури, його вплив на польську громадську думку завдяки виступам у численних польських легальних і нелегальних органах...» Автор книги і акцентує увагу на висвітленні цих проблем У монографії на широкому фоні українсько-польських суспільних і літературних взаємин показана громадська і наукова діяльність Івана Франка, з іменем якого, як відомо, зв'язана одна з найяскравіших сторінок зв'язків польського і українського народів. Дослідник подає в книзі багато цікавих фактів, розв'язує ряд малодосліджених питань франкознавства (зокрема участь Франка в польській пресі, його взає-

Г. Д Вервес, Іван Франко і питання українсько-польських літературно-громадських взаємин 70—90-х років XIX ст., видавництво АН УРСР, К., 1957 р.

мини з польськими письменниками).

Рецензована книга складається із вступу, двох основних частин і висновків. У вступі автор показує польсько-українські взаємозв'язки 60—70-х років (до виступу Франка). На ряді яскравих прикладів висвітлено велике значення декабристів, Герцена, Шевченка, Чернишевського в зближенні російської, української і польської культур Дослідник також коротко зупиняється на художніх творах українських письменників 50—70-х років—Марка Вовчка, Свидницького, Нечуя-Левицького, Старицького, в яких висвітлювалися польсько-українські відносини. Протягом усієї книги підкреслюються дві тенденції польсько-українсько-російських відносин. «З одного боку, ідеї дружби і взаємного порозуміння між народом польським і народами російським та українським підносяться революційними демократами—Герценом, Шевченком, Чернишевським, з другого,—ідею «взаємності слов'ян» як підкорення слов'янських народів царизмові висувають російські слов'янофіли, очолювані братами Аксаковими і Кириєвськими, Хомяковим, підтримувані представниками офіціальної народності (Погодін)» Взагалі, щодо цього вступу, слід відзначити, що намагання автора охопити велику кількість фактів польсько-українських відносин 60—70-х років спричинило недостатню глибину висвітлення досліджуваного матеріалу.

Перший розділ роботи «Іван Франко і польська суспільність» характеризує участь Франка в польській пресі. Відомо, що Франко протягом всього життя (особливо в 1878—1897 рр.) брав активну участь у багатьох польських газетах і журналах. Цінним у роботі є те, що автор не тільки розглядає статті Франка, вміщені в цих органах, а завжди дає чітку характеристику ідейно-політичного обличчя кожного журналу або газети. Висвітлюючи діяльність Франка в польській робітничій газеті «Праца», дослідник велику увагу приділяє питанню популяризації Франком ідей наукового соціалізму серед робітників. Багато нового вніс автор і в з'ясування такого питання, як зв'язки Франка з групою польського соціаліста Л. Варинського Хибою цього розділу є поверховий аналіз діяльності Франка в деяких польських газетах (особливо це стосується співробітництва Франка в газеті «Кур'єр Львовскі»). Недостатньо показана в цьому розділі і боротьба за реалістичний напрям в літературі польських прогресивних критиків, об'єднаних навколо журналу «Пшегльонд тигодньови». Мало тільки назвати, як нам здається, прізвища критиків того часу. С. Тичинського, Я. Камінського, О. Свєнтаховського, Е. Ожешко (це нічого не говорить нашому масовому читачеві, тим більше що автор не називає їхніх критичних робіт). Слід було б докладніше зупинитися на цьому питанні. Особливо важливо було б ширше прокоментувати статті Елізи Ожешко, зокрема «Листи про літературу», «Утилітаризм у літературі».

Друга частина роботи «Іван Франко і польська література» показує діяльність Франка як історика і критика польської літератури, його особисті взаємини з найвидатнішими польськими реалістами II пол. XIX ст.— Ожешко, Прусом, М. Конопницькою, Я. Каспровичем. У розділі «Українсько-польські літературні зв'язки середини 80-х—90-х років XIX ст.» дослідник розглядає питання популяризації польської літератури в Росії, аналізує ряд робіт російських і українських критиків про польську літературу (статті Л. Українки, П. Грабовського, В. Щурата).

Значне місце приділяє автор у своїй книзі розробці такого важливого питання, як так званий позитивізм у польській літературі. Відомо, що деякі літературознавці схильні ставити між позитивізмом і польським критичним реалізмом 70—80-х років знак рівності. Як вірно відзначається у книзі, Франко відрізняв ці два поняття, вважаючи, що найвидатніші польські письменники-реалісти набагато випередили суспільні ідеали представників позитивізму. На нашу думку, при з'ясуванні цього питання автору слід було б більше звертатися до тогочасної польської прогресивної критики. Центральним у роботі Вервеса є V розділ — «Іван Франко і деякі питання розвитку реалізму в польській літературі» Тут автор детально аналізує висловлювання Франка про видатних польських письменників Міцкевича, Словацького, Гоцинського, Залеського, Крашевського, Ленартовича, Совінського та інших. Але найбільше місце відводиться в роботі творчим взаєминам Франка з сучасними йому письменниками — Ожешко, Б. Прусом, М. Конопницькою. Я Каспровичем. Дуже цікавий розділ, який показує дружбу Ів. Франка і Яна Каспровича.

Велика увага приділяється і зіставленню художньої творчості Франка й польських письменників. Автор проводить цікаві паралелі між «Зимовим вечором» Е. Ожешко і «На дні» Франка, «Зворотною хвилею» Б. Пруса і «Boa constrictor», циклом віршів Франка «До Бразілії» і поемою М. Конопницької «Пан Бальцер в Бразілії», творчістю Я. Каспровича і Франка. Значною хибою даного розділу, на наш погляд, є недостатня увага автора до теоретичних питань, зокрема до проблеми реалізму. Поставлена дослідником (у назві розділу) проблема вимагала від нього детальнішого розгляду теоретичних положень Франка, висловлених ним у статтях про польську літературу. Не можна сказати, що автор зовсім обминає теоретичні настанови Франка. Так, аналізуючи статтю Франка «Hajota Nowele»[1], автор розглядає погляди Франка на реалізм. Але не завжди твердження дослідника достатньо аргументовані Так на сторінці 281 Вервес твердить, що Франко «був близький до розуміння реалізму як створення типових характерів у типових обставинах», але це вірне положення не підтверджено прикладами. При аналізі відомої теоретичної статті Франка «Польський селянин в освітленні польської літератури» не акцентується увага на теоретичних положеннях цієї роботи (проблеми позитивного героя, народності та ін.).

Цікаво було б, на наш погляд, зіставити не тільки художню творчість Франка і польських письменників-реалістів, як це робить автор, але й простежити спільність і відмінність їхніх теоретичних поглядів Адже автор сам твердить, що Франка зв'язувала з польськими реалістами не тільки особиста дружба, «...а й головне,— спільне розв'язання кардинальних як для української, так і для польської літератури ідейно-естетичних проблем». Але це вірне положення так і залишилося, на жаль, нерозгорнутим. Звичайно, це дуже складна праця, але вона до деякої міри полегшується виходом у світ книги «Ожешко, Прус, Сенкевич про літературу», де зібрані критичні роботи названих авторів.

Показуючи боротьбу Франка проти польського модернізму, автор не характеризує теоретичних робіт польських критиків, обмежуючись тільки загальними положеннями. Він пише: «Цим самим він (Франко.— *М. Р*) підтримав виступи таких прогресивних польських письменників, як Е. Ожешко, М. Конопницька, С. Жеромський, проти декадентських лозунгів «чистого мистецтва», безтенденційної літератури, «погорди до гроба», «відходу від життя» і т ін.». Але далі так і не названо, які ж були виступи польських письменників у цьому питанні, невідомо, звідки автор бере слова «погорди до гроба» та ін.

Кілька слів щодо доступності книжки. Як ми вже відзначали вище, побудова книжки складна автор охопив велике коло проблем, фактів. У книзі дуже багато прізвищ, назв, які б слід було пояснити, зокрема мало що говорить читачеві назва «Станьчики». Очевидно далеко не кожному відома «Teka stańczyka 1869, яка дала назву партії «Станьчики»).

Незважаючи на все це, книга Вервеса — цінне надбання нашого франкознавства. Звичайно, вона не вичерпує всієї повноти даного питання. Зокрема чекає на своє дослідження така цікава тема, як Франко і теоретична думка Польщі другої половини XIX ст., але книга Вервеса є основою для дальшої розробки цієї проблеми.

М. РЕВА

---

1 Ruch 1888, Rok II, zesz I—II.

Сатира та гумор

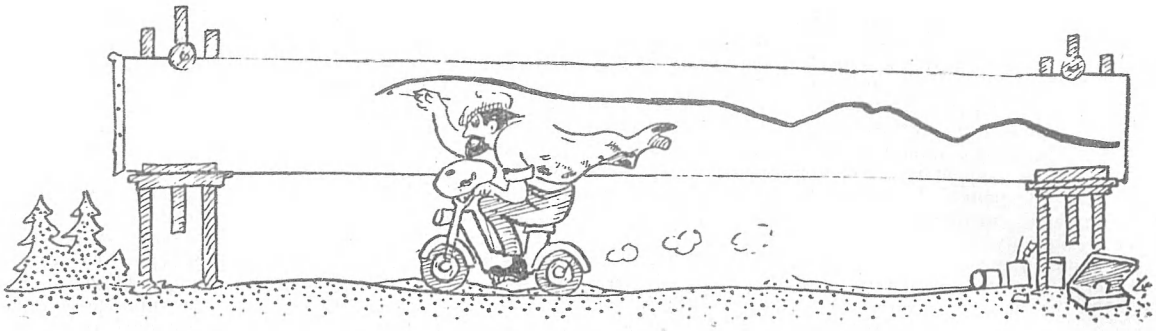

Перейшов на широке полотно

(«Дікобраз», ЧСР)

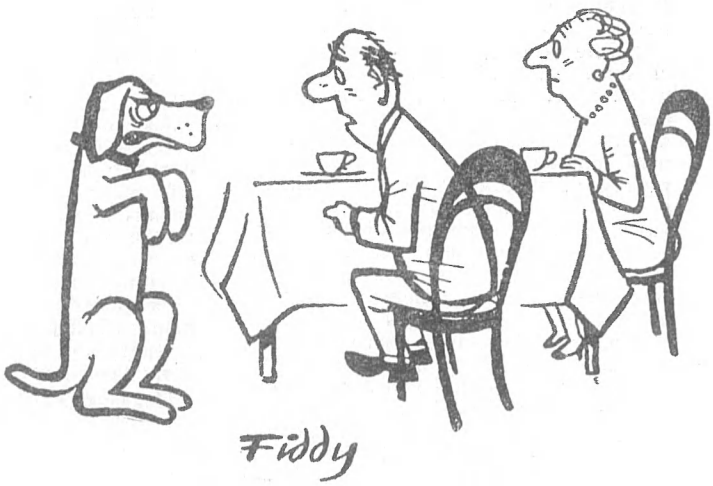

— Не розумію, просить він, чи вимагає

(«Джон Булль», Англія)

Без слів

(«Панч», Англія)

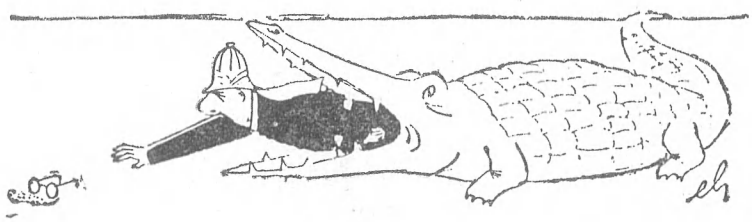

Забув!

(«Глос праци», Польща)

Без слів

(«Еріссон», Франція)

Сатира та гумор

Випадок у ресторані

(«Ойленшпігель», НДР)

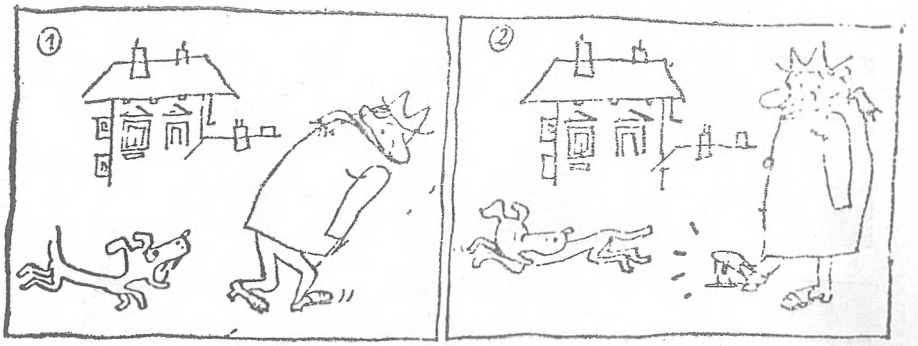

Без слів

(«Стршел», Болгарія)

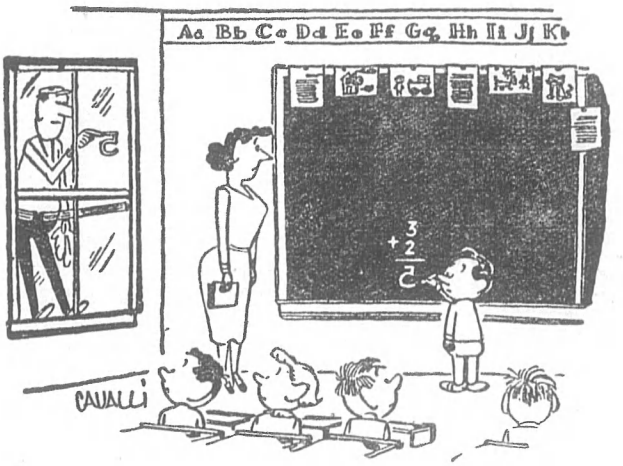

Без слів

(«Паезе сера», Італія)

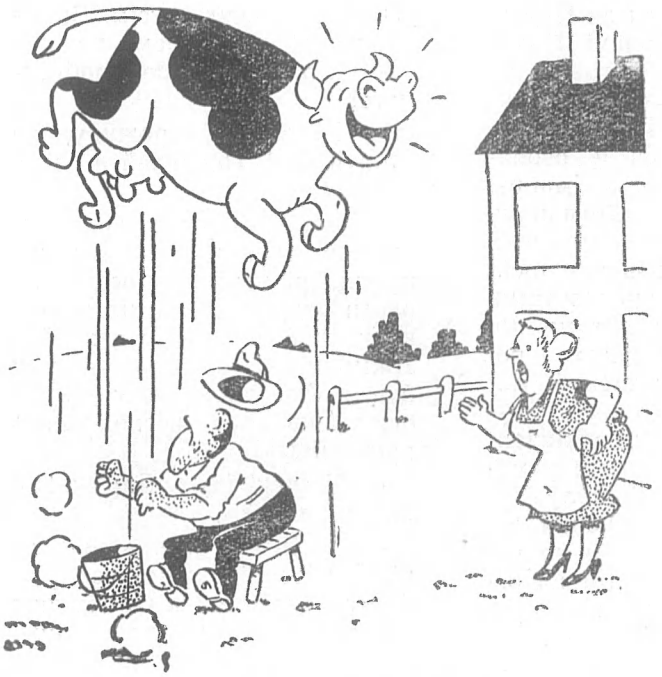

—Казала ж тобі, що корова боїться лоскоту

(«Пресс», Франція)

Іржі ГАНЗЕЛКА,
Мирослав ЗІКМУНД

ПАНАМА
САЛЬВАДОР

Подорожі і враження

До індійців Чако

Дні, проведені за машинками, сплинули, як вода. Дві товсті бандеролі з нашими репортажами полетіли до Праги. Останні дні в столиці Панами — їхня ділова програма не мала нічого спільного з романтикою мандрівки. Господарські міркування, зустріч із особами, зацікавленими в імпорті чехословацьких автомашин, мотоциклів і пневматичних приладів, дні, заповнені прейскурантами, проспектами, калькуляціями, проектами договорів і чорною кавою, а потім вечори між душем і машинкою.

І, нарешті, приємне закінчення панамської метушні: у маленькому кінозалі філіалу фірми Кодак — синхронізація зображення і коментарів до кольорової плівки, знятої на останньому етапі нашої подорожі по Південній Америці.

Несподівано у дверях магазину ми бачимо знайоме обличчя.

— Хелло, хлопці!

— Хелло, Джіммі! Звідки ви тут узялися?

— Я покінчив з усім. Ситий тими снобами по саму пельку.

— Що ж ви тепер робитимете?

— Та якось проживу, не турбуйтеся! Послухайте, є у вас час?

Останні дні перед від'їздом завжди однакові. Невистачає ні дня, ні ночі. Без особливої охоти погоджуємося на чашку кави, щоб вислухати звичайне Джімове «Так от, коли я був...» Але цього разу старий ошелешив нас несподіваною пропозицією:

— Увечері їду в Дар'єн. Поїхали разом?

— Джіммі, згляньтеся, не підсовуйте цієї нової спокуси! Адже ви знаєте, за кілька днів у Коста-Ріці почнуться дощі. Ні, ми мусимо їхати далі.

Джім тільки махнув рукою і забубонів роздратовано:

— Коста-Ріка від вас не втече. Але до Дар'єна ви навряд чи будь-коли завітаєте. Це зовсім не та Панама, що навколо каналу! Як хочете. Не умовлятиму.

Про Дар'єн ми чули, та їхати туди — не мали ні фінансових можливостей, ні часу. Але зараз, коли випадок спокусливо поставив на нашому шляху старого Джіма...

— Послухайте, а коли, власне, ви збираєтеся повернутися?

— За три дні, можна і за два. Я беру з собою з десяток чоловік, обійдеться вам за безцінь.

Коста-Ріка — далеко, Дар'єн— рукою дістати. А що, як подивитися на Дар'єн? Тільки два дні!

— Згода, Джіммі, їдемо!

— Отже, увечері, о п'ятій, біля президентського палацу. Згода?

— Згода!

* * *

Катер «Альбатрос» погойдується на відстані якихось вісімсот метрів від молу перед палацом панамських президентів. Після четвертої години до нього підходить рибальський двовесловий човен із пасажирами, паливом та провізією.

— Он та біла яхта,— показує Джіммі у напрямку затоки,— належить панамському президенту. Це останній притулок усіх президентів після кожного палацового перевороту. Тому і поставили палац на самому березі.

Ми слухали його на піввуха, нещиро посміхалися: думками ми вже були у відкритому морі.

Присмерком до «Альбатроса» знову підійшов човен із останніми пасажирами. Як тільки всі розмістилися по матрацах, розкладених просто на долівці, катер вийшов на морський простір, назустріч ночі.

ГАРАХІНЕ — БРАМА ДАР'ЄНУ

Дві хвилини на сьому на східному обрії показався червоний диск сонця, і його промені вчепилися у недалекий гористий півострів Пунта Гарахіне.

От ми й на місці. За ніч «Альбатрос» пройшов майже двісті кілометрів, перетнувши води Панамської затоки.

Юнга, широко розставивши ноги, замірює лотом дно затоки через кожні десять метрів.

Весь час шарудять під кілем розчавлені черепашки. І раптом ніс зарився у дно. Машини дають повний назад і зсувають катер сантиметр за сантиметром, поки не звільняють його з полону мілини. Ще кілька хвилин катер безнадійно маневрує, і команда капітулює.

Від безпомічного катера до берега близько двохсот метрів.

І ми мусимо півгодини місити чорне болото босими ногами, стискаючи зуби, коли тисячі дрібних черепашок немилосердно впинаються в ноги.

Нарешті ми на березі — і вже навколо нас шумить юрба — чи не половина молоді селища.

В життя цього натовпу напівголих хлопців і дівчат приїзд несподіваних гостей вніс таку саму різноманітність, як і в наше життя — ідилічна картина дар'єнського рибальського селища. Таким чином обидві сторони цілком задоволені.

Все селище Гарахіне стоїть на «курячих ніжках» — на метрових і двометрових палях. Екзотичного вигляду йому надають також покрівлі, сплетені з пальмового та бананового листя. У першу хвилину ми навіть якось розгубилися. Здавалося, що перед нами театральні декорації. Лише деякі хатини мають чотири стіни. Більшість підлог з'єднана з покрівлями тільки двома, найбільше трьома легкими перегородками з бамбука, переплетеного лозою і листям.

Жителі Гарахіне віддають перевагу свіжому повітрю. Лише крамар і два-три чиновники «цивілізовано» душаться у закритих будинках.

Такий же незвичайний у гарахінців і зовнішній вигляд. У рисах обличчя, постаті і кольорі відчувалися нерозрізнимо змішані етнографічні елементи Європи, Африки і Америки. І хоча були це ані білі люди, ані негри, ані чистокровні індійці, в кожному з гарахінців було щось від них усіх разом взятих.

Ні для кого з дорослих приїзд гостей не був новиною. Як тільки спала перша хвиля досить стриманої цікавості, кожний взявся до своїх справ. Дівчата з відрами на головах побігли до річки, що протікала неподалік, жінки повернулися до лійкоподібних дерев'яних мисок та плетених кошиків і почали провіювати рис, інші тягли грона бананів та корзини з кукурудзою. А чоловіки, не зайняті ловлею риби або будівництвом човнів, куняли у холодку.

Неподалік від селища за живою огорожею чагарника було сухе річище Сан-Антоніо. Майже більше половини жінок селища сухої пори билися тут над тим, щоб видобути хоч невелику кількість води, в якій можна було б випрати білизну. Незважаючи на близькість моря та цілої мережі річок і приток, накреслених на карті узбережжя, наприкінці засушливого періоду селищу доводилося воювати за кожний літр води. Видобувають її з великими труднощами з колодязів, заглибин, видовбаних у кам'янистому руслі, куди вода повільно просочується з вологого піску. Деякі ями з водою правлять за пральні для всіх, інші — за купальні і колодязі питної води.

Це, зрозуміло, не єдине лихо жителів селища Гарахіне.

Майже ніхто тут не вміє читати і писати. Зрештою тому, бо не мають чого читати та про що писати. Про гігієну гарахінці також не мають найменшої уяви. Лікаря вони не бачили і навряд чи багато хто з них про нього навіть чув.

Про їхню ізоляцію від світу свідчить і те, що у єдиній крамниці Гарахіне досі розплачуються грошима, які вже давно не вживаються у Панамі. Що їм до того, що десь, у цій великій Панамі якийсь міністр фінансів скасував дію цих грошей? Це його справа. У Гарахіне домовилися, що ці гроші не втратили сили і квит. Електрики, радіо, пошти звичайно немає. На пальцях можна порахувати тих, хто в житті бачив телефон, автомашину, кам'яний будинок.

І все це — на відстані якихось 12 годин плавби моторним човном від найвелелюднішого перехрестя світу.

САМБУ

Приплив підняв рівень води в затоці Сан-Мігуель на добрих три метри. Він затопив болотисту мілину, хвилі тепер омивають низькі береги за кілька метрів від будівель рибальського селища.

Наш «Альбатрос» вільно гойдається на вкритій брижами поверхні.

Найслушніший час для повернення.

КАЛЕЙДОСКОП «ВСЕСВІТУ»

АНГЛІЙЦІ ВИВЧАЮТЬ РОСІЙСЬКУ МОВУ. Про великий інтерес англійського населення до вивчення російської мови свідчить той факт, що при англійській радіостанції вже організовано спеціальне російське відділення, яке провадить уроки російської мови по радіо.

ТЕЛЕБАЧЕННЯ В ПОЛЬЩІ. Протягом найближчих років у Польщі буде збудовано шість телевізійних станцій. Варшава матиме додатково другу телевізійну програму; в польській столиці ведеться також підготовка до запровадження кольорових телепередач. Щорічна кількість телеприймачів у продажу становитиме півмільйона.

НАСЕЛЕННЯ ФІНЛЯНДІЇ. Наприкінці минулого року у Фінляндії мешкало 4 395 500 чол. Столиця країни — Хельсінкі нараховувала 445 тисяч мешканців.

ТУНЕЛЬ ПІД МОНБЛАНОМ. Ще сто років тому було висунуто ідею про будівництво тунелю під гірським масивом Монблан на франко-італійському кордоні. Минулого року з ініціативи трьох країн: Франції, Італії і Швейцарії розпочато це будівництво, яке триватиме, приблизно, три роки. Будівництво розпочато одночасно з двох боків гірського масиву: з французької території з місцевості Шамуа на висоті 1203 метри над рівнем моря і з італійської території, з місцевості Ентервес на висоті 1 380 метрів над рівнем моря. Довжина майбутнього тунелю — 11,9 км, ширина — 8, 15 м, висота — 4,8 м. Його будівництво коштуватиме 12 млрд. італійських лір (7 мільйонів фунтів стерлінгів).

ЕНТУЗІАСТ СВОЄЇ СПРАВИ. Французьке географічне товариство обрало своїм почесним членом одного в сімнадцятирічного студента, який за сім годин намалював з пам'яті карту світу; на карті були зображені не лише головні гірські масиви та ріки, але й більше 500 міст, — і всі вони були розташовані точно на своїх місцях.

ПОЧИТАЙТЕ І... ПОНЮХАЙТЕ. До журналів ілюстрованих, сатиричних, наукових та інших приєднався ще один вид: журнал ароматний. В Японії почав виходити тижневик «Йоміурі», що друкується фарбами, до яких примішуються міцні парфуми. На обкладинці першого номера журналу була зображена чудова червона троянда — і трояндою пахла кожна сторінка тижневика.

Цього разу жителі дали нам свої видовбані човни, звільнивши нас від необхідності виконувати факірський танок на черепашках узбережжя.

Під час відпливу стерновий оглянув усе дно затоки, і тепер лот був непотрібний. Моряк жене човен до гирла найбільшої ріки південного Дар'єну. Менш ніж за годину, розтанула вдалині берегова лінія, а за найближчим поворотом ріки Самбу суцільна завіса незайманих лісів закрила від нас останню смужку моря.

Ріка веде «Альбатроса» своєю звивистою течією, повною заток і заводей, всередину материка. З обох берегів у дзеркалі води відбиваються величезні крони дорогоцінного червоного дерева. Навкруги пробиваються, ростуть, гинуть у вічному круговороті життя мільйони кубічних метрів дорогоцінного дерева, якого від початку світу ще не торкалася рука людини.

Гуркіт мотору змішується з криком сполоханих водяних птахів. Будь-які інші ознаки життя залишаються схованими за таємничою стіною лісових хащів. Ще півгодини плавання тихим краєм вод і зелені.

Нарешті ніс човна завернув до місця злиття річки Самбу з малою лісовою річечкою, яка котить свої води з-під зчеплених крон пралісу.

«...ДЛЯ КОЛЕГИ БЕЗКОШТОВНО»

Щойно ми пристали до берега, на якому височіла купка будівель на палях, як з них вибігло все, що мало руки і ноги. Кілька індійців були у подертих штанях і трусах, всі інші чоловіки й жінки — тільки з шматком полотна навколо стегон. Голі діти з верещанням мчали до берега.

Було щось дивне в цих людях. Ми не могли не звернути уваги на те, що всі вони низькорослі, і у кожного помітно ознаки якоїсь тупої пасивності. Індійці Чако не набагато вищі за пігмеїв із пралісу Бельгійського Конго. Пігмеї становлять самостійну етнографічну групу, в якій зріст людей ніколи не перевищує певної норми. На дар'єнських індійцях лежить печать виродження.

Але у метушні перших хвилин після прибуття не було часу для роздумів.

Індійці голосно та доброзичливо привіталися з Джімом, який прожив у Дар'єні кілька місяців. Вітали його як приятеля, тиснули руки, плескали по плечах і, перебиваючи один одного, намагалися промовити до нього хоча б кілька слів, жодного з яких ми, звичайно, не зрозуміли.

Після коротких переговорів Джім замахав нам обома руками.

— Хеллоу, хлопці! Ідіть на гору. Кіноапарати беріть із собою! Можете знімати все, що хочете. Є тут і Аліпіо — їхній лікар і чаклун.

Коли ми винесли все обладнання на берег, Джім розповів нам таємницю своєї щирої дружби з вождем племені.

— Кілька років тому я був з Аліпіо та цими юнаками в експедиції у лісах аж на колумбійському кордоні. Коли ми поверталися на берег, Аліпіо почав скаржитися на страшну хворобу, через яку він незабаром помре.

Бачите, для нього, лікаря, його власні чудеса мали, мабуть, невелику силу. Тоді я взяв його з собою до Панами, де в лікарні він видужав. Хвороба Аліпіо була не дуже серйозна — запалення суглобів. Коли все було гаразд, я хотів заплатити за лікування. Але лікар поплескав Аліпіо по спині — для колеги безкоштовно. З того часу Аліпіо не дає скривдити не лише мене, але й інших білих.

З кінокамерами оглядаємо нове місце. За винятком будинків на палях, селище дуже відрізнялося від Гарахіне. Ніде в Південній Америці ми не бачили такої пристрасті до фарбування та різних оздоб, як тут, серед дар'єнських індійців Чако. Зрештою і еквадорські мисливці за черепами зали-

шилися далеко позаду — а ті свою красу цінували над усе!

Найтиповішою оздобою жінок є чотирикутнички, кружальця та хвилясті лінії, намальовані на спинах і грудях червоною фарбою з плодів ароме. Орнаменти у вигляді трикутничків є привілеєм вождів. На такий орнамент має право лише начальство та чаклун, і як виняток, так прикрашатися можуть ще їхні дружини. Зате майже всі індіанки Чако фарбують губи та підборіддя, аж до шиї, чорною рослинною фарбою.

Із входу в єдину обшиту дошками будівлю виглянула розпатлана голова метиса. Місцевий крамар, міняло, суддя і збирач податків в одній особі. Він спробував зробити найсолодшу посмішку, але від неї повіяло лише разючою нещирістю та гарпагонським користолюбством. Він добре знав, що всі гроші, які ми тут залишимо, знайдуть зрештою один шлях: до його шухлядки. За горілку.

Ми проходимо повз ряд халуп. Під покрівлею розвішане все майно індійців. Два-три бляшані горщики, ніж, спис, сталева виделка—єдина зброя для полювання на кайманів та алігаторів — і мотузка з м'ясом, яке сушиться, обліплене тисячами мух та міріадами яєчок.

Невдовзі з помешкання крамаря вийшли, похитуючись, індійці. Вони ледве трималися на ногах, від них здалеку несло горілкою та денатурованим спиртом. Саме їхній вигляд показав нам, де найболючіше місце в житті дар'єнців. Індійці Чако вже власне давно не живуть у глушині. Але на них цивілізація тільки вилила свої покидьки. З покоління в покоління перекупники є єдиним зв'язком із великим світом. Вони купують у індійців те, що можна вигідно продати: шкіру крокодилів. Для полегшення лову вони постачають індійцям виделкоподібні списи, а останнім часом — і електричні ліхтарики. І що б не спіймали індійці під час полювання — все вимінюється, зрештою, на горілку.

Полювання на кайманів та вагу

СУЧАСНІ КОНКІСТАДОРИ

Сутінки огорнули ліс.

У тишу здалеку вривається химерна суміш верещання, пісень та лайки. Староста селища саме сьогодні розраховується за здані шкіри, і у шинку повним-повнісінько. Один за одним, похитуючись, індійці виходять із дверей. Добра порція алкоголю швидко приєднує їх до тих, хто за п'ять метрів від шинку відсипляється у пилюці селищного майдану. А нові нетерпляче тупцюють — і їм кортить якнайшвидше влити в себе ковток отрути. А що ж робиться там всередині?

— Не раджу вам втручатися,— попереджує Джім.— Трапиться з вами щось, та й буде ваша смерть повік на моїй совісті.

— Але ж ти привіз нас не для того, щоб ми лічили зорі на небі?!

Відразу ж за пологом ми стали свідками надзвичайного видовища. Це було найдивніше з усього, що ми колись бачили серед індійців. Ось вони — горді володарі пралісу. Безлика маса оголених тіл борсалася у переповненому приміщенні, освітленому єдиною гасовою лампою. Запах людського поту разом з огидним запахом денатурату підіймався над захарканою долівкою, душачи людей, що несамовито ревли, штовхаючи один одного. Два-три хлопці лежали у нестямі на підлозі, інші товклися по них, лізли по чому попало, чіплялися руками за прилавок та тяглися до глиняних мисок, наповнених спиртовою бурдою. Тікаємо на свіже повітря, немов від якогось кошмару.

— До такого падіння не довів би їх найпідступніший чаклун. Можливо, що і наркотики не в силі були б так вплинути. А тепер для цього досить однієї діжки спирту.

Ніщо не змінилося з часів перших конкістадорів, які вдерлися сюди понад чотири століття тому. Чого не зробили мечі та гаубиці, вершив алкоголь. Дійшла черга і до індійців Чако. Якщо не станеться чуда, зникнуть вони з демографічної карти Дар'єну, як і багато інших племен.

— Що ви там робили? — обізвався з пітьми приглушений голос Джіма.— Це велике неподобство, але ж за цим видовищем можна було і не їхати до Дар'єну. Заберіться в Панамі опівночі до будь-якого бару! Від цих бідолах наші відрізняються тільки одягом... Послухайте, Аліпіо мені обіцяв, що візьме вас на лов кайманів. Він з двома хлопцями вже чекає на нас там, біля ріки.

У конусі променя кишенькового ліхтарика з темряви виринула довга пірога — човен видовбаний з одного стовбура. За нею — друга. Відплив залишив за собою під берегом замість води лише бульбашки, що лопаються серед болота, покритого каламутними ручайками.

По коліна у болоті бредемо до човнів, ноги в'язнуть у чорній багнюці. Джім тільки сопе від напруги і бурмоче найстрашніші прокльони ще довго після того, як усі ми посідали в піроги.

Ніч була темною. Місяць ще не зійшов, а блиск зірок не міг пробитися крізь лісові хащі. Сидимо тихенько посеред човна. Веслярі з кожного боку. Ми не бачимо навіть їхніх силуетів. Хто зна, звідки в них та таємнича сила, з якою вони штовхають човен своїми веслами проти течії. Ледве чути шарудіння води під кілем...

Хто вони, ці два веслярі? Адже ми, власне, не бачили навіть їхніх облич. Два привиди, про їхню присутність ми здогадуємося лише завдяки сплеску весел, двоє незнайомих людей, які везуть нас у найчорнішу темряву на лов кайманів.

КАЛЕЙДОСКОП «ВСЕСВІТУ»

ПОСЛІДОВНИКИ ПІДПОРУЧИКА ДУБА. Один із персонажів безсмертного сатиричного романа Ярослава Гашека «Пригоди бравого солдата Швейка» підпоручик Дуб вважав, що найголовніший обов'язок військовослужбовця — це віддання честі. «Якщо солдат лежить смертельно поранений на полі бою, він повинен спочатку віддати честь своєму офіцерові і після цього вже може вмерти, — розглагольствував Дуб. Виявляється, що в наш час у підпоручика Дуба знайшлися послідовники. В статут канадської армії ввели нещодавно такий параграф: «Якщо на параді або в іншому урочистому випадку солдат відчує, що він непритомніє, він повинен лягти на землю (чи на підлогу), але при цьому вирівнятися і, лежачи, додержувати положення «струнко». Тільки в тому випадку, коли солдат лежить прямо, санітарам дозволяється приступити до виконання своїх обов'язків».

ПРИВИДИ КОРИСТУЮТЬСЯ ПОПИТОМ. В лондонській газеті «Таймс» нещодавно з'явилася така об'ява «Хто згоден віддати свою квартиру в будинку з привидами у тимчасове користування для туристів! Невтручання туристів у діяльність привидів гарантується».

НЕЗВИЧАЙНА ДУЕЛЬ. Три години тривала в італійському місті Теремо дуель між двома чоловіками. Привід для дуелі був найромантичніший: кохання. Зброєю дуелянтів були ножі і... виделки. Переміг Нікола ді Аттіста: він з'їв на один біфштекс більше. Під час дуелі супротивники знищили: три тарілки макаронів, смажену курку, 20 сосисок, 10 яєць, 16 біфштексів і половину великого торту. Дуель мала і епілог. Жінка, в ім'я якої змагалися дуелянти, молода вчителька, заявила, що зовсім не збиралася виходити заміж за переможця. До цього вона додала: «Все це свідчить, що обидва вони — однакові ненажери».

ДОГРАЛИСЯ. В підвалі головного приміщення нью-йоркського зоопарку «Бронкс-зу» для приваблення відвідувачів, а також для створення лагідного настрою у звірів був посаджений оркестр, який награвав приємні мелодії. Наслідок був дещо несподіваний: після першого ж маршу з відділу для гризунів вирвалося на волю 37 мишей та пацюків, які покусали 107 відвідувачів зоопарку.

ОЦЕ ТАК ОБІЦЯНКА! В рекламному оголошенні одного з нью-йоркських поховальних бюро говориться: «Завдяки нашому чудовому оркестру кожен випадок смерті у Вашій родині перетвориться для Вас і Ваших друзів на незабутню подію».

НІЧНИЙ ЛОВ

Над лобом переднього весляра засвітився ліхтарик. Індієць поводить головою і білий конус світла рухається вздовж берега.

Примари розтанули, тепер ми бачимо, відчуваємо людину, можемо стежити за кожним рухом чорного силуета ловця, схиленого над водою.

На березі заблищали чотири пари рубінів, близько посаджених один біля одного. Індієць, що стоїть на носі човна, повільно махає рукою, робить знак долонями. Це занадто малі, не варто морочитися. Червоні іскристі вогники на березі — очі алігатора.

За сто метрів перед човном блиснули з пітьми ще дві пари вогників. Далеко. Ловець на носі кілька разів відштовхнувся веслом від води, потім обережно поклав його на дно, показуючи другому рукою прямо вперед. Човен безшумно пливе по поверхні, як уві сні. До найближчої пари очей вже залишається двадцять п'ять кроків, потім п'ятнадцать, десять. Човен зупиняється. Індієць навпомацки бере свій спис із двома вістрями, ні на мить не відводить з очей алігатора світловий промінь. Потік світла не такий вже сильний, щоб побачити все тіло ящура. Важко визначити його довжину. Тільки розпечені жаринки очей горять із темряви, нерухомі, немов зачаровані.

Стримуючи подих, стежимо за кожним рухом ловця. Він бреде босоніж мілиною, як примара, і світлом гіпнотизує свою здобич. Тепер він стискає спис обома руками. Повільно, протягом нескінченних секунд, цілиться він у палаючі крапки. Трохи подається вперед... Удар! Ми чуємо безсилі удари смертоносного хвоста. Індієць усім тілом налягає на ратище, опір звіра слабшає, слабшає, і ось він зовсім затихає. Тиск списа зменшується. Слабке світло виблискує на мертвому тілі алігатора. Він не довший за півтора метра, але страшний своєю огидною пащею, всипаною рядами зубів. Шкіра не пошкоджена. Тільки дві дірочки із загустілою кров'ю за головою. Ловець встромив спис поміж шийними хребцями, зламавши ящуру шию.

За хвилину індієць звідкільсь із темряви приніс живого маленького алігатора. Прив'язав його міцним дротом до корми. Кілька хвилин він про щось говорив із Джімом, але ми не зрозуміли жодного слова.

— Що він говорить, Джімі?

— Він хоче ще показати нам, як ловлять кайманів. Це трохи складніша справа, бо вони більші за алігаторів і захищаються ще несамовитіше.

— Джіммі, навіщо знову ризикувати? Він уже показав нам свою майстерність.

— Зробіть йому приємність! Адже це його щоденна праця. Він виїжджає на ловлю щоночі. І хто зна, коли знову буде нагода похизуватися та ще й заробити?

Охоплені ловецьким азартом ми забули, що скоро має початися відплив. Аліпіо, наш ватажок, поспішно повернув човни назад. Пізно. Аж до самої Самбу під човном замість річки дзюрчав лише струмок із кам'янистим дном.

Проти течії нас несли човни, а вниз до Самбу нам довелося самим тягти їх.

І знову хвилини напруженого чекання, пронизані зеленими іскрами очей кайманів. А в нашій уяві невідступно стоять мутні очі й тупі погляди, галас у шинку та купки напівбожевільних людей на майдані. Тут, на річці, вони у нездоланному потягу до алкоголю щоночі ризикують здоров'ям і життям...

І на зміну кожній жертві нічного лову приходять інші, молодші — горілка в Дар'єні це надійніші пута, ніж кайдани каторжника.

У ПОЛОНІ МОРЯ

Над Самбу світає.

Настав час прощання, але прощатися нема з ким, бо в

селищі — як після битви. Чоловіки і жінки відсипляються там, де у них вночі підломилися ноги — в хатах, під деревами, на майдані. Зате команда «Альбатроса» поспішає, як у лихоманці, неначе наше відплиття — справа життя і смерті. Ми згаяли дві години припливу, а тепер вода вже спадає. На палубі метушня, а на носі чути Джімову лайку.

— Ви тільки погляньте! З усього вилову мені залишилося оце,— і він тиче нам під ніс недогризок ноги алігатора.— Я ж цього маленького хотів відвезти до Панами. Живого! І ось, що від нього залишилося!

— Як це трапилося? Каймани зжерли?

— Чорта лисого! Тоді б від нього нічого не залишилося. Адже ви вчора бачили, що я його прив'язав до човна дротом, бо канат чи ремінь він би перегриз, а на дроті зламав би зуби, так він, дурень, вирішив краще відгризти власну лапу! А крім того вигриз ще й черево тій потворі, яку ми вчора дотягли мертвою. Чи є на світі щось зажерливіше, ніж ця кайманська наволоч?

Тепер, при народженні нового дня, нічна пригода здавалася нам страшним сном. Але на палубі лежить доказ того, що ці драматичні спогади не є плодом фантазії. У кутку біля поручнів — мертвий алігатор, якого спіймав Аліпіо з іншого човна.

Не минуло і чверті години після нашого пробудження, а два мотори і бурхлива течія ріки Самбу вже женуть «Альбатроса» з шаленою швидкістю вниз, до моря. Це небезпечне плавання, але є надія, що ми пройдемо прибережну мілину ще до кінця відпливу.

Близько дев'ятої ми раптом відчули, наче включилося гальмо. «Альбатрос» захитався, з-під гвинта полетіли шматки багна. Погані наші справи. Стерновий негайно притишив хід, юнга переходить на ніс. Тепер він знову лотом контролюватиме дно.

Гирлом Самбу ми проповзли, мов злодії. Півгодини обдираємо черево «Альбатроса» по черепашці, втім посуваємося назад між острівцями мілин і знову рухаємося вперед. Несподівано немовби невидимий підйомний кран підхопив катер за ніс і підняв його вгору. «Альбатрос» хитнувся і ліг на бік. Хапаємося хто за що, щоб утриматися на ногах.

Так тому й бути. До полудня можемо гризти нігті. Буде добре, якщо вирушимо о другій чи о третій.

Чудова перспектива! У повітрі ні шелесне, сонце стоїть у зеніті і пече страшенно. З нижньої палуби з ним змагаються два розпечені мотори.

Три години на мілині, найближчий берег за кілометр. Час тягнеться, мов зв'язаний. Не знаєш, куди подітися. Розмовляти не хочеться, спати не можна, на сонці спека, у холодку можна задихнутися. Закинути б вудочку, так відомо, що зараз тут нема навіть сардинки.

Дві години пополудні. Палуба як після битви. Важко вимовити навіть слово. Година— це шістдесят хвилин чи шістьсот?

ТРИ ЦЕНТНЕРИ НА ВУДЛИЩІ

— Чуєш, як потріскує там, за човном, так буває, коли розтирають цукор качалкою на столі. Це, мабуть, вода прибуває. Зараз поїдемо!

— Ще не так скоро,— ллє Джіммі крижаний дощ на наші передчасні надії.— Ви забули про мотори. Як би їх не забило багном...

Минають ще півгодини, довші, ніж три попередні.

Нарешті! Під кілем зашаруділи розчавлені черепашки і катер, визволений припливом, загойдався на хвилях. Через двадцять хвилин ми обігнули ріг Гарахіне, вийшли на морський простір і попрямували на північний захід.

Стерновий передає нам владу над катером.

— Я обіцяв вам, що на зворотному шляху ви вестимете катер. От маєте карту, беріться. Тримайтеся курсу 304. А от вам і вудлище.

Стерновий витяг із нижньої палуби міцну бамбукову палицю з мотовилом завбільшки з літрову каструльку. На мотузці погойдувалося велика блешня з потрійним гачком.

Ви, мабуть, такого ще не бачили! Жердина схожа на древко прапора, а на ці гачки можна було б повісити півтуші корови.

— Спробуйте! Випустіть сотню метрів, і побачите.

Не минуло і п'яти хвилин, як мотовило так розкрутилося, що ця дивина ледь не вилетіла з рук Їржі у море.

— Увага! Гальма!

Юнга стрімголов летить до керма. Катер притишує хід і майже зупиняється. Починається бій. Риба осатаніло рветься. З великими труднощами вдалося протягти її кілька метрів. Вона висмикнула з мотовила подвійні шнури. Піт котиться з чола, руки судорожно вчепилися у вудлище, ноги уперлися у поручні — але хижак не заспокоюється Він борсається ще добрих півгодини, аж поки спільними зусиллями нам щастить витягти його на палубу.

— Оце так завдала клопоту! Але кіло з тридцять має!

— А як вона зветься, Джіммі?

— Індійці її називають вагу, а англійської назви я не знаю. В цьому кутку живе з двадцять видів таких велетнів, не забудьте, що ви у Панамській затоці, адже і назва «Панама» на мові індійців значить...

— ...багато риби.

— Так, це ви вже знаєте. Але чи навряд ви знаєте, що рибалки-спортсмени встановили тут кілька світових рекордів. У 1941 році, наприклад, тут було спіймано чорного марліна, який важив понад 320 кіло.

За перуанським бальзамом

Лікарі, парфюмери та виробники коштовного мила, ще майже чотири сторіччя тому знали перуанський бальзам. Ця приємна на запах речовина не змінила своєї назви навіть тоді, коли світ дізнався, що «перуанський бальзам», нічого спільного з Перу не має.

Батьківщиною бальзаму і єдиним місцем його видобування на світі є найменша республіка Центральної Америки — Сальвадор.

Сальвадорці дуже зацікавлені в тому, щоб перед усім світом викрити брехливу назву. Для цього вони навіть звертаються по допомогу до філателії.

«Тільки Сальвадор виробляє справжній бальзам», засвідчують сальвадорські поштові марки, щоб спростувати неправду.

Але занадто пізно. Світ лікарів і парфюмерів забальзамував свою помилкову думку про походження бальзаму.

Як це сталось?

Незабаром після відкриття Нового Світу іспанському королю надіслали пляшечку з коричнюватою маслянистою рідиною, яка випаровувала невимовно тонкі і приємні пахощі. Це й був дивний бальзам, чудодійну силу якого конкістадори підносили до небес. Міць і слава грунтується не лише на золоті.

Іспанці швидко переконалися, що бальзам із Нового Світу успішно лікує багато хвороб. Він загоював свіжі рани і дивно очищав старі, наповнені гноєм, виліковував виразки на шкірі та екземи, які дуже дошкуляли іспанцям через носіння залізних лат. Він заспокоював затяжні шлункові хвороби, звільняв дихальні шляхи, а потім з'ясувалося, що бальзам винятковий фіксатор парфумів. Індійці вважали його ліками від усіх хвороб. Бальзамове дерево вирощували у священних садах індійських вождів і берегли його, як зіницю ока.

Іспанці зрозуміли, що бальзам насамперед пахне золотом. Йшлося лише про те, як забезпечити собі монополію.

Кожна лисичка замітає свої сліди, отже іспанські спекулянти прагнули замести їх за бальзамом, як тільки дізналися, де його добувають.

Завойовники знайшли бальзам як священну рідину у покоях останнього вождя ацтеків і там довідалися, де його беруть. Але, незважаючи на це, він дістав наймення «перуанського». Матроси дійсно навантажували його у Кальяо. Але ніхто з них навіть не запідозрював, що дорогоцінний вантаж пливе Тихим океаном вже вдруге. Це буде дотепна вигадка. Справа в тому, що тоді було одне-єдине місце, де видобували бальзам: кілька кілометрів узбережжя Тихого океану — там, де знаходиться сучасний Сальвадор.

Власники монополій приховали цей непримітний куточок землі і добре заплатили морякам за збереження таємниці. Бальзам таємно переправляли з Центральної Америки до Південної і при цьому здалека обходили Панамське перехрестя. У Кальяо його таємно вивантажували і потім знову, вже не приховуючи, навантажували як скарби таємничої землі інків.

Лише через кілька сторіч заздрісні конкуренти викрили цю аферу і спробували знищити вигідну монополію Сальвадору іншим шахрайством, подібно до того, як це раніше трапилося із бразільським каучуком. Насіння і саджанці бальзамових дерев були вивезені на Цейлон. Дерева там виросли, але їхній сік зовсім не був схожий на бальзам. Ще й сьогодні не з'ясовано, за яких саме кліматичних, грунтових та інших умов сік бальзамових дерев набуває своєї чудесної якості,—тих умов, які вберегли «перуанський» бальзам Сальвадору від усіх пасток, зазіхань і шахрайства надійніше, ніж військово-морський флот іспанської корони...

Справжніх бальзамових дерев на світі дуже мало, та й ті довгий час були огорнуті таємницею. Можливо саме тому вони мають таку «палітру» назв: центральноамериканські індійці називають їх чикте, або наба; стара ацтекська назва гуїтзілоксітл, дерево колібрі. Іспанська історія бальзаму ще більш заплутала справу назвою «єпіскопське насіння». А коли з'ясувалося, що йдеться про дерево, і ні в якому разі не про насіння, почали його називати «китайський кедр».

Ми зупинилися на порозі загадкової алхімічної майстерні сальвадорських тропіків. Хіба можна утриматися від того, щоб зблизька не подивитися на наріжний камінь чотирьохсотлітньої боротьби за монополію на товар, для якого іспанці придумали таємний реекспорт набагато раніше, ніж цей термін почав дошкуляти сучасним митникам та торговцям.

* * *

Це була розкішна дорога. Від столиці Сан-Сальвадора на вісімдесятому кілометрі чудової бетонованої дороги ми перетнули гірське пасмо пралісу, яке здалеку оточувало місто. Потім проминули ще кілька невеликих пагорбів і виїхали до приморських гір на південному заході республіки.

Але тепер нас не цікавила ні дорога, ні ліани, ні орхідеї та колібрі. Ми їхали за бальзамом. Повітря вже почало наповнюватися його ніжними пахощами.

За селищем Сонсонате ми опинилися серед гаю коштовних дерев, які завдали стільки турбот новим конкістадорам, що заради цього вони навіть відклали зброю, щоб зайнятися вигідною торгівлею.

Грунт навколо Сонсонате використовується подвійно: бальзамові дерева розложистими, але рідкими кронами чудово оберігають нижчий

ярус рослин — плантацій кавових дерев.

Стовбури бальзамових дерев спотворені довгими виразками від самого кореня аж до крони. Тільки свіжі рани на корі дерев не досягають такої висоти. Від землі тягнеться шести чи восьмисантиметрова широка смуга червонуватої деревини, з якої знято кору. По краях рани сліди вогню. На її верхньому кінці приліплено смужки полотна, потемнілі від бальзаму.

Що ж можна ще розповісти про техніку видобутку? Спотворені тільки деякі дерева, кора інших гладенька, чиста і непошкоджена.

— Це дуже просто,— почав із професійною манерою викладу сеньйор Хіменес, керівник видобутку.— Зверніть увагу, що така чудова кора тільки на молодих деревах.

— Добре, але оці вже не такі й малі. Вони мають близько тридцяти метрів, та на них немає жодної подряпини.

— Звичайно, бо вони ще не виросли настільки, щоб їх надрізувати. Дерево має рости в усякому разі двадцять п'ять років, поки ми вперше надріжемо кору. Про вік цих найбільших дерев вам тут навіть ніхто і не скаже. Та якщо ми їх інколи змушені валити, то й тоді їхній вік важко визначити, бо кільця розташовані в них так густо, що ми мусимо покладатися тільки на дуже приблизні здогади. Правда, якось ми спробували видобувати бальзам із молодих дерев, було це у тридцять другому році, коли циклон повалив багато старих. Але нічого не вийшло. Бальзам із недозрілого дерева нічого не вартий.

Недалеко, у гаю бальзамових дерев працювала група робітників. Тепер зблизька ми побачили, що це переважно хлопці не старші сімнадцяти років. Один з них саме ліз на великий стовбур, точніше — біг по вертикальному стовбуру босоніж, як вивірка, майже не торкаючись його руками. Тримався він на дереві лише за допомогою вірьовочного зашморга, який вільно обвивав стовбур та стегна юнака. Він зробив два-три невеликих кроки, блискавичним рухом пересунув зашморг на метр вище і вже біг за ним. На плечі у нього висіла сумка із смужками полотна, у руках горіла скіпка.

Юнак заліз аж до кінця довгого розрізу, метрів на десять над землею, і висмикнув полотняні клаптики, просякнуті бальзамом. Потім гострим ножем продовжив розріз ще на кілька сантиметрів, відігнув кору і оголив смужку деревини. Кінцем ножа відштовхнув кору на край розрізу, потім підніс до нього скіпку.

— Вогнем руйнується сполучна тканина, щоб дерево довше «поплакало»,— пояснював Хіменес.— Бачите, кора горить, тепер хлопець швидко задме вогонь, а в рану встромить оті чвертьметрові клаптики полотна. Бачите, засовує їх кінцем ножа під кору і акуратно вирівнює, щоб вони добре промокли. А через десять днів він полізе на це дерево знову.

Бальзамове дерево відзначається надзвичайною витривалістю. Воно терпить таке жорстоке нівечення протягом століть. На деяких стовбурах не важко налічити до чотирнадцяти розрізів, один біля одного, аж до самої крони, які надають стовбуру такого вигляду, наче він на зразок клітин розмножується простим поділом, але тільки вздовж. Складається враження, що кожний старий стовбур ось-ось переродиться на цілу колонію молодих дерев.

— Подивіться самі,— каже Хіменес.— Тут кора вже не могла прикрити всю рану. Дерево вигнило, але кора проросла з обох боків, аж поки не розділила стовбур.

— Чи витримає таке будь-яке інше дерево на світі? Нема більш породистого та витривалого дерева, але лише тут, на рідному грунті. Уже десятків зо два кілометрів від цього місця дерева бальзаму не дадуть. Проте, вам такі спроби відомі, на цьому тоді прогоріли всі.

Бальзам із Сальвадору,— немов благородна людина. Він не виносить шахрайства, допомагає людям де тільки можна, а викорінити себе не дає. Він обійшов увесь світ, всюди його вітають, але росте він тільки дома, у своєму рідному куточку, в Сонсонате.

Ілюстрації до репортажу І. Ганзелки та М. Зікмунда
див. на стор. 154—155.

АВСТРІЯ

ТЕАТРИ ЗАЛИШАЮТЬСЯ ПОРОЖНІМИ

У Відні вже понад три роки не працюють чотири театри. Вони позбавлені державних дотацій і через брак коштів змушені були припинити свою діяльність. Театральні приміщення вже давно не ремонтуються. Як повідомляють газети, фасад театру «Скала» розвалюється, а питання про кошти на ремонт цієї будівлі вирішується в магістраті Відня вже протягом десяти років.

Театральна громадськість покладала великі надії на те, що в бюджеті Відня на 1959 рік будуть нарешті передбачені хоч невеликі кошти на поновлення роботи театрів, але ці надії виявилися марними. Нещодавно було опубліковано новий бюджет Відня, але в ньому знову відсутні дотації на театри. Чотири великих театральних приміщення залишаються порожніми.

АНГЛІЯ

ЕКРАНІЗАЦІЯ САТИРИЧНОГО РОМАНА ГРЕХЕМА ГРІНА

Британські кінематографісти почали працювати над екранізацією недавно опублікованого сатиричного романа талановитого англійського письменника Грехема Гріна «Наша людина в Гавані».

В кінофільмі зніматимуться відомі англійські актори Алек Гіннесс та Ноель Кауерд.

БЕЛЬГІЯ

«ДЯДЯ ВАНЯ» НА БРЮССЕЛЬСЬКІЙ СЦЕНІ

Національний театр Бельгії поставив п'єсу А. П. Чехова «Дядя Ваня» у перекладі на французьку мову. Глядачі дуже тепло сприймають спектакль. На прем'єрі були присутні відомі артисти і літератори, а також перекладачка п'єси французька письменниця Ельза Тріоле.

ГРЕЦІЯ

ЕКРАНІЗАЦІЯ СТАРОГРЕЦЬКОГО ЕПОСУ

В січні цього року із Москви до Афін виїхав грецький кінорежисер Зервос, який вів переговори з радянськими кінематографістами про спільне виробництво радянсько-грецького фільму.

Сценарій, оснований на старогрецькому епосі «Іліада», написав режисер театру ім. Маяковського М. Охлопков за участю і при консультації видатного археолога, ректора Афінського університету проф. Марінатоса. Музику до кінофільму напише А. Хачатурян — теж у співробітництві з грецьким композитором. Більшість із 37 головних і 45 другорядних ролей виконуватимуть грецькі артисти, але разом з ними зніматимуться і відомі кіноактори радянських студій.

В серпні цього року починаються натурні зйомки у Греції, куди незабаром виїде з групою операторів М. Охлопков. Зимою будуть відзняті деякі сцени в павільонах студії «Мосфільм», а влітку 1960 року в Криму зніматимуться грандіозні батальні сцени, в яких буде зайнято близько 16 тисяч статистів. Створення фільму буде завершено в грудні 1960 року.

Фільм буде знято так, що його можна буде демонструвати на будь-якому екрані— звичайному, широкому і панорамному.

ДРВ

ЛІТЕРАТУРНИЙ КОНКУРС

Літературно - мистецький журнал «Ван нге куан дой», орган командування Народної армії В'єтнаму, оголосив цікавий літературний конкурс. Тема конкурсу — бойовий шлях і сьогоднішнє життя Народної армії. Конкурс провадитиметься серед солдатів та офіцерів і має на меті виявлення нових талантів серед в'єтнамських воїнів.

Командування армії звернулося з відозвою до солдатів та офіцерів, закликаючи їх взяти участь у конкурсі.

«Пишіть про цікаві події,— говориться у відозві,— викладайте на папері найкращі ідеї, які б відбивали усе нове в думках і діях людей, у будівництві соціалізму і боротьбі за возз'єднання нашої Батьківщини!»

Як повідомляють в'єтнамські газети, літературний конкурс викликав великий інтерес серед солдатів та офіцерів. До редакції надійшло багато рукописів.

ІСПАНІЯ

«ДОН КІХОТ 1959 РОКУ»

В Іспанії починаються роботи над новим фільмом по роману Сервантеса. «Дон Кіхот 1959 року» — так називатиметься новий кінофільм. Іспанські кінематографісти мають намір перенести дію твору в наші часи. Дон Кіхот діятиме в сучасних умовах, серед людей наших днів. «Лицар сумного образу», наприклад, буде воювати з світловою рекламою сучасного великого міста тощо.

КИТАЙ

ПІСНЯ КОХАННЯ

Сценаристи Пин Чін-фин та Чен Сі-лін в основу фільму «Пісня кохання», який нещодавно демонструвався на екранах нашої республіки, поклали випадок із героїчного життя китайських патріотів.

Кадр з фільму «Пісня кохання». В ролі Джато — Уан Цзіє, в ролі Нави — Сун Шюе-цзюань.

Перед глядачем розгортається драматична історія, що почалася в найтяжчі дні боротьби китайського народу за визволення і закінчилася лише після перемоги над гоміндaнівцями.

Прекрасне і чисте почуття зв'язує юнака Джато і дівчину Наву. Але вороги народу — вороги і їхнього особистого щастя. Джато очолює партизанський загін, який хоробро бореться проти гоміндaнівців. Ворогам вдається зненацька напасти на загін, і Джато, єдиний, що залишився живим, ледве встигає сховатися в горах. Багато часу живе він там на самоті, як дикий звір. Та Нава весь цей час не втрачає надії, вона розшукує свого коханого і нарешті знаходить його — завдяки пісні, яку вона колись співала.

НІМЕЧЧИНА

НДР

НОВИЙ ТВІР ТОРНДАЙКІВ

Ендрю й Аннелі Торндайк — автори відомих радянському глядачеві фільмів «Це не повинно повторитися» та «Операція «Тевтонський меч» (див. «Всесвіт» № 1, 1959 р.), створюють зараз новий кінонарис про славний історичний шлях Радянської держави. Кіномитці вже закінчують підготовчі роботи і в червні розпочнуть зйомки. Фільм буде плодом творчого співробітництва між Центральною студією документальних фільмів СРСР та хронікальною студією «ДЕФА» відповідно до угоди про культурний обмін між обома країнами.

В новому кінотворі буде використано архівні матеріали, що зберігаються з перших днів створення Радянської влади; значна частина фільму буде присвячена розповіді про героїчні сьогоднішні будні Радянського Союзу. Радянські оператори вже знімають для майбутнього фільму будівництво нової залізничної магістралі, що перетне північний схід Сибіру, беруть участь у геологічній експедиції, що досліджує величезні поклади природного газу й нафти на північ від Тюмені, супроводжують будівників нафтопроводної траси Омськ — Татарськ — Томськ — Тайшет.

Влітку Торндайки із своєю операторською групою провадитимуть зйомки між Уралом та Байкалом — в районі, де створюється третя металургійна база країни.

В 1960 р. новий фільм вийде на екрани.

ПОЛІТИЧНІ КАРИКАТУРИ БЕЙЄРА-РЕДА

На початку 30-х років у робітничій пресі Німеччини почали з'являтися дотепні політичні карикатури молодого художника Альфреда Бейєра-Реда. Вони викривали злочинне обличчя німецького мілітаризму, таврували фашистів, які рвалися тоді до влади. Ім'я талановитого художника швидко набуло популярності.

Капіталізм: «Що це?! Він хоче перевернути мій світ!»

В роки фашизму Бейєр-Ред, перебуваючи в еміграції, продовжував роботу карикатуриста. Його малюнки

Боннські невинні ангели.

вміщувалися в антифашистській пресі, їх можна було побачити на міжнародних виставках.

Після 1945 року художник активно працює в демократичній пресі Берліна. Протягом останніх років він — постійний співробітник центрального органу Соціалістичної єдиної партії Німеччини — газети «Нейєс Дейчланд». Майже щодня на першій сторінці газети з'являються його гострі політичні карикатури. Альфред Бейєр-Ред, або просто — Ред, як він часто підписує свої твори, дуже швидко, із завзятістю справжнього газетяра відгукується на політичні події та явища. Минає час, художник створює нові малюнки, але його старі твори знову і знову викликають захоплення тих, хто вже колись бачив їх у газеті або журналі. В цьому виявляється справжнє визнання високої майстерності художника.

Атомний вірус Аденауера — соціально-небезпечна хвороба.

Берлінське видавництво «Дітц» випустило книгу карикатур Альфреда Бейєра-Реда, в якій зібрані найкращі малюнки художника, створені за останні роки.

ПАМ'ЯТІ ВЕЛИКОГО ПОЕТА

Німецька громадськість готується відзначити 200-річчя з дня народження видатного німецького поета і мислителя Фрідріха Шіллера. Великі готування ведуться у Веймарі — місті, де жив і працював поет. У травні тут відкривається кілька цікавих виставок, присвячених знаменній даті. Одна з них розповідає про втілення творів Шіллера на театральній сцені. Тут експонуються матеріали з багатьох країн світу. Справжній інтерес становить виставка рукописів та інших документів, які знайомлять з творчою лабораторією Шіллера.

Німецькі видавництва випускають до ювілейних днів багато нових книжок. У веймарському видавництві «Оріон» виходить наукова бібліографія німецької та іноземної літератури про Шіллера, видавництво «Фолькс-ферлаг» випускає п'ятитомне зібрання вибраних творів поета. Низку наукових досліджень про Шіллера готує до видання науково-дослідний центр Шіллера і Гете у Веймарі.

Восени 1959 року відбудеться велика наукова конференція, присвячена вивченню творчості Фрідріха Шіллера. В ній візьмуть участь понад двісті німецьких та іноземних літературознавців. Тут буде прочитано доповіді про нові дослідження літературної спадщини поета, про діяльність веймарського центра та про стан вивчення творчості Шіллера в різних країнах світу.

У Веймарі на честь ювілейної дати готується урочисте театральне свято. В ньому візьмуть участь митці і театральні колективи Німецької Демократичної Республіки.

Кіностудія «ДЕФА» приступила до зйомок нового фільму «Підступність і кохання» за відомим твором Фрідріха Шіллера.

Підготовкою до шіллеровських днів керує спеціальний комітет, утворений урядом Німецької Демократичної Республіки.

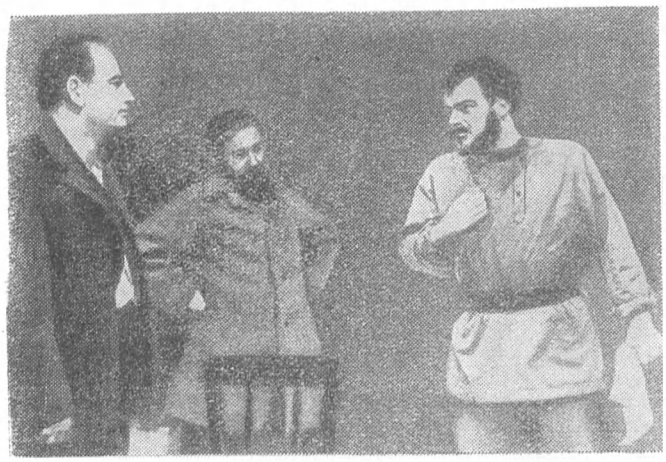

В театрах НДР з успіхом ідуть спектаклі за мотивами творів видатного радянського письменника М. Шолохова.

На фото вгорі: сцена з спектаклю «Піднята цілина» у виконанні акторів лейпцігського міського театру.

На фото праворуч: актори міського театру Карл-Маркс-штадта виконують сцену з опери «Тихий Дон» (музика І. Дзержинського).

ФНР

ПРАВДИВА КНИГА ПРО ЗАХІДНУ НІМЕЧЧИНУ

Невелике західнонімецьке місто Гольдентан. Окупанти посилено запроваджують тут горезвісний «американський спосіб життя». Нехтуючи національними інтересами місцевого населення, окупанти розвалюють економіку Гольдентана, ставлять під загрозу існування тисяч робітничих родин. У місті процвітають корупція, злочинність, проституція. Правляча верхівка Гольдентана—керівники місцевої організації християнсько - демократичної спілки,— злигавшись з окупантами, зраджують інтереси свого народу. Місцеві соціал-демократи, критикуючи на словах дії властей, на ділі допомагають їм у антинародній справі, зривають виступи робітників проти окупантів та їхніх посібників.

Лише невелика група комуністів виступає сміливо й послідовно за інтереси народу. Їх нещадно переслідують, але комуністи залишаються незламними і продовжують боротьбу в умовах жорстокого терору. Навколо комуністів згуртовуються представники різних верств

населення Гольдентана—робітники, ремісники, інтелігенція. В програмі Комуністичної партії вони бачать втілення своїх власних інтересів.

Народний рух проти військових готувань, за припинення окупації, за мир і об'єднання країни шириться, і комуністи стають його провідним ядром. Ніякі переслідування та репресії не здатні його зупинити.

Такий зміст романа молодого західнонімецького письменника Германа Лаутербаха «Каміння котиться», що викликав великий інтерес в обох частинах Німеччини. Новий твір дає переконливу картину героїчної боротьби західнонімецьких комуністів проти антинародної, войовничої політики боннських правлячих кіл.

Німецька критика відзначає, що особливо вдався Герману Лаутербаху центральний образ романа — образ керівника місцевих комуністів, депутата від Комуністичної партії Нолля. Ця людина втілює в собі найкращі риси комуніста, справжнього борця за народні інтереси. Високо оцінює критика й образ журналіста Ольберга. Це — чесний німецький інтелігент, який не лише глибоко переживає національну катастрофу, але й шукає шляхів до кращого майбутнього своєї країни. Тому він стає на бік комуністів. Ольберг не може залишатися осторонь, коли йдеться про інтереси його народу, коли під загрозу поставлено долю Німеччини.

Події романа Лаутербаха відбуваються в 1952—1953 роках, вони не доведені до наших днів, але в цьому творі дано правдиву картину сучасної західнонімецької дійсності.

Характерна доля цього романа. Герман Лаутербах не знайшов у Західній Німеччині видавця для своєї талановитої книги. Адже правда не до вподоби тим, хто визначає літературні смаки в боннській державі. «Каміння котиться» побачило світ лише в Німецькій Демократичній Республіці.

ВИСТУП ЕРІКИ МАНН

«Антикомунізм»—найбільша дурість нашої епохи»,— ці слова належать німецькому письменникові-гуманісту Томасу Манну. Ними почала свою цікаву статтю, надруковану в мюнхенській газеті «Культур», дочка великого гуманіста, письменниця і журналістка Еріка Манн.

Письменниця викриває брехливість і цинізм горезвісного міфу про «вільний світ» і «західну культуру», який посилено поширюють найманці капіталізму — буржуазні учені, літератори, політичні діячі. Письменниця сміливо говорить правду в обличчя західнонімецьким «антикомуністам», обвинувачуючи їх у найжахливішому злочині проти свого народу, проти усього людства. «Любителями смерті» називає вона тих, хто поставив своє перо на службу паліям війни, хто освячує атомну бомбу замість того, щоб боротися за мир.

«Припиніть свою жорстоку справу, ви, дурні та блазні. Ви хочете завоювати Космос, а нездатні навіть встановити мир в Алжірі!» — гнівно пише Еріка Манн.

Письменниця закінчує свою статтю вимогою негайно припинити «холодну війну», заборонити атомну зброю, встановити тривалий мир між народами.

Сміливий виступ Еріки Манн викликав широкі відгуки в Західній Німеччині. І, звичайно, реакційна боннська преса почала цькувати письменницю. Західноберлінська газета «Тагесшпігель», яка сама себе називає «газетою фронтового міста», виступила з брудною лайкою на адресу письменниці, одночасно повторюючи наклепи на її батька — адже боннська реакція ненавидить Томаса Манна за гуманізм, за антифашистські погляди, за послідовні виступи на захист миру. Еріка Манн зазнала також нападок з боку редактора найреакційнішого західноберлінського журналу «Монат», антирадянського наклепника і апологета атомної бомби Мельвіна Ласкі.

Виступ Еріки Манн — дуже симптоматичне явище. Він свідчить, що найкращі представники західнонімецької інтелігенції дедалі рішучіше виступають проти «холодної війни», антирадянської пропаганди і горезвісного «антикомунізму», виступають за збереження миру між народами.

ПОЛЬЩА

ВІТОЛЬД ЛЮТОСЛАВСЬКИЙ — ЛАУРЕАТ 1959 РОКУ

Вітольд Лютославський один з найвидатніших сучасних польських композиторів. Твори його — «Симфонічні варіації», «Варіації на теми Паганіні», симфонії, «Сілезькі картинки для голосу й оркестру» та багато інших неодноразово включалися в програми концертів симфонічних оркестрів Радянського Союзу.

Нещодавно жюрі спілки польських композиторів присудило звання лауреата 1959 року Лютославському за визначні досягнення в галузі музичної творчості.

МОНОГРАФІЯ ПРО ВИДАТНОГО ХУДОЖНИКА

Збігнєв Пронашко, відомий польський художник, помер в лютому 1958 р., саме тоді, коли закінчувалася робота над монографією, присвяченою його творчості.

Нещодавно у видавництві «Аркади» видана монографія про його творчість. Автор її Хелена Бломувна. Монографія складається з великого і цікавого дослідження про життя і творчість З. Пронашка, а також добірки ілюстрацій-репродукцій з творів художника.

Х. Бломувна розкриває перед читачем великий талант цього видатного представника польського образотворчого мистецтва, показує індивідуальність його пензля, самобутність його творів.

ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ СЕРАФИМОВИЧА

В цьому році минає десять років із дня смерті видатного радянського письменника Олександра Серафимовича Серафимовича. Його відомий твір «Залізний потік» перекладений на польську мову і не раз перевидавався в Польщі.

Незабаром у Польській Народній Республіці вийде перший том повного семитомного видання творів Серафимовича.

РУМУНІЯ

ЛІТЕРАТУРНІ ДОСЯГНЕННЯ

Румунський літературний тижневик «Контемпоранул» вмістив статтю Р. Попеску, в якій відомий критик підводить підсумки досягненням румунської літератури. На думку Попеску, прозові твори, що вийшли з друку останнім часом, являють собою значний вклад у справу розквіту соціалістичного реалізму в румунській літературі. Розширилася і поглибилася тематика прози, більше з'явилося творів на теми сучасного життя Румунії.

До найкращих прозових творів 1958 року, критик відносить романи Т. Поповича «Спрага» і З. Станку «Гірке коріння». Обидва ці твори охоплюють великий відрізок часу і показують життя старшого і молодшого покоління румунських трудівників.

1958 рік був плідним у румунській літературі і малими епічними формами. Багато з'явилося цікавих оповідань, новел. Р. Попеску в своїй статті відзначає оповідання Е. Галана «З часів потопу», Ф. Мунтяну «Небо починається з третього поверху» і Е. Камілара «Останній апостол».

Поезія, як відзначає автор статті, по кількості назв стоїть над прозою, але це аж ніяк не можна сказати про якість надрукованих поезій. Найкращим поетичним досягненням, на думку Попеску, є том віршів М. Бенюка «Пілігрими на зірки».

ЗБІРКА НЕГРИТЯНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

«Ми вирощуємо зерно,—
Нам дають лише полову.
Ми випікаємо хліб,—
Нам дають лише суху
скоринку...»

Так починається «Пісня невільника», найпоетичніший та найцікавіший взірець негритянської народної творчості, вміщений у нещодавно виданій в США «Збірці негритянського фольклору». Складачі збірки відібрали чимало народних пісень, балад та казок, які досі існували лише в усній формі. Крім багатств народної творчості, до збірки ввійшли написані за народними мотивами твори сучасних негритянських літераторів Ленгстона Х'юза, Стерлінга Брауна.

Коли читаєш цю книгу, починаєш розуміти спадкоємність негритянської культури. Особливо яскраво це відчувається в розділі «Проза та поезія в дусі фольклору», де вміщено твори сучасних авторів.

ЛАНЦЮГ НЕВОЛІ ПЕРЕТВОРЮЄТЬСЯ НА УЗИ ДРУЖБИ

Двом каторжникам під час переїзду на вантажній машині пощастило втекти. І ось вони на волі, але їхні руки— одну білу, а другу чорну — з'єднує ланцюг. Це «тонкий» розрахунок начальника в'язниці: расова ненависть, сподівається він, не дасть їм домовитися, щоб діяти дружно, а отже вони далеко не втечуть. З перших кадрів фільму здається, що так воно й буде: білий хоче йти на південь, чорний на північ. Але згодом їхня зв'язана ланцюгом доля примушує втікачів спочатку допомагати один одному, щоб зберегти життя, потім звіряти свої думки, болі, мрії. Так народжується дружба. Настає нарешті момент, коли їм вдається розбити ланцюг, і вони мають змогу розійтися; але вже не можуть. Білий, який разом із чорним відвоював свою людську гідність, відмовляється врятуватися ціною життя свого товариша. І ось вони знову разом, без ланцюга зустрічають переслідувачів, що йдуть по їхніх слідах.

Тоні Кертіс та Сідней Пуатьє у фільмі «Непокірні».

Такий зміст нового фільму відомого американського режисера Стенлі Кремера «Непокірні». Не вперше Стенлі Кремер (на рахунку якого вже двадцять фільмів) звертається до такої гострої в США проблеми, як расова дискримінація. Своїм фільмом «Я негр» він поклав початок серії американських фільмів про так званих «порушників правил».

Фільм «Непокірні» захоплено зустрінутий прогресивною критикою. «Літтл-Рок — це ще не вся Америка»,— такий висновок робить глядач, познайомившись із фільмом. Цей, з першого погляду, звичайний «поліцейський фільм» насправді підіймається до рівня справжньої сучасної трагедії. Найбільша заслуга фільму в тому, що він реалістично показує різні найсуперечливіші сторони расової проблеми в США.

Прогресивна преса також відзначає блискучу режисуру цього «мужнього і розумного фільму», надзвичайну щирість гри двох акторів Тоні Кертіса та Сіднея Пуатьє. Негр Сідней Пуатьє відзначений премією на Берлінському фестивалі кінофільмів минулого року як кращий виконавець чоловічих ролей за 1958 рік.

Чудова гра і всіх другорядних персонажів, і цим підкреслюється, що драма відбувається не лише між двома головними героями, а стосується всього народу. З одного боку це фермери, що хотіли б лінчувати негрів, жінка, яка з посмішкою посилає негра на смерть, а з другого — фермери, які проти лінчування, шеріф, що ховає зброю, побачивши знесиленого білого на руках у негра.

ФІНЛЯНДІЯ

ВИСТАВКА ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА НДР

В одному з найбільших виставочних приміщень фінської столиці Хельсінкі відкрито художню виставку, влаштовану Академією мистецтв НДР.

Нова виставка вперше знайомить фінську громадськість із культурою Німецької Демократичної Республіки. Газети розцінюють влаштування виставки як важливу подію на шляху встановлення культурних зв'язків між обома країнами і зазначають, що виставка, яка відкрилася в Хельсінкі, перед тим мала дуже великий успіх в англійській столиці — Лондоні.

ФРАНЦІЯ

ІСТОРІЯ В ПІСНЯХ

У видавництві «Галімар» почала виходити багатотомна «Історія Франції в піснях». Перші чотири томи охоплюють період від хрестових походів XI—XIII ст. до французької буржуазної революції 1789 року. В V та VI томах, які вийшли нещодавно, зібрані пісні, створені за час панування Наполеона і до революції 1848 року. Це своєрідний історичний довідник, в якому пісні відображають реальні події життя французького народу. Укладачі збірки показують, що все може бути приводом для пісні і що ця форма творчості часто була пропагандистською зброєю французів.

В епохи панування Наполеона, Карла X, Луї-Філіппа було створено велику кількість політичних куплетів, які в той час були барометром громадської думки. В піснях, вміщених в V та VI томах, добре показано ставлення французького народу до загарбницьких війн Наполеона та війни Карла X в Алжірі.

Газета «Юманіте» дає високу оцінку цьому виданню.

З циклу «Шлях до звільнення» 1955 р. *(Гравюра на дереві).*

В. ЦЕЛЬТНЕР

Вінцент Гложнік

До першої нашої зустрічі з одним із найталановитіших і найяскравіших художників Словаччини, зустрічі, що відбулася на виставці минулого року у Києві, ми дуже мало знали про Вінцента Гложніка і його мистецтво.

Гложнік народився 1919 р. в Сведерніку. Наприкінці 30-х років навчався в художньо-промисловій школі в Празі.

Художник багато років працює майже виключно в галузі книжкової ілюстрації. В 40—50-х роках він ілюструє десятки книг, і розмах його роботи у цій галузі справді грандіозний. Гложнік ілюструє класичну й сучасну літературу, книжки письменників вітчизняних і зарубіжних, книжки для дорослих, для юнацтва та для найменших.

Книжкові цикли Гложніка вражають широтою. Він ілюструє «Корейські казки» М. Гаріна-Михайловського, на його аркушах з'являється традиційна кутаста в'язь драпіровок і приглушено звучать декоративно трактовані плями костюмів; чарівний дух китайської і японської гравюри живе в акварелях Гложніка благородною стриманістю кольору, спокійною досконалістю композицій, розгорнутих по вертикалі аркуша, в неквапливому, розміреному ритмі, так що здається, ніби негучна прозора музика звучить в них передзвоном срібних дзвіночків.

В ілюстраціях до збірки індійських казок «Гранат» оживають персонажі індійського епосу — добрі й злі велетні, юнаки, яких спалює кохання, і підступні чаклуни; небесні діви під звуки флейти ведуть чарівний танок і віщі птахи пророкують героям злу долю.

В цих роботах Гложнік немовби перевтілюється в одного з майстрів старовинної індійської мініатюри. Він зрозумів її стиль — її площинність, її майже орнаментальну декоративність, вишукану умовність жестів і поз, її полум'яну кольоровість.

Обираючи художню манеру, завжди нову для кожного літературного твору, який він ілюструє, Гложнік ніколи не розчиняється в цій манері, не втрачає своєї індивідуальності. Стилізуючи свої ілюстрації під китайську або старонімецьку гравюру, під індійську мініатюру або старослов'янську книжкову графіку, Гложнік відбирає в них лише безумовно необхідні йому елементи стилю. І в кожній своїй роботі Гложнік незмінно залишається самим собою: у кожній з них — його сміливі ракурси, його гострота форми, філігранна викінченість несподіваних композиційних рішень, сувора єдність тону й кольору. «Багатоликість» Гложніка стала лише одною з рис його власного неповторного почерку — вміння проникнути в саму суть стилю ілюстрованої книги.

Зовнішня стилізація, якою Гложнік володіє справді віртуозно, ніколи не перетворюється для нього на само-

З циклу «Війна» 1952 р. *(Гравюра на дереві).*

ціль. Жодного разу не забуває він головного свого завдання. Кращий приклад тому — його ілюстрації до «Подорожей Гуллівера» (1955). Спочатку вони здаються просто кумедним жартом, в якому світ людський зменшений до сміховинних комашиних розмірів і зіставлений зі «справжньою» людиною. Але в цьому прийомі розкривається справжня суть свіфтовської сатири, і Гложнік розгадав її слідом за своїми попередниками — ілюстраторами Свіфта. В ілюстраціях художника іграшковий світ Ліліпутії дивно достовірний. Все в ньому — як у людей: гордовиті барони в пурпурових плащах і сторожа з грізними алебардами, і прапори, які мають на вітрі. У цьому світі людські жалюгідні примхи, людська чванливість і манірність, раболіпство й зарозумілість,— всі маленькі пристрасті бундючних пігмеїв, які вважають себе вінцем творіння.

Для мистецтва Гложніка у високій мірі характерне вміння підпорядкувати правду перших вражень синтезуючій думці. В його аркушах завжди наявні результати кропіткої дослідницької праці, він ніколи не приступає до роботи, не знаючи до кінця всього, що стосується обраної ним теми. Але це— тільки попередній етап, після якого починається складний, сповнений глибоких роздумів процес художнього переосмислення баченого й пізнаного.

З циклу «Старе село» 1958 р. *(Ліногравюра).*

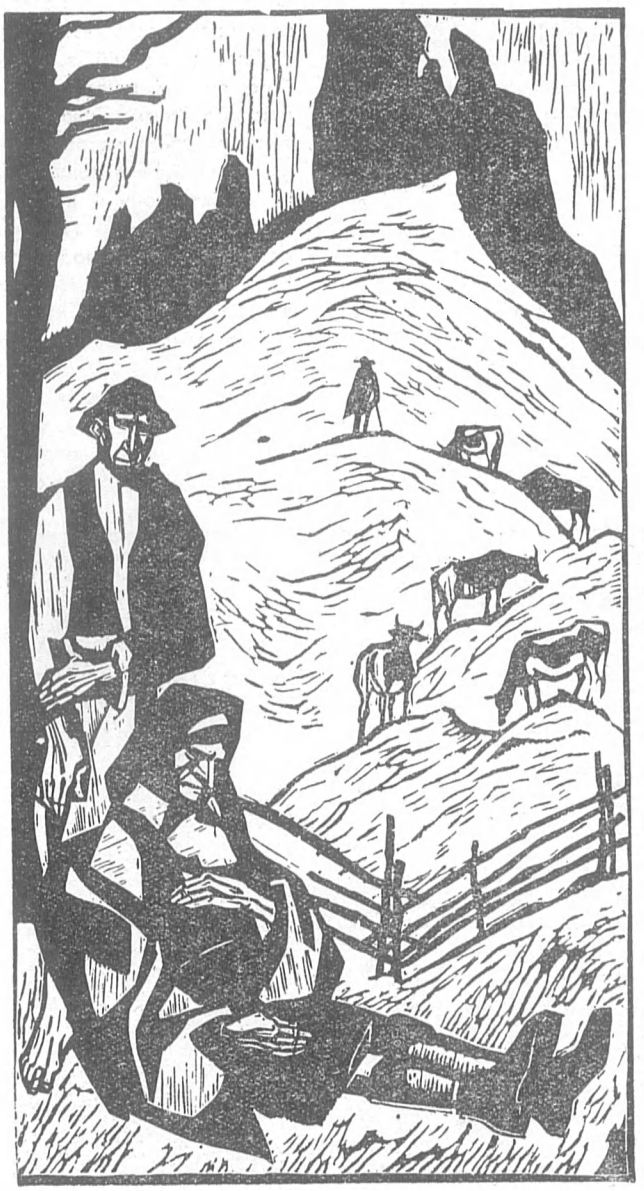

В ілюстраціях Гложніка до книги М. Мартакової «Під синім небом» (1954) облітає багряне, жовте, буре листя, й ведмідь, перевертаючись, влаштовується в зимовому своєму житлі; у темному небі жовтіють великі стиглі зорі, й лисиця, злорадо усміхаючись, тягне вздовж паркана напівзадушеного гусака. Гложнік одягає лисицю в яскравочервоне хутро, яке вилискує золотом; їжак походжає на задніх лапах, самовдоволено погладжуючи сите черевце; у нічному повітрі танцює комариний оркестр: сурмлять блискучі труби, бринькають гітари, співає віолончель, і листя строїть кумедні міни місяцеві; кінь несе героя над хмарами, дзвенячи копитом по золотих зірках. Світ, пізнаний художником до кінця, набуває нової реальності — реальності казки, реальності мистецтва. Все в цих малюнках Гложніка — правда, але це правда заново створеного художником світу.

* * *

На початку 50-х років один за одним з'являються станкові тематичні цикли Гложніка й зв'язані з ними окремі гравюри й літографії («Людина», 1951; «Війна», 1952; «Словацьке народне повстання», 1953—1954; «Шлях до визволення», «Транспорт», 1955; «Люди й війна», 1956; «Коріння», «Переможці» 1957; «Агонія війни», «Полонені жінки», 1958). Разом з ними в мистецтво Гложніка приходить його головна тема — тема боротьби проти війни за мир між народами.

Свої роздуми про війну й мир, про людину на війні Гложнік завжди починає з рідної Словаччини, зі спогадів про її долю у другій світовій бойні.

В циклі літографій «Словацьке народне повстання» мало батальних сцен. Його аркуші здаються епізодами одного нескінченного походу обуреного народу, який багато вистраждав. Кожна сцена його нібито проступає крізь туман, що клубочиться в горах, й обрана художником у цій серії техніка олівцевої літографії прекрасно передає образ туманами повитих підхмарних гір.

...Люди пробираються все вище, спотикаючись на слизьких кручах, ведуть поранених, відпочивають, де-неде притулившись на краю дороги, а туман клубочиться в горах, розтікається по схилах широкими каламутними хвилями. Дозорці вдивляються в туман — чи не наближається небезпека, а вона йде по п'ятах, і мертві лежать біля обочин доріг, занурившись у канави й розметавши натруджені селянські руки.

В аркушах серій «Війна», «Люди й війна», «Транспорт» — ніби весь світ, вигнаний з насиджених місць, який кочує нескінченними шляхами, гігантське, безпросвітне кочування. Важкі чорні клуби нерухомо стоять у вицвілому мертвому небі димом вселенської пожежі. Гвалтівник схиляється над оголеним безпомічним жіночим тілом, і мародер риється у кишенях убитих, і ноги повішених гойдаються над байдужими обличчями катів. Люди зустрічають свій смертний час у кам'яних тупиках провулків, перетворених на німі кладовища, і на гірських стежках, що уриваються над безоднею, вони гниють в окопах і згоряють у печах крематоріїв,— жахливий несамовитий розгул смерті, який проноситься над спустілою землею. І все це — вже не тільки Словаччина у дні другої

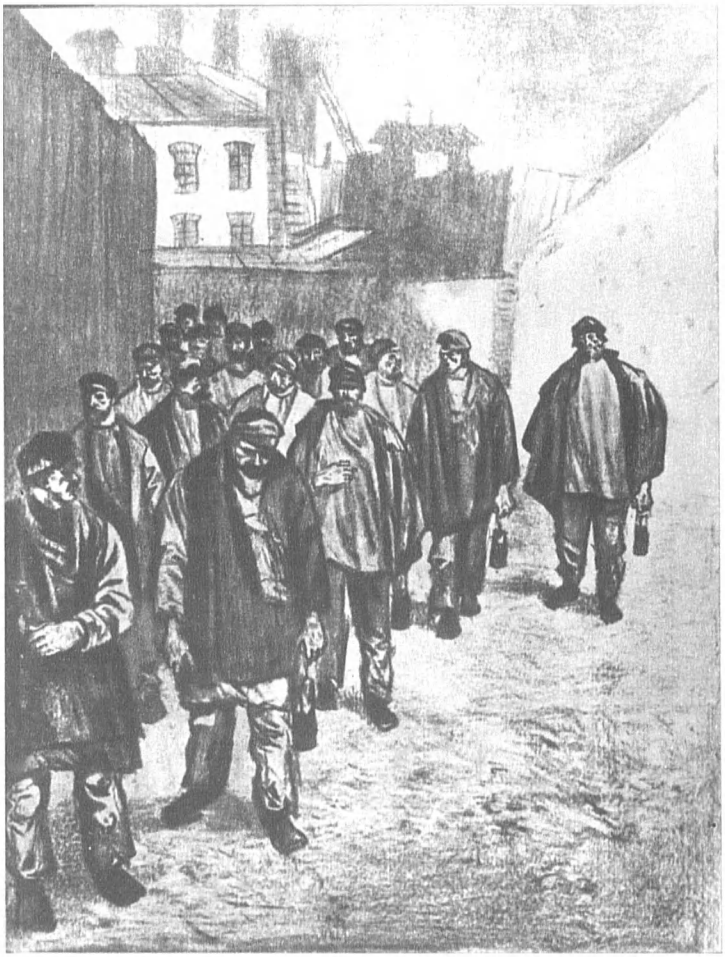

До книги «Незабутні дні» — 1954 р.
(вугіль, акварель)

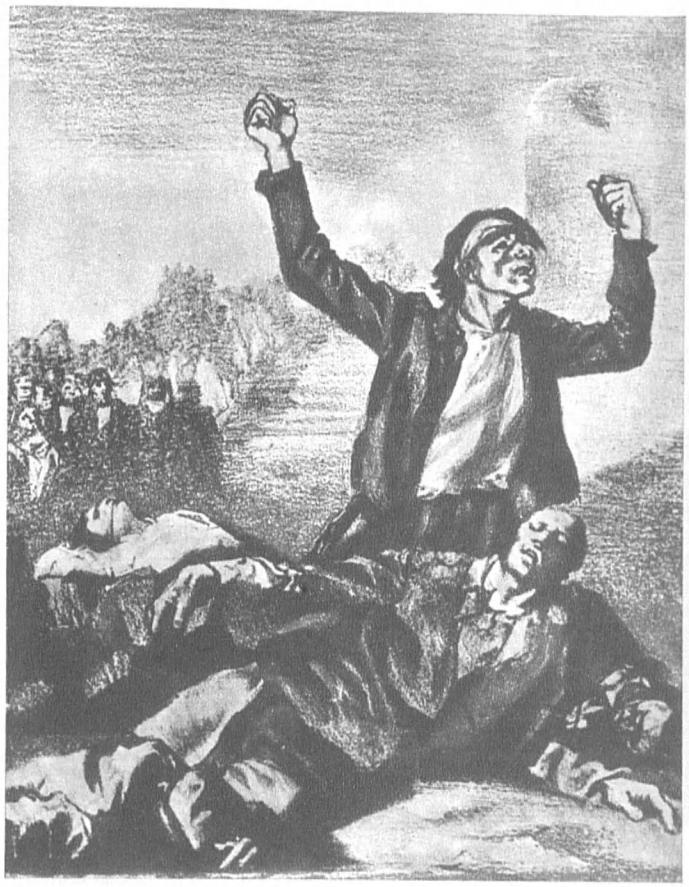

З циклу «Фашизм» — 1952 р. *(літографія)*

До книги М. Тихонова «Оповідання про Пакистан» — 1953 р.
(акварель, туш, перо).

світової війни, це — люди всього світу, розворушеного війною, люди — й війна.

Поступово все більшого значення для Гложніка набуває тема людської мужності й волі до життя, тема опору. В аркушах серії «Словацьке народне повстання» купка за купкою збираються в горах партизани, гріються біля потаємних неяскравих вогнищ, чекають свого часу — ось вже весь народ, який випив до дна чашу страждань, потоками грізних весняних вод обрушується на ворогів.

Образ непереможного народу, що бореться, панує

З циклу «Словацьке народне повстання», 1953—1954 рр.
(літографія)

До книги М. С. Лєскова «Сказ про тульського косоокого лівшу та сталеву блоху» — 1953 р.
(акварель, туш, перо).

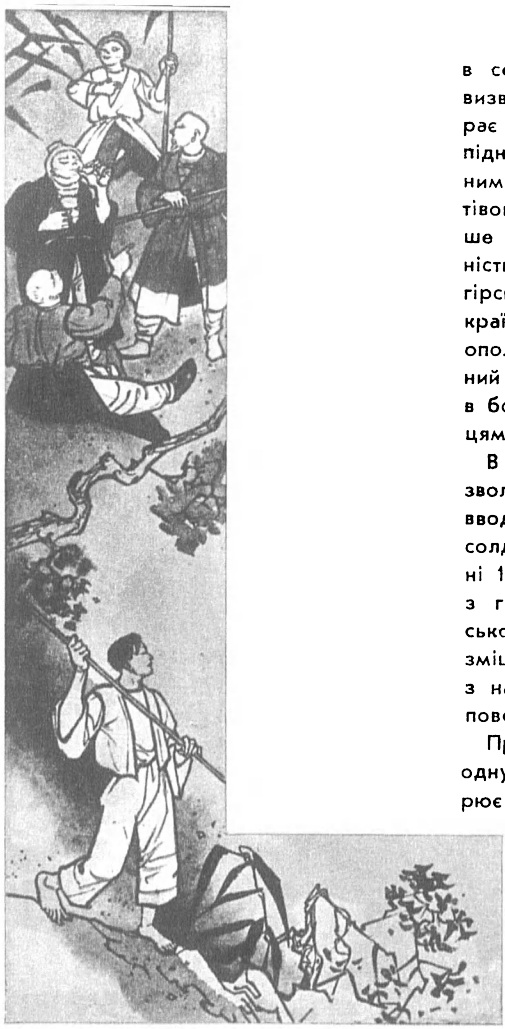

До книги М. Г. Гаріна-Михайловського «Корейські казки» — 1953 р.
(акварель, туш, перо).

в серії гравюр «Шлях до визволення». Гложнік зазирає в очі своїм героям, які піднесли голови під наведеними на них стволами гвинтівок, і знаходить в них лише ненависть і безстрашність. Художник знову веде гірськими шляхами своєї країни, де кожний камінь ополчився на ворога й кожний страчений і полеглий в бою загрожує своїм вбивцям.

В гравюри «Шляхи до визволення» Гложнік любовно вводить образи радянських солдатів, тих, хто в дні осені 1944 року розв'язали бої з гітлерівцями на Дукельському перевалі й кров'ю зміцнили братерство своє з народом Словаччини, що повстала до боротьби.

Протягом багатьох років одну за одною Гложнік створює свої гравюри, присвя-

До книги «Гранат» — 1956 р. (Індійські казки).
(акварель, туш, перо)

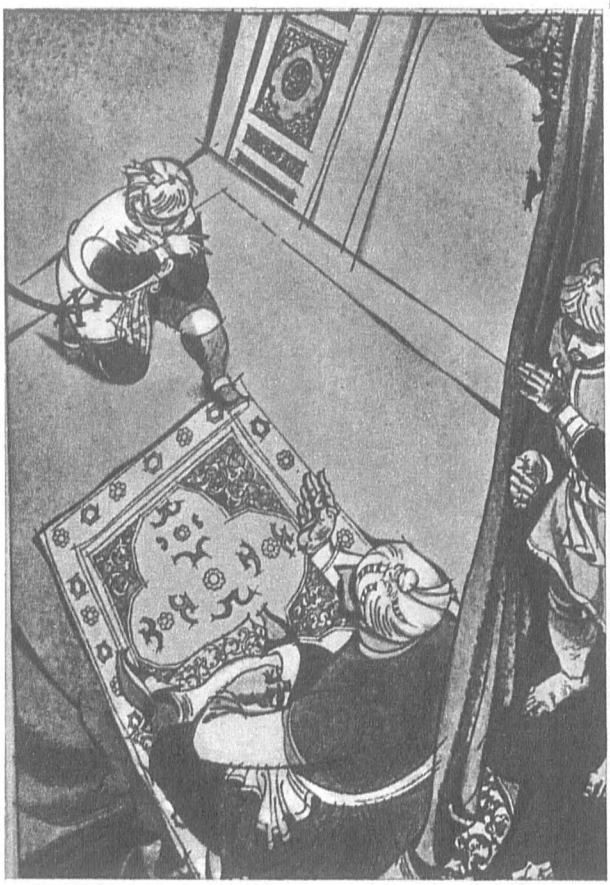

До книги Чарльза Діккенса «Олівер Твіст» — 1957 р.
(акварель, туш, перо)

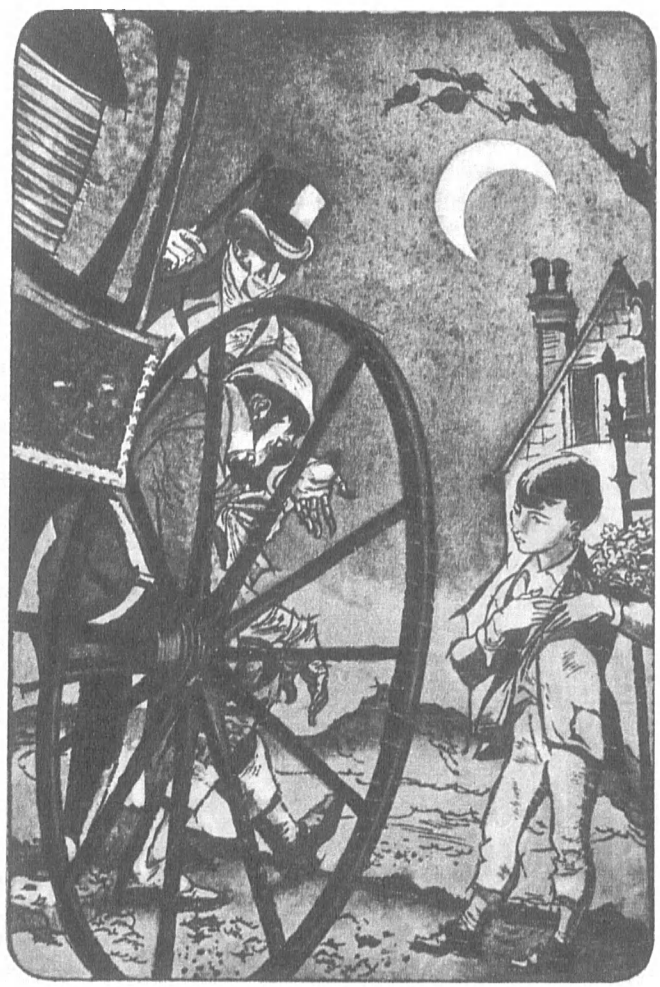

До книги Джонатана Свіфта «Подорожі Гуллівера» — 1955 р.

(акварель, туш, перо)

До книги С. Маршака «Стоїть в полі теремок» — 1956 р.

(акварель, туш, перо)

До книги лауреата Державної премії Яна Сирека «Плями» — 1956 р.

(акварель, туш, перо)

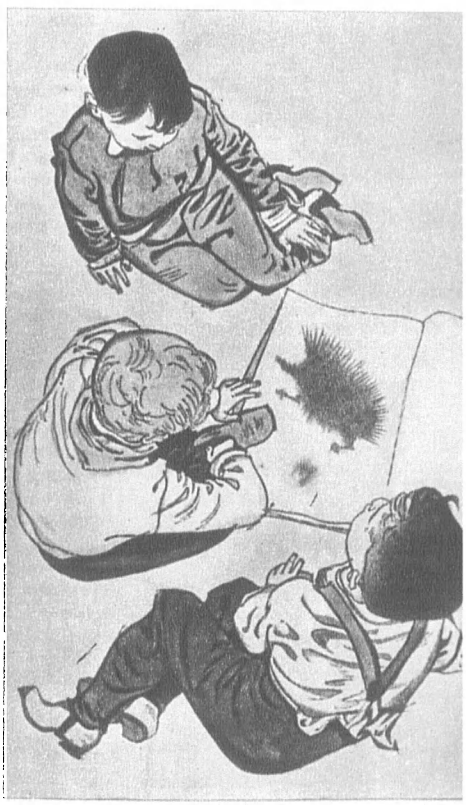

чені природі й людям Словаччини («Пастушка з конем», 1946; «Коні», 1947 ; «Словацький мотив», 1948; «У човні на Вагу», 1949; «Жінка», 1951, «Пастушка», 1958 та ін.), і кожний з цих аркушів — неначе освідчення в коханні до рідної землі і ствердження її краси.

В словацьких гравюрах Гложніка завжди високий горизонт; тому земля країни лягає на аркуш така близька, що здається — доторкнися й відчуєш рукою її тепло, вдихнеш її гарячий хмільний аромат, і кожна деталь пейзажу набуває особливої значності.

З мужністю справжнього художника Гложнік уникає в цих аркушах всякого «прикрашування». У своєму словацькому циклі він обирає стриману, майже аскетичну художню манеру. Художник правий: батьківщина не потребує компліментів і гідна її тільки мова правди.

До казок Х. Андерсена — 1955 р.

(вугіль, акварель)

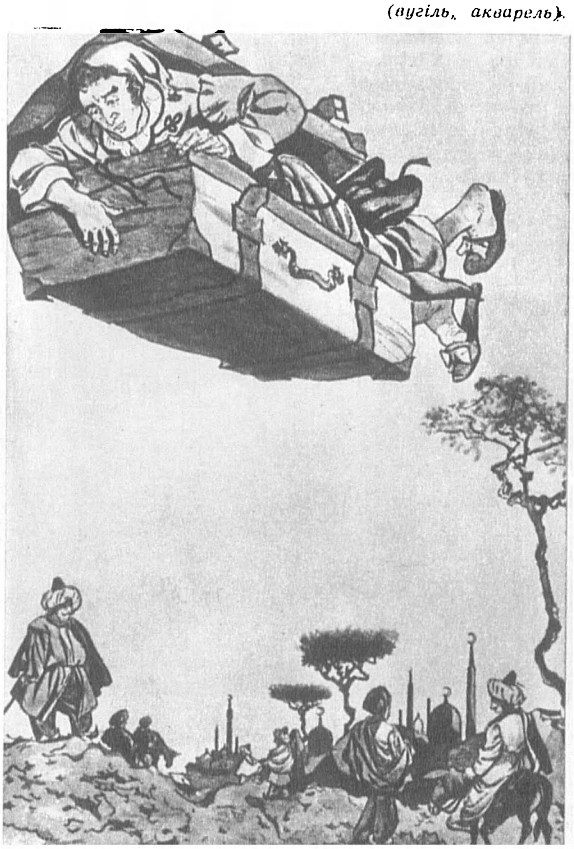

УГОРСЬКА КНИГА

Скільки чорнильної отрути перевели посіпаки й борзописці імперіалістичної пропаганди, кричучи, що угорські письменники після подій 1956 року нібито «страйкують!» Жалюгідні, смішні спроби довести неможливе.

Перед нами — книжки, які зримо викривають ці побрехеньки. Лише в 1957 році видавництвами Угорської Народної Республіки видано понад 330 назв творів сучасної угорської літератури, у 1958 році — ще більше.

Ось твори, які художніми засобами яскраво викривають контрреволюційну суть кривавого заколоту, викривають його натхненників і виконавців. На обкладинках читаємо імена авторів, назви творів: Йожеф Сендреї «Ще цвістимуть яблуні», Геза Мольнар «Прибій», Андраш Беркеші «Жовтнева буря» та багато інших.

Книжки українських авторів, видані в Угорщині.

Андраш Беркеші. «Жовтнева буря».

Йожеф Сендреї. «Ще цвістимуть яблуні».

А ось книжки, присвячені сьогоднішньому життю країни — світлому, сповненому великих діянь, кипучої натхненної праці, нестримного руху вперед. Про це розповідають твори Клари Фехер «Море», Ференця Коваї «Великий світанок», Борші Палотаї «Святкова вечеря» та багато інших.

Книжку в Угорщині люблять і вміють робити. Це підтверджує виставка угорської книги в Москві. Дев'ятнадцять видавництв Угорської Народної Республіки експонували на ній понад 1500 книжок, виданих останнім часом з усіх галузей знань. І дуже багато з цих книжок являють собою зразок високої майстерності угорських поліграфістів, тонкого смаку художників та оформителів. З особливою силою сполучення цих якостей відбилося на виданнях художньої літератури. Про неї саме і хотілося б сказати кілька слів.

Ось серія «Угорська класика». Твори великого співця свободи Шандора Петефі із 1945 по 1957 рік видавалися 23 рази загальним тиражем майже в 600 тисяч примірників. Цифра небувала для Угорщини. Класична література переживає зараз друге народження — це один із результатів культурної революції в Угорщині.

Цікава деталь: книжки, що видаються в серії «Угорський парнас» і включають кращі поетичні твори, друкуються на папері, на якому раніше друкувалася біблія.

Дійсно, доцільне використання високоякісного паперу!

А ось друга серія під назвою «Дорогоцінні книжки». Вона призначена для сільського читача. В серії видаються такі твори, як книги видатних угорських письменників Ференца Мора, Мора Йокаї, Бела Іллеша, Мате Залки.

Серія «Сучасна бібліотека» видає твори Томаса Манна, Мульк Радж Ананда, Ернеста Хемінгуея,—угорський читач хоче знати літературу зарубіжних країн.

Особливої уваги заслуговує серія «Дешева бібліотека», яка нараховує вже 132 випуски. Це шедеври світової та угорської літератури: Шекспір, Лев Толстой, Бальзак, Янош Арань. Вони видаються тиражем до 100 тисяч примірників, ціною в 3—4 форінти за том, що дорівнює, ціні кілограма хліба літра молока чи 3 автобусних квитків.

Величезне місце в планах угорських видавництв посідають класична та сучасна російська література, кращі твори української класики та сучасної української літератури. «Велика рідня» М. Стельмаха, «Переяславська рада» Н. Рибака, «Памфлети» Я. Галана, «Буковинська повість» І. Муратова ніколи не залежуються на полицях угорських бібліотек, кількість яких вже перебільшує 7 тисяч.

Видатний угорський письменник Жігмонд Моріц у своїй статті, написаній 1923 року, гірко скаржився що, в місті Ходмезева-шархей з населенням у 63 тисячі чоловік не було продано жодної книжки за серпень 1923 року. У цьому ж місті в серпні 1957 року було продано 20 118 книг.

Книга увійшла в побут мільйонів угорців, що будують нове щасливе життя на своїй оновленій землі.

А. КРОЛЬ

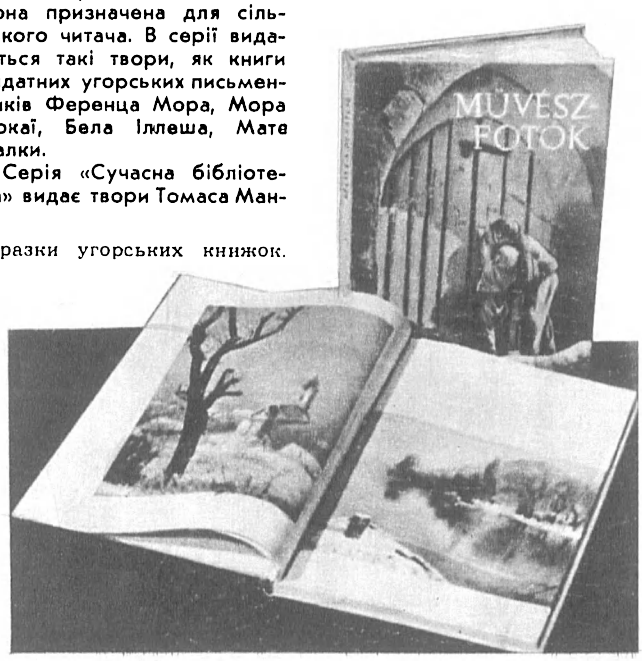

Зразки угорських книжок.

Смерть Артура Бреттера — «щасливий випадок» для репортера Тома, бо йому вдалося сфотографувати самовбивцю обличчям до об'єктива! От коли б тільки не доводилося так довго чекати, поки людина стрибне вниз! Репортера Тома «від цього вже нудить»!

З ГОНИТВІ

Західнонімецький тижневик «Мюнхнер іллюстрірте» вмістив серію статей своїх кореспондентів, які знайомилися з методами роботи американських журналістів із репортерської групи нью-йоркської газети «Дейлі ньюс». Мюнхенські журналісти захоплюються брудною кухнею сенсацій американської преси. Але поза волею авторів в цих статтях з-під «романтичної» маски постає справжнє — продажне й цинічне обличчя жовтої преси — цієї незмінної супутниці капіталістичного суспільства.

Нижче вміщується повний переклад однієї з статей, присвяченої фоторепортерові Тому — типовому представникові жовтої преси. Автори зустріли Тома, коли він сідав у свій автомобіль, обладнаний невеликою рацією.

Перед будинком стояв автомобіль номер три. Ми сіли в нього, Том дав газ і помчав 42-ою стріт через Манхеттен до річки Гудзон — славнозвісного нью-йоркського порту.

— Власне, завертати на цю вулицю заборонено, — сказав Том. — Але на нас поліція дивиться крізь пальці. Ми потрібні їй, а вона потрібна нам. — Він покрутив маленьку ручку приймача. З гучномовця залунав різкий тріск, потім монотонний голос, який називав якісь цифри, а за ними — адреси. — Поліційна радіослужба, — пояснив Том, поки ми мчали далі між хмарочосами. — Поліція позначає різні випадки умовними цифрами. Раніше все називалося своїми іменами. — Він зняв одну руку з руля і витяг щось із-за сонцезахисного скла. — Ось, — сказав він і простягнув мені жовтий папірець, — тут розшифровані всі позначення. Перепиши їх, щоб знати, що трапилося.

— «Сигнал десять — один, — прочитав я. — За матеріалом звертатися у поліцейську дільницю».

— О, це нічого особливого, — промовив Том. — Не варто уваги.

— «Сигнал десять — дев'ять, — читав я далі. — Пожежа».

— Це вже краще, — прокоментував Том. — Але не завжди. Залежить від того, яка пожежа. Коли це називається «тривога номер один», ми туди навіть не їдемо. «Тривога номер два» — це так... ні те, ні се. От «тривога номер три» стає вже цікавою. А, між нами, «тривогу номер п'ять» я люблю більш за все. Тоді вже відбуваються справжні речі. Ви навіть уяви не маєте, як часто у нас в Нью-Йорку трапляються пожежі...

— «Сигнал десять — дванадцять, — прочитав я. — Виїзд на арешт».

— Часто трапляється, — зауважив Том, — проте цікавого мало. От коли він передається разом із сигналом десять — дванадцять, це вже діло.

— «Десять — дванадцять, — знайшов я. — Потрібна карета швидкої допомоги».

— Так, — промовив Том. — Але й швидка допомога сама по собі — дрібниця. Здебільшого серцеві приступи, епілепсія чи щось подібне. От коли потрібна «швидка допомога з лікарем» — це вже щось значить. Тоді вже, значить, є тяжко поранені чи вбиті. Здебільшого не дуже приємне видовище. Обляпані кров'ю, чи кишки з живота випали, чи проламаний череп. В таких випадках треба мати залізний шлунок. Ну, і потім тут ще доводиться сперечатися з лікарями чи з поліцаями, а то й з тими і тими разом. «Цього вам не можна знімати! — протестують вони й нагинаються над трупом чи вмираючим. — Це надто страшне видовище. Не можна такого показувати вашим читачам. Надто багато крові», — кажуть вони. Та що вони розуміють!

— «Сигнал десять — тринадцять. Поліцай потребує допомоги! Допоможіть поліцаєві» — я переписую це в свій блокнот.

— Непогано звучить! — кажу я Томові.

— Ще б пакі — відповідає він. На такі сигнали я завжди їду. Здебільшого буває перестрілка. Коли ще до всього викликають швидку допомогу з лікарем, то це — перший клас...

— «Сигнал десять — тридцять, — читаю далі. — Напад з метою грабунку».

Том посміхається:

— Мій найулюбленіший сигнал — «холд-ап». Ці грабунки бувають двох сортів. Або у гангстерів пістолети, або ж — ножі. Коли ножі, то це вже «стік-ап» — різанина. Найчастіше гангстери нападають на хазяїв барів перед самим закриттям. Коли бармен стоїть біля каси сам-один. Часто ці гангстери — ще підлітки, вони дуже нервують, і варто людині біля каси зробити найменший рух, як вони натискають на курок. Коли нам щастить, то ми прибуваємо туди разом з поліцією. Мені таке часто траплялося. В таких випадках гангстер ще стоїть у барі, чи коло дверей, а найчастіше буває їх двоє. Отже після такого сигналу мені треба газувати щосили, щоб встигнути до того місця разом з поліцією. Але потім я вже не поспішаю. Беру фотоапарат і вилізаю з машини повільно-повільно. «Прошу, спочатку ви, — кажу я поліцаям. — Проїжджайте собі ще трохи вперед». Бо ж їм платять за те, що вони ризикують, а нам ні. Отже, хай першими будуть поліцаї. Це мій принцип, коли стріляють. Так довше житимеш.

Ми перетинаємо Бродвей і їдемо повз місця розваг, танцклуби, магазини сувенірів, кінотеатри та бари.

— «Сигнал тридцять — один, — читаю я. — Всім поліційним машинам. Затримуйте людей в машині номер ікс-ігрек-зет. Вчинили злочин! Небезпечні особи! Обережно!»

— Буває цікаво, — каже Том, — якщо їм вдається спіймати отих хлопців. Та хто зна, що то за люди. Можуть бути гангстери після нападу в украденому авто, а, може, і хтось інший. Та коли поліцаї знаходять нарешті цю машину, то від тих хлопців здебільшого й сліду нема.

Ми під'їхали до Гудзону й помчали вздовж набережної.

Гучномовець захрипів.

— Сигнал десять — тридцять три, — промовив монотонний голос поліцая.

— Заткнися, — кинув Том до радіоприймача, а потім пояснив мені. — Пусте. Привезли хворого до лікарні. Справа не варта заходу. Іноді, правда, цікаво, коли йдеться про якунебудь відому особу. Але такі особи звичайно не кажуть, хто вони такі. Так само, як «стрибуни». Через них у нас часто бувають скандали.

— «Стрибуни»? — перепитую я.

— Еге ж, «стрибуни». Це оті люди, що хочуть заподіяти собі смерть і влаштовують із цього цілий спектакль. Мене від них уже нудить. Коли б моя воля, то я б на такі випадки й не їздив би. Звичайно, буває що в момент стрибка тобі щастить сфотографувати його обличчя. Та це вже чисте везіння. А так, взагалі... Видираються отакі самовбивці на мости чи дахи і роблять там перепочинок... Прибігає священик, пожежники, поліція, жінки. Внизу збирається море народу. Побачили б ви, як швидко збігаються люди. Ну, а коли набирається їх досить, починається спектакль. Стрибне він, чи ні? Здебільшого він стрибає, бо назад йому вже не можна... Та коли вони лежать внизу, розмазані по асфальту, то це не дуже приємне видовище, запевняю вас. А втім, іноді вони залишаються знизовні цілі. Ні, як на мене, то я б на такі випадки не їздив, але хто зна, хто там стрибає? Може, сам Трумен — а я пропущу таку нагоду... мій шеф Смітті тоді мені завдасть. До речі, Смітті... — Том відкинувся до спинки сидіння, взяв у руку мікрофон і натиснув кнопку. Загорілася червона лампочка.

— Відділ фоторепортерів, — промовив він у мікрофон. — Викликає машина номер три.

— Слухаю, машино номер три, — прозвучав з гучномовця голос Смітті.

— Ми на набережній, — доповів Том.

— Ну, як твої пасажири? Чи подобається їм? — спитав бос фоторепортерів.

— Не можу їм нічого запропонувати, — відповів Том і посміхнувся до нас. — В цьому кубельці сьогодні все спокійно.

— Ну, тоді я можу запропонувати вам парочку дівчат, — заспокоїв нас Смітті. — Рушайте до Роксі-театру. Там готують нове ревю і набирають дівчат. Їх там, мабуть, уже цілий натовп зібрався й чекає.

— О-кей, бос! — сказав Том. — Ми їдемо туди...

ЗА СЕНСАЦІЄЮ

Чим була б Америка без негрів?

Його власна відповідь: «Навіть не другорядною спортивною нацією».

Вони завойовують рекорди, медалі. Вони є основою спортивної слави США. І нічого не значать у своїй власній країні. Нижче розповідається про долю Алтеї Гібсон:

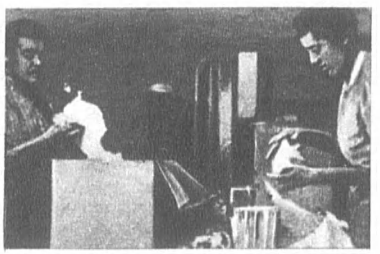

Лаври і милостиня — вони супроводжували Алтею з юнацьких років. Правда, вона найкраща тенісистка-аматорка світу, переможниця змагань у Форест Хіллі і Уімбледоні (зліва). Правда, сама королева Єлізавета вручила їй кубок, і всюди любителі спорту захоплено вітали її. Та у неї немає у США власного житла, навіть місця, де вона могла б розставити свої спортивні кубки. Вона повинна їх запакувати і віддати на збереження друзям (праворуч). Чемпіоном вона стала на гроші благодійників. І сьогодні вона залежить від цих благодійників, щоб мати змогу тренуватися і брати участь у змаганнях. Тому що Алтея Гібсон — всесвітньовідома зірка білого спорту — негритянка, і в своїй власній країні вона — людина другого сорту.

Редакція «Нейє берлінер іллюстрірте» цікавилась такими питаннями: яке становище негрів в інших сферах життя? В чому полягає причина дискримінації? Хіба не кожний громадянин має за законом рівні права?

Представники редакції поставили ці питання професору Ейслеру, який багато років проживав у Сполучених Штатах.

ПОГОВОРИМО ПРО СТАНОВИЩЕ НЕГРІВ. Останніми роками вони майже самостійно завоювали для своєї країни олімпійські лаври і славу чемпіонів світу. Коли б, однак, один із цих славних атлетів наважився у своїй рідній Алабамі увійти у готель для білих, його б викинули звідти, а може й заарештували б. А коли ця так високо вшанована у Європі людина покірно не скине десь у Арканзасі шапку перед білим, його обов'язково поб'ють. У Бірмінгемі і Літтл-Року, і в кожному іншому місці південних штатів його презирливо обізвуть «ніггер» і проженуть геть, якщо він наважиться претендувати на найпростіші права громадянина. Іноземець справедливо запитає: хіба американська конституція не забезпечує всім громадянам США рівні права перед законом? Так: за американською конституцією кожний громадянин має однакові права перед законом. Та кожний південний штат має ще й свої власні закони, які фактично скасовують державну конституцію. В південних штатах рівні права негрів із білими не забезпечуються законом. Навпаки. Існують спеціальні дискримінаційні закони для негрів: негр підлягає карі, якщо він зайде у готель або ресторан для білих. Він буде заарештований, якщо у трамваї або кіно сяде поруч із білим. Він платить ту саму ціну за квиток, але не має тих самих прав. Коли їдеш, наприклад, поїздом із північних штатів до південних, поблизу Чікаго у вагони заходять чиновники і встановлюють перегородки. Повідомляється, що тут і тут можуть сидіти негри. Коли б негр спробував перейти у якесь інше купе, він був би одразу заарештований. І хай у нього проїзний квиток першого класу, він все одно — громадянин другого. В північних штатах закон забезпечує негру такі самі права, як і білому. Але лише формально, на папері. Ось приклад: у Вашінгтоні проти мене було розпочато судовий процес, і я запросив негра-адвоката. Цей адвокат був членом сенату штату Нью-Йорк, високоосвіченою і поважною людиною. Але якщо я хотів пообідати разом із ним, ми повинні були йти у негритянські квартали, бо в ресторан для білих він не насмілювався зайти. Якщо нам треба було щось обговорити, ми сідали на лаву в парку, бо заходити до мого готелю він не мав права. Я, іноземець, мав усі права, він — громадянин США, член сенату штату — не мав жодних. Навіть там, де негр рівноправний за законом, його дискримінує біле суспільство, громадська практика.

Професор Герхарт Ейслер.

Така ж доля і негрів-митців, які піснями, джазом, як солісти-музиканти, оперні співаки, артисти театру і танцюристи завоювали світову славу своїй країні. Багато хто з них, як, наприклад, співачка Кеннет Спенсер, покинули батьківщину.

Бетсі Сміт, відома співачка. Десять років тому вона потрапила в автомобільну катастрофу. Через те, що вона негритянка, її не прийняли до лікарні. Бетсі зійшла кров'ю.

Вера Літл, співачка і вчена-музикознавець. Тому що вона негритянка, її освистали в оперному театрі Західного Берліна. Арії Кармен не було чути через дикі вигуки расистів.

Кеннет Спенсер розповідає:

— Вже вісім років я не була у Америці. Тоді, коли я ще жила в Штатах, моя колега Мюріель Сміт намагалась вступити до трупи «Метрополітен-Опера». Вона мала для цього всі підстави. Але один із директорів сказав: «Поки я тут сиджу, жодна чорна не виступатиме на сцені опери». Сьогодні ми виступаємо на американських сценах, якщо зарекомендуємо себе як митці. Значно важче з готелями, хоча нема закону, який забороняв би нам доступ до них. Мені, наприклад, було відмовлено в одному з готелів у Каліфорнії, оскільки власник його боявся не догодити своїм техаським чи арканзаським постояльцям».

Але як важко негру пробитися на американську сцену! Маріан Андерсон, 57-річна феноменальна артистка, почесний доктор і делегат ООН, лише чотири роки тому завоювала право бути прийнятою до «Метрополітен-опера». До цього часу там діяла «расова заборона». Шлях співачки був тернистим. Обдарована дівчина не мала стипендії. Щоб вона могла вчитися, гроші збирали не лише її батьки, а вся негритянська церковна громада. Та навіть величезний талант Андерсон не міг захистити її від освистування.

Вера Літл, співачка з

Мільтон Кемпбелл, один із найсильніших спортсменів у найважчому виді легкої атлетики — десятиборстві: він зайняв друге місце у Хельсінкі в 1952 році, переміг у Мельбурні в 1956 році, встановивши новий олімпійський рекорд. У 1957 році його ім'я востаннє з'явилося у списку кращих легкоатлетів світу. Мільтон Кемпбелл став професійним спортсменом. В самому зеніті своєї спортивної кар'єри він був змушений продатися. До цього призвели матеріальні нестатки. Його чекає доля всіх великих спортсменів негрів: спочатку — гроші від спортивного боса, поки негр ще має силу і може бути переможцем у змаганнях, потім — виступи у якомусь балаганному атракціоні і нарешті миття брудного посуду. Сенсація, приниження і злидні.

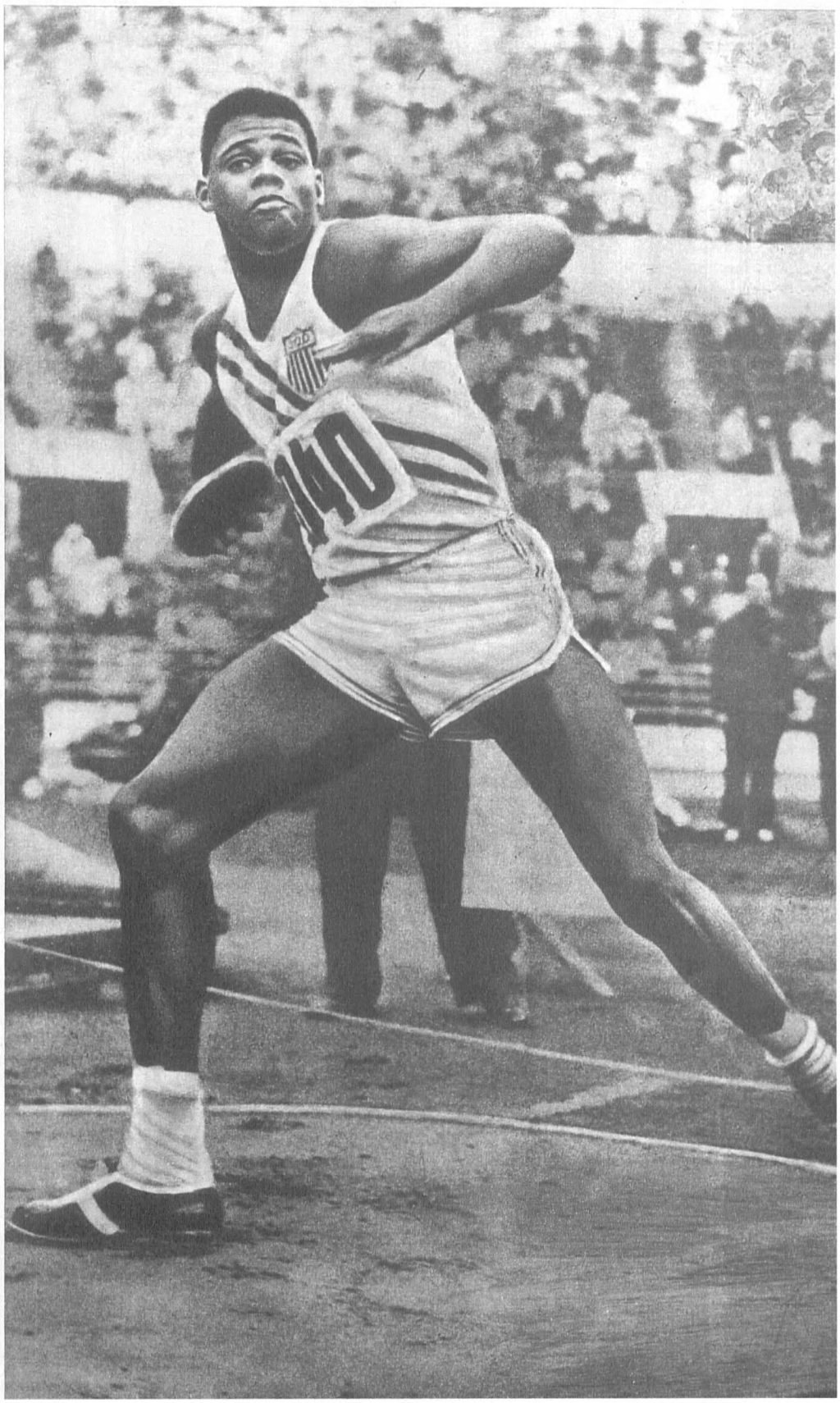

Біля середньої школи у Літтл-Року.

Мемфіса, яка має наукову ступінь у галузі музики, була освистана американськими військовими у Західному Берліні, коли вона співала партію Кармен.

ЧИМ БУЛА Б АМЕРИКА, ЯКБИ НЕГРИ МАЛИ ТІ САМІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ РОЗВИТКУ, ЯК Й БІЛІ. На це професор Герхарт Ейслер дає таку відповідь. Якби вони мали змогу відвідувати спеціальні школи, вищі школи, університети, у Сполучених Штатах були б сотні тисяч негрів науковців, інженерів, митців. Та навчання у цих учбових закладах коштує кілька тисяч доларів щорічно. Цим виключається можливість навчання для величезної маси білих робітників і фермерів. Труднощі набагато зростають для негрів, що перебувають у значно гіршому соціальному становищі. Процент негрів, що вчаться, мізерно низький. В південних штатах, де мешкає більшість негрів, вони не мають навіть формального права навчатися в університетах. Навчання у середній школі — теж справа для негрів нелегка, як це досить красномовно доводять події у Літтл-Року.

БРУД І НЕБЕЗПЕКА — ТАКИЙ ДЕНЬ НЕГРА-РОБІТНИКА. Професор Герхарт Ейслер розповідає:

— Негри відіграють велику роль у промисловості і сільському господарстві країни. Найчастіше вони працюють на фабриках і на полях, виконуючи найважчу, найбруднішу і найнебезпечнішу роботу. Було підраховано, що американська буржуазія кожного року одержує за рахунок посиленої експлуатації негрів від 4 до 5 мільярдів доларів надприбутку. Звичайно, білі робітники також є об'єктом жорстокої експлуатації. Але через те, що негри одержують меншу заробітну платню, капіталісти витискують з них додаткові мільярди. Це і є відповіддю на питання, чому негрів усіма засобами намагаються лишити у приниженому становищі. В періоди застою і кризи найбільше страждають робітники-негри, бо їх першими звільняють із роботи. Неграм дуже важко стати кваліфікованими робітниками, їх ніхто не навчає, не передає їм свого досвіду. Саме тому серед негрів, що працюють у промисловості, найвищий процент нещасних випадків, професійного каліцтва. Коли ж вибухає війна, негри першими потрапляють на фронт, в найнебезпечніші місця. Вмирати за американських мільярдерів їм дозволено. Вони повинні, як і білі, нести обов'язкову військову службу, в цьому вони рівні. А от бути похованими на тому самому кладовищі, що й білі, цього права вони вже не мають. Так само, як існують окремі туалети, церкви і виходи з кіно, існують і окремі цвинтарі. Ні високі відзнаки за хоробрість, ні гроші, ні звання та титули не можуть забезпечити негру після його смерті місця на кладовищі білих. Навіть смерть не рівняє негра з білим.

ЧОРНА ШКІРА — ПРОКЛЯТТЯ У США. Професор Герхарт Ейслер свідчить: через те, що ти негр, ти завжди гірше за білого, навіть якщо у тебе є гроші. Якщо негр захоче оселитися у кварталі для білих, він ніколи не зможе купити там будинок. Ніхто не наважиться продати його негру. Навіть, якби така купівля відбулася, новий хазяїн не зміг би там довго прожити. Всіма можливими засобами сусіди перетворили б його життя на справжнє пекло, аж до фізичної розправи включно, аж до замаху із бомбою, як у Чікаго, де перед домом негра Лероя Хутсона расисти спорудили триметровий хрест і підпалили його вночі. Одночасно по телефону йому загрожували, що спалять і будинок, якщо він не виїде. І все це сталося лише тому, що Хутсон переїхав у білий квартал, звідки йому було ближче до місця роботи. Лерой Хутсон мусив виїхати. Те, що трапилося з ним, може трапитися з кожним негром. Саме тому і в північних штатах, де негри за законом мають рівні права з білими, всюди існують негритянські гетто (згадаймо Гарлем у Нью-Йорку). Практично негрів примушують там жити, бо вони не мають можливості селитися десь у іншому місці. В негритянських кварталах товари дорожчі, школи переповнені.

Не випадково смертність серед негрів вища, ніж серед білих. Тому що ти негр, ти помреш на 10—20 років раніше. Як про це свідчить стаття газети «Таймс» (Лос-Анжелос), смертність серед негритянських дітей значно вища, ніж серед білих. Переважна більшість негритянок виконує «чорну роботу» і не має можливості користуватися допомогою лікаря, бо при комерційній системі охорони здоров'я у США послуги лікаря занадто дорогі для негритянських жінок.

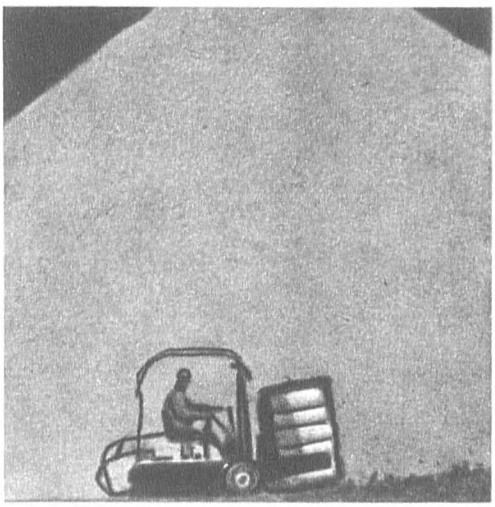

Найнижчу заробітну платню одержують негри.

Перші безробітні — негри.

Ку-Клукс-Клан: «This nigger voted» («Цей негр брав участь у голосуванні»).

ЗАКОН ДЖУНГЛІВ

ВИПАДОК В КЕНІЇ

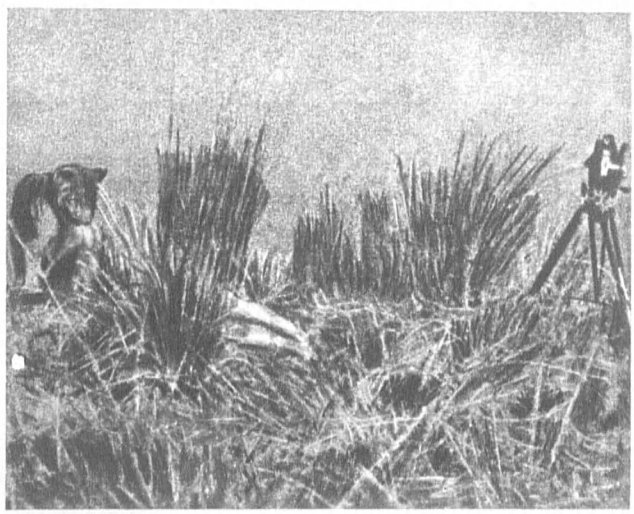

Полювання на великих хижаків в африканських хащах відбувається не тільки з рушницею, а іноді з кінокамерою. Саме так пішли на полювання у Кенії два приїжджі кінооператори. Один з них наважився підійти до левиці занадто близько — а можливо, саме левиця занадто близько підійшла до дивного апарата. Людина так сподобалась великій кішці, що вона потягла мисливця за собою, як іграшку. Другий оператор не згаяв жодної секунди, він не розгубився і бадьоро крутив кіноапарат, тим більше, що левиця була зайнята колегою і не становила для нього особливої небезпеки. Так цьому оператору вдалося зробити знімки майже смертельного удару лев'ячої лапи. Задля справедливості слід відзначити, що жертва левиці врятувалася й одужала після двох місяців перебування в лікарні. Але колега прийшов колезі на допомогу, лише зробивши достатню, за його думкою, кількість фото. Можливо, він замінив камеру на рушницю лише тому, що вже використав усю плівку, можливо, він вже вдовольнився своєю фотоздобиччю. Справа полягає в тому, що за сенсаційні знімки буржуазна преса сплачує сенсаційні гонорари, а за врятування життя, в найкращому разі, можна одержати бронзову медаль. Правда, можна ще пишатися добрим вчинком. Та в світі, де на людей нападають не тільки левиці, але й люди, спокійна совість має значно меншу ціну, аніж гроші, які можна заробити на сенсаційному фото.

ПАНАМА
САЛЬВАДОР

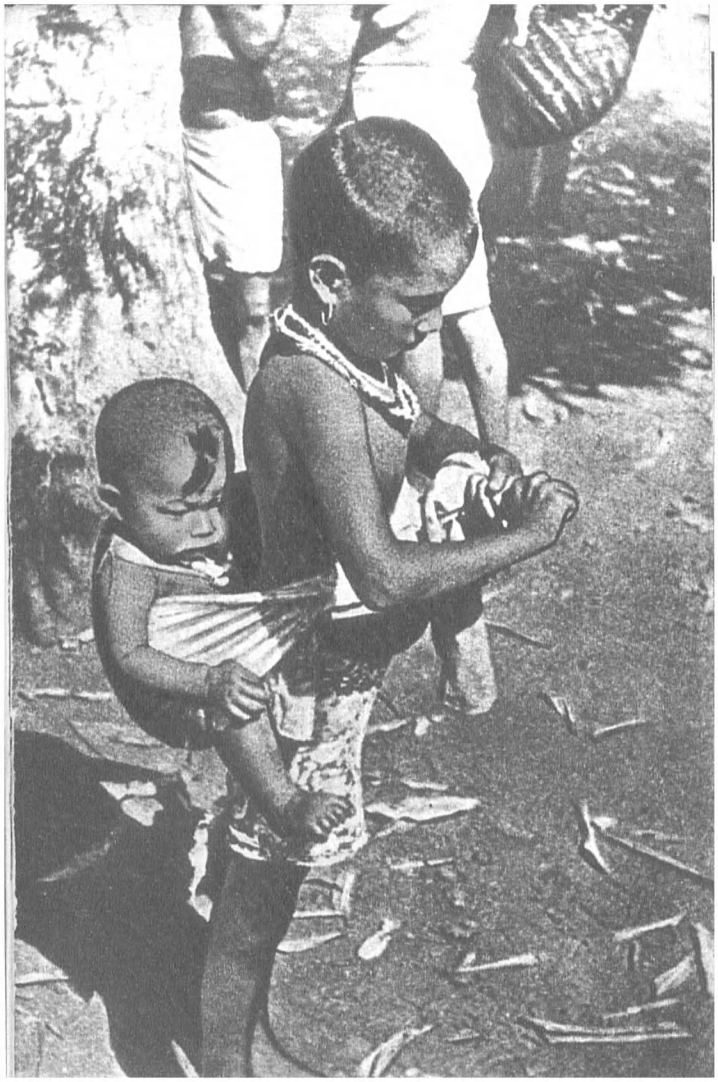

Майбутні ловці кайманів

Ці фото зроблені відомими чеськими мандрівниками І. Ганзелкою та М. Зікмундом під час їхньої подорожі по країнах Південної Америки.

Розповідь про подорож вміщено на стор. 130.

Індійці племені Чако виконують на національних інструментах різні мелодії.

Жителі Герахіне вражають незвичайними рисами обличчя, постаті: в їхній зовнішності немовби переплелися етнографічні елементи Європи, Африки і Америки.

На базарі в Сан-Сальвадорі

Так працюють «бальзамерос».

А тут вони живуть.

ГАНЕБНА ПЛЯМА

Тижневик «Вохенпост», що виходить в НДР, часто друкує гумористичні листи читачів на злободенні теми. Нижче вміщуємо переклад одного з них.

Нещодавно західнонімецька спілка архітекторів прийняла рішення провадити щорічні конкурси, з метою виявити й преміювати авторів найпотворнішого будинку, зведеного торік у Західному Берліні.

Безперечно, непогана ідея!

В Західному Берліні склалося тривожне становище, на яке далі вже неможливо дивитися крізь пальці: за нестримною фантазією архітекторів там зводяться наймодерніші будинки найпотворніших форм. Люди сміються з них; народ влучно охрестив нові готелі й банки «дірявими коробками для сигар», нові церкви — «видавленими лимонами» або «атомними електростанціями богів», театри — «пом'ятими сковорідками».

Ідея, як ми сказали вище, була непогана. Але здійснити її, як виявилося, було важко через дуже велику кількість претендентів.

На засіданні жюрі конкурсу, незважаючи на ретельний відбір матеріалів, не було єдиної думки щодо того, яка найганебніша споруда була зведена в Західному Берліні 1958 року. Щоб прийти до остаточного рішення, жюрі вирішило провести опит.

— Який новий будинок у Західному Берліні,— спитав один з архітекторів робітника, що проходив мимо,— ви вважаєте найпотворнішим, найганебнішою плямою в Берліні?

Робітник відповів не вагаючись:

— Американську казарму.

Він дав вірну відповідь!

Віллі ВЕСПЕ.

Мал. Карандаша («Стршел», Болгарія).

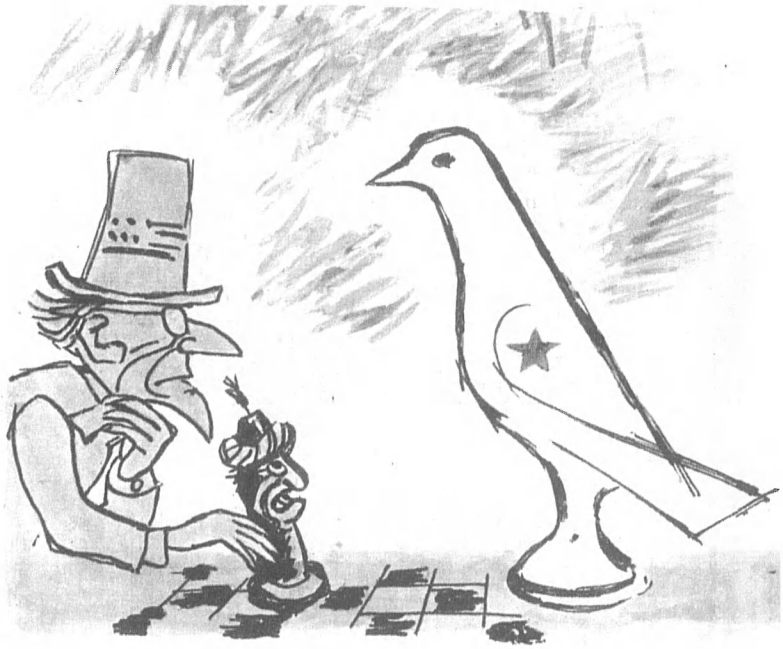

Іранський шах.

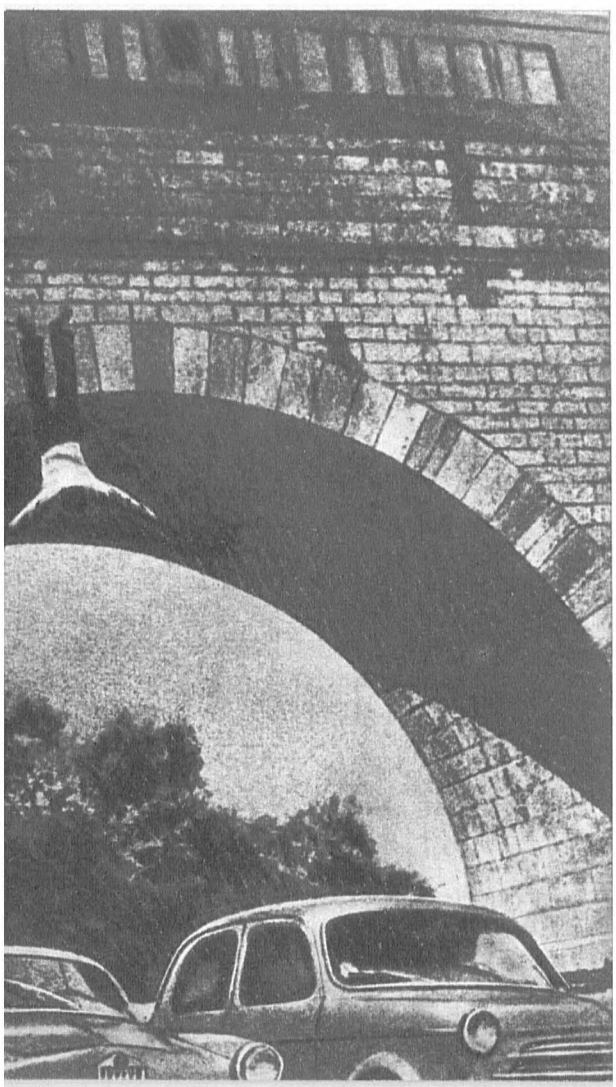

Академія лоскотання нервів

В Римі засновано новий учбовий заклад, студенти якого вивчають всі аспекти... лоскотання нервів. Вклад цього закладу до західної науки й культури полягає в тому, що, по-перше, він готуватиме акторів, які підмінятимуть кінозірок під час виконання небезпечних трюків у фільмах-бойовиках і, по-друге, власник і президент «академії» Енцо Греко зароблятиме на цьому грубенькі-таки грошенята. Він одержуватиме певний процент з кожного трюку, виконаного вихованцем його учбового закладу.

Вже наприкінці першого семестру від учнів маестро Греко вимагатимуть чимало. Студент повинен, наприклад, зуміти вистрибнути на ходу головою вниз із відчиненого вікна поїзда і «приземлитися» на верх автомобіля, що саме проїздить під залізничним мостом (див. фото).

Якщо хтось під час навчання забивається насмерть — що ж, бідоласі не пощастило. Щасливий той, кому вдається цілим і здоровим закінчити «академію». Може, йому щаститиме й далі — якщо він знайде роботу і якщо... йому щаститиме взагалі.

СВОБОДА ПРЕСИ ПО-ТУРЕЦЬКОМУ

Як повідомляє німецька газета «Зонтаг», з травня 1954 р. по травень 1958 р. близько 250 журналістів у Туреччині були засуджені до різних строків ув'язнення, а також до великих грошових штрафів за порушення «законів про свободу преси». Закони, з допомогою яких уряд намагається заглушити будь-яку критику свого політичного курсу, передбачають, наприклад, покарання за «зневажливу згадку про чиновників державного апарату» чи «невірне висвітлення економічного становища в країні».

В анкарській в'язниці відбувають зараз покарання шість відомих журналістів, серед них, зокрема, Феті Гірей, редактор газети «Анкара телеграф», ув'язнений «за перекручення тексту офіційного спростування» і видавець та редактор стамбульського тижневика «Акіс» Куртуль Актуг — за відмову надрукувати офіційне спростування.

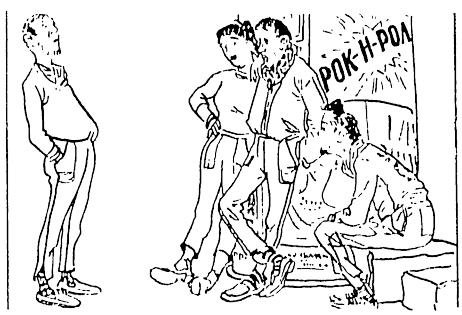

Сьогодні присвятимо себе мистецтву і підемо на концерт. Візьміть із собою кастети.

(«Штутгартер цейтунг», ФРН)

Влучні відповіді

Цікаву історію розповідають про відомого німецького письменника Еріха Маріа Ремарка. Це сталося ще до того, як письменник емігрував із фашистської Німеччини.

Ремарку довелося розмовляти з американською дівчиною, яка приїхала до Берліна удосконалити знання німецької мови.

Дівчина спитала письменника, чому він досі не побував у Сполучених Штатах. Ремарк відповів, що не володіє англійською мовою і знає лише кілька англійських речень.

— Які саме? — спитала дівчина.

— День добрий! Я вас кохаю. Пробачте. Забудьте мене. Будь ласка, яєшню з ковбасою,— сказав письменник ламаною англійською мовою.

— Чудово! — вигукнула дівчина. — З таким знанням мови ви можете запросто об'їздити всю Америку!

* * *

В антракті під час прем'єри однієї з своїх п'єс Бернард Шоу, вийшовши на сцену, звернувся до залу:

— Ну, як вам подобається п'єса?

Вражені глядачі відразу не знайшлися, що відповісти, і серед загального мовчання лише один з них вигукнув:

— Нісенітниця!

Шоу ввічливо йому вклонився і з чарівною посмішкою відповів, вказуючи на решту публіки:

— І я дотримуюся цієї думки, але що ми вдвох можемо вдіяти проти маси?

* * *

Одного разу Джек Лондон вчасно не написав оповідання, яке він пообіцяв нью-йоркському літературному журналу. Після кількох марних спроб умовити письменника якнайшвидше закінчити оповідання, редактор журналу надіслав йому таку записку:

«Шановний Джек Лондоне, якщо протягом найближчих двадцяти чотирьох годин ми не одержимо вашого оповідання, я сам приїду до вас і дам вам доброго стусана ногою, причому майте на увазі, що я завжди виконую свої обіцянки».

Одержавши записку, Джек Лондон негайно відповів:

«Шановний редакторе, якби я, так як ви, працював ногами, я б теж виконував свої обіцянки».

* * *

Один нахаба якось присікався до Олександра Дюма з недоречними запитаннями про його генеалогію:

— Пане Дюма, це правда, що ви квартерон?

— Так, правда,— спокійно відповів письменник.

— А ваш батько?

— Батько був мулатом.

— А батько вашого батька?

— Мій дід був негром.

— А хто був ваш прадід?

— Мій прадід був мавпою! — розлючено відповів Дюма. — Так, так, пане, мавпою, бо мій родовід починається саме там, де закінчується ваш!

* * *

Якось паризький шофер таксі вирішив пошуткувати з автора оповідань про сищика Шерлока Холмса, англійського письменника Артура Конан-Дойля, який щойно приїхав до Парижа. Шофер відвіз Конан-Дойля до готелю і, одержуючи гроші, сказав:

— Дякую, містере Конан-Дойль.

— Звідки ви знаєте, хто я? — здивувався письменник.

— Я прочитав у газетах, що ви були на півдні Франції і маєте приїхати до Парижа. Подивившися на вас, я відразу побачив, що ви англієць і ваша зачіска свідчить про те, що ви стриглися на півдні Франції. З усього цього я зробив висновок, що ви і є Артур Конан-Дойль.

— Неймовірно! І ви не керувалися ніякими іншими прикметами?

— Була ще одна незначна прикмета,— відповів шофер. — На багажі написано ваше прізвище.

В Парижі відбувся конкурс солов'їв.
На фото ви бачите суддів, які прислухаються до співу трьох птахів, що «вийшли у фінал»: якому ж із соловейків присудити перше місце?

Собакою можна керувати по радіо. На нашому фото ви бачите німецьку вівчарку, що саме виконує наказ свого хазяїна, переданий з допомогою радіоапарата. Апарат міститься у мішечку на спині собаки, а «наушники» коло його вух.

Торговець Ланд з норвезького містечка Фредрікстад багато часу присвячує дресируванню німецьких вівчарок. Його мета — довести, що привчені до виконання радіонаказів собаки можуть зробити чималі послуги при затриманні злодія, подачі допомоги пораненим і т. ін. Ці накази передаватимуться на велику відстань, причому зовсім немає потреби бігти за собакою у важкодоступних місцях.

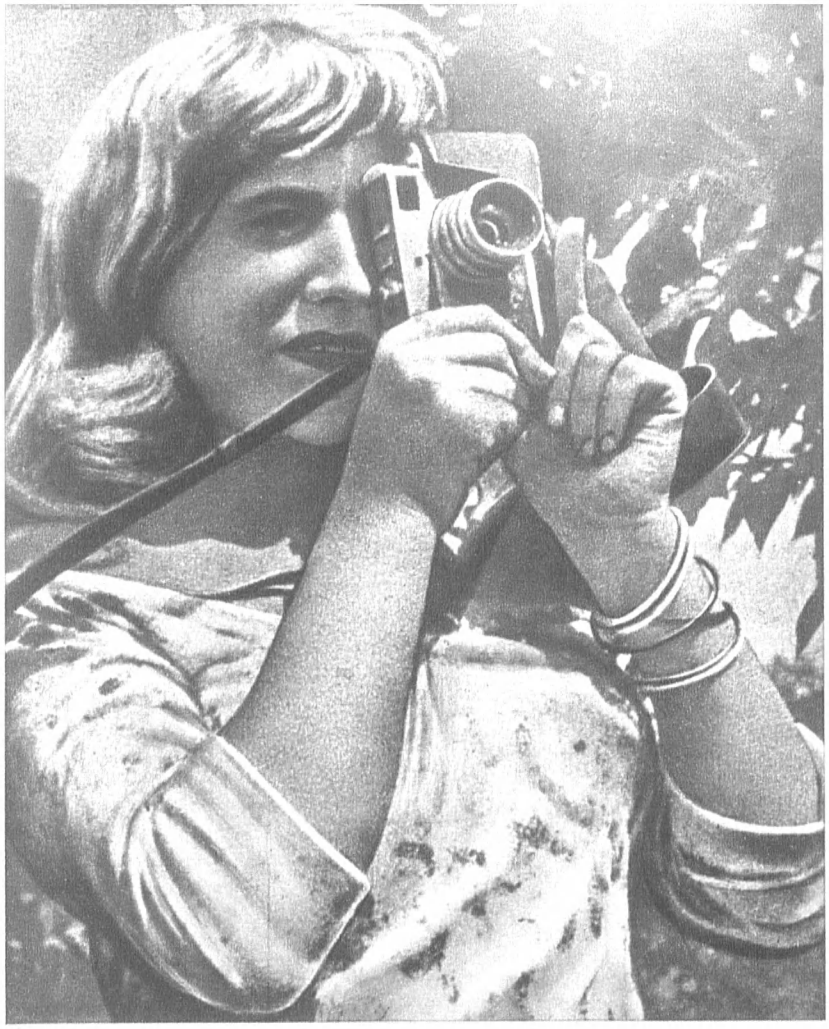

Великим успіхом користуються в Польщі радянські фотоапарати.

(Фото Р. Балінського з польського журналу «Пшиязнь»)

Підземне «море» в Китаї

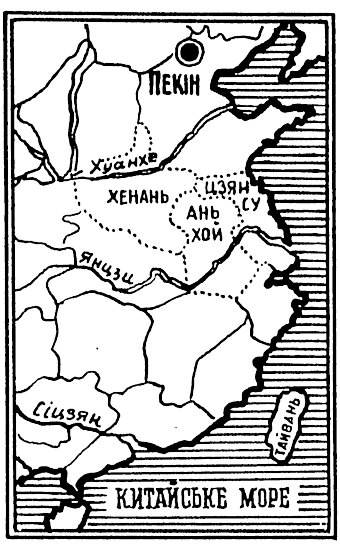

Під час дослідних робіт, що їх провадили викладачі і студенти геологічного інституту при Наннінському університеті, було відкрито підземне «море», розташоване під провінціями Хенань, Аньхой і Цзянсу. Загальна акваторія цього «моря» становить понад 200 тисяч квадратних кілометрів.

Підземне «море» складається з шести водоносних пластів товщиною від 200 до 400 метрів кожний. Їх найменша відстань од земної поверхні — 2,3 метра. Є райони, де фонтани води б'ють із свердловин на висоту 9 метрів. Приблизна кількість води у цьому «морі» облічується в 4 біліони тонн.

Використання вод підземного «моря» має величезне значення для розвитку промисловості і сільського господарства в провінціях Хенань, Аньхой і Цзянсу.

У Ватікані:

— Атеїсти, а втручаються в небесні справи!

(«Свет в образех», ЧСР)

— Хіба вас не цікавить наш новий гість, пане Марс?
— Яка ж ви єхидна, пані Венеро! Ви ж знаєте, що я, Марс, ніколи не був прихильником миру!

(«Свет в образех», ЧСР)

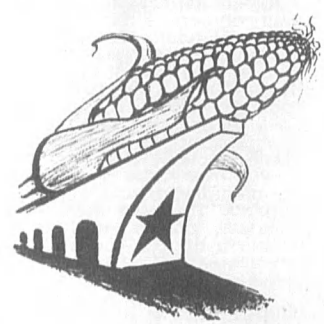

Одна з ракет соціалізму.

(«Нейес Дейчланд», НДР)

ХРОНІКА КУЛЬТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Кілька тижнів гастролював у Франції Державний заслужений ансамбль танцю Української РСР. Нижче вміщуємо дві рецензії на виступи українських танцюристів, взяті з газет «Юманіте» і «Ліберасьйон».

Ура, Україно!

Гастролі Державного ансамблю танцю Української РСР — новий успіх Паризького артистичного товариства. Тріумф Державного ансамблю танцю Української РСР, який гастролював до початку квітня, можна порівняти лише з успіхом, який мав тут кілька років тому ансамбль Ігоря Моісеєва. Ця назва зараз майже не сходить з уст парижан, що краще за все свідчить про загальне задоволення та захоплення. Коли ж мова йде про критичні зауваження, то подібна паралель буде зайвою, бо український ансамбль під керівництвом Павла Вірського має властиві лише йому одному художні особливості.

Витончена грація, поетичність, мужній ліризм та створюваний хореографічними засобами гумор українських танцюристів свідчать про те, що головна мета їхньої програми — вибраними номерами відтворити найрізноманітніші сторони свого традиційного народного мистецтва, яке вони глибоко відчувають і поновлюють з природною невимушеністю.

Спектакль в цілому являє величну панораму українського фольклору, що відчувається навіть у найменших дрібницях. Чарівний гопак, дівочий танок, танці запорозьких козаків, що відзначаються майстерністю та віртуозністю виконання, створюють цілу низку жвавих та колоритних образів.

Барви... Це справді одна з найпривабливіших особливостей програми. Костюми кожного номера програми — і героїчного характерного танку «Лісоруби», і витонченого танку, що передає поезію праці вишивальниць або танцю, що зображує сільське свято — сяють різноманітними барвами. Але барви не є самоціллю, вони органічно пов'язані з програмою, становлять єдине ціле з хореографічною майстерністю виконання, що надає ще більшої цінності цьому колективу, який не женеться за надмірними ефектами. Серед інших позитивних якостей українського балету слід особливо відзначити перш за все цю дивовижну майстерність виконання, секрет якої криється в опануванні українськими танцюристами основ класичного балету.

Своїм виконанням українські танцюристи знову й знову підтверджують думку одного відомого музиканта: «Можна напевне твердити, що в танцях та піснях кожного народу закладено чималу частку національної самосвідомості»,

Едмон ЖІЙ

Артистки українського танцювального ансамблю під час прогулянки по французькій столиці.

(Фото з газети «Юманіте»).

Козаки України танцюють в „Альгамбрі“[1]

Яке ж це яскраве, хвилююче видовище! Хто б міг сподіватися, що після польського, румунського, чехословацького та угорського ансамблів приїде і заполонить наші серця ще один фольклорний ансамбль, про який найбільш поінформованим було відомо, що його перевершує хіба що ансамбль Моісеєва...

...Супроводжувані частими «браво», вигуками здивування, шепотом захоплення, повторювані на вимогу глядача на біс, всі танці програми сприяли створенню цільного спектаклю, який не має недоліків, у якому все варте найвищої похвали.

Одразу ж перший номер завоював палкі симпатії глядачів. Це був найкращий початок знайомства з трупою, і, здається, назва його сама говорить за себе: «Ми приїхали з України». Нас неабияк вразили і розкішні багатобарвні костюми хлопців та райдужна вишивка на сукнях дівчат, і дивовижна точність рухів, і зворушливе виконання старовинного звичаю: піднесення глядачам на знак гостинності хліба й солі — символу дружби.

Чотирнадцять інших танців проходять з таким самим успіхом, і все це завдяки настрою справжньої радості, і чарівній та цнотливій жіночності балерин, і атлетичній мужності танцюристів, обличчя яких випромінюють радість життя. (Неможливо передати каскади їхніх стрибків, піруетів і т. ін.).

І перше, що хочеться підкреслити: якась особлива моральна чистота, яка вражає не лише в запаморочливих па, але і в адажіо, якщо можна так назвати виконуваний балетною парою дует, тема якого — вічне і зрозуміле всім народам ніжне кохання.

Хочеться ще відзначити майстерність, з якою Павло Вірський — балетмейстер і постановник Державного ансамблю танцю України (він же його засновник) — використовує і втілює теми, почерпнуті з щоденного життя, і особливо праці: «Лісоруби», «Вишивальниці», «Шевці», «На кукурудзяному полі». Цим він доводить нам, що жести і рухи найпрозаїчнішої праці в поєднанні з мальовничими пластичними елементами сучасної хореографії можуть створити єдине ціле в рамках фольклорного спектаклю. Дуже показові з цього погляду граціозні рухи танцю «Вишивальниці», а також імітація праці лісорубів.

Щодо інших номерів — то це танцювальна сцена «Подоляночка»: дівчата, що гадають про своє майбутнє, про те, що хвилює їхні серця; змагання в танцях між молодими парубками, сповненими буйних сил; комічний номер з живими ляльками; соковитий святковий карнавал навколо новорічної ялинки, виконуваний із справжнім народним гумором.

Спектакль, отже, з усіх точок зору чудовий, різноманітний, добре скомпонований; спектакль, в якому кожний з виконавців міг би бути солістом, а солісти — понад усякі похвали. Спектакль, над яким треба б було подумати нам (оскільки цьому ансамблю лише шість років),— чи не час нарешті подбати про створення народного балету у Франції...

ГІ ДОРНАН

[1] Один з найбільших концертних залів у Парижі.

ПІСЛЯ ВИСТУПУ УКРАЇНСЬКИХ ТАНЦЮРИСТІВ

(Малюнки французького художника Наре).

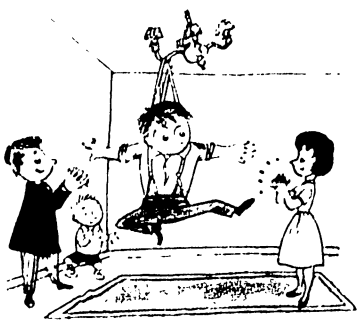

1.— Браво! Бра́во! А тепер без підтяжок!..

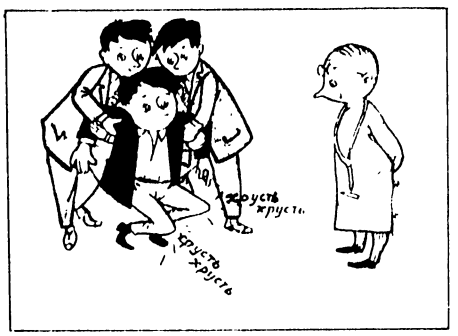

2.— Що з вами... приступ подагри?.. — Ні... Пробую танцювати гопака...

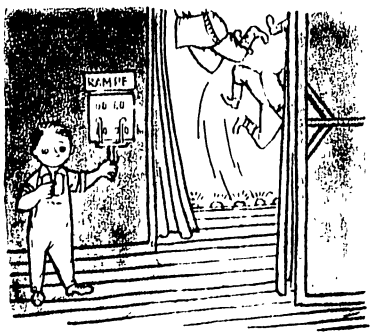

3.— Такі польоти ми вітаємо! (По-французькому слово «rampe» має два значення: «рампа» і «площадка для зльоту ракет»)

Головний редактор О. І. Полторацький

Редакційна колегія:

А. О. Білецький, В. Л. Василевська, А. С. Кисіль, О. Є. Корнійчук, К. З. Литвин, М. О. Лукаш, А. С. Малишко, Л. С. Первомайський, М. Т. Рильський, Ю. К. Смолич, М. О. Упеник (заст. головного редактора), Т. К. Якимович.

Держлітвидав України.

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефон: 3-50-85

БФ 11607. Підписано до друку 10/IV 1959. Зам. 246. Формат паперу 60 × 92 Паперових арк. 10. Друк арк. 20.

Книжково-журнальна ф-ка Головвидаву Міністерства культури УРСР. Київ, вул. Воровського, 24.